Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Dral, W.J.

Citation
Dral, W. J. (2016, October 5). *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)*. UItgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/43440

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/43440

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle http://hdl.handle.net/1887/43440 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dral, W.J.
Title: Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim 1693-1746
Issue Date: 2016-10-05

Wim Dral

Tussen macht en onmacht

Een politieke biografie van Anthonie van der Heim

1693 · 1746

Tussen macht en onmacht

De uitgave van het boek werd mede mogelijk gemaakt door bijdragen van
de J.E. Jurriaanse stichting, het Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm,
de Stichting Gilles Hondius Foundation, Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde, Anthonie van der Heim (1693-1746) schilderij gemaakt in 1725.
Van der Heim was in dat jaar secretaris van de Generaliteitsrekenkamer (1710-1727).
Olieverf op doek door Philip van Dijk 1725 (Haags Historisch Museum);
achterzijde, Catharina van der Waeyen (1694-1763) met kind. Olieverf op doek
door Philip van Dijk 1724 (Haags Historisch Museum).

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN.
Het ISBN van de handelsuitgave is 978-90-8704-597-5.

© 2016 Willem Jacobus Dral & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Tussen macht en onmacht

Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.dr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 5 oktober 2016
klokke 16.15 uur

door

Willem Jacobus Dral

geboren te Hilversum
In 1955

Promotiecommissie:

Promotores:	Prof.dr. R.C.J. van Maanen
	Prof.dr. S. Groenveld
Overige leden:	Prof.dr. J.S. Pollmann
	Prof.dr. M.R. Prak (Universiteit Utrecht)
	Dr. A.J. Veenendaal jr.

Inhoudsopgave

Woord vooraf 9

Inleiding 11
Van der Heim in de historiografie 11
De periode van de tijdgenoten en na-tijdgenoten 12
De vierde fase: Overgang via Bilderdijk naar de verwetenschappelijking 14
De vijfde fase: Verwetenschappelijking van het onderzoek 14
De zesde fase: Vergruisde beelden 16
Vraagstelling 19
Opzet 20
Geraadpleegde bronnen 21

1 Persoonlijk leven 23
1.1 De komst van de familie Van der Heim naar de Republiek 23
1.2 Van der Heim in Schiedam 25
1.3 Van der Heim in Delft 27
1.4 Gerrit van der Heim als Delftse vroedschap 30
1.5 Anthonie Gerritsz. van der Heim 33
1.6 Jeugd van Anthonie 37
De Latijnse school 37
De universiteit 39
1.7 Het gezin van Anthonie 42
1.8 De erfenis van Anthonie Heinsius 46
1.9 Conclusie 49

2 De eerste stap van een succesvolle loopbaan 50
2.1 De Republiek in de periode 1702-1727 50
2.2 Spaanse Successieoorlog 52
2.3 De politiek van de Republiek in het teken van het tekort aan financiën 53
2.4 Opkomst van de Friese Nassaus 56
2.5 De inrichting van de financiën 56
2.6 De instelling van de Generaliteitsrekenkamer 58
De huisvesting van de Rekenkamer 60
De structuur van de Rekenkamer 61

Taken en bevoegdheden van de Rekenkamer 63
De personele bezetting 64
2.7 Van der Heim wordt secretaris 65
2.8 De achttiende-eeuwse praktijk 67
2.9 Tweede Grote Vergadering 71
2.10 De zaak De Jonge van Ellemeet 74
2.11 Conclusie 77

3 De thesaurier-generaal Van der Heim 78
3.1 De Republiek in de periode 1727-1736 78
3.2 Buitenlandse politiek 78
3.3 Financiën 80
3.4 Toenemend prestige van Willem IV 80
3.5 Raad van State 83
3.6 De thesaurier-generaal 86
3.7 De thesaurier-generaal Van der Heim 87
Dagelijkse werkzaamheden 91
3.8 Conclusie 96

4 De voornaamste dienaar van de Staten 97
4.1 Inleiding 97
4.2 De Republiek aan de vooravond van het raadpensionarisschap van Van der Heim 1736-1737 97
4.3 De raadpensionaris van Holland 98
4.4 Voorzitterschap van de vergadering bij afwezigheid van de raadpensionaris 100
4.5 De benoeming van Anthonie van der Heim tot raadpensionaris 102
4.6 De stoelendans om de functies 106
4.7 De instructie van 1737 en de bedenkingen van Van der Heim 107
Een nieuwe instructie of niet? 108
Niet alleen een gevecht om woorden 109
4.8 Conclusie 113

5 In het centrum van de macht 1737-1742 115
5.1 De Republiek in de periode 1737-1741 115
5.2 Het netwerk rond Van der Heim 116
Jacob de la Bassecour 118
Het 'conclave' 118
5.3 Van der Heim aan het werk 120
5.4 Kwesties met Pruisen 124
Gulik en Berg 124
De Republiek wil een bemiddelende rol spelen 125
Engeland en de Republiek verliezen het initiatief 128
Oost-Friesland 128

5.5 Conferentie van Antwerpen 130
5.6 Van der Heim en Van Hoey 132
5.7 De Friese stadhouder en de generaalsbenoeming 134
5.8 Pogingen tot hervorming van de financiën 135
De *Personeele Quotisatie* 136
5. 9 Oplopende spanningen 139
5.10 Conclusie 141

6 Herverkiezing bij toenemende spanning in 1742 142
6.1 Groeiende verdeeldheid 142
6.2 *Effecten, Reflectien* en *Bedenkelijkheeden* 144
6.3 Vergroting van het leger en de benoeming van generaals 150
6.4 Herverkiezing 150
6.5 De rede voor de Staten van Holland 152
6.6 Conclusie 155

7 Toenemende druk 1742-1746 156
7.1 De Republiek in de periode 1742-1746 156
7.2 De val van Walpole en de gevolgen voor de positie van de Republiek 1742-1743 157
7.3 De promotiekwestie weer aan de orde in 1742 160
7.4 Financiële gevolgen van de nieuwe Engelse politiek 1742-1743 163
7.5 Het roerige jaar 1744 164
7.6 Memorie tot herstel van de vrede in Europa 1744 165
7.7 De financiële situatie in 1744 166
7.8 Het lonkende griffierschap eind 1744 167
7.9 Oranje in 1744 172
7.10 Geluiden om een neutraliteitsverdrag met Frankrijk 1745-1746 173
7.11 Financiën voor 1745 en 1746 178
7.12 Kuren in Spa en plotseling overlijden 179
7.13 Conclusie 181

8 Conclusies 183
De Republiek in een moeilijke periode 183
De familie Van der Heim in de Republiek 184
De persoon van Anthonie van der Heim 184
Van der Heim als financieel ambtenaar 185
Van der Heim als raadpensionaris en politicus 186
Van der Heim en Oranje 187
Ambtenaar of politicus 188

Summary 190

Bijlagen

1 Genealogie van de familie Van der Heim 198
2 Beknopte genealogie van de familie Van der Waeyen 200
3 Verdeling van de werkzaamheden over de secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer 201
4 Werkzaamheden van Van der Heim als thesaurier-generaal 205

Lijst van afkortingen 207
Lijst van illustraties 209
Archivalia 211
Geraadpleegde literatuur 218
Register van persoonsnamen 226
Register van geografische namen 235
Curriculum Vitae 238

Woord vooraf

Wanneer het onderzoek is verricht en de studie geschreven is de tijd gekomen om de laatste woorden aan het papier toe te vertrouwen. Dit project startte aan het einde van de jaren negentig, toen ik aan dr. J.A.F. de Jongste het plan voorlegde om een studie te wijden aan een onderwerp uit de eerste helft van de achttiende eeuw, een periode die mij boeide. Het idee om onderzoek te doen naar raadpensionaris Anthonie van der Heim was van hem afkomstig. De interesse voor deze periode had mij op het spoor gezet van deze redelijk onbekende raadpensionaris, over wie in het verleden nogal wisselend is geoordeeld. Het proces om tot een biografie te komen over een onderbelicht persoon werd door Dick de Boer treffend onder woorden gebracht: 'Wat beweegt iemand een biografie te willen schrijven van een tot dan toe tamelijk onderbelichte figuur als Albrecht van Beieren? Het [is] vooral de fascinatie voor een tijdvak die de historicus naar de persoon heeft gedreven, om vervolgens te worden bevangen door verwondering over het wisselend oordeel dat over deze veertiende-eeuwer is geveld'.[1] Vervang Albrecht door Anthonie, pas de eeuw aan en het is van toepassing op deze studie. Onder leiding van mijn promotors prof.dr. R.C.J. van Maanen en prof.dr. S. Groenveld is dit boek tot stand gekomen. Ik dank hen beiden voor hun steun en begeleiding, de inspirerende gesprekken en de gastvrijheid, die ik altijd mocht ontvangen.

Over Van der Heim is weinig geschreven. Deze studie is dan ook vooral gebaseerd op archiefmateriaal. Ik ben veel dank verschuldigd aan de medewerkers van de verschillende archiefinstellingen. Zonder anderen te kort te willen doen gaat mijn dank vooral uit naar de medewerkers van het Nationaal Archief, het Stadsarchief Delft en het Haags Gemeente Archief, omdat ik daar de meeste tijd bivakkeerde. Onvermoeibaar hebben ze mij de talloze archiefdozen aangereikt en mij waardevolle adviezen gegeven.

Werken aan een dissertatie als buitenpromovendus is een eenzame aangelegenheid. Een aantal mensen zijn dan ook van onschatbare waarde voor mij geweest door mij aan te horen, wanneer ik begeesterd was door een mooie vondst of door de bomen het bos niet meer zag. In het bijzonder wil ik Arend van Essen noemen. Hij werkt momenteel aan een dissertatie over Simon van Slingelandt. Vele uren hebben we doorgebracht met het praten over onze helden, het bezoeken van archieven en het becommentariëren van elkaars teksten. De vriendschap die hier uit voortvloeide is een waardevolle bijkomstigheid van dit onderzoek. In het Leids promovendi overleg van vaderlandse en zeegeschiedenis onder leiding van Femme Gaastra trof ik mede buitenpromovendi met wie ik kennis en vaardigheden kon delen. Guus Veenendaal, Wout Troost, Frits van Dulm, Peter Weerenbeck en Eddie de Paepe ben ik dankbaar voor de interesse, die ze toonden, de vele gesprekken die ik met hen

1 De Boer, 'Een ruitenheer', 69.

voerde en het commentaar dat ze leverden op onderdelen van het manuscript. Ik ben Olaf van Nimwegen erkentelijk dat hij enkele belangrijke vondsten met mij deelde. De meeste dank komt echter toe aan mijn helaas overleden ouders en mijn gezin. Mijn vader was een grote inspirator, die mij belangstellend volgde. Zijn kritische vragen heb ik na zijn overlijden zeer gemist. Gert Jan, mijn oudste zoon, heeft deze rol evenwel voortreffelijk overgenomen. Mijn dochter, Erica, corrigeerde – tussen haar drukke werkzaamheden door – delen van de tekst en mijn jongste zoon Jeroen, verzorgde de bijlagen en maakte steeds weer tijd om aanpassingen door te voeren. De allergrootste dank gaat echter uit naar Hanneke, die jaren lang het gezin draaiende hield, eindeloos naar verhalen over Van der Heim moest luisteren en uitstapjes niet door zag gaan, omdat er aan de dissertatie moest worden gewerkt. Zonder haar enorme toewijding en steun was dit boek er nooit gekomen. Aan mijn gezin en mijn ouders draag ik dit boek op.

Hilversum, 30 april 2016

Inleiding

Op 16 juli 1746 overleed Anthonie van der Heim, op 52-jarige leeftijd, na een ambtsperiode van 20 jaar op het allerhoogste niveau in de Nederlandse Republiek. Geboren in een Delfts regentengeslacht van Duitse herkomst was hij achtereenvolgens secretaris van de Generaliteitsrekenkamer, thesaurier-generaal van de Unie en raadpensionaris van Holland geweest. Hij bekleedde deze ambten in een tijd vol internationale spanning en oorlog – van de Spaanse naar de Oostenrijkse Successieoorlog –, van grote financiële problemen voor de Republiek en van scherpe tegenstellingen rond een verheffing van de prins van Oranje, de latere Willem IV. De dood overviel hem, ziek maar in het harnas.

Na zijn overlijden werd Van der Heim door zijn opvolger Jacob Gilles als volgt omschreven: Hij 'was de spil, om soo te spreken waarop het alles drayde, en die sig in 's lands dienst gesacrificeert en afgeslooft heeft'.[1] Gilles was niet de enige, die waarderende woorden aan hem wijdde. De Amsterdammer Willem Buys, de vervanger van Van der Heim tijdens diens ziekteverlof,was bevreesd 'dat wij gedurende zijn absentie niet veel goeds zullen kunnen uijtregten'.[2] De raadpensionaris was nog niet eens vertrokken naar zijn kuuroord, toen Buys deze woorden aan het papier toevertrouwde. Abraham Trembley tenslotte, de gouverneur van de kinderen van Willem Bentinck, schreef op 26 juli 1746 aan de gravin van Portland, Bentincks moeder, '... The vacancy occasion'd by the Pensionary's death occasions more confusion than it is possible to imagine or to describe' ...[3] Drie citaten niet voor de Bühne geschreven, maar in brieven. Afgaande op deze drie citaten lijkt het alsof we te maken hebben met een belangrijke raadpensionaris, zonder wiens leiding het vaderland moeilijk verder kon.

Toch is Van der Heim nog nooit onderwerp geweest van een afzonderlijke studie. De vraag rijst: waarom niet?

Van der Heim in de historiografie

Een mogelijk antwoord op deze vraag kan worden gegeven vanuit een historiografisch excurs langs die literatuur waarin Van der Heim wel, zij het kort, is besproken. Een bruikbaar hulpmiddel om de historiografie in te delen is een schema van Jan Romein. Deze onderkent verschillende fasen in

1 NL-HaNA, Coll Fagel, 3918, Jacob Gilles aan Hendrik Fagel, 23 juli 1746.
2 NL-HaNA, Coll Fagel, 680, Willem Buys aan De la Bassecour, 11 juli 1746.
3 Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 184, Trembley aan de gravin van Portland, 26 juli 1746.

de ontwikkeling van het geschiedbeeld.[4] De eerste drie fasen zijn die waarin tijdgenoten en na-tijdgenoten aan het woord zijn.[5] In deze fasen ontstaat het 'beeld' en wordt het beleefde in een zich nog ontwikkelend geschiedverhaal opgetekend. Een volgend – vierde – stadium is samenvattend en vormt de overgang naar de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving. De fasen vijf en zes zijn die van toenemende verwetenschappelijking: de vijfde die van het algemene wetenschappelijke verhaal, de laatste fase die van de verdere analyse. Vooral in de zesde fase wordt het beeld onduidelijker, omdat daarin nogal eens gedeelten of details uit het totaalbeeld worden gelicht en afzonderlijk geanalyseerd. Romein spreekt hier van 'vergruizing'. Het wachten is tenslotte op een volgende fase waarin een synthese, een integraal beeld zal worden geconstrueerd op basis van de analyses van de zesde fase.[6]

De periode van de tijdgenoten en na-tijdgenoten

De citaten waarmee we de inleiding begonnen zijn afkomstig van tijdgenoten. Van der Heim had met een enorme inzet het land geleid. Hoe moest het nu verder zonder hem? Van de tijdgenoten die het geschiedverhaal aan het papier toevertrouwden was Jan Wagenaar (1709-1773) de belangrijkste.[7] Hij had geen academische opleiding genoten, maar had een brede belangstelling. Wagenaar, lid van de Collegiantenbeweging,[8] vertaalde en publiceerde werken van wijsgerig-theologische aard. De kennismaking met de werken van Melis Stoke, Klaas Kolyn, de *Spiegel Historiael* en andere 'oude Historie- en Rymkroniekschryvers' wekte Wagenaars interesse voor de vaderlandse geschiedenis. Hij verleende zijn medewerking aan *De Tegenwoordige Staat* en nam tussen 1738 en 1744 zes delen voor zijn rekening. In deel vier, dat in 1742 verscheen, schreef Wagenaar dat Van der Heim met lof het raadpensionarisambt bekleedde.[9] Nadat Wagenaar financieel onafhankelijk was geworden, ging hij zich geheel aan de geschiedschrijving wijden. Zijn arbeid resulteerde in zijn *Vaderlandsche Historie.* Het eerste deel daarvan verscheen in 1749, het XXIe en laatste deel in 1759. In dit werk legde hij uitvoeriger rekenschap af van de door hem gebruikte bronnen en literatuur dan gebruikelijk was. In de loop van de achttiende eeuw werd steeds minder geloof gehecht aan feiten, die niet op een bronvermelding konden steunen.[10] In deel XIX (1758) laat hij zich in dezelfde bewoordingen over Van der Heim uit als zestien jaar eerder in *De Tegenwoordige Staat.* Van der Heim had in 1743 een imago van betrouwbaarheid opgebouwd, ook in Frankrijk. Daarom werd de Republiek in vertrouwen genomen voor een Frans vredesplan. Iets wat vanuit Franse hoek alleen aan 'de Raadpensionaris en eenige weinige Leeden van Regeeringe' werd toevertrouwd.[11] In deel XX (1758) maakte Wagenaar melding

4 Romein gebruikt deze ontwikkeling in het geschiedbeeld in zijn oratie *Het vergruisde beeld* en werkt dit verder uit in zijn artikel 'Spieghel Historiael' ondermeer gepubliceerd in Beekelaar e.a. (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud*, 105-140.

5 De eerste fase is de fase van de nog ongescheiden en ononderscheiden werkelijkheid. Het is de lyrische fase of de fase van de belevenis. In de tweede fase ligt het gebeurde voor de tijdgenoot zo ver terug, dat het zich gedeeltelijk laat isoleren en dus beschrijven. Het is de fase van de gezeefde werkelijkheid. De derde fase is de fase waarin men de behoefte heeft deze gezeefde werkelijkheid in een ononderbroken geschiedverhaal vast te leggen.

6 Romein, 'Spieghel', 108-109.

7 Wessels, 'Wagenaar', 116-140.

8 Deze beweging, ontstaan uit remonstrantsgezinden, kenmerkte zich door sterk spiritualistische en individualistische inslag. Ze propageerde een niet geïnstitutionaliseerd christendom. Zie Wessels, 'Wagenaar', 133.

9 *Tegenwoordige staat*, deel 4, 145-146.

10 Wessels, 'Wagenaar', 122.

11 Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 393-394.

van het overlijden 'door overmaat van zwaarwigtige bezigheden, aan eene lastige kwaale van hartkloppingonderhevig geweest zijnde'.[12]

Na Wagenaars dood in 1773 werd de *Vaderlandsche Historie* aangevuld met *Bijvoegsels en aanmerkingen.*[13] Van der Heim komt hierin een aantal maal prominent voor. De makers van deze aanvullingen schreven in de geest van Wagenaar en stoelden ook hun verhalen op bronnenonderzoek. Zowel Wagenaar als de auteurs van de *Bijvoegels* schreven vanuit een 'conservatief-staatsgezinde' visie op het verleden.[14]

Een andere tijdgenoot, de Oranje-aanhanger Pieter le Clercq (1692-1759), publiceerde in 1753 zijn *Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden.*[15] Het is interessant om na te gaan of Van der Heim door hem anders werd beoordeeld dan door de staatsgezinde Wagenaar. Le Clercq wijdde niet veel woorden aan de benoeming van Van der Heim. Bij het overlijden van de raadpensionaris schreef Le Clercq dat het ambt zeer moeilijk was en dat Van der Heim zich aan staatszaken had 'afgesloofd,' zozeer zelfs dat hij hartklachten kreeg en daarvoor moest gaan kuren in Spa.[16] Le Clercq benadrukt de zwaarte van het ambt en de complexiteit van de tijd waarin hij en Van der Heim leefden. Hij geeft geen bronvermeldingen. Wezenlijk anders dan Wagenaar schreef hij niet over Van der Heim.

In 1774 werden postuum de *Nagelaten Gedichten* uitgegeven van Mr Jan de Timmerman (1726-1763), pensionaris van Middelburg. Deze was de dichter die onder het pseudoniem Philomusus Thalassinus een grafschrift voor Van der Heim schreef. Het grafschrift werd in de collectie Knuttel opgenomen.[17] Hierin werd hem het oordeel van De Witt, het verstand van Van Oldenbarnevelt, het beleid van Van Slingelandt en de vlijt van Cats toegedicht. Kortom de staat was een groot staatsman kwijt. In 1788 verscheen het 19e deel van het *Vaderlandsch Woordenboek* van Jacobus Kok (1758-1788). Hij typeerde Van der Heim als een voortreffelijk raadpensionaris die een volkomen vertrouwen bezat in binnen- en buitenland.[18] Kok gebruikte Wagenaar als bron.[19]

Het beeld dat door tijdgenoten en na-tijdgenoten wordt geschetst van Van der Heim is overwegend positief. Zowel staats- als oranjegezinden kenden hem dezelfde kwalificaties toe. Ze hadden lof voor zijn inzet, roemden zijn integriteit, maar stelden ook vast dat zijn gezondheid onder de uitoefening van het ambt leed. Inhoudelijk gaan zij echter niet of nauwelijks op zijn optreden in.

12 Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XX, 45-46.

13 De redactie van de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* voor de delen XIX en XX was in handen van H. van Wijn, N.C. Lambrechtsen. A. Martini en E.M. Engelbrechts. Van Wijn (1740-1831) was pensionaris van Gouda en gematigd patriots. Hij werd een jaar na de restauratie van Willem V in 1787 uit zijn ambt gezet. Als ambteloos burger wijdde hij zich aan de geschiedschrijving en was medeauteur van de *Bijvoegsels*; zie NNBW, deel IV, 1488-1490. Lambrechtsen (1752-1823) was van 1780 tot 1787 pensionaris van Vlissingen. Hij kwam steeds op voor 's lands vrijheden tegen de bestaande regeringsvorm. Dat deed hij zeer gematigd zonder partij te kiezen. Desondanks werd in 1787 zijn huis geplunderd en werd hij ontslagen uit zijn functie. Naderhand werd hij in dienst van Lodewijk Napoleon staatsraad. Zie Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, deel 11, 75. Twee van de vier auteurs hadden gematigde patriotse sympathieën.

14 Wessels, 'Wagenaar', 128.

15 De Haan, 'Van Staatsgezind tot liberaal', 28-47. Over deze pennenstrijd tussen staatsgezinden en oranjegezinden.

16 Le Clercq, *Geschiedenissen*, 311-312.

17 KB, Coll. Kn. nr. 17545, microfiche nr. 5264. In het archief van de raadpensionaris bevindt zich een handgeschreven grafschrift dat er op lijkt.

18 Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, deel 19, 512-513.

19 Zijn bronvermelding: Wagenaar, *Vaderlandsche historie*. Geen verdere aanwijzing naar een deel.

De vierde fase: Overgang via Bilderdijk naar de verwetenschappelijking

Willem Bilderdijk (1756-1831), de grondlegger van het Réveil in Nederland, zette zich af tegen het optimistische achttiende-eeuwse Verlichtingsdenken en moest niets hebben van de republikeinse staatsvorm van de Republiek. Hij stond een patriarchale samenleving voor, met aan het hoofd een godvrezende vorst, die als *primus inter pares* de macht deelde met de aristocratie. In zijn ogen waren de regenten opportunistische kooplieden.[20] Wagenaar was voor hem de 'huurling der Amsterdamse burgemeesters'. Hij richtte zich bijna doorlopend tegen diens werk, ook al ontleende hij het overgrote deel van zijn gegevens juist hieraan.[21] Van Oldenbarnevelt, De Witt en andere niet-Oranjegezinden komen er slecht af. Van der Heim krijgt bijna geen aandacht van Bilderdijk. Deze raadpensionaris was in de ogen van Bilderdijk 'geen overvlieger in verstand'.[22] Maar het deed hem wel deugd dat Van der Heim meer zou hebben overgeheld naar het stadhouderschap dan Van Slingelandt. Een zeer twijfelachtige aanname overigens. Bilderdijks monarchistische ideeën maakten ook dat hij de oude middeleeuwse en Habsburgse landsheren ging herwaarderen, die sedert de zeventiende eeuw voor tirannen versleten waren. Ondanks zijn sterk subjectieve aanpak maakte Bilderdijk toch school en kan hij worden gezien als de overgang naar de verwetenschappelijking van het onderzoek, niet omdat hij zelf een groot onderzoeker was, maar omdat één van zijn leerlingen, Groen van Prinsterer, wel brononderzoek zou gaan verrichten. In zijn Leidse periode als privaatdocent (1819-1823) had Bilderdijk behalve op Groen grote invloed op mensen als Isaac da Costa.[23] en Dirk en Willem van Hogendorp. Groen was de belangrijkste exponent van de op Bilderdijk geënte calvinistische geschiedschrijving.

De vijfde fase: Verwetenschappelijking van het onderzoek

Met Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) zijn we aangekomen in Romeins fase van de verwetenschappelijking, de vijfde fase. Groen verrichtte pionierswerk door het verzorgen en uitgeven van bronnenpublicaties.[24] Als oprichter van de anti-revolutionaire politieke stroming was hij betrokken bij de zoektocht naar een nieuwe staatsinrichting voor het nieuwe koninkrijk. Hij stond in navolging van Bilderdijk een eenheidsstaat voor geleid door een Oranjevorst. De bezwaren van Groen tegen de achttiende eeuw richtten zich net als bij zijn leermeester tegen het Verlichtingsdenken en de staatsinrichting. Dit kleurde ook zijn visie op de regering in Van der Heims tijd: het Tweede Stadhouderloos Tijdperk. In die periode stond er noch een Oranje aan het roer, noch was de natie een eenheid. 'De staatsregeling werd (...) een bron van willekeur en verwarring; de godsdienst verviel;

20 De Haan, 'Van Staatsgezind tot liberaal', 42.

21 Geyl, 'Bilderdijk', 169.

22 Bilderdijk, *Geschiedenis*, 78. Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands* wordt door Wessels gekarakteriseerd als een doorlopende polemiek met Wagenaar. Zijn kritiek op Wagenaar is niet origineel. Hij bedient zich van dezelfde argumenten als Luzac en Kluit zonder hen overigens te noemen; Wessels, 'Wagenaar', 129. Geyl over Bilderdijk: 'Door hem een geschiedschrijver van betekenis te noemen, bewijst men hem geen dienst. Erken dat zijn geschiedwerk hoofdzakelijk het voortbrengsel van zijn kleinste, van zijn meest aan de tijd gebonden vooroordelen en grieven was, en de figuur van de dichter en denker rijst hoger'. Geyl, 'Bilderdijk als geschiedschrijver', 166.

23 Da Costa schreef in 1823 zijn geruchtmakende *Bezwaren tegen den geest der eeuw*.

24 Woltjer, 'Het beeld vergruisd?', 173. De eerste echt grote bronnenpublicatie was van Groens hand: *de Archives ou Correspondence inédite de la Maison d'Orange-Nassau*. Deze editie was niet langer verlicht juridisch-antiquarisch van inhoud, maar politiek historisch. Zie Groenveld, *Regeren*, 5.

het ongeloof won veld'. Nederland van God afgevallen en door God verlaten zou ten prooi vallen aan buitenlandse overheersing.[25] De bekwaamste staatsman in deze periode was Van Slingelandt. Maar in tegenstelling tot het negatieve oordeel van Bilderdijk over Van der Heim dicht Groen hem 'bewaamheid en juistheid van inzigt in de wezenlijke belangen van de Republiek' toe.[26] Overigens één van de summiere regels die hij aan Van der Heim wijdt.

De negentiende-eeuwse geschiedschrijving kende naast de protestants-christelijke invalshoek nog een tweede grote stroming: de liberale. Deze had zijn wortels in de Verlichting. Dat wilde echter niet zeggen dat haar aanhang de achttiende eeuw zondermeer 'omarmde'. Het opkomende nationalisme en de vorming van de nieuwe eenheidsstaat zorgden er onder meer voor, dat men de achttiende eeuw vooral staatkundig kritisch beschouwde en in cultuur-historisch opzicht verreweg als de mindere van de Gouden Eeuw ervoer.

Verdere verwetenschappelijking kwam tot stand in liberale kring. Ze begon bij de Leidse hoogleraar Robert Fruin (1823-1899). In diens oratie *De Drie Tijdvakken der Nederlandse geschiedenis* klonken de reserves ten aanzien van de Republiek door. Fruin betoogde in zijn latere jaren, vanaf 1860, dat de Opstand de regeringsvorm vernietigd had, die door 'onze vorsten allengs was gevestigd'. Daarvoor in de plaats was een bestuur gekomen dat 'zoo ondoelmatig ingericht was'. De vrijheid was daardoor 'duur betaald met de opoffering van zooveel voortreffelijke staatsinstellingen als onze vroegere landsheeren ons geschonken' hadden.[27] Hij noemde de tijd van de Republiek 'een voorgoed vervlogen tusschentijd' en vond dat de nieuwe monarchie mooi aansloot bij de oude landsheerlijke periode.[28] Aan Van der Heim besteedde hij geen woord.

In tegenstelling tot de gematigde liberaal Fruin manifesteerde Theodoor Jorissen (1833-1889), vanaf 1865 hoogleraar Geschiedenis en Nederlandse Taal en letterkunde aan de universiteit van Amsterdam, zich als een militant liberaal.[29] Hij was een warm voorstander van het verder ontsluiten van bronnen en ergerde zich aan het feit dat de Nederlandse overheid daar geen geld voor beschikbaar stelde. Eind negentiende eeuw werd zijn *Historische Studiën Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (1893) postuum gepubliceerd. Daarmee deed hij als eerste onderzoek in bronnen uit de periode van Van der Heim. Jorissen vroeg met deze bronnenpublicatie aandacht voor de politieke onderwerpen die speelden in de achttiende eeuw. De periode na 1713 komt uitgebreid aan de orde en dus krijgt ook Anthonie van der Heim de nodige aandacht. Jorissen noemt Van der Heim geen krachtig man zoals zijn grote voorganger, Simon van Slingelandt. Hij vindt de raadpensionaris zenuwachtig en prikkelbaar en sterk onder invloed van een door Amsterdammers geleide groep adviseurs, het 'conclave'. Jorissens beeld is overwegend gebaseerd op buitenlands archiefmateriaal en kan dankzij zijn aanpak worden beschouwd als de overgang naar de fase van analyse en vergruizing.[30]

25 Groen, *Handboek*, deel II, 433.

26 Groen, *Handboek*, deel II, 464.

27 Fruin, 'Drie Tijdvakken', 50-52.

28 Fruin, 'Drie Tijdvakken', 68. Over dat tweede tijdvak handelt de oratie van I. Schöffer. In deze oratie, uitgesproken op 30 maart 1962 te Leiden, weerlegt hij Fruins visie dat het proces van staatkundige eenwording door de Opstand zou zijn doorbroken. Het vooruitgangsgeloof dat een volk zich volgens een leidend beginsel geleidelijk naar een eenheidsstaat toegroeit, wordt niet meer gedeeld. Het is namelijk niet zo dat de ontwikkeling van Engeland en Frankrijk 'geleidelijk en vast' zijn en die van de Republiek 'gebroken en vergroeid'. Zie Schöffer, 'Ons Tweede Tijdvak', 364-365; Groenveld, 'Beeldvorming', 59.

29 Huistra, 'Historisch leven', 129.

30 Hij raadpleegde correspondentie van Engelse gezanten aan het thuisfront, maar ook aan de raadpensionaris, dagboeken en de gedrukte memoires van Henry Pelham.

In de negentiende-eeuwse traditie past nog P.J. Blok (1855-1929), leerling van Fruin en liberaal, die in 1904 zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* schreef. Hij typeert Van der Heim in de eerste druk van zijn *Geschiedenis* als zwak en braaf.[31] In de derde druk uit 1925 spreekt Blok van 'de achtenswaardige maar onder den druk der omstandigheden bezwijkende raadpensionaris, die reeds eenigen tijd ziekelijk geweest was en zijn post had doen waarnemen door den stokouden griffier Willem Buys'.[32] Het 'braaf en zwak' is verdwenen. Deze verandering lijkt te zijn ontstaan onder invloed van *Willem IV en Engeland* van Pieter Geyl, waarnaar Blok ook verwijst.

De zesde fase: vergruisde beelden

In de eerste helft van de twintigste eeuw zat de geschiedschrijving nog gevangen in het oude referentiekader. Het was een nationaal en een verzuild kader.[33] Pieter Geyl (1887-1966), liberaal en republikein, zette zich af tegen de oude beelden van de negentiende eeuw: het nationalistische 'klein-Nederlandse' en het verzuilde. Hij verwierp de Noord-Nederlandse nationale visie van de negentiende eeuw waarin de scheiding tussen noord en zuid onvermijdelijk was en gaf aan het begrip nationalisme in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* (1937) een andere lading. In dit overzichtswerk kreeg Van der Heim wel een plek.[34] Voor de periode Van der Heim is zijn in 1924 verschenen *Willem IV en Engeland tot 1748 (de vrede van Aken)* echter belangrijker.

In dat boek besteedt Geyl veel aandacht aan Anthonie van der Heim. Deze studie zou lange tijd bepalend zijn voor de eerste decennia van de achttiende eeuw en de visie op Van der Heim. In de voorrede ervan keert Geyl zich tegen Jorissen, die geen recht zou doen aan Van der Heim en Gilles.[35] Daarnaast heeft Geyl kritiek op diens brongebruik. Hij geeft Jorissen een kat door op te merken 'dat men uit de gegevens van het PRO[36] opmaken (kan) dat Jorissen ongelijk had door klakkeloos de Orangistische en Engelse voorstelling van de gang van zaken over te nemen en aldoor te schimpen op de lafheid en benepenheid van onze voorouders'.[37] Jorissen heeft voor zijn boek enkel gedrukte Engelse bronnen gebruikt, aangevuld met stukken 'uit het Huisarchief, uit het Amsterdamsch Gemeentearchief en een weinig uit het Rijksarchief'.[38] Geyl had de beschikking over de aantekeningen van J.S. Bartstra, die zijn plannen voor een studie over Van der Heim had opgegeven en ze aan Geyl ter hand had gesteld.[39] Dit boek verdient dus meer aandacht. De toon over Van der Heim wordt voornamelijk gezet door Engelsen namelijk Robert Trevor en Horace Walpole. Dezen klagen steeds weer, 'dat Van der Heim, bekwaam en welgezind als hij is, zoo weinig zelfvertrouwen bezit, dat hij niets op eigen verantwoording durft te doen, zijn meening niet durft uiten vóór hij die van de voornaamste Hollanders kent, geen leiding durft te geven aan de Staten, geen besluit durft doorzetten zelfs tegen een

31 Blok, *Geschiedenis*, deel 202.

32 Blok, *Geschiedenis*, deel 3, 454.

33 Blaas, 'Geschiedschrijving', 10.

34 Geyl, *Nederlandse stam*, deel IV, 1077 en 1084-1085 (editie 1962).

35 Geyl, *Willem IV*, xiii.

36 Public Record Office, het Engelse Nationaal Archief, destijds gevestigd aan Chanvery Lane Londen, nu in Kew, Londen.

37 Geyl, *Willem IV*, 138.

38 Geyl, *Willem IV*, xiv.

39 Geyl, *Willem IV*, xv. Het archief van Geyl berust in de universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht. Het archief is echter maar gedeeltelijk geïnventariseerd. In de inventaris waren de aantekeningen niet terug te vinden.

enkele stem'.[40] Ook Geyl vindt de opvolger van de oude raadpensionaris, Simon van Slingelandt, dan ook een zwakke persoonlijkheid.[41] De Dordtse pensionaris François Teresteyn van Halewijn acht hij eigenlijk de machtige man in Holland.[42] Toch constateert Geyl ook dat deze 'zwakke' man met 'vlag en wimpel' in 1742 wordt herbenoemd en dat men 'vol eerbied naar zijn strafpredikaties luisterde'. Bovendien had de dreiging van Van der Heim om af te treden 'diepe indruk' gemaakt[43] In de loop van het boek wordt het oordeel van de buitenlanders ook milder. Trevor meldde in 1744 dat de positie van Van der Heim aanzienlijk steviger was geworden zowel in Holland als daarbuiten. Hoezeer de Hollanders overtuigd waren dat zij het zonder hem niet konden bolwerken, bleek toen François Fagel het griffierschap neerlegde en Van der Heim hem op wilde volgen. Om hem te behouden boden de Staten hem de meest aanlokkelijke en eervolle voorwaarden.[44] Van der Heim was 'lang geen groote, maar wel een door en door achtenswaardige figuur, een man die met volstrekte eerlijkheid (…) zocht naar wat goed was voor het land'.[45] Hij zou moeilijk tot besluiten zijn gekomen, maar nam hij er één, dan gaf zijn persoonlijk prestige er meer gewicht aan: 'in de traagheid en verwarring van ons staatsleven tot het afdoen van zaken was dat bijna onmisbaar', oordeelt Geyl.[46] Nogal een veranderde kijk op een man, die geen besluiten durfde te nemen en geen leiding zou hebben gegeven. Geyl valt Van der Heim ook bij wanneer die er keer op keer op wijst dat – als gevolg van de financiële uitputting – de Republiek niet meer kan doen wat zij graag had willen doen op buitenlands politiek terrein. Willem IV en Bentinck streefden in 1747, na het overlijden van Van der Heim, naar een herleving van de tijd van Willem III. Daarbij hoorde een buitenlands beleid waarin samen met Engeland werd opgetrokken. De raadpensionaris had die koers om bovengenoemde reden noodgedwongen verlaten. Bentinck en Willem IV zouden eveneens tegen dezelfde problemen aanlopen.[47] 'De schim van Van der Heim (…) moet wel geglimlacht hebben, dat het lot haar zoo snel wreekte aan de man die gemeend had het zooveel beter te kunnen', merkt Geyl niet zonder enig gevoel voor leedvermaak op, daarbij doelend op Willem IV.[48] Hiermee begint Geyl het debat over de waardering van Van der Heim als raadpensionaris.

Vlak na Tweede Wereldoorlog verscheen er in 1946 een boek van A. de Fouw jr. over onbekende raadpensionarissen. Tot deze 'onbekenden' rekende De Fouw Paulus Buys, Adriaan Pauw, Gasper Fagel, Anthonie Heinsius en Laurens Pieter van de Spiegel. Aan Van der Heim, maar ook aan Van Slingelandt wordt geen hoofdstuk gewijd. In dit boek is het opvallend dat er geen enkele raadpensionaris uit het Tweede Stadhouderloze tijdperk wordt besproken.[49] In diverse overzichtswerken wordt er terloops aandacht besteed aan Van der Heim.[50]

40 Geyl, *Willem IV*, 62.
41 Geyl, *Willem IV*, 62.
42 Ook bij deze uitspraak steunt Geyl op Trevor. Geyl, *Willem IV*, 65.
43 Geyl, *Willem IV*, 87.
44 Geyl, *Willem IV*, 132.
45 Geyl, *Willem IV*, 167.
46 Geyl, *Willem IV*, 191.
47 Geyl, *Willem IV*, 167.
48 Geyl, *Willem IV*, 238.
49 De Fouw jr., *Onbekende raadpensionarissen.*
50 Kramer wijdt één regel aan Van der Heim. Zie Kramer, 'Europese grote mogendheid', 59; Israel beschrijft Van der Heim als een compromisfiguur, die op de winkel past. Zie Israel, *The Dutch Republic*, 994. Volgens Dormans is Van der Heim een overtuigd aanhanger van de anti-stadhouderlijke partij en niet zo erg geprofileerd als zijn voorganger. Dormans, *Het tekort*, 94

De eerste studie waarin Van der Heim een meer dan marginale rol speelt is het boek van A. Porta over de Amsterdamse burgemeesters Joan en Gerrit Corver uit 1975. Bij deze auteur heeft Van der Heim alles aan Amsterdam te danken. Zonder de goedkeuring van deze stad zou de raadpensionaris geen stap hebben gezet. Geyls opmerking dat Van der Heim 'met vlag en wimpel' herbenoemd zou zijn in 1742 zet de auteur in een ander licht door daarbij op te merken dat de raadpensionaris 'de macht van Amsterdam op een pijnlijke manier [kreeg] te voelen'.[51] De controle op Van der Heim werd door de burgemeesters Geelvinck en Gerrit Corver verscherpt.[52] Porta putte vooral uit het rijke Amsterdamse burgemeestersarchief, maar baseert zijn betoog over de verhoudingen binnen de Republiek – en dus ook over Van der Heim – toch ook weer in grote mate op berichten van buitenlandse vertegenwoordigers en correspondenten. De Jongste typeert in zijn bijdrage over de Republiek in de periode 1727-1747 in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* uit 1980 de raadpensionaris als een man die de 'esprit en breedheid' van zijn voorganger miste, maar ook diens hervormingsdrang. De Jongste heeft oog voor de tegenslagen die Van der Heim te incasseren krijgt.[53]

De Utrechtse historicus Johan Aalbers laat zich in zijn dissertatie over de buitenlandse politiek van de Republiek 1720-1733 (1980) kort over Anthonie uit: 'Van der Heim bezat zeker een gezond verstand, hoewel niet briljant, was een uitermate ijverig thesaurier-generaal, een vriend van Van Slingelandt, wiens leiding hij volgde'.[54] Aalbers haalt hier de Franse ambassadeur De Fénelon aan. In 1983 verscheen de voorlopige inventaris van het Archief van Anthonie van der Heim van de hand van J.A.S.M. Suijkerbuijk en W.E. Meiboom. De auteurs schrijven dat Van der Heim 'door tijdgenoten is beschreven als een besluiteloos en weinig krachtig figuur, die niet tegen sterke politieke oppositie van onder andere François Teresteyn van Halewijn, pensionaris van Dordrecht, was opgewassen'.[55] Zij baseren zich voornamelijk op *Willem IV* van Geyl en *Corver* van Porta, maar laten ook Wagenaar en Jorissen niet onvermeld.

Vernieuwend voor wat betreft een visie op Van der Heim is het werk van Olaf van Nimwegen. In zijn boek, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* uit 2002, schreef hij de prikkelende woorden: 'Ten onrechte is Van der Heim door historici als een zwakke onervaren raadpensionaris afgeschilderd'. (...) Hij 'hield tijdens zijn ambtsperiode nauw contact met de grote stad en vooral met pensionaris De la Bassecour wisselde hij veelvuldig van gedachten. Het zou echter een misvatting zijn om hieruit te concluderen dat Van der Heim voor Amsterdam werkte'. (...) Hij vormde de spil waarom de besluitvorming in Holland draaide.[56] Met deze woorden zijn we weer terug bij die van Gilles. Van Nimwegen heeft als bronnen niet alleen de correspondentie van Van der Heim met verschillende binnen- en buitenlandse gezanten geraadpleegd, maar ook het Amsterdamse burgemeestersarchief wanneer het om het handelen van de raadpensionaris ging. Opvallend is dat Van Nimwegens beeld, wanneer het steunt op nagelaten bronnen van buitenlandse tijdgenoten, minder positief wordt.

Zoals verwacht levert de toegenomen aandacht in de twintigste eeuw voor Van der Heim geen uniform beeld op. Het is eigenlijk juist meer vergruisd. Dit komt omdat de diverse auteurs in het

51 Porta, *Corver*, 169.
52 Porta, *Corver*, 171.
53 De Jongste, 'Bewind', 47-48 en 57.
54 Aalbers, *De Republiek*, 209.
55 Suijkerbuijk en Meiboom, 'Inleiding', vii.
56 Van Nimwegen, *De Republiek*, 88-89.

kader van een breder onderzoek specifieke bronnen bestudeerd hebben, die een gekleurd beeld opleveren, dan wel zich baseerden op bestaande literatuur.

Vraagstelling

De biograaf leert de persoon die hij wil beschrijven het best kennen uit de nagelaten documenten van persoonlijke aard. Dergelijke egodocumenten ontbreken echter nagenoeg geheel. Daardoor blijft Van der Heims privéleven voor ons zo goed als verborgen. Dit boek is dus een politieke biografie van Anthonie van der Heim, een regentenzoon uit een geslacht van brouwers en bestuurders uit de eerste helft van de achttiende eeuw, die opklom tot de allerhoogste functies in den lande.

Door zijn carrière te volgen schenken wij aandacht aan Van der Heims optreden in de colleges waarin hij functioneerde. Wat weten wij over dit functioneren? Maar ook: Wat kunnen we zeggen over de inhoud van die functies en over de colleges? Wat waren de taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden die zijn functies in deze jaren met zich meebrachten? Met deze vragen begeven wij ons op het terrein van de institutionele geschiedenis. Daarnaast stellen wij ons de vraag hoe Van der Heim vorm gaf aan die functies. Hoe wendde hij zijn financiële expertise aan? Kunnen we iets zeggen over de manier waarop hij werkte?

Het ambt dat extra aandacht verdient is dat van raadpensionaris: op die functie zijn de uitspraken over Van der Heim, die we in het historiografisch overzicht tegenkwamen, immers voornamelijk gebaseerd, met alle verschillen van dien. Van iemand die niets zelfstandig durfde te ondernemen tot de spil waar alles om zou draaien. De raadpensionaris zat als de altijd aanwezige ambtenaar in de Statenvergadering van het machtige Holland, in een positie in het centrum van de macht. Hij kon, met of misschien zelfs zonder toestemming van zijn broodheren, de grenzen van het ambt opzoeken en daardoor maximaal invloed uitoefenen zoals beroemde voorgangers als Van Oldenbarnevelt en De Witt hadden gedaan. Hij vergaderde steeds met de Hollandse delegatie op een steenworp afstand van de Staten-Generaal waar hij namens zijn gewest het woord voerde en optrad als voorzitter van de Hollandse week.[57] Hij zat dus als een spin in het web en had de mogelijkheid zijn stempel te drukken op het binnen- het buitenlands beleid. Deed hij dat ook?

Zette hij zijn financiële ervaring en deskundigheid, opgedaan in de Generaliteitsrekenkamer en als thesaurier-generaal, ook in deze functie in toen het financieel slecht ging? Wat was zijn beleidslijn ten opzichte van het Huis van Oranje? Was Van der Heim, om met Groenveld te spreken, 'een ambtenaar zoals Duyck en na hem Jacob Cats, dan wel een politicus zoals Van Oldenbarnevelt en later Johan de Witt'?[58] Een tegenstelling die ook door Van Deursen wordt gehanteerd.[59] Of gedroeg hij zich als allebei? Wat kunnen we zeggen over zijn manier van werken? En wat voor invloed had zijn verslechterende gezondheid op zijn functioneren? De Franse diplomaat De Fénelon schrijft in een

57 Groenveld, 'Landsadvocaat', 13.

58 Groenveld, 'Landsadvocaat', 13. Groenveld heeft het vooral over de figuur Van Oldenbarnevelt, die kans zag om uit te groeien tot de onbetwiste leider van de Republiek. Na zijn dood werd de instructie beperkt en de titel 'raad en pensionaris' wat betekende dat hij de juridische dienaar van het college was, maar er tegelijk ook lid (raad) van werd geacht'. Het lukte De Witt de invloed te heroveren. Hij liet dit vastleggen in de instructie in tegenstelling tot Van Oldenbarnevelt. Japikse, *Johan de Witt*, 56.

59 Van Deursen vraagt zich in zijn bijdrage aan de *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden* af wie het type van de raadpensionaris het zuiverst representeren: 'staatslieden als De Witt en Oldenbarnevelt, of ambtenaren als Cats en Van der Heim'. Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 361.

memorie dat Van der Heim weinig vrienden had.[60] Wat kunnen we op basis van het bestudeerde materiaal zeggen over de persoonlijke kanten van Van der Heim? De beantwoording van deze vragen moet een bijdrage leveren aan het debat over de plaats van Anthonie van der Heim in de geschiedenis, over zijn persoon en zijn handelen.

Opzet

Het boek is chronologisch opgezet. De hoofdstukken corresponderen met de verschillende fasen in het leven van Anthonie van der Heim. In het eerste hoofdstuk volgen we de familie Van der Heim uit Hamm in Westfalen naar Delft. We zijn getuige van de snelle opgang van de familie binnen het stedelijke regentenmilieu. Vervolgens vestigen we onze aandacht op de jeugd van Anthonie in Den Haag, zijn studie in Leiden, zijn huwelijk met Catharina van der Waeyen en hun kinderen.

Het tweede hoofdstuk is geconcentreerd op Van der Heims periode als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer. Het is de periode waarin de Tweede Grote Vergadering van 1717 valt, die geen rooskleurig beeld geeft van de Staatse financiën. Van der Heim leverde bijdragen aan pogingen om tot een financiële sanering te komen. We geven aandacht aan het beheer en de administratie van de financiën.

Met zijn benoeming tot thesaurier-generaal trad Van der Heim toe tot de bestuurlijke top van de Republiek. Hij kon nu zijn 'stem' laten horen en zich eveneens bezighouden met het maken van financieel beleid. Hoofdstuk drie gaat in op deze periode.

De laatste vier hoofdstukken zijn gewijd aan de periode van zijn raadpensionarisschap. Na het overlijden van de raadpensionaris van Holland, Simon van Slingelandt, bleek hij de belangrijkste kandidaat om deze op te volgen. Hoofdstuk vier besteedt ruim aandacht aan zijn benoeming tot raadpensionaris en de benoemingsprocedure. Hoofdstuk vijf valt samen met zijn eerste termijn als raadpensionaris. Meteen bij zijn aantreden kreeg hij te maken met kwesties betreffende Gulik en Berg, problemen inzake Oost-Friesland en onderhandelingen met keizer Karel VI in Antwerpen. Over die eerste jaren, 1737 en 1738, bestaat bijna geen literatuur. Als rode draden door zijn hele raadpensionarisschap lopen de financiële problemen van de Republiek, de internationale, bondgenootschappelijke verplichtingen en de ambitie van de Oranjes om hun verloren invloed terug te winnen. De financiële situatie verslechterde nog doordat de Republiek in toenemende mate werd betrokken bij de strijd over de troonopvolging in Oostenrijk. In 1742 was zijn herverkiezing aan de orde. Het hoofdstuk hierover laat de tijdgenoten direct aan het woord. Juist in dat verband werden er oordelen over Van der Heim uitgesproken en door Van der Heim over de Staten. In het laatste hoofdstuk, dat samenvalt met zijn tweede termijn, lopen de spanningen in binnen- en buitenland verder op. Door zijn verslechterende gezondheid werd het voor hem steeds lastiger zijn werk goed uit te voeren. Het aanbod om als griffier aan de slag te gaan liet hij niettemin lopen. Hij bleef tot zijn dood op zijn post.

Elk hoofdstuk begint met een paragraaf over de nationale of internationale kwesties die speelden in de behandelde periode. Deze paragrafen vormen als het ware het kader van gebeurtenissen waarin Van der Heim moest opereren.

60 AMA, 421, Corr. de Hollande, f. 169-f. 171r.

Geraadpleegde bronnen

Dit onderzoek is voor het grootste deel gebaseerd op niet uitgegeven bronnenmateriaal. Daarnaast zijn de overzichtswerken en de specifieke literatuur geraadpleegd. Voor het eerste hoofdstuk is veel materiaal geraadpleegd uit de Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB's) van vooral Delft en Den Haag. Ook gaf het werk van Johan Elias over de vroedschap van Amsterdam een schat aan informatie.[61] Deze rijke bronnen verstrekten veel gegevens over het maatschappelijk vermogen van de familie Van der Heim en het uitbouwen ervan in het laatste kwart van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw.

We weten van de jeugd van Anthonie van der Heim niet veel. Zijn vader heeft geen archief nagelaten. We hebben zijn proefschrift (1711) en de naam van de hoogleraar bij wie hij promoveerde. Zijn oom, de raadpensionaris Anthonie Heinsius, liet hem onder andere zijn bibliotheek na. In diens boedelinventaris staat uitgebreid beschreven welke zaken Van der Heim van zijn oom erfde.[62] We moeten het dus doen met de spaarzame inkijkjes die ons worden gegund. Een 'juweeltje' is het ooggetuigenverslag van 'neef' De Kempenaer over de tussenstop, die Van der Heim in 1746 op weg naar Spa, in Den Bosch maakte.[63] Dit verslag biedt enige aanknopingpunten voor een uitspraak over de ziekte waar hij aan leed en over de doodsoorzaak.[64]

Het archief van de Generaliteitsrekenkamer (1710-1727) is een rijke bron. We hebben met opzet gebruikgemaakt van de minuutresoluties, waardoor we konden vaststellen wanneer Van der Heim wel en wanneer hij niet de pen voerde. Om te kijken of er iets over de verdeling van het werk te zeggen viel, hebben we random posten genomen over de jaren 1713-1727.[65] In het jaar 1720 zijn de maanden februari en maart in zijn geheel bekeken; dat zelfde geldt voor de maanden mei, augustus en oktober voor het jaar 1721. We vergelijken de uitkomsten met de literatuur die over de Rekenkamer is verschenen.

Het archief van de Raad van State is voornamelijk geraadpleegd in verband met de activiteiten van de thesaurier-generaal (1727-1736). We hebben twee maanden uit één jaar genomen om te kijken naar de werkzaamheden van de thesaurier-generaal. De maanden maart en september zijn bestudeerd van het jaar 1730. Van der Heim had er toen al een aantal jaren werkervaring opgedaan; er speelden geen aparte zaken, die het beeld van het normale werk zouden kunnen versluieren.

Tot slot is voor de laatste hoofdstukken – over Van der Heim als raadpensionaris, het belangrijkste ambt dat hij heeft bekleed – het archief van Van der Heim een overvloedige bron. Vooral de correspondentie met Jacob de la Bassecour in Amsterdam en die met de verschillende gezanten leveren veel materiaal. We hebben ook een aantal originele brieven van Van der Heim aan De la Bassecour kunnen terugvinden. Zij bevinden zich in het archief van de familie Fagel.[66] Van De la Bassecour is

61 Elias, *Vroedschap*.

62 NL-HaNA, Arch. Heinsius, 2375, Inventaris van de boedel. Eveneens terug te vinden in: Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel XIX, 553-580.

63 KB, Verhaal over de dood van Van der Heym.

64 Op basis van de klachten beschreven in dit document heb ik dit voorgelegd aan drs. G. van der Tempel, huisarts en drs. J. van Klarenbosch, cardio-anesthesioloog, werkzaam in het UMC.

65 Over de jaren 1710-1712 waren geen minuutresoluties voorhanden.

66 Met dank aan dr. O. van Nimwegen, die mij attendeerde op de originele brieven van Van der Heim aan De la Bassecour in het Fagelarchief. Van die brieven bevinden zich er ook afschriften in hetzelfde archief. Het is opmerkelijk dat de brieven in het archief van de familie Fagel zitten. Na het overlijden blijft het archief 'in de familie'. Fagel was getrouwd met een nicht van Anthonie van

geen archief overgeleverd. Anthonie van der Heim vertrouwde zijn gedachten over de slechte financiële situatie en wat daaraan te doen zou zijn toe aan het papier. Als voormalig secretaris van de Rekenkamer en thesaurier-generaal had hij niet alleen verstand van, maar ook interesse in het aanpakken van deze problematiek. Zijn particuliere notulen en andere persoonlijke aantekeningen geven inzicht in zijn werkwijze. Een rijke bron is eveneens het archief van de Amsterdamse burgemeesters met de missiven van hun gedeputeerden ter dagvaart. Voor de jaren 1736 en 1737 geven de missiven van de gedeputeerden ter dagvaart aan de Gorinchemse burgemeesters veel informatie.

Onderzoek in buitenlandse archieven was in verband met de vraagstelling niet noodzakelijk. Gedrukte correspondentie van buitenlandse gezanten is als aanvulling in het onderzoek betrokken. Een enkel stuk heb ik in een buitenlands archief opgevraagd. De nadruk ligt op het nog niet benutte Nederlandse archiefmateriaal.

der Heim, een dochter van diens zuster Maria Adriana, Catharina Anna genaamd. Zij woonden van 1733-1744 naast Van der Heim. Het archief is dus tijdelijk in het bezit van een Fagel geweest. In 1748 eiste Willem Bentinck bij de griffier Hendrik Fagel inzage in het archief van Van der Heim. In 1846 werd het archief door jonkheer H.J. van der Heim aan het Rijksarchief overgedragen. Suijkerbuijk en Meiboom, 'Inleiding', xxi.

1 Persoonlijk leven

1.1 De komst van de familie Van der Heim naar de Republiek

Het geslacht Van der Heim is niet uit de Nederlanden afkomstig. De wortels van deze familie, waarvan verscheidene leden later in de Nederlanden verschillende bestuurlijke functies zouden gaan bekleden, liggen in Westfalen. De familie Van der Heim woonde in het plaatsje Hamm aan de Lippe.[1] Hamm was in 1226 door graaf Adolf van der Mark gesticht en lag bij het samenvloeien van de rivieren de Lippe en de Ahse. Door deze ligging lag de stad op een kruising van verschillende oude handelsroutes bij de overgang over de Lippe. Het was de belangrijkste nederzetting in het gebied van de graven Van der Mark en werd hun residentie. Hamm was in de periode 1469 tot 1651 lid van de Hanze.[2]

In deze stad komen we de eerste Van der Heim tegen. Hij luisterde naar de toepasselijke naam Adam. Dat is alles wat we van hem weten.[3] Zijn echtgenote wordt niet genoemd en blijft in de nevelen van het verleden.

Over zijn zoon Rutger is al meer bekend. Deze was getrouwd met Clara de Vos en bekleedde een post in de stadsregering van Hamm. We kunnen op grond van het lidmaatschap van het stadsbestuur aannemen dat hij niet onbemiddeld zal zijn geweest. De beweegredenen van de familie om uit Hamm te vertrekken blijven voor ons onbekend. Tijdens de Dertigjarige oorlog werd de stad geplaagd door pest, branden en oorlogen en door de neergang van de Hanze. Verschillende legers, zowel keizerlijke, als ook Hessische en Zweedse, bezetten en plunderden haar en richtten moordpartijen aan.[4] Dit is waarschijnlijk de reden geweest voor Rutger van der Heim om zijn heil ergens anders te zoeken. In ieder geval vertrok hij met vrouw en vijf kinderen naar de Republiek.[5] We hebben niet veel gegevens over de familie toen zij in Hamm woonden. Het archief van dit stadje heeft de verschillende oorlogen van de twintigste eeuw niet overleefd.[6]

Onzekerheid is er ook, zij het in mindere mate, over de keuze van de stad in de Republiek waar Rutger met zijn gezin naartoe verhuisde. Bovendien is onduidelijk wanneer hij precies naar Holland

1 *Nederland's Adelsboek*, deel 12 (1914) 234; *NL* 25 (1907) 55 kolom 94; Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 31.

2 Peters, 'Die Geschichte der Stadt Hamm', http://www.claus-peters.de/hamm_geschichte.htm.

3 *Nederland's Adelsboek*, deel 12 (1914) 234; Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 31.

4 www.claus-peters.de/geschichte_hamm.htm; www.galilei.schulnetz.hamm.de/info/hamm/althamm/hamm7.htm.

5 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 31. Roelants schrijft: 'Hij vestigde zich metterwoon in Holland'.

6 Pelgrim, 'Hilversumse dwangarbeiders in Münsterland', 77. In de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld was Hamm en omgeving een spoorwegknooppunt en werd daarom vaak gebombardeerd.

Afb. 1 Het wapen van de familie Van der Heim: drie klimmende rode vossen op een goud veld (Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag).

emigreerde. Wij zien in de loop van de zeventiende eeuw leden van de familie Van der Heim opduiken in de steden Delft, Schiedam en Rotterdam. Schiedam lijkt als eerste plaats van vestiging af te vallen, omdat van de derde zoon van Rutger, Hendrik (?-1667), wordt vermeld dat hij de eerste was die daar neerstreek.[7] De poorterboeken van Delft en Rotterdam helpen ons niet veel verder. Die van Rotterdam beginnen in 1699 en de boeken van Delft vertonen een lacune tussen 1621 en 1657. En juist deze periode is mijns inziens van belang aangezien de Van der Heims in de jaren veertig hier al belangrijke posities bekleedden en met leden van het patriciaat huwden.[8]

Huwelijken waren essentieel voor het voortbestaan en de maatschappelijke positie van de familie.[9] Er konden echter pas belangrijke huwelijken gesloten worden als de familie beschikte over een groot 'maatschappelijk vermogen'.[10] Dit begrip valt in een aantal componenten uiteen. Allereerst een sociaal-economische component: een familie was financieel niet onbemiddeld. Ten tweede een politiek-strategische: ze opereerde zodanig dat ze mede beleidsbepalend was op lokaal en regionaal niveau en – ten derde – dat zij behoorde tot de sociaal-culturele bovenlaag dat wil zeggen tot het meest geciviliseerde en ontwikkelde deel van de bevolking. Door een flink maatschappelijk vermogen had men de beschikking over een wijdvertakt netwerk van invloedrijke relaties. Met behulp van dit netwerk stelde men de sociale positie van de familie veilig. Gezien de snelle opkomst van de familie Van der Heim moet het maatschappelijk vermogen groot zijn geweest en door de familie in de loop der jaren zijn uitgebreid. Dat is een knappe prestatie als men bedenkt hoe moeilijk het was om onderdeel te worden van de elite. Om tot de hoogste families gerekend te worden, moest men zich in ieder geval kunnen beroepen op een staat van dienst in het openbare leven van een andere stad.[11] Ongetwijfeld zat er een uitgekiende huwelijkspolitiek achter.

Met de hierboven genoemde variabelen is het lastig om een verklaring te geven over de snelle opkomst van de familie in de Republiek. Wij gaan er vooralsnog van uit dat stadsbestuurder Rutger van der Heim niet berooid en niet zonder contacten naar de Republiek vertrokken is. Eenmaal in de Republiek verdween hij van het publieke toneel. We weten niet wanneer hij overleden is. Hij komt in de DTB van Delft en Rotterdam niet voor. Misschien is hij in 1648 na de Vrede van Westfalen teruggekeerd naar Hamm. Voor ons verdwijnt Rutger in het niets. Bij de doop van een dochter van Gerrit (?-1682), Rutgers jongste zoon en diens vrouw Jacomina Manrique de Lara (?-1656), Theodora (1652) genaamd, waren twee getuigen aanwezig. Allereerst de grootmoeder van de dopeling en moeder van Jacomina, Theodora van der Chijs en een Rötger van der Heim. Dit kan de immigrant zijn, maar ook zijn oudste zoon, die dezelfde naam droeg. Als het de vader van Gerrit was en dus ook de

7 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 259.

8 De jongste zoon van Rutger, Gerrit trouwde op 15 november 1648 met Jacomina Manrique de Lara, Arch. Delft, DTB Delft, 126, Ondertrouwboek Gerecht, f. 37r.

9 Kooijmans, *Onder regenten*, 119.

10 Schmidt introduceert dit begrip in zijn dissertatie *Om de eer van de familie*, 10-11.

11 Prak, *Gezeten burgers*, 172.

grootvader van de dopeling was hij in 1651 nog in leven.[12] Het is trouwens opvallend dat de naam op de Duitse manier, Rötger, is geschreven.
Van Rutgers kinderen weten we meer. Rutgers oudste zoon, Rutger (jr.) trouwde met Catherina Baggelaar. Wij weten niet zeker waar zij woonden, maar van twee van hun vier kinderen is bekend dat zij in Rotterdam overleden.[13] Wellicht heeft Rutger zich hier gesetteld. Hun twee dochters huwden in Hamm. De contacten met de Duitse stad waren dus niet verbroken. De zonen Hendrik en Gerrit vestigden zich in Delft. Zij trouwden met leden uit belangrijke Delftse families. Hendrik, die naderhand naar Schiedam verhuisde, trouwde met Margaretha (Grietje) van Bleiswijck (1617-1701) en Gerrit, zoals we zagen, huwde Jacomina Manrique de Lara. We zullen de familie Van der Heim in de hierboven genoemde steden wat nader bekijken.

1.2 Van der Heim in Schiedam

Op 25 januari 1642 lieten Hendrik van der Heim en Margaretha van Bleiswijck[14] hun testament bij notaris Johan van Beest in Delft opmaken. Uit de adressering blijkt dat zij op dat moment aan de Koornmarckt in Delft woonden.[15] Een aantal van hun kinderen werd in Delft gedoopt. Allereerst dochter Elisabet[16] op 11 mei 1642, een jaar later Dirk op 26 april 1643[17] en in 1644 Adam.[18] De volgende zoon Rutger werd op 5 juli 1645 in Schiedam gedoopt.[19]

Hendrik en Margareta verruilden Delft dus voor Schiedam in de loop van 1644 of in 1645. Zij betrokken er een huis aan de haven.[20] Wellicht zag Hendrik in Schiedam een betere toekomst voor zich als brouwer dan in Delft. Tien of elf jaar na hun verhuizing trad Hendrik toe tot de stadsregering. In 1655 werd hij schepen en vroedschap.

Hun oudste zoon, Dirk, zette het brouwersvak voort. Hij werd brouwer in 'den Zwarten Leeuw'. Daarnaast vervulde hij een bescheiden bestuurlijke functie. In 1673 was hij wees- en leproosmeester. Hendrik wist voor Dirk een goede partij te vinden. Dirk huwde met Anna van Cleeff.[21] Anna was de dochter van Abraham Jacobsz. van Cleeff. Die vervulde verschillende bestuurlijke functies in Schiedam. Hij was onder andere vroedschap en burgemeester. Zij bewoonden een huis aan de haven.[22]

12 Arch. Delft, DTB Delft, 9, Doopboek OK, f. 119r.

13 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 32; SAR, DTB Rotterdam Begraven (DSR): Rutterus van der Heim, echtgenoot van Antonia Verburgh, op 28 november 1735 begraven. Grote kerk 3½ uur beluiyen; overledene liet 1 meerderjarig kind na; Op de Wijnhave bij de Glashave.

14 Margaretha was de dochter van Dirk Adriaansz. van Bleiswijck en Lijsbeth Damen van der Graft. Dirk Adriaansz. van Bleiswijck werd geboren in 1577 en overleed in 1631. Hij vervulde verschillende functies in het stadsbestuur van Delft. Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 259-260.

15 Arch. Delft, ONA, 23, not. Van Beest, 1669, testament, 27 januari 1642, f. 177r.

16 Arch. Delft, DTB Delft, 56, Doopboek NK, f. 68r. Deze dochter komt niet voor bij Roelants. Ook vermeldt Roelants de doopdatum van Dirk niet. Hij is eveneens in Delft gedoopt. Dit geldt ook voor Adam, doopdatum 9-6-1644.

17 Arch. Delft, DTB Delft, 56, Doopboek NK, f. 82v.

18 Arch. Delft, DTB Delft, 56, Doopboek NK, f. 97v.

19 CBG, Coll. Hodenpijl, Doopboek Schiedam, 5 juli 1645.

20 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 259, aantekening 2.

21 SAR, DTB Delfshaven, 1140, Trouw gereformeerd, 126; Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 34.

22 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 260, aantekening 5.

Zoon Adam (1644-1728) werd in 1663 op 19-jarige leeftijd als student theologie ingeschreven aan de universiteit van Leiden.[23] Uit de keuze van de studie kan men afleiden dat Adam zich niet voorbereidde op een bestuurlijke carrière en ook niet op het vak van brouwer. In 1672 kwam hij toch in de vroedschap; hij verliet dit bestuurscollege in 1723 op 79-jarige leeftijd.[24] Bij zijn dood in 1728 had Adam een imposante bestuurlijke carrière achter de rug. Driemaal had hij het schepenambt bekleed. In 1678 werd hij voor het eerst burgemeester. Hij drong in totaal vier maal tot de burgemeesterskamer door. Ook was hij een aantal malen gedeputeerde ter dagvaart en gecommitteerde raad ter Admiraliteit van de Maze.[25] Daarnaast was hij ook kerkelijk actief. Hij bekleedde driemaal het ambt van ouderling.[26]

Hij huwde twee maal[27] en kreeg bij deze vrouwen elf kinderen onder wie Johan, die in zijn bestuurlijke voetsporen zou treden. Eén van Adams dochters, Cornelia, trouwde met de Goudse patriciër Johan van der Does.[28] Van der Does was raadsheer in de Hoge Raad en thesaurier-generaal van de Unie. De familie Van der Does was zoals blijkt uit het ondertrouwregister van Schiedam verwant aan de invloedrijke Goudse pensionaris Bruno van der Dussen.[29]

Ook Adams zoon Johan (1680-1753) wilde graag toetreden tot de vroedschap.[30] Vader Adam was echter een lang en gezond leven gegeven. Voor Johan zat er niets anders op dan te wachten, want vader en zoon mochten niet tegelijkertijd lid zijn van de vroedschap. Hij had al wel eens het schepenambt bekleed, maar hij wilde meer. In 1717 was hij het wachten zat en liet hij zich kiezen tot 'burgemeester uit de burgerij'. Deze vierde burgemeester kwam in het begin van de achttiende eeuw voor. Hij werd niet door de vroedschap gekozen, maar had er wel zitting in.[31] Tegen deze benoeming kwam oppositie. Tien van de twintig vroedschapsleden stelden een protestbrief op. De brief was niet zozeer gericht tegen Johan persoonlijk als wel tegen het feit dat nu vader en zoon allebei aan de vergaderingen van de vroedschap konden deelnemen. De vroedschap onder leiding van burgemeester Gordon nam een resolutie aan waarin deze burgemeester uit de burgerij geen ambten kon verlenen en ook geen toegang kreeg tot de stadsresoluties.[32] Uitzondering hierop vormden de resoluties, die hij zelf mee had helpen nemen.[33] In 1723 legde Adam van der Heim zijn functie neer ten gunste van Johan. Toch was het niet gedaan met de macht van de Van der Heims in Schiedam.

Tot zijn dood in 1753 zou Johan regelmatig de functie van burgemeester bekleden. Hij was een achterneef van Anthonie. In 1737, het jaar dat Anthonie raadpensionaris werd, trad nog een derde

23 UBL, *Album studiosorum*, kolom 511, 5 november 1663 (Den Haag 1875).

24 http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambstdragersambtenaren1428-1861/app/personen/11879 (geraadpleegd op 3-11-15). Adam van der Heim is niet als predikant in Schiedam werkzaam geweest. Arch. Schiedam, Verzameling handschriften. Afschriften van registers en akten. Lijst van predikanten van de Nederlands Hervormde Gemeente Schiedam 1581-1788.

25 Strzelczyk, 'Schiedamse regenten 1710-1740', 40.

26 Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 260, aantekening 6.

27 Hij huwde met Catharina Vinkesteyn en na haar dood met Anna van Boekholt.

28 De Jong, *Met goed fatsoen*, 145.

29 Een andere dochter van Adam trouwde met François van der Tijdt. Van der Tijdt was een geboren Rotterdammer die waarschijnlijk bij Adam van der Heim inwoonde. Hij was rentmeester van Schieland en werd door de Admiraliteit van de Maze voorgedragen bij de Staten-Generaal op 7 januari 1708 als ontvanger van konvooien en licenten in de stad Grave. NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 3763, Res. 7 januari 1708, 27.

30 Johan was afgestudeerd in de rechten aan de universiteit van Harderwijk op 26 februari 1702, Strzelczyk, 'Schiedamse regenten', 43.

31 Van der Feijst, *Schiedam*, 84.

32 Van der Feijst, *Schiedam*, 84 en 269 n.12. Resolutie van 22 december 1717.

33 Strzelczyk, 'Schiedamse regenten', 63.

Van der Heim toe tot de vroedschap van Schiedam. Een zoon van een jongere broer van Adam, dus een volle neef van Johan genaamd Hendrik, die was teruggekeerd uit Vlissingen, waar zijn ouders naar toe verhuisd waren.[34] De naam Van der Heim is dus onlosmakelijk verbonden met het achttiende-eeuwse Schiedam.

1.3 Van der Heim in Delft

Gerrit, de jongste zoon van Rutger, woonde en werkte in Delft. Net als zijn broer, Hendrik, was hij 'moutmaecker' (brouwer) van beroep.[35] We zien in de zeventiende eeuw een geografische verschuiving van de belangrijkste productiecentra van bier. Amsterdam en Rotterdam, waar vooral lang houdbare soorten scheepsbier voor zeereizen en export naar Oost- en Westindië werden gebrouwen, gaven hoe langer hoe meer de toon aan ten koste van de traditionele biersteden Haarlem, Delft en Gouda.[36] Deze steden raakten hun leidende positie door binnen- en buitenlands protectionisme kwijt. Amsterdam en Rotterdam waren als vestigingsplaats voor immigranten (niet alleen brouwers) aantrekkelijker dan Delft.[37] Daar daalde het aantal brouwerijen in de loop van de zeventiende eeuw dramatisch, van 82 bedrijven in 1600 via 25 in 1645 naar 15 in 1667.[38] Het ging voornamelijk gepaard met het weg saneren van kleine brouwerijen. De neergang in de zeventiende eeuw van de bierproductie is voor een groot deel toe te schrijven aan het wegvallen van de vraag uit de Zuidelijke Nederlanden.[39] De omvang van de bierproductie in Delft liep nog niet terug. Het aantal inwoners steeg er tot 1680 van 17.500 naar 24.000, wat en dat zal wel zijn invloed hebben gehad op de bierconsumptie.[40] Na 1675 zakte ook de binnenlandse vraag naar bier in.[41] Omstreeks 1685 nam de bierproductie in Delft snel af tot ongeveer rond 1700, waarna de productie stabiel bleef op een laag peil.[42] De Delftse brouwers hadden vooral last van het bier uit Rotterdam.[43] De periode van economische recessie was voor Gerrit echter geen aanleiding om zijn nering te verleggen naar een andere stad. Aangezien zijn bedrijf de 'sanering' overleefde, betekende het dat het niet tot de kleine noodlijdende bedrijven behoord zal hebben. Aan de oostzijde van de Koornmarkt had Van der Heim twee brouwerijen in bezit: 'De Halve Maen' en daarnaast op de hoek van de Koornmarkt met de Huytersteeg 'De Trechter'.[44]

34 Strzelczyk, 'Schiedamse regenten', 44-45. Een jongere broer van Adam, Johannes, huwde met de patriciërsdochter Anna Bosschaert. Hij trok weg uit Schiedam en overleed in 1688 in Vlissingen. Hij kreeg veertien kinderen van wie er een aantal vroeg overleed. Zijn zoon Hendrik keerde terug naar Schiedam.

35 Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 1r.

36 Noordegraaf, 'Nijverheid in de Noordelijke Nederlanden 1580-1650', 77.

37 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 31.

38 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 57.

39 De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 379.

40 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 27.

41 De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 379. Koffie en thee worden dan aantrekkelijk door de lage prijzen.

42 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 61. In 1685 werden daar nog ruim 46.000 vaten bier gemaakt. In 1695 zat men al onder 36.000 vaten. Zie De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 379.

43 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 63.

44 Arch. Delft, ONA, 73, not. De Bries, 2325, Akte van afstand, 17 juni 1683, f. 45r-v. In deze akte deed de dochter van Gerrit, Clara, afstand van de brouwerijen 'De Halve Maen' en 'De Trechter' en nog twee huizen respectievelijk bij de Beugelspoort en Spieringklooster (nadere plaatsbepaling: 'Bastiaenvest beginnende van Spieringe clooster ofte steech met de Vijverstraet daerinnen tot voor aen straet bij de steenmolen'; Arch. Delft, ORA, 281, topografisch register van huizen, f. 26v) ten behoeve van haar broer Anthonie, de

Afb. 2 De naam van de brouwerij van de familie Van der Heim, 'De Halve Maan' leeft voort op de gevel van het huis aan de oostzijde van de Koornmarkt te Delft, waar de brouwerij ooit heeft gestaan. Van hier uit vertrok de rouwstoet met Anthonie Gerritsz.' oudste zoon in 1684 naar de Oude Kerk (foto J.M. Dral-Pieters, 2016).

Gerrits vrouw, Jacomina Manrique de Lara, was lid van een adellijk geslacht van Spaanse origine.[45] Zij was de dochter van Anthonie Manrique, heer van Maasdam en Theodora van der Chijs en had drie zusters. Allereerst was er Elijsabeth. De tweede zuster heette Adriana, die een echtgenoot had gevonden in Nicolaes van Middelhouck.[46] Van Middelhouck kwam uit een adellijk geslacht en was in 1629 in Delft geboren.[47] Nicolaes behaalde de graad van doctor in de medicijnen en was sinds 1665 luitenant bij het Oranjevendel van de schutterij te Delft. De derde zuster van Jacomina heette Clara. Zij was getrouwd met Caesar Duyck.

Bovenstaande geeft aan dat Gerrit net als zijn broer Hendrik in de hoogste stedelijke kringen verkeerde.[48] Bij doopgelegenheden ziet men als getuigen vaak dezelfde namen terugkomen. Zo was

vader van de latere raadpensionaris. SAR, not. Gerrit Post, 3854, min. akten 1682, akte 65, 482. In deze boedelinventaris van de goederen nagelaten door Marijtje Jacobsdr. van der Sluys weduwe van Engel Leendertsz. Bocxhooren heeft Gerrit van der Heijm brouwer in 'De Halve Maan' een vordering op de weduwe. Gerrit leverde mout aan Frans Bleijswijck van de 'Drye Halve Maenen'. Hij had 25 zakken rogge liggen op de zolder van het huijs 'Het Groene Schilt'. Zie Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 18v.

45 NL 25 (1907) kolom 94. Hierin wordt vermeld dat Anthonie Manrique twee dochters had nl. Jacomina en Clara. Uit de DTB's blijkt dat er nog twee dochters waren, Elijsabeth en Adriana.

46 Zij trouwden op 31 mei 1656. Zie Arch. Delft, DTB Delft, 127, Ondertrouwboek Gerecht, f. 95r.

47 Hij was de zoon van Pieter van Middelhouck en Alida Jansdr. van der Dussen. NL 26 (1908) 54-55 kolommen 92-93.

48 Hij deed zaken met een belangrijk man als Constantijn Huygens, 'De heer Van Suijlichem (Huygens) staet schuldich over geleverde

Gerrit onder andere getuige bij de doop van Alida, dochter van Nicolaes van Middelhouck en Adriana Manrique in 1658.[49]

Jacomina kwam op 19 februari 1656 te overlijden.[50] Zij had een aantal kinderen het levenslicht doen zien. In 1649 werd het eerste kind, Clara, geboren.[51] Het tweede was ook een meisje.[52] Het derde kind, geboren in 1652, was net als het tweede kind geen lang leven beschoren. Het volgende kind, net als zijn overleden broertje Anthonie genoemd, zag het levenslicht op 5 november 1653. Dit jongetje werd op 7 november 1653 gedoopt in de Nieuwe Kerk in Delft.[53] Hij was het jongste kind van Gerrit en Jacomina. Een zwager van Gerrit, Aper de Vogel[54] werd aangesteld als voogd over de kinderen van Gerrit en Jacomina. Dit hadden zij bij testament bepaald. De weeskamer werd uitgesloten.[55]

Na de dood van Jacomina werd er een boedelinventaris opgemaakt. In tachtig van de honderd gevallen gebeurde dit, omdat er minderjarige erfgenamen bij de erfenis betrokken waren.[56] Jacomina liet drie minderjarige kinderen achter, Elisabeth uit haar huwelijk met Jan Croeser en de al eerder genoemde Clara en Anthonie. In de boedelinventaris staat een opsomming van veel zakelijke posten als de openstaande schulden, vorderingen, pacht en huurinkomsten van land. De meest in het oog springende sieraden waren een gouden hoepring[57] met negentien diamanten, een parelsnoer met 291 parels[58] twee halve gouden manen met parels en twee gouden spelden met parels.[59] Alleen de rijkste inwoonsters van Delft konden zich in de achttiende eeuw parelsnoeren veroorloven, want wanneer de edelstenen en parels niet vals waren, hetgeen gelukkig in de boedelinventarissen werd aangegeven, moeten deze een grote waarde hebben vertegenwoordigd. Men had een grote voorliefde voor diamanten en parels.[60] Jacomina bezat dus sieraden die kostbaar waren. In de boedelinventaris wordt het beroep dat Gerrit uitoefende een aantal maal expliciet genoemd.[61]

Een tweede indicatie over iemands maatschappelijke positie was zijn adres. Elke stad in Holland had een gracht of straat die als een meer voorname vestigingsplaats beschouwd werd.[62] Leiden had zijn Rapenburg, Den Haag zijn Lange Voorhout en Delft had de Oude Delft. Dat was de plaats waar

haver ende boonen inden jaer 1643 gelevert, d'somme III C XX gl V st.', Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 15r.

49 Arch. Delft, DTB Delft, 9, Doopboek OK, f. 218r.

50 Jacomina was al eerder getrouwd geweest met een zoon van Pieter Adriaansz. Croeser, Jan. Zij overleed in het jaar dat haar zuster met Van Middelhouck trouwde.

51 Clara werd op 26 september 1649 gedoopt. Hendrik en Grietje waren getuigen. Arch. Delft, DTB Delft, 56, Doopboek NK, f. 166v.

52 Theodora werd op 1 augustus 1651 geboren en de dag daarna ten doop gehouden. Arch. Delft, DTB Delft, 9, Doopboek OK, f. 119v.

53 Arch. Delft, DTB Delft, 57, Doopboek NK, f. 54r. Getuigen bij de doop waren Anthonie Jacobsz, grootmoeder Theodora van der Chijs en tante Margaretha van Bleiswijck.

54 Doctor Aper de Vogel, die getrouwd was met een zuster van Jacomina komen we ook nog in een ander verband tegen. Zijn naam komt voor in de boedelinventaris. Hij 'staet schuldich van gelevert geld volgens obligatie volgens sijn hand (...) twee hondert vyffentseventich gulden', Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 20r.

55 Arch. Delft, Arch. Weeskamer Delft, 465, Comparitieregister, deel 8, f. 119r. De weesmeesters waren Paulus Briel en Maerten Graswinckel toen Gerrit het testament aan de weeskamer toonde.

56 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 95.

57 Een hoepring is een eenvoudige gladde vingerring. 'Toch kon men sporadisch ook wel 'een hoepring met negen fijne steenen' aantreffen, wat dan in tegenspraak met de naam hoepring lijkt. Trouwringen kwam men uitsluitend als zodanig tegen in de zeventiende en vroege achttiende eeuw'. Zie Kamermans, *Materiële cultuur*, 246.

58 Parels waren duurder dan diamanten.

59 Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelininv., f. 7v.

60 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 146.

61 Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., onder andere op f. 1r en f. 18r.

62 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 152.

burgemeesters, veertigraden, bewindhebbers van de VOC woonden. De bewoners van deze gracht waren over het algemeen ingedeeld in de hoogste belastingklasse.[63] Iets lager in aanzien, maar wel met bewoners die meestal in de hoogste belastingklasse vielen, stond een andere gracht, de Koornmarkt.[64] Gerrit woonde aan 'de westsyde van de Coremarct'.[65] Daar hadden Jacomina en Gerrit een huis gekocht. Jacomina overleed er.[66]

In 1669 huwde Gerrit voor de tweede keer. Hij ging op 16 februari in ondertrouw met Cornelia Croeser (1628-1688).[67] Op 3 maart 1669 traden ze in het huwelijk. Zijn schoonvader Pieter Adriaansz. Croeser woonde aan het Noordeinde tegenover St Joris[68] en zijn 'zwager' Jan Croeser, de eerste man van Jacomina en de broer van zijn tweede vrouw Cornelia, woonde aan de Oude Delft.[69]

De uitvaart van Gerrit van der Heim was chic te noemen. Op de avond van 25 oktober 1682 werd hij in het koor van de Oude Kerk begraven.[70] Begraven bij avond werd als deftig beschouwd. In de stoet werden veertien flambouwen[71] gedragen en liepen er zestien lijkdragers mee.[72]

1.4 Gerrit van der Heim als Delftse vroedschap

De positie die Gerrit in de Delftse samenleving verworven had, maakte hem een kandidaat voor een bestuursfunctie. In het Rampjaar 1672 raakte de Republiek in oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen. Grote paniek was het gevolg. De gebroeders De Witt werden op afschuwelijke wijze vermoord, Willem III werd tot stadhouder verheven en de aanhangers van De Witt moesten veelal het veld ruimen. Onder deze omstandigheden kreeg Willem III de bevoegdheid om een groot aantal Hollandse vroedschappen te vervangen. In Delft was Gerrit één van de degenen die tot vroedschap

63 Een belasting op begraven ging naar de grootte van het vermogen of de hoogte van het inkomen. Voor de aanslag in het Middel op Begraven werd de bevolking in vijf belastingklassen ingedeeld. De klassen waren gebaseerd op een geschat vermogen of inkomsten uit de ambtelijke salarissen. De hoogstaangeslagen personen moesten voor het Middel op Begraven fl. 30 betalen en hadden een geschat vermogen van fl. 12.000 of meer. In dezelfde belastingklasse vielen ongeacht hun vermogen diegenen, die uit 'emolumenten' jaarlijks meer dan fl. 800 ontvingen en ook ongeacht hun vermogen alle universitair geschoolde medici en advocaten. De tweede belasting groep met een aanslag van fl. 15 bestond uit personen met een geschat vermogen van tussen de fl. 12.000 en fl. 6.000 en notarissen, procureurs, schouten en ambtenaren met een jaarlijks salaris tussen de fl. 400 en fl. 800. De derde klasse: personen betaalden fl. 6 en werden geschat te hebben een vermogen tussen de fl. 6.000 en de fl. 2.000 of een ambtelijk inkomen tussen de fl. 200 en fl. 400; De vierde klasse: personen met een vermogen van onder de fl. 2000 die fl. 3 betaalden en de pro-deo klasse. In de laagste twee klassen geen sprake meer van ambtelijke salarissen. Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 115.

64 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 154.

65 Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 18r.

66 Arch. Delft, ONA, 58, not. Van Hasselt, 2152, Boedelinv., f. 18r.

67 Arch. Delft, DTB Delft, 130, Ondertrouwboeken Gerecht, f. 99r.

68 Arch. Delft, DTB Delft, 43, Begraafboek ONK, f. 8r. Nu Noordeinde tegenover het Sint Jorisgasthuis.

69 Arch. Delft, DTB Delft, 39, Begraafboek ONK, f. 2v.

70 's Avonds begraven was een deftige aangelegenheid. De overheid had begrafenisvoorschriften opgesteld waarvan men van te voren wist, dat met name de rijkere mensen die zouden overtreden. Hierdoor was een imposante begrafenis een bevestiging van de maatschappelijke positie die men innam. Aanvankelijk deed men begrafenissen in de avond om leges te ontduiken. Toen het eenmaal beboet ging worden,werd het voor de rijken een aantrekkelijke aangelegenheid. Hoe later men zich liet begraven hoe hoger de boete en hoe deftiger de uitvaart. Kok, Wille en Boerhof, *Begraven*, 132; De Jong, *Deftig bestaan*, 108.

71 Fakkels. Er werden net zoveel flambouw- of lantarendragers ingehuurd als er paren achter de kist liepen. Dat zou dus betekenen dat er zestien paren Gerrit vergezelden naar zijn laatste rustplaats. Kok, Wille en Boerhof, *Begraven*, 132.

72 Arch. Delft, DTB Delft, 44, Begraafboek ONK, f. 21v.

werden benoemd.[73] In Delft was de basis voor het stadsbestuur de veertigraad of vroedschap.[74] Om in aanmerking te komen moest men tenminste 30 jaar zijn, geen vader of broer in de vroedschap hebben en vijf jaar poorter zijn. Na 1655 moest men ook schutter zijn geweest.[75] Eenmaal in de Raad had men zitting voor het leven. De burgemeesters namen in de regering een sleutelpositie in. Zij werden door de vroedschap voorgedragen in dubbeltallen aan de stadhouder, die de magistraat koos. De burgemeesters hadden een zittingstermijn van twee jaar, waarna ze twee jaar niet in hun ambt herkozen mochten worden. Was men dus eenmaal tot de burgemeesterskamer doorgedrongen dan kon men er op rekenen dat het niet bij één ambtstermijn bleef. Zij vormden met de schout, burgemeesters, schepenen, pensionaris en de secretarissen het college van de 'Heeren van de Weth'. Dit was het eigenlijke bestuur van de stad. De burgemeesters hadden tot taak er op toe te zien dat de besluiten van de 'Weth' werden uitgevoerd en de keuren en de verordeningen van dat college werden gehandhaafd.[76] Een andere belangrijke bevoegdheid van de burgemeesters was dat zij voor gewichtige zaken de vroedschap bij elkaar konden roepen. Zij bepaalden voor de vergaderingen de agenda, deden voorstellen en beperkten zo de bewegingsvrijheid van de vroedschap. Het burgemeestersambt was een begeerd ambt. Niet alleen vanwege de grotere bewegingsvrijheid, maar ook doordat het gunstige uitzichten bood op lucratieve 'buitenambten', zoals afgevaardigde naar de Staten-Generaal, Staten van Holland, Gecommitteerde Raden of de Raad van State.[77] Een plaats in de vroedschap was het mogelijke begin van zo'n carrière, een springplank naar vaak financieel aantrekkelijke andere bestuursfuncties. Familiebanden en banden van vriendschap lijken bij toetreding tot de vroedschap een niet onbelangrijke rol gespeeld te hebben. Dat was waarschijnlijk ook voor Gerrit het geval. Belangrijk voor hem was ongetwijfeld dat schoonvader Pieter Adriaansz. Croeser deel uitmaakte van de magistraat. Croeser bekleedde er sinds 1646 verschillende functies, onder andere veertigraad, schepen en burgemeester.

Er waren ook andere interessante ambten zoals dat van schout, het hoofd van politie en justitie. Deze werd aangewezen door de Staten of de stadhouder op voordracht van de veertigraad. Dan was er de thesaurier. Hij werd gekozen door de vroedschap voor een periode van zes jaar. In die periode was hij onverkiesbaar voor andere ambten. Dit ambt was minder aantrekkelijk, want het stond onder toezicht van de burgemeesters. De thesaurier was beheerder van de stedelijke financiën. De vroedschap koos nog enkele andere functionarissen zoals drie weesmeesters, één of meer gecommitteerden naar de Staten van Holland, één ter Admiraliteit van de Maze, twee havenmeesters, twee adjuncten ter dagvaart en de pensionaris[78] en secretarissen.

73 Caminada, 'Vijftien jaren', bijlage 1. In dat jaar werd de toekomstige schoonvader van zijn zoon Anthonie (sr.), Adriaan Heinsius, afgezet. Adriaan Heinsius was de vader van de latere raadpensionaris, Anthonie Heinsius.

74 'In de vijftiende eeuw koos de zogenoemde rijkdom van Delft de eerste veertigraad, die vanaf dat moment zichzelf zou aanvullen. De vroedschap bestond van oudsher uit oud-burgemeesters en oud-schepenen; onder de rijkdom verstond men de grootste belastingbetalers van de stad. In de praktijk was het verschil tussen vroedschap en veertigraad enkel dat de veertigraad het kiescollege vormde. De veertigen kozen zonder de vroedschappen nieuwe veertigen'. 'Al met al was de groep politici door de tijd heen steeds kleiner geworden: waar in vroeger tijden alle rijken in aanmerking kwamen voor een bestuursfunctie, werden de banen eind zeventiende eeuw verdeeld onder de vaste groep van veertigen. Daarmee waren vroedschap en veertigraad dus feitelijk in elkaar geschoven'. Voor uitgebreide behandeling van Vroedschap en veertigraad. Van Roon, *Macht en gewoonte,* 24-28.

75 Deze laatste voorwaarde staat wel bij Van Rijn en niet bij Caminada. Van Rijn, 'Wroeten', 7-8.

76 De bestuurlijke (burgemeesters) en rechterlijke (schout en schepenen) macht zaten in één uitvoerend college. Van Rijn, 'Wroeten', 16; Van Roon, *Macht en gewoonte*, 29.

77 Van Rijn, 'Wroeten', 11.

78 De pensionaris was een juridisch geschoold ambtenaar, die de woordvoerder was van de stad in andere colleges bijvoorbeeld de Staten van Holland. Van Rijn, 'Wroeten', 15.

Op 30 juni van dat Rampjaar 1672 weerklonk binnen Delft de roep om de prins. Daarvoor zorgden de boeren uit Maasland en Maaslandsluis, die zich meester maakten van een poort en de stad binnendrongen, waarna ze de magistraat een schriftelijke belofte afdwongen om Willem III begin juli tot stadhouder te benoemen.[79] Het bleef betrekkelijk rustig in de stad tot 19 augustus. Toen werd bekend dat er een grote hoeveelheid krijgsmateriaal was opgeslagen in twee herbergen bij de Rotterdamse poort. De argwanende bevolking ging over tot plundering van één van de herbergen. De onrust leidde er uiteindelijk toe dat de schutterij op 30 augustus een rekest stuurde aan de prins met het verzoek de stadsregering te zuiveren. De veertigraad besloot op 5 september zijn zetels ter beschikking te stellen en de prins te vragen een besluit te nemen over de regeringsbestelling. De prins reageerde niet meteen op het verzoek. Meer dan een week bleef Delft zonder regering, want pas op 14 september verving Willem III 20 van de 40 regenten. Eén van de regenten die het veld moest ruimen was Adriaan Heinsius. Dat was niet zo verwonderlijk, want Heinsius stond bekend als aanhanger van De Witt.[80] Gerrit van der Heim was één van de 20 nieuwkomers. Vijf van de 20 regenten waren buiten Delft geboren.[81] Van der Heim hoorde tot die vijf. Met hem traden onder andere Gerard Putmans en Anthonie Thierens tot de vroedschap toe. Thierens was getrouwd met Wilhelmina Croeser, een zuster van Cornelia. Hij was dus een zwager van Gerrit. Putmans ontwikkelde zich tot een steunpilaar van Willem III in Delft.

De nieuwe stadsregering kreeg in 1672 al direct met moeilijkheden te maken. De eerste conflicten concentreerden zich rond een viertal punten. Er werden allereerst bezwaren gemaakt tegen de eed, die alle vroedschappen bij verkiezingen moesten afleggen. Een tweede punt van twist – en dat raakte Van der Heim rechtstreeks – was de vraag of mensen die niet in Delft geboren waren wel voor de veertigraad in aanmerking mochten komen. Tot begin jaren 1670 gold namelijk nog de voorwaarde voor het lidmaatschap, dat alleen wie in Delft was geboren veertigraad kon worden. Na de wetsverzetting in 1672 werd deze regel afgeschaft.[82] Een derde geschil betrof de nominatie voor het thesauriersambt. Het belangrijkste geschilpunt ging over de vraag of men een ambtstermijn zou vaststellen voor burgemeesters en schepenen, opdat de veertigen, die soms in tien of twintig jaar geen baantje gekregen hadden, ook eens aan de beurt zouden komen. Bovendien besloot men eenparig de functie nominabel te stellen voor buiten Delft geborenen; de oude resoluties van 1604 en 1618 werden vernietigd. Uit het stemgedrag valt waar te nemen dat er zich in Delft een minderheidsfactie aan het ontwikkelen was die geleid werd door Putmans. Putmans werd in zijn oppositie gesteund door de prins.[83]

Een voorbeeld van de invloed die Putmans bij Willem III had was de kwestie rond de electie van Adriaan Fijck tot één der veertigen in 1674. De tijdgenoot Teding van Berckhout verhaalde hierover 'Ick ontfing dese tijdinge in den Haghe door de heer Putmans die zijn misnoegen toonde over de electie'.[84] Putmans klaagde hierover bij de prins. Het duurde geruime tijd voordat Willem III hierop reageerde. Hij gelastte een nieuwe verkiezing alsof hij daartoe het recht had.[85] In de interne conflicten in de periode koos Van der Heim bijna altijd de kant van Putmans.[86] Uit de particuliere notulen

79 Caminada, 'Vijftien jaren', 7.
80 Van Roon, *Macht en gewoonte*, 40; Hij verwijst naar Veenendaal jr., *Inventaris*, 9.
81 Caminada, 'Vijftien jaren', 10.
82 Van Roon, *Macht en gewoonte*, 27. Poorter moest men sowieso zijn, wilde men in aanmerking komen voor de veertigraad.
83 Caminada, 'Vijftien jaren', 14.
84 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 1r; Caminada, 'Vijftien jaren', 14.
85 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 1v-f. 2r; Caminada, 'Vijftien jaren', 14.
86 Voor de stemmingen in de conflicten zie de bijlagen bij de scriptie van Caminada, 'Vijftien jaren'.

van Teding van Berckhout komt Gerrit van der Heim niet naar voren als een regent die prominent aanwezig is. Zijn naam wordt zelfs zelden genoemd. In 1677 werd hij door Willem III overgeslagen om schepen te worden.[87] In 1679 greep hij naast de functie van weesmeester. Hij kreeg slechts vijf stemmen.[88] Zowel in 1677 als in 1678 deed hij een gooi naar het burgemeestersambt, maar tevergeefs. Beide keren deed hij dat te laat buiten de nominatie om.[89] Dat Gerrit van der Heim niet zoveel voet aan de grond kreeg in de vroedschap was wellicht mede te wijten aan het feit dat hij behoorde tot de minderheidsfactie die in de loop van de tijd steeds minder vat kreeg op de regering van Delft. Bovendien was zijn schoonvader in 1677 overleden.

1.5 Anthonie Gerritsz. van der Heim

Bij zijn eerste vrouw had Gerrit vier kinderen gekregen. De oudste, Clara (1649-1695), trouwde maar liefst drie maal.[90] Het tweede kind, Theodora, kwam na twee dagen na de geboorte al te overlijden. Het derde kind, Anthonie, werd in 1652 geboren en overleed na vier dagen. Het vierde kind, ook Anthonie genaamd, bleef leven.

De tweede Anthonie (1653-1714) groeide op in Delft en woonde aan de Koornmarkt. Op 27 april 1673 schreef hij zich in aan de juridische faculteit van de universiteit van Leiden.[91] In het *Album Studiosorum* staat achter zijn naam de leeftijd van 23 jaar. Hij moest echter nog 20 worden. Op enig moment heeft hij de Leidse universiteit verlaten, want hij studeerde af op 17 juli 1679 aan de universiteit van Harderwijk.[92] Anthonie Gerritsz. legde de eed als advocaat af voor het Hof van Holland op 4 augustus 1679.[93] Op 28 maart 1683 trad hij in het huwelijk met Catharina Heinsius (1651-1706)[94] een zuster van de (latere) raadpensionaris Anthonie Heinsius. Door dit huwelijk raakten de Van der Heims verzwagerd aan die familie. Ze werden ook familie van het geslacht Sluysken. Een zuster van Catharina, Maria, was gehuwd met Frederik Sluysken. Sluysken, heer van Ter Horst, was onder andere schepen te Amsterdam en president van het Hof van Holland, Zeeland en Westfriesland.[95]

In juni van 1683 kwam Anthonie Gerritsz. in het volledige bezit van zijn vaders brouwerijen.[96] Bij de begrafenis van zijn eerste zoon in 1684 vertrok de stoet vanuit de brouwerij 'De Halve Maen'. Zijn zoon werd net als Anthonie's vader begraven in het koor van de Oude Kerk.[97] In de bronnen wordt

87 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 43r.

88 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 58v-f. 59r.

89 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 52r (1677) en f. 58r (1678).

90 Gerard van Segvelt op 20 augustus 1670. Zie Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 49; Arch. Delft, DTB Delft, 131, Ondertrouwboeken Gerecht, f. 14r. Haar tweede echtgenoot Abraham Sas, Roelants, *Gulden Boek*, deel I, 49; Arch. Delft, DTB Delft, 76, Ondertrouwboek NK, f. 31v. Derde echtgenoot Johan de Vlamingh, Arch. Delft, DTB Delft, 77, Ondertrouwboek NK, f. 55r.

91 UBL, *Album Studiosorum,* kolom 583.

92 Deze universiteit had een dubieuze reputatie. Het verhaal ging dat men in Harderwijk naast bokking en bosbessen ook bullen kon kopen. De Jong, *Met goed fatsoen,* 197. Het kwam regelmatig voor dat een student enkele jaren college volgde in Leiden en dan promoveerde in Harderwijk of Utrecht, waar titels makkelijker waren te behalen. Kooijmans, *Onder regenten*, 192.

93 Huijbrecht, Scheffers en Scheffers-Hofman, *Album Advocatorum.*

94 Arch. Delft, DTB Delft, 133, Ondertrouwboek Gerecht, f. 28v. Catharina Heinsius was weduwe en getrouwd geweest met Dirck van Bleiswijck.

95 Elias, *Vroedschap*, deel II, 848.

96 Zie paragraaf 1.3.

97 Arch. Delft, DTB Delft, 44, Begraafboek ONK, f. 58r.

Afb. 3 Op de plek waar nu het negentiende eeuwse gebouw staat waar de Zwitserse ambassade in gehuisvest is, heeft het geboortehuis van Anthonie van der Heim gestaan (foto J.M. Dral-Pieters, 2016).

Anthonie nooit moutmaker genoemd zoals zijn vader. Het is de vraag of hij het beroep ook daadwerkelijk heeft uitgeoefend. Al spoedig zou hij kiezen voor een bestuurlijke carrière.

In 1687 werd Anthonie gekozen in de veertigraad. Aan het eind van het jaar 1686 was er in de raad een conflict dat zo hoog opliep dat de meerderheidsfactie ten huize van de president-burgemeester Harper Maertensz. Tromp vergaderde en de minderheidsfactie bijeenkwam bij de schout Johan de la Faille thuis. De ruzie ging over de verdeling van de ambten tussen de beide facties. De leider van de minderheid, Gerard Putmans, weigerde de eed af te leggen en blokkeerde zo de verkiezing van nieuwe raden. Op nieuwjaarsdag werd een compromis bereikt, zodat op 3 januari 1687 vier nieuwe veertigraden konden worden gekozen.[98] De betreffende veertigraden waren Jacob Arentsz. van der Dussen, Adriaan Christiaansz. Groenewegen, Maarten Pietersz. Hogenhouck en Anthonie Gerritsz. van der Heim. Anthonie bekleedde ook nog een aantal andere bestuurlijke functies. In 1688 en 1690 was hij havenmeester binnen en buiten de stad. Tot slot werd hij benoemd tot hoogheemraad van Delfland. In 1690 werd hij raadsheer in de Hoge Raad[99] en rekenmeester van de domeinen van Holland.[100] De familie Van der Heim verhuisde daarom van Delft naar Den Haag en Anthonie verliet in 1692 de Delftse vroedschap.[101] Normaliter verloor een Delftenaar die zich ergens anders vestigde zijn poorterschap. De veertigraad wilde in het geval van Anthonie Gerritsz. daarop een uitzondering maken. Al bij zijn vertrek had het college besloten, dat hij na terugkomst zijn poorterschap zou terugkrijgen en ook onmiddellijk weer in de raad gekozen mocht worden. De minderheidsfactie wilde hem graag behouden voor de raad.[102] Het initiatief hiertoe kwam van de burgemeester, die tot deze factie behoorde.[103] Hier speelde dus duidelijk ook factiebelang. In 1698 ontstond er door een overlijden een vacature en de raad liet hem tussentijds, in oktober, weer toe.[104]

Het echtpaar vertrok naar Den Haag en huurde een huis aan de 'noordzijde' van het Lange Voorhout,[105] een lommerrijke laan waar in de zestiende en zeventiende eeuw grote herenhuizen werden gebouwd. De straat werd geciviliseerd door de kronkelige wandelpaadjes te vervangen door een rechte bestrating langs de huizen. In het midden van de laan werd een schelpenpad aangelegd. De waterputten werden vervangen door deftige waterpompen. Zo kreeg de laan een chique uitstraling.[106]

Een reconstructie naar de bewoners op basis van de historische gegevens is een lastig karwei, omdat veel mensen huizen huurden en er een grote mobiliteit was.[107] In het lidmatenregister van de Hervormde Gemeente ziet men dat Anthonie Gerritsz. van der Heim het Voorhout onder andere

98 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 55v; Caminada, 'Vijftien jaren', 27 en bijlage 1.

99 Boitet, *Beschrijving*, 90; Van Roon, *Macht en gewoonte*, 73-74 en 217-218.

100 HGA, Herenboekje 1704, 27; HGA, KHG, 264, RL, 58.

101 Arch. Delft, LA, 1290, Teding van Berckhout, part. not., f. 55v; HGA, OA, 1054, Register Nieuwe burgers. Anthonie sr. komt niet voor in het register van nieuwe burgers. Hij had een functie bij de Hoge Raad en woonde op het Lange Voorhout. Het Lange Voorhout viel onder het Hofgebied en niet onder het dorp Den Haag. Dat is de reden dat we hem tevergeefs zullen zoeken in dit register. Het Hofgebied had een eigen rechtspraak en een eigen politie.

102 Van Roon, *Macht en gewoonte*, 73-74 en 217-218.

103 Van Roon, *Macht en gewoonte*, 218.

104 Van Roon schrijft dat Van der Heim ook weer terugkeerde naar Delft. Hij zal wellicht in Delft een huis (of huizen) hebben aangehouden. Hij overleed echter in Den Haag. Arch. Delft, DTB Delft, 47, Begraafboek ONK, f. 76v.

105 HGA, Herenboekje 1704, 27. Doordat men in Den Haag en andere kustplaatsen op kaarten de zee aan de bovenkant tekende, werd de westzijde de 'noordzijde' genoemd. We houden als aanduiding in de benaming de juiste windrichting aan.

106 Wijsenbeek-Olthuis (red.), *Lange Voorhout*, 78-79.

107 Wijsenbeek-Olthuis (red.), *Lange Voorhout*, 14.

bewoonde met vooraanstaande personen zoals Filips Doublet, heer van St. Annaland, lid van een familie die al generaties lang ontvanger-generaal was, Willem van den Broeck, heer van Vrijenhoeven, zijn zwager Sluysken, Huijbert Rooseboom, president van de Hoge Raad en de heer Van de Lier, lid van de Staten-Generaal en de heer Van der Does, procureur van de Raad van Brabant.[108] Daarnaast bevolkten vooraanstaande families als Bentinck, Van Reede, Torck, Hop, Fagel, en Van der Dussen het Voorhout.[109] Willem Bentinck erfde het huis van zijn vader, de favoriet van Willem III, in 1709.[110] De jonge Bentinck, geboren in 1704, bracht een groot deel van zijn jeugd door in Engeland en kwam pas in 1719 naar de Republiek.[111]

Waar woonde Van der Heim nu precies? Antwoord daarop krijgen we niet met volstrekte zekerheid. De latere raadpensionaris woonde volgens een adreslijst, die werd opgesteld door de Sociëteit van 's-Gravenhage[112] ten behoeve van de belastingheffing voor het Familiegeld evenals zijn vader aan de' noordzijde' van het Lange Voorhout gewoond.[113] Door de combinatie van adreslijst en de bijlage uit het werk van Wijsenbeek-Olthuis kan men het huis vinden waar vader en zoon Van der Heim hoogstwaarschijnlijk hebben gewoond. Willem van den Broeck, heer van Vrijenhoeven, raadsheer in de Hoge Raad en gehuwd met Françoise Fagel was zijn buurman aan de ene kant, dat is nu nummer 44. Aan de andere kant van het pand waar Van der Heim woonde, stond het woonhuis van Alida de Graeff, vrouwe Van Heemstede, dochter van aanzienlijke Amsterdamse ouders: Andries de Graeff en Elisabeth Bicker van Swieten.[114] Hoogstwaarschijnlijk heeft Van der Heim Lange Voorhout 42 gehuurd. De Zwitserse ambassade is er nu in gehuisvest.

In 1706 overleed Catharina. Zij werd begraven in de Oude kerk in Delft.[115] In 1714 volgde Anthonie Gerritsz. dezelfde gang. Hij overleed op 12 december 1714. Uit een brief aan raadpensionaris Heinsius bleek, dat diens zwager plotseling was gestorven.[116] Hij werd op 18 december om tien uur 's ochtends door zestien dragers – net zoveel als zijn vader – van zijn huis in de lijkkoets gezet. Zij

108 Voor een overzicht van lidmaten zie HGA, KHG, 264, RL, 51-69.

109 Wijsenbeek-Olthuis (red.), *Lange Voorhout*, 116.

110 Wijsenbeek-Olthuis (red.), *Lange Voorhout*, 248.

111 Huffel, *Bentinck*, 1.

112 Wagenaar, *'Dat de regeringe'*, 23. In de vroeg-moderne tijd waren er vier instellingen die claimden het recht van magistratuur te hebben over het dorp Den Haag. Dat waren de Hoge Raad, het Hof van Holland, de Grafelijkheidsrekenkamer en de magistraat van het dorp. Na het begin van de Opstand gingen zij een 'gemeenschappelijke regeling' aan, die de belasting moest gaan innen ten behoeve van de oorlogvoering. Dit samenwerkingsorgaan zou de Sociëteit van 's-Gravenhage gaan heten. Het was aanvankelijk louter een belastinginningsorgaan. Als snel kreeg de Sociëteit meer taken. Ze bood een veelheid van diensten aan, in bijna alle sectoren waarin de overheid actief was. Aan het einde van de achttiende eeuw hield zij zich nog steeds met belastinginning bezig, maar had ze onder andere ook het materiële beheer over een eigen kerk – de Nieuwe Kerk – en een kerkhof, over de Haagse straatlantaarns, de brandweer en een eigen sproeiwagen.

113 HGA, Buurten, 83, Buurdboek, 65 (eigen telling). Voor het doen van een 'opschrijving en taxatie in het familiegeld' krachtens de resolutie van de Staten van Holland d.d. 19 april 1715 moesten er 'biljetten' worden rondgebracht. In het Buurdboek staat een adressenlijst waarop Van der Heim voorkomt. Dit is een jaar na het overlijden van zijn vader. De huurwaarde was fl. 1400. *Algemeen Nederlandsch Familieblad* 81 (1884), 6. In Wijsenbeek-Olthuis, *Lange Voorhout* is een bijlage met bewoners (bewoners zijn: eigenaren, eigenaren/bewoners of alleen maar bewoners) opgenomen; hierin, komen we Anthonie van der Heim, zowel vader als zoon, helaas niet tegen.

114 In 1715 brachten de dekens en de hoofdmannen van de buurt de biljetten rond voor taxatie van vermogens en vonden het huis naast Van der Heim gesloten. Wagenaar, *'Dat de Regeringe'*, 127; HGA, Buurten, 83, Buurdboek, 65 (eigen telling), www.genealogie online.nl. Voor Alida de Graeff zie Elias, *Vroedschap*, deel I, 521.

115 Arch. Delft, DTB Delft, 46, Begraafboek ONK, f. 186r.

116 Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel XVI, 351, Groeninx aan Heinsius 14 december 1714. Mr Willlem Sluysken, neef van Heinsius, volgde de Van der Heim op als een van de rekenmeesters van de Kamer van Rekening van de Grafelijkheidsdomeinen van Holland. Zie Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel XV, 566 n.2.

begeleiden het lijk tot de Rijswijkseweg en werden daar bedankt voor de moeite. Zij keerden terug om 'te verdrinken 20 gulden, die dien selven avond bij de secretaris wierden geconsumeert'.[117] Anderen brachten het lichaam van Anthonie Gerritsz. naar Delft. Daar werd hij in de Oude Kerk begraven.[118]

1.6 Jeugd van Anthonie

Op 29 november 1693 werd in Den Haag Anthonie, de latere raadpensionaris, geboren. Hij was de jongste zoon van Anthonie Gerritsz. en Catharina Heinsius. Er waren hem twee broertjes voorgegaan, maar zij waren vroeg gestorven. Gerard werd geboren in 1684 en overleed kort na de geboorte. Een tweede kindje, alweer een jongetje, kwam een jaar later dood ter wereld. Maria Adriana werd geboren op 16 mei 1686 en bleef wel leven. Zij was in Delft geboren en zeven jaar ouder dan haar broer Anthonie.[119] Het jongste kind was ook een meisje, Jacoba Gerarda geheten. Zij werd in 1694 geboren en leefde slechts drie jaar. Van de vijf kinderen haalden er dus twee de volwassen leeftijd. Op 27 juli 1706 verloren zij op minderjarige leeftijd hun moeder. Anthonie was toen 12 jaar.

De eerste stappen zal hij gezet hebben in het ouderlijk huis aan het Voorhout. Over zijn jeugd is weinig bekend. De jonge Anthonie ontmoette wellicht telgen uit bovengenoemde geslachten. De familie Van der Heim was uiteraard lid van de Nederduitse gereformeerde kerk. In de buurt van het Lange Voorhout stonden er drie. Twee daarvan stamden uit de Middeleeuwen. De Grote Kerk was de enige publieke kerk voor het dorp Den Haag. De Kloosterkerk aan het Lange Voorhout stond in het Hofgebied. De derde godshuis stamde uit de zeventiende eeuw en werd dan ook de Nieuwe Kerk genoemd. Deze kerk behoorde ook tot het Hofgebied. Hier werd op 1 december 1693 onder toeziend oog van de raadpensionaris Anthonie Heinsius, die als één der getuigen aanwezig was, Anthonie ten doop gehouden.[120] Maar de familie Van der Heim bezocht ook de andere kerken. Anthonies jongere zuster werd in de meer nabije Kloosterkerk gedoopt.[121] Maria Adriana en Anthonie legden in 1703 respectievelijk 1712 belijdenis af van hun geloof.[122]

Het lag voor de hand dat Anthonie een universitaire opleiding zou gaan volgen. Daarvoor moest hij echter eerst de Latijnse school doorlopen.

De Latijnse school

Het archief van de Latijnse school voor onze periode is helaas niet bewaard gebleven. Het begint pas in 1816. Van zijn schooltijd valt derhalve weinig te reconstrueren.

De Latijnse school was uitsluitend bestemd voor jongens en was de vooropleiding voor een studie aan de universiteit. Uiteraard werd het onderwijs in het Latijn gegeven net als op de universiteit.

117 HGA, Buurten, 83, Buurdboek, 80-81 (eigen telling).

118 Arch. Delft, DTB Delft, 47, Begraafboek ONK, f. 76v.

119 Arch. Delft, DTB Delft, 12, Doopboek OK, f. 20r. Bij de doop was Adam van der Heim getuige.

120 HGA, DTB Den Haag, 241, Doopboek NK, f. 42v. Dat de Nieuwe Kerk werd uitgekozen voor de doop is niet onlogisch. De Sociëteit van 's-Gravenhage had deze kerk laten bouwen in de zeventiende eeuw en beheerde haar. Wagenaar, *'Dat de regeringe'*, 166-167.

121 HGA, DTB Den Haag, 175, Doopboek Kloosterkerk, 59.

122 HGA, KHG, 264, RL, 402 resp. 497.

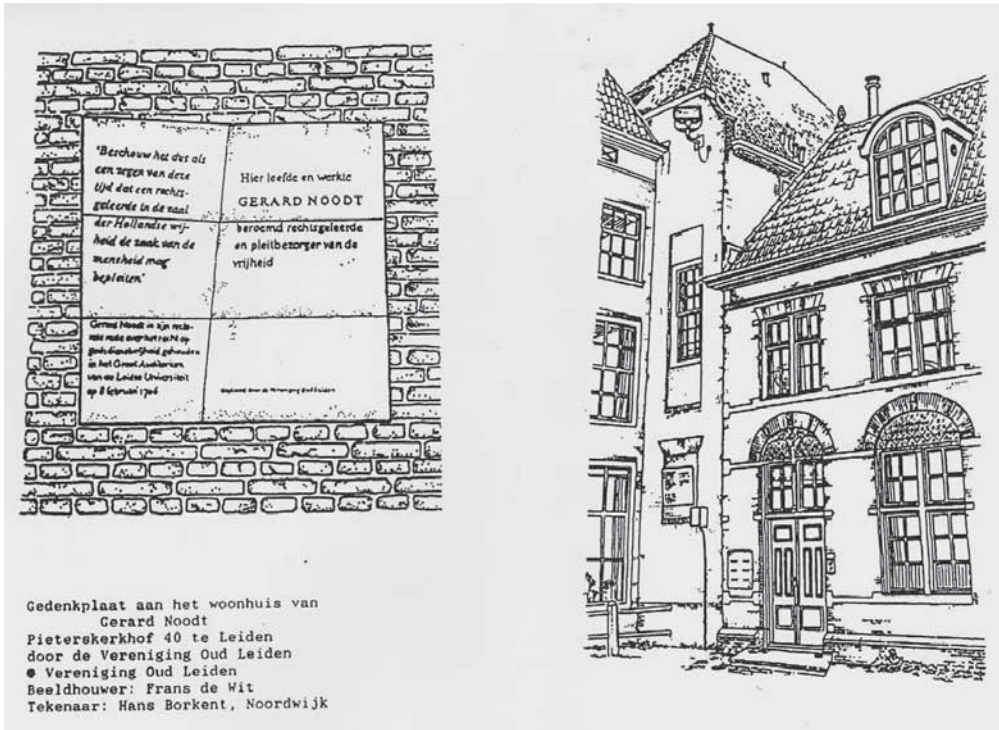

Afb. 4 De gehavende plaquette op het huis waar professor Gerard Noodt heeft gewoond, Pieterskerkhof 40, Leiden. Op 18 mei 1988 is de bronzen plaquette van Frans de Wit onthuld (foto J.M. Dral-Pieters, 2016) en tekening van de plaquette en woonhuis (Hans Borkent).

Van der Heim zat op deze school gedurende de jaren 1705 tot en met 1709.[123] In de eerste klas werd er alleen Latijn onderwezen. In de tweede klas hield men zich bezig met het lezen van de klassieken. Ook kreeg men in deze klas de beginselen van het Grieks. In de hogere klassen leerde men brieven en gedichten in deze twee talen schrijven en kreeg men onderwijs in de rhetorica.[124]

De school had goede leerkrachten in dienst. In 1692 was Pancras Mattheus van Maaswijk rector van de Haagse Latijnse school geworden.[125] Deze bekleedde ook in de schooltijd van de jonge Anthonie nog het rectoraat. Van Maaswijk was uit Leiden afkomstig en had in die stad de Latijnse school gevolgd. Daarna studeerde hij aan de Leidse universiteit. In 1680 was hij rector in Breda en het jaar daarop werd hij als conrector in Delft gevraagd. Dit sloeg hij echter af, maar in 1686 werd hij weer gevraagd. Nu maakte hij de overstap naar Delft wel. Daar werd hij de opvolger van de bekende Jacobus Perizonius[126] die tot hoogleraar was benoemd te Franeker in de geschiedenis en welsprekendheid.[127] Naast zijn werk hield Van Maaswijk zich bezig met wetenschapsbeoefening. Hij had verdienstelijke publicaties op zijn naam staan. Hij overleed in 1719 op 62-jarige leeftijd.

In 1697 wist Van Maaswijk de Dordtse conrector Johannes Jens aan te trekken voor dezelfde positie in Den Haag.[128] De 26-jarige Jens was een begaafd spreker en een aanwinst voor de school. Hij mocht op 13 november 1697 – nog geen half jaar in dienst – in de Hoogduitse kerk een feestrede uitspreken ter gelegenheid van de vrede van Rijswijk. Net als zijn rector publiceerde hij. Zo verscheen er van hem in 1697 een traktaat over de fundamenten van de 'medecine'. Dordrecht deed verwoede pogingen hem terug te halen hetgeen uiteindelijk lukte. In 1700 werd hij daar rector.

Een derde docent was Adrianus Berkhout. Hij kwam in 1692 en bleef tot zijn dood in 1723. Berkhout kwam uit Den Haag, maar was in 1682 rector geworden in Schoonhoven. Na een beroep naar Gouda afgeslagen te hebben ging hij aan de Latijnse school van Den Haag werken. Anthonie Ponderus gaf les aan de tweede klas. Hij had aanvankelijk het beroep van chirurgijn uitgeoefend. De eerste klas stond onder de hoede van Augustinus de Bacquere. Hij is twintig jaar aan de school verbonden geweest.

De Universiteit

De eerste universiteit in de Noordelijke Nederlanden werd gesticht in Leiden. Het lijdt geen twijfel dat Leiden uitgekozen werd door Willem van Oranje naar aanleiding van het doorstane beleg. Leiden was in de tijd dat Anthonie er studeerde nog een stad, die na diverse uitleggen geheel verscholen lag achter de stadswallen. Het oudste gedeelte van de stad was de Breestraat, ooit de dijk waaraan Leiden was ontstaan. Het Rapenburg en het Steenschuur waren brede grachten met mooie linden.

123 HGA, De Latijnse school, deel 2, leerlingenlijsten over de periode 1700-1838. Van der Heim komt voor in de jaren 1705-1709. 28. De map staat op de studiezaal.

124 Prak, *Gezeten burgers*, 209. Over de Latijnse school in het algemeen zie Frijhoff, *La société néerlandaise;* Bastiaanse, Bots en Evers (eds.), *'Tot meesten nut ende dienst van de jeught'*.

125 HGA, OA, 57, Res. baljuw, f. 2r. De gegevens over de docenten van de Latijnse school komen tevens uit een ongepubliceerd manuscript van Sv. E. Veldhuijzen, berustende op het Haags Gemeente Archief. Het manuscript heeft titel noch datum. Met dank aan de heer C.J.J. Stal.

126 Perizonius zou later één van de hoogleraren van Anthonie worden aan de universiteit van Leiden.

127 Veldhuijzen.

128 HGA, OA, 57, Res. baljuw, f. 187v.

Hier woonden de aanzienlijkste families van Leiden. Aan het Rapenburg stond ook de universiteit, die gevestigd was in een voormalige kloosterkerk.[129] De faculteiten werden opgericht naar middeleeuws voorbeeld: de artes (filosofie en letteren), theologie, rechten en medicijnen.[130] Drie partijen hadden een vinger in de pap in het bestuur van de academie. Allereerst de Staten van Holland. Zij hadden een permanente vertegenwoordiging in de personen van drie curatoren. Samen met de vier burgemeesters vormden zij het college van curatoren en burgemeesters. En ten slotte was er de senaat. Hierin zaten alle professoren, onder leiding van de rector magnificus en vier assessoren, de vertegenwoordigers van de vier faculteiten.[131] Toen Van der Heim zich inschreef in 1709 was Johannes Voet (1647-1713) rector. Ten tijde van zijn promotie was Jacobus Gronovius (1645-1716) rector magnificus. Gronovius was hoogleraar geschiedenis en Grieks.[132]

Het onderwijs viel uiteen in colleges en disputaties. De colleges werden weer onderverdeeld in publieke, die voor iedere ingeschreven student vrij toegankelijk waren en private colleges. De publieke colleges waren hoorcolleges, waarbij het de bedoeling was dat de student aantekeningen maakte en zelfstandig de stof overdacht. Op de private lessen werd er gedisputeerd en moest een student stellingen verdedigen tegen medestudenten onder leiding van een praeses, meestal een hoogleraar. Voor deze lessen moest extra betaald worden. Ze waren voor de professoren financieel aantrekkelijk. Het geven van privata ging hand in hand met het verwaarlozen van de publieke colleges. De disputaties waren er in allerlei soorten en maten. Wanneer men uitging van een bepaalde reeks (dus geen losse onderwerpen) in besloten kring behandeld en regelmatig gehouden, dan werd zo'n club studenten een collegium genoemd.[133]

Er bestond geen toelatingsexamen, maar er werd wel van uitgegaan dat een student een voldoende vooropleiding had genoten, dat wil zeggen voldoende Latijn kende om de colleges met vrucht te kunnen volgen. Eigenlijk was het onderwijs op de Latijnse school onontbeerlijk voor de aspirant-student, tenzij hij privéonderwijs kreeg, dat op hetzelfde eindresultaat uitkwam. Door zijn inschrijving werd de student lid van de universitaire gemeenschap, de *civitas academica*. Zodoende had hij bepaalde privileges. De leden van deze gemeenschap genoten vrijdom van diverse verplichtingen. Men had eigen regels en een eigen universitaire rechtbank, de Academische Vierschaar.[134]

Men kon twee graden behalen. Die van doctor was de meest aanzienlijke, maar met een licentiaatsbul waren de carrièremogelijkheden niet minder. De keuze tussen beide graden werd vooral door financiële overwegingen bepaald. De doctorsbul was duurder.[135]

De afgestudeerde in de rechten had gedegen kennis van Romeins recht. Soms werd er bij de keuze van de studieonderwerpen rekening gehouden met wat voor de student later van nut kon zijn.[136] De studie rechten werd steeds vaker gevolgd door regentenzoons die voorbestemd waren om een bestuurlijke functie te gaan vervullen. Men achtte kennis van politieke en juridische zaken voor

129 Prak, *Gezeten burgers*, 25-29.
130 Roberts & Otterspeer, 'Onderwijs', 203.
131 Roberts & Otterspeer, 'Onderwijs', 203.
132 UBL, *Album Studiosorum* kolom 819; Van Poelgeest (samenst.), *Leidse hoogleraren*, deel 5, *De Letterenfaculteit*, 42.
133 Otterspeer, 'Onder professoren', in: Derks (eindred.), *Nederland in de wereld*, 255-257; Prak, *Gezeten burgers*, 212.
134 Ahsmann, *Collegia*, 247-248.
135 Ahsmann, *Collegia*, 263-264.
136 Ahsmann, *Collegia*, 253-254.

een bestuurlijke functie onontbeerlijk. Het aantal vroedschappen dat ook nog in het familiebedrijf actief was, werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw en vooral de laatste decennia daarvan steeds minderm,[137] het aantal juristen onder hen steeds groter.

Op 25 april 1709 werd Anthonie ingeschreven aan de rechtenfaculteit van de Leidse universiteit. Als leeftijd gaf hij twintig op, terwijl hij vijftien was.[138] Men komt studenten tegen uit alle windstreken. Van der Heim ging ook in Leiden wonen. Hij ging in de kost bij juffrouw Van Ham met drie andere studenten.[139] Haar adres is onbekend. Lang heeft hij er echter niet gewoond. In 1710 stond hij nog wel geregistreerd bij juffrouw Van Ham, maar zonder bedrag bij zijn naam.[140] Hij was toen al teruggekeerd naar Den Haag. In de maand juni van 1710 was hij secretaris van de Generaliteitsrekenkamer geworden.[141] Hij deed dus zijn studie in ruim twee jaar. In 1711 komt hij niet meer in het register voor. Op 28 december van dat jaar verdedigde hij zijn proefschrift *Disputatio juridica inauguralis ad Leg.18 C de transactionibus.*[142] Deze 20 pagina's tellende dissertatie, vergezeld van vier stellingen, heeft als onderwerp de bevoegdheid van partijen om in geval van een misdrijf te schikken en te onderhandelen, behalve als het echtscheiding betreft.[143] Hij promoveerde bij de professoren Gerard Noodt en Jacob Perizonius.

Noodt was op 4 september 1647 in Nijmegen geboren. Hij bezocht de academies van Leiden, Utrecht en Franeker, waar hij in 1669 promoveerde bij Taco van Glins. In Leiden studeerde hij naast rechten ook letteren. In zijn geboortestad werd hij advocaat, een ambt dat hij met succes uitoefende. Maar de meeste roem zou hij oogsten als hoogleraar. In 1671 begon hij als hoogleraar aan de Nijmeegse Kwartierschool. Door de onderhandelingen over een vrede was Nijmegen in die jaren een trefpunt van zeer invloedrijke personen. Hij leerde er Willem van Haren en Hieronymus van Beverning kennen. De Pruisische gezant Werner von Blaespiel bood hem een professoraat in Duisburg aan. Noodt sloeg dit aanbod echter af. Van Haren, curator van de Franeker universiteit, haalde hem in 1679 naar Friesland. Een jaar later probeerde Utrecht de beroemde hoogleraar al te strikken.[144] Dat lukt uiteindelijk in 1684. Na twee jaar hoogleraar in Utrecht te zijn geweest aanvaardde hij echter een professoraat aan de universiteit van Leiden, waar Van Beverning curator was.[145] Aan die universiteit zou hij verbonden blijven tot zijn dood in 1725. Hij was er hoogleraar staats- en burgerlijk recht. Hij hield van de Cartesiaanse filosofie zonder zelf een Cartesiaan te worden.[146] Noodt behoorde tot de 'liberale' stroming in de gereformeerde kerk en sympathiseerde openlijk met de Remonstranten.[147] Hij was een 'lover of freedom' en hij durfde daarvoor uit te komen.[148] De macht lag niet bij de vorst,

137 De Jong, *Met goed fatsoen*, 195.

138 UBL, *Album Studiosorum*, kolom 809 (1709).

139 ELO, Stadsarchief Leiden (Stadsbestuur (SAII)), 7357, Register i.v.m. accijnsvrijdom (op naam hospes), 1709.

140 ELO, Stadsarchief Leiden (Stadsbestuur (SAII)), 7306, Register i.v.m. accijnsvrijdom, 1710.

141 NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 12281, Commissieboeken, f. 135r; NL-HaNA, Arch. St.-Gen., Res. 2 juni 1710, 623.

142 UBL, ASF, 389,1669-1745, f. 132r. Vertaling: Over de Wet 18 C op de overeenkomsten. Zie UBL, Bijzondere Collecties nr. 237 B7.

143 Met dank aan mevr. mr. L.J. van Soest-Zuurdeeg te Oegstgeest, die zo vriendelijk was de Latijnse tekst kort samen te vatten.

144 Van den Bergh, *Noodt*, 46.

145 Van den Bergh, *Noodt*, 61.

146 Van den Bergh, *Noodt*, 20-21.

147 Van den Bergh, *Noodt*, 326.

148 Van den Bergh, *Noodt*, 333. Hij kwam op voor volkssoevereiniteit. Yvonne Verkaik kopte in een artikel in *Elsevier* van 6 februari 1999, dat niet de Fransen, maar Noodt de basis legde voor het begrip volkssoevereiniteit.

maar bij de burgers, hield hij zijn gehoor in Leiden voor.[149] Onder zijn leiding de werkte de jonge Anthonie van der Heim aan het laatste gedeelte van zijn studie, de promotie.[150]

De tweede hoogleraar, die Van der Heim begeleidde was Jacob Perizonius. De in 1651 in Appingedam geboren Perizonius was de zoon van een hoogleraar theologie, die onder andere in Hamm, Westfalen aan het Gymnasium Illustre werkte. Hij probeerde een professoraat te krijgen te Deventer, wat evenwel mislukte. Jacob was daarom korte tijd (oktober-december 1681) conrector van de Latijnse school in Delft. Na drie maanden kwam het gewenste professoraat dan toch en ging hij geschiedenis en welsprekendheid doceren aan de universiteit van Franeker. In 1693 werd hij met de zelfde leeropdracht aan de Leidse universiteit benoemd. Vanaf 1702 kwam daar vaderlandse geschiedenis bij. In 1707-1708 was hij rector van de universiteit. In 1715 overleed hij. Hij stond bekend om zijn kritische houding ten opzichte van de antieke geschiedschrijvers.[151]

1.7 Het gezin van Anthonie

Vader en zoon Anthonie bleven achter nadat Anthonies zus Maria Adriana, in 1704 was getrouwd met Willem Sluysken (1673-1725)[152] en moeder Catharina in 1706 was overleden. Zij heeft de promotie van Anthonie en het verkrijgen van zijn eerste ambt als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer niet meer meegemaakt. Toen zijn vader kwam te overlijden in 1714 was Anthonie nog de enig overgebleven Van der Heim in het huis aan het Voorhout. In het kohier van het Familiegeld van 1715 stonden achter zijn naam de volgende gegevens vermeld: hij was eigenaar van de buitenplaats Delfvliet,[153] had één koets met twee paarden, één rijpaard en hij had vier dienstboden in dienst. Bij de te betalen huur voor de woning stond geen bedrag, maar een liggend streepje.[154]

149 Noodt, *Redevoering*.

150 NNBW, deel II, kolom 999-1001; Van Poelgeest (samenst.), *De Leidse hoogleraren*, deel 3, *De rechtenfaculteit*, 54-55.

151 Bedaux, 'Jacob Perizonius', op: http://www.dwc.knaw.nl/perizonius-jacob-1651-1715 (geraadpleegd op 9-12-2015).

152 Willem Sluysken, Heer van Ter Horst, Raadsheer in de Hoge Raad in Holland, Zeeland en Westfriesland (1701), secretaris van de stad Haarlem, Raad en rekenmeester der domeinen van Holland (1715), zoon van Frederik Sluysken (1644-1710) en Maria Heinsius. Zij was een zuster van de raadpensionaris Anthonie Heinsius. Zie Elias, *Vroedschap*, deel II, 848-852.

153 HGA, Buurten, 83, Buurdboek, 65 (eigen telling) zoals uit de overgenomen gegevens in het Buurdboek afkomstig uit het kohier van het *Familiegeld* blijkt, was Van der Heim al in 1715 in het bezit van de buitenplaats. Delfvliet bestaat niet meer, maar de locatie waar de buitenplaats heeft gestaan weten we wel en er zijn ook restanten van gevonden door archeologen. In de 'Archeologische kroniek' van het tijdschrift *Holland* 33 (2001) 114 verscheen de volgende tekst over Delfvliet: 'In de zeventiende eeuw groeide de boerderij uit tot een buitenplaats. In de daarop volgende eeuw vond een scheiding plaats tussen de agrarische en de representatieve functie van het complex. De eigenaar liet de boerderij slopen en op korte afstand herbouwen. Op de plek van de oude boerderij werd het hoofdgebouw van de buitenplaats gebouwd. Rond 1739 was mr. Anthonie van der Heim (1693-1746), Raadpensionaris van Holland en West-Friesland, eigenaar van de buitenplaats. In 1978 werd bij de uitbreiding van het verkeersknooppunt Ypenburg de resten van de fundering van (vermoedelijk) de herbouwde boerderij gevonden. In 2000 werd een weg verlegd voor de aanleg voor een viaduct van een trambaan. Bij het graven van een bouwput kwam een bakstenen riolering (met plavuizenvloer en tongewelf) tevoorschijn als ook enkele funderingen. De funderingen behoorden bij een kleine kelder van het hoofdgebouw (?) van de buitenplaats. Aan de noordzijde was de fundering verstevigd met een houten constructie om verzakking te voorkomen. Het gebouw was namelijk naast een enkele meters brede sloot gebouwd. Na documentatie zijn de funderingen weer afgedekt met zand'. Volgens Van der Marel, 'Bijdrage tot de geschiedenis', 20, vergrootte Van der Heim het landgoed met 88 roeden (1 roede = 3.767 m. www.meertens.nl/mgw/plaats/945) door ze op 13 november 1739 te kopen van mevrouw Hooreman geb. Brouwers voor fl. 780. Op 8 juli 1772 verkocht Herbertina van der Heim, gehuwd met Mr. Gerlach Jan Doys van der Does de helft van 'Delfvliet' aan Jacob van der Heim, Raad en Vroedschap en burgemeester van Rotterdam voor fl. 8.500.

154 HGA, Buurten, 83, Buurdboek, 65 (eigen telling). Het huis had in 1742 een huurwaarde van fl. 1.400. Van der Heim had in dat

Afb. 5 Alliantiewapen met de wapens van Anthonie van der Heim en Catharina van der Waeyen, gemaakt ter gelegenheid van hun huwelijk in 1721. Een alliantiewapen is de combinatie van de wapenschilden van een echtpaar (Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag).

In 1719 kwam de grietman van Hemelumer Oldeferd in Friesland, Jacob van der Waeyen (1666-1743)[155] met zijn gezin naar Den Haag. Hij werd lid van de Raad van State en bleef dat tot 1722. Nadien trad hij op als gedeputeerde voor Friesland in de Staten-Generaal. Van der Waeyen was in 1690 gehuwd met Herbertina de Witt.[156] Zij gingen wonen in een huis aan de noordzijde van het kerkhof bij de St. Jacobskerk.[157] Het gezin telde drie kinderen waaronder Catharina, Anthonies toekomstige vrouw. Zij was op 6 november 1694 in Koudum (Friesland) geboren en een jaar jonger dan Anthonie.

Wanneer en hoe de eerste ontmoeting tussen Catharina en Anthonie heeft plaats gehad is niet bekend. In de achttiende eeuw had de regentenjeugd een druk sociaal leven. Ze ontmoetten elkaar bij theevisites, kaartavonden, uitstapjes, verjaardagen en andere partijtjes zonder directe aanleiding.[158] Anthonie was echter al volwassen, had een baan en geen ouders meer. Het is de vraag of hij deze partijtjes nog bezocht. Toen het besluit tot een huwelijk was genomen en de toestemming van haar ouders was verkregen, konden de voorbereidingen beginnen. Allereerst was er de zakelijke kant. De

jaar 9 dienstboden. Bij hem in woonde toen een 'contraroleur van de bodens', A. van Beekhuise. *Algemeen Nederlandsch Familieblad* 81 (1884) 6.

155 De vader van Jacob van der Waeyen, de Coccejaanse predikant Johannes van der Waeyen, was geheimraad van de Friese stadhouder Hendrik Casimir II geweest.

156 Elias, *Vroedschap*, deel II, 850-853. Herbertina de Witt was de dochter van Johan de Witt en Catharina van Beaumont. Catharina was de jongere zuster Arnoudina die getrouwd was met Govert van Slingelandt, de vader van Simon van Slingelandt.

157 Caland, 'Het eerste "Generale Postcomptoir"en het eerste "Project tot directie van het generale postcomptoir" te 's-Gravenhage', *Die Haghe* (1902) 260-285. Aan de oostzijde woonde rentmeester Van Esch. Aan de zuidkant liep de Herenstaat (tegenwoordig genoemd: Rond de groote kerk), ten noorden de gang van de procureur Vijfhuis en ten westen de procureur Roskam.

158 Prak, *Gezeten burgers*, 153.

Afb. 6 Catharina van der Waeyen (1694-1763) met kind. Dit zou het in 1724 geboren zoontje Anthonie kunnen zijn die in 1725 reeds overleed. Olieverf op doek door Philip van Dijk 1724 (Haags Historisch Museum).

onderhandelingen tussen – in de regel – de vader van de bruid en de bruidegom resulteerden in de huwelijkse voorwaarden.[159] Dat was bij Van der Heim niet anders. Op 8 mei 1721 verschenen de toekomstige echtelieden voor notaris Gijsbert de Cretser en lieten een akte met huwelijkse voorwaarden opmaken.[160] Er werd een testament afgesloten op de langstlevende. Van der Heim zou bij het overlijden van Catharina 10.000 gulden ontvangen. Omgekeerd zou Catharina 50.000 gulden ontvangen wanneer zij weduwe werd. Anthonie zou een morgengave[161] van juwelen ter waarde van 6.000 gulden aan Catharina schenken. De door Van der Heim ingebrachte bezittingen werden opgetekend in een aparte akte.[162] Anthonie had zijn zwager, Willem Sluysken, de man van zijn overleden zuster Maria Adriana meegenomen. Catharina had meerdere getuigen bij zich. Uiteraard haar vader Jacob en haar moeder Herbertina. Daarnaast waren er onder andere aanwezig Van der Waeyens schoonmoeder, Catharina van Beaumont, weduwe van Johan de Witt,[163] Simon van Beaumont en Johannes Creyghton, predikant te Haarlem en oom van Catharina.[164] Op 21 mei 1721 ging het paar

159 Prak, *Gezeten burgers*, 156-157.

160 HGA, NA, 3.132, not. De Cretser, 698, min. akte 56, 8 mei 1721.

161 Een morgengave is een geschenk van een man aan zijn bruid na de eerste huwelijksnacht.

162 Deze akte is niet bijgesloten.

163 Johan de Witt (1618-1676), gedeputeerde van Holland ter Staten-Generaal, raad en schepen te Dordrecht.

164 Johannes Creyghton (1665-1738) was getrouwd met de zus van Jacob van der Waeyen, Geertruida (1675-1719). Over hem. http://joscmg.home.xs4all.nl/Creyghton/johanind.htm (geraadpleegd 3-1-2016).

in ondertrouw en vier dagen later, op 25 mei, volgde de inzegening van het huwelijk in de Kloosterkerk.[165] Het echtpaar ging wonen in het huis van Anthonie. Bij de gezinsuitbreiding hadden Anthonie en Catharina geen geluk. De eerste twee kinderen, een dochtertje (1723) en een jongetje, Anthonie (1724-1725) genaamd, hebben zo goed als geen levenskansen gehad. Het dochtertje stierf al snel na de geboorte. Zoon Anthonie werd op 8 december 1724 in de Groote Kerk ten doop gehouden onder het toeziend oog van de grootvader Jacob van der Waeyen en overgrootmoeder Catharina van Beaumont. De doopdienst werd geleid door ds. Jacob de Kempenaer, een achterneef van Catharina.[166] Het jongetje overleed echter al na een jaar. De geschiedenis van zijn ouderlijk huis herhaalde zich. Het verliezen van kinderen aan de dood was in deze eeuwen schering en inslag.[167]

Na twee jaar kwam op 10 maart 1727 Jacob ter wereld.[168] Hij werd ten doop gehouden op 12 maart in de Kloosterkerk. De voorganger was ds. Doesburgh. De getuigen waren wederom Jacob van der Waeyen en Catharina van Beaumont.[169] Het geluk leek het gezin nu goed gezind. Jacob bleef in leven.

Ds. Doesburgh werd in 1729 door Anthonie weer gevraagd een doopdienst te leiden. Ditmaal was de dopeling een meisje, Catharina, genoemd naar moeder en overgrootmoeder. Johan van Segvelt en grootmoeder Herbertina de Witt traden op als getuigen.[170] Het laatste kind van Anthonie en Catharina kwam ter wereld op 24 januari 1731. Het was weer een meisje en werd vernoemd naar haar grootmoeder Herbertina. Jacob van der Waeyen 'vervangende Danker de Kempenaer'[171] en Suzanna Sophia van de Blocquerije, weduwe van Feltrum de Fries waren getuigen. De voorganger was ds. Pilat.[172] Danker was de broer van ds. Jacob de Kempenaer, die in 1724 al een kind van Anthonie en Catharina had gedoopt en een achterneef was van Catharina.[173]

Het ging voorspoedig met het gezin Van der Heim. Jacob (1727-1799) werd op 14 maart 1742 ingeschreven als student rechten in Leiden. Op 9 april 1746 verruilde hij Den Haag voor Rotterdam.[174] Hij vervulde een aantal bestuurlijke ambten van secretaris van de Admiraliteit van de Maze, bewindvoerder van de VOC tot burgemeester. Als raadsman van Willem V was hij niet geliefd bij de Patriotten.[175] Hij moest met de komst van de Franse troepen in 1795 dan ook de wijk nemen. Hij was in Dordrecht getrouwd met Maria Arnoldina Gevaerts (1728-1793), dochter van de Dordtse burgemeester Paulus Gevaerts.[176] Catharina (1729-1771) huwde twee maal. In 1757 trad zij in het huwelijk met

165 Fölting, *Landsadvocaten*, 100.

166 HGA, DTB Den Haag, 12, Doopboek GK, f. 129r. Ds. Jacob de Kempenaer was de zoon van Geertruyd van der Waeyen en Hendrik de Kempenaer en een achterneef van Catharina van der Waeyen. Hij overleed in 1726.

167 De Jong, *Met goed fatsoen*, 162-163. Voor de periode 1700-1780 bedroeg de kindersterfte 41%. De eerste 25 jaar van de eeuw 'staken daarbij erg zwart af': Meer dan de helft van de regentenkinderen overleed voor het bereiken van het achttiende levensjaar. De hoofdoorzaak was de explosieve toename van de kleutersterfte.

168 Isaäc Valkenier, rector van de Latijnse school in Den Haag, schreef op 13 maart 1727 een gedicht op de geboortedag van Jacob aan Anthonie.

169 HGA, DTB Den Haag, 176, Doopboek Kloosterkerk, 165.

170 HGA, DTB Den Haag, 12, Doopboek GK, f. 218r.

171 De reden van zijn afwezigheid wordt niet gegeven.

172 HGA, DTB Den Haag, 176, Doopboek Kloosterkerk, 236.

173 Voor de familie De Kempenaer en hun (familie) relatie tot Van der Heim zie bijlage 2 Beknopte genealogie familie Van der Waeyen.

174 NNBW, deel I, kolom 1053.

175 Gabriëls, *Heren*, 287-289.

176 NNBW, deel I, kolom 1053; Jacob met attestatie op 27 juli 1749 naar Dordrecht vertrokken om daar te trouwen met Maria Arnoldina Gevaerts. Datum ondertrouw was 13 juli 1749.

Jacob Arend van Wassenaer (1721-1767).[177] Na diens overlijden in 1767 volgde in 1769 haar tweede huwelijk met Moritz Konrad Gisbert Georg Bernhard baron Von Voigt van Elspe. Hij diende als kamerheer, hofmaarschalk en opperhofmeester bij stadhouder Willem V.[178] Herbertina (1731-1798) tot slot huwde in 1758 met Gerlach Jan Doys van der Does (1732-1810), heer van de beide Noortwijken.[179] Hij vervulde verschillende functies, zoals raad in het Hof van Holland en gecommitteerde in de Rekenkamer van Holland.

Over hoe het gezin leefde zijn bij mijn weten geen bronnen bekend. Was het bijvoorbeeld een goed huwelijk? Uit de woorden die Anthonie voor zijn vrouw laat optekenen, kan worden afgeleid dat het inderdaad een goed huwelijk was. Hij noemde haar een 'regtschape moeder die haare kinderen een aeguale (beschermende) liefde toedraagt'. Hij betitelde haar als 'sijne teder geliefde huijsvrouw' en had het volstrekte vertrouwen in haar.[180] In deze woorden uit zijn laatste wil klinkt liefde en genegenheid door. Zij maakte van de haar gegeven bevoegdheid, om toe te zien op een goede verdeling, al snel na zijn overlijden, gebruik. Zij schonk aan haar beide dochters nog eens fl. 6.000,– omdat haar zoon 'de Bibliotheecq' had geërfd.[181] Zij wist zich verzekerd van het goedvinden van 'haar teder geliefde en seer waerde man'.

1.8 De erfenis van Anthonie Heinsius

Anthonie Heinsius heeft wellicht nog het begin van de vrijage, maar niet het huwelijk van Anthonie en Catharina meegemaakt. Op 3 augustus 1720 was de oude staatsman overleden. Heinsius was nooit getrouwd geweest en liet zijn bezit na aan de kinderen van zijn nicht Maria Adriana.[182] die al in 1714 was gestorven en haar broer onze Anthonie. De verdeling over de beide erfgenamen is door Heinsius precies aangegeven in zijn testament.[183] De 'suyvere helfte des boedels' bedroeg fl. 338.750:14:09. Bij de specificatie werd een onderscheid gemaakt in de categorieën: 'Grove meubelen, behangsels, stoelen, spiegels etc.; horlogien; schilderijen en kaerten in lijsten; beddegoet; porceleyn; tin; koper, ijser en blikgoet; linde, kleederen, stoffen etc.; allerhande huysraet etc. en provisie'. Daarnaast erfde Van der Heim het boekenbezit.

We kennen de inhoud van de boekenkast, omdat deze – enige jaren na het overlijden van Jacob in 1799 – op maandag 11 november 1805, ter veiling werd aangeboden. Voor die gelegenheid was er een catalogus van 251 pagina's gedrukt met 4.220 titels.[184] Zo'n titel – voorzien van een nummer – kon bestaan uit één enkel boek, maar ook uit meerdere banden of delen. De prijs stond voor of ach-

177 Prak, *Gezeten burgers*, 420; Fölting, *Landsadvocaten*, 101. Hij was de weduwnaar van Amalia Catharina barones Bentinck.

178 Gabriëls, *Heren*, 288 n.538; Roelants, *Gulden Boek*, 53.

179 De beide dochters trouwden in de adel.

180 HGA, NA, 3.381, not. De Bije, 2001, min. akte, 12 juli 1746.

181 HGA, NA, 3.381, not. De Bije, 2001, min. akte, 5 augustus 1746.

182 Eén van hen was Catharina Anna. Zij huwde Hendrik Fagel (1706-1790) zie Bijlage II van de inventaris op het archief Fagel in: Japikse, *Inventaris Archief Fagel*. Het huwelijk werd gesloten op 1 november 1733. Zie NNBW, deel III, kolom 390.

183 NL-HaNA, Arch. Heinsius, 2375, Inventaris boedel. Deze verdeling is door Veenendaal jr. opgenomen in deel XIX van de *Briefwisseling*, 553-581.

184 KB, *Catalogus*.

ter de titel. De indeling van de catalogus was – zoals gebruikelijk – naar boekformaat.[185] Van groot naar klein waren de formaten folio, quarto, octavo en duodecimo. Binnen elk boekformaat was er een subindeling naar de talen Latijn, Frans, Engels en Nederlands. Alvorens we naar de boekenverzameling gaan kijken moeten we ons realiseren dat deze verzameling een gezamenlijk 'product' is van Heinsius, Anthonie en Jacob van der Heim. We weten niet welke boeken er tussentijds zijn weggedaan en door wie. En we weten evenmin wie welke boeken heeft aangekocht. Veel boeken hebben wel een verschijningsdatum. Dat maakt het iets gemakkelijker om na te gaan wanneer een boek eventueel zou kunnen zijn gekocht. Maar ook daarmee moeten we voorzichtig zijn, want het is niet onmogelijk dat er boeken 'antiquarisch' werden aangeschaft. Zo kan Anthonie van der Heim boeken hebben gekocht uit de 'tijd' van Heinsius en Jacob boeken uit de periode van zijn vader. Maar desalniettemin geeft de collectie een indruk van waarin de drie mannen waren geïnteresseerd en wat zij lazen.

Kwam deze belangstelling overeen met die van de tijdgenoten? Theologische geschriften vormden over het algemeen de kern van het boekenbezit, althans in Delft en Den Haag. Theologische geschriften vormden over het algemeen de kern van het boekenbezit, althans in Delft en Den Haag, want bij de Leidse regent Abraham van Gerwen domineren staatkunde en geschiedenis.[186] De Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus werd beschouwd als één van de beste bronnen voor de gebeurtenissen van het Oude en Nieuwe Testament en stond vrijwel bij iedereen in de kast.[187] Van der Heim had een editie uit 1732 van de *Joodsche Historien.*[188] Gezien de verschijningsdatum is de kans groot dat hij het boek zelf aangeschaft heeft. Na theologie waren geschiedenis, literatuur, wetenschap, reisbeschrijvingen en recht- en staatkunde populair.[189] Bij Van der Heim was de laatste categorie het rijkst vertegenwoordigd. Daarmee week deze bibliotheek af van andere bibliotheken.

De categorie recht- en staatkunde vormde het hart van Van der Heims boekenbezit. Een telling laat zien dat 818 van de 4.220 titels tot deze categorie behoorden. Ook Anthonie's promotor, Gerardt Noodt ontbrak niet.[190] Van theologie, literatuur en geschiedenis waren er respectievelijk 735, 791 en 482 titels aanwezig.[191] Populaire geschiedschrijvers als Hooft, Aitzema en Van Meteren vinden wij bij Van der Heim ook terug. Heinsius en de Van der Heims hadden, net als hun tijdgenoten, belangstelling voor kunst, wetenschap, reisbeschrijvingen, poëzie, genealogie en architectuur.

Wat echter opvalt is de omvang van de bibliotheek en de enorme hoeveelheid aan complete reeksen resoluties en plakkaatboeken. In de catalogus werden de resoluties als volgt omschreven: 'Eene capitale collectie van resolutien, staatspapieren enz'. Deze 'capitale collectie' omvatte de complete reeks gedrukte resoluties van de Staten van Holland in 275 banden vanaf 1525 tot en met 1793, een index op deze resoluties, de secrete resoluties van de Staten van Holland, beginnend bij 1653 en een index hierop. Daarnaast maakten 'gedrukte stukken van consideratien, als resolutien, memorien, advyzen en andere, dienende tot Bylagen over de Resolutien van Holland 1732-1742', en 'een zeer

185 De Vos, 'Bibliotheek', 96.

186 De Kruif, *Liefhebbers*, 188; Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 257. Zij heeft het over een 'kerksetje'. Over Van Gerwen zie De Vos, 'Bibliotheek', 116.

187 De Vos, 'Bibliotheek', 106; Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 259.

188 KB, *Catalogus*, 42 nr. 608.

189 De Vos, 'Bibliotheek', 116; Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 257-261; De Kruif, *Liefhebbers*, 160.

190 Van Gerardt Noodt bezat Van der Heim *Opera Omnia Juridica*, 2 delen (Leiden 1735). Noodt was ook te vinden bij de Leidse regent Van Gerwen. Zie De Vos, 'Bibliotheek', 111.

191 De Kruif, *Liefhebbers*, 194.

buitengewoonen en compleete Verzameling van Ordinaris en Extraordinaris Staten van Oorlog, beginnende met de Jaaren 1621, 1660, 1669, 1672, 1688 tot 1785' onderdeel uit van de collectie. Van Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland waren extracten uit de resoluties over de jaren 1621-1756 aanwezig. De resoluties van de Staten-Generaal beginnende bij 1673, vanaf 1685 compleet tot 1788 in 117 'hoorne banden', ontbraken ook niet. Bij deze generaliteitsstukken hoorden tevens de resoluties van de extraordinaris vergaderingen van 1616 en 1617, geschreven resoluties van Haar Hoog Mogenden van de jaren 1588 en 1589, de staat van 'Capitalen welke in 1715 noch loopen ten lasten van de Generaliteit'. Van de Raad van State waren er indexen op de registers over 1648-1674 en over 1700-1745 indexen op de resoluties over de jaren 1675-1699-1740.[192] Ook de plakkaatboeken van verschillende gewesten had Van der Heim tot zijn beschikking. Het Groot Plakkaatboek van de Staten van Holland, Westvriesland en Zeeland over de jaren 1446-1750, bestaande uit tien delen, uitgegeven tussen de jaren 1658 en 1797. De Groot Plakkaatboeken van Utrecht betreffende de jaren 952 tot 1728, drie delen uit 1729 en van de Staten van Gelderland, drie delen uit 1740. Van dit gewest waren er de charterboeken van de Gelderse hertogen en de graven van Zutphen.[193] Tot de bibliotheek behoorden tevens de handvesten, privileges, octrooien en costumen van verschillende steden zoals Amsterdam, Haarlem, Delft, Den Haag, Alkmaar, Den Briel, Rotterdam, Breda en van Zuid-Nederlandse steden als Brugge en Brussel. Uiteraard geldt voor bovenstaande dat alles gedrukt na 1746 nooit in Anthonie van der Heims bezit is geweest. Hij overleed immers in dat jaar.

Hij erfde dit rijke bezit in 1720 en had dus tijdens zijn secretarisambt al een enorm arsenaal aan werken op bestuurlijk gebied en een onuitputtelijke bron voor het vinden van precedenten binnen handbereik. Hij wilde de complete reeksen van resoluties en plakkaten bij de hand hebben, want na het ontvangen van de bibliotheek bleef hij deze aanvullen. Het zegt iets over de manier van werken van Anthonie. Hij bereidde zich op een zorgvuldige en degelijke manier voor. Zijn zoon Jacob, die bestuurlijk als burgemeester actief was, zal de voordelen van dit bezit ingezien hebben, want hij bleef doorgaan met het aanschaffen van de delen van de verschillende lopende reeksen, zoals hierboven genoemd.

Van der Heims bibliotheek was er één van een bestuurder en onderscheidde zich door de enorme hoeveelheid aan bestuurlijke werken en door de grote omvang in het algemeen. De grootte van 4.220 titels was zeer bijzonder. Josina Maria de Bije, weduwe van Augustus Diederick Schack, bezat 2.311 boeken. Daarmee bezat zij in 1751 bij haar overlijden de grootste particuliere bibliotheek in Den Haag. Zij werd gevolgd door mr. Daniel Tulleken. Deze vroegere raad en burgemeester van Middelburg bezat in 1793 1.892 boeken. Doctor in de medicijnen, Theodorus Schoon, had een bibliotheek van 1.127 exemplaren.[194] Willem van Berkel uit Delft had een enorme bibliotheek, waarbij die van Van der Heim in de buurt kwam. Van Berkel, die van 1756-1762 burgemeester van Delft was, bezat 7.882 boeken, waarvan 2.356 boeken met toneelstukken.[195] De Leidse regent, Abraham van Gerwen, ten slotte had 287 banden in de kast staan wat neerkwam op 194 titels.[196] Hij bekleedde in Leiden verschillende bestuurlijke functies.

192 KB, *Catalogus*, 53-55.

193 Het Groot plakkaatboek van Friesland dateert uit 1768. Ook het Groot Charterboek van de graven van Holland van Van Mieris verscheen in dat jaar. Beide werken zijn dus na de dood van Van der Heim aangeschaft.

194 De Kruif, *Liefhebbers*, 99; Van der Bijl, *Idee en Interest*, bijlage XII.

195 Wijsenbeek-Olthuis, *Gevels*, 260.

196 De Vos, 'Bibliotheek', 115-116.

1.9 Conclusie

Waarschijnlijk door oorlog gedwongen kwam in de eerste decennia van de zeventiende eeuw de familie Van der Heim uit Hamm, Westfalen, naar de Republiek. Deze familie maakte al deel uit van het patriciaat in Hamm. Waar men in de Republiek neerstreek is niet exact bekend, maar leden van deze familie wisten binnen ongeveer 50 jaar door te dringen tot het patriciaat van Schiedam en Delft. In Rotterdam gebeurde dat pas door de zoon van Anthonie, Jacob.

Fortuin en goede zakelijke contacten vormden wellicht de basis voor deze snelle maatschappelijke stijging. De Van der Heims beschikten dus over een groot maatschappelijk vermogen. Eenmaal doorgedrongen tot de elite zagen zij kans posities op landelijk niveau te veroveren.[197] De vader van Anthonie, eveneens Anthonie geheten, had rechten gestudeerd en stootte door naar de Hoge Raad. De jonge Anthonie studeerde eveneens rechten, promoveerde na ruim twee jaar studie bij de beroemde professor Noodt. Toen was hij echter al secretaris van de Generaliteitsrekenkamer. Een schitterende carrière lag in het verschiet.

197 Drie telgen uit het geslacht Van der Heim bekleedden evenals Anthonie hoge posities in de landsregering. Allereerst zijn kleinzoon Paulus (1753-1823). Hij bekleedde verschillende ministersposten. Zijn zoon, Johan Adriaan baron van der Heim, heer van Duijvendijke (1791-1870) en kleinzoon, Hendrik Jacob baron van der Heim (1824-1890) werden minister van Financiën.

2 De eerste stap van een succesvolle loopbaan

2.1 De Republiek in de periode 1702-1727

Het jaar 1702 is in de geschiedenis van de Republiek een belangrijk jaar. Op 19 maart overleed op Hampton Court koning-stadhouder Willem III. Zes dagen na zijn dood verscheen de raadpensionaris van Holland, Anthonie Heinsius, in de Staten-Generaal om aan de andere gewesten mee te delen dat Holland de functie van stadhouder vacant zou laten. Hiermee ging het gewest in tegen de uitdrukkelijke wens van de overleden vorst om de Friese stadhouder, Johan Willem Friso, aan te wijzen als zijn opvolger.

In Holland verliep de overgang vrij probleemloos met slechts een minimum aan betrokkenheid van het volk, met een gedeeltelijke herverdeling en een grotere spreiding van macht en invloed als gevolg. In verscheidene steden waren er vroedschapverkiezingen en kwamen de regenten van de 'Ware Vrijheid', die sinds 1672 waren buitengesloten, weer op het pluche. Net als in 1650-1651 gaven de Staten de magistraatskeuze weer aan de steden. Uiteraard probeerden personen uit de kring van Willem III zoveel mogelijk invloed te behouden. Heinsius, Dijkvelt, Odijk, Bentinck en Keppel steunden een voorstel om prins George van Denemarken, de prins-gemaal van koningin Anne van Engeland, als stadhouder te benoemen. De meerderheid van de Amsterdamse regenten onder leiding van Corver en Huydecoper verwierp dit idee.[1] In de andere gewesten verliep de overgang naar een stadhouderloos tijdperk minder rustig.

In Zeeland begonnen in april 1702 op Tholen de onlusten. De oproeren breidden zich uit naar andere delen van het gewest zoals Goes en Middelburg. In dit gewest was de haat tegen Nassau-Odijk, de representant van Oranje als Eerste Edele, zo groot dat deze er met zijn gunstelingen zo snel mogelijk werd uitgewerkt. Hij werd ook geweerd uit de vergadering van de Staten-Generaal.[2] In het gewest was Daniel Fannius, een zoon van een vertrouweling van De Witt, de drijvende kracht achter de rebellie.[3]

Nog moeilijker beheersbaar waren de gebeurtenissen in Gelderland. Evenals de Staten van Utrecht en Overijssel hadden die van Gelderland niet gedraald met het afschaffen van de regeringsregle-

1 Israel, *The Dutch Republic*, 961.

2 Odijk had echter een verklaring van de Staten van Zeeland weten te krijgen dat hij ook na de dood van de prins de functie van representant kon blijven vervullen. De Staten-Generaal oordeelden echter dat de Staten van Zeeland die verklaring nooit hadden mogen afgeven en weerden hem in 1704 uit de vergadering. Zie Bruggeman, *Nassau*, 159; Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 304-305.

3 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 47.

menten[4] die Willem III had opgelegd toen deze gewesten in 1674-5 weer in de Unie werden opgenomen. Men wilde terug naar de tijd vóór 1672 met haar eigen benoemingsrechten voor de stedelijke ambten. Jarenlang werd het bestuur in Gelderland verlamd door de strijd tussen de zittende regenten (Oude Plooi, door Oranje aangesteld) en de regenten die veranderingen nastreefden (Nieuwe Plooi). Pas in 1717 wisten de regenten (meest) van de Oude Plooi het heft weer in handen te krijgen.

Aangezien de meeste gewesten kozen zonder stadhouder verder te gaan, kwam de leiding van de Republiek weer te liggen bij Holland en meer concreet bij de al sedert 1689 zittende raadpensionaris van Holland, Anthonie Heinsius, die tot zijn dood in 1720 in functie bleef.

Men was in binnen- en buitenland benieuwd wie hem toen zou opvolgen. Er waren twee prominente kandidaten voor die post, namelijk de financieel deskundige Rotterdamse pensionaris Isaäc van Hoornbeeck (1655-1727) en de secretaris van de Raad van State Simon van Slingelandt (1664-1736).[5] De als lastig bekend staande Van Slingelandt[6] wilde een voortzetting van een actieve buitenlandse politiek zoals Heinsius die had gevoerd. Amsterdam onder leiding van burgemeester Van Bambeeck en de Hollandse Ridderschap waren tegen zo'n actief buitenlands beleid. Zij steunden Van Hoornbeeck, die een non-interventie politiek voorstond.[7] Van Hoornbeeck was een uitgesproken tegenstander van de stadhouderlijke regeringsvorm.[8] En dat kwam de Amsterdammers ook niet slecht uit. Van Hoornbeeck kreeg in de Staten van Holland de voorkeur boven Van Slingelandt en werd de opvolger van Heinsius.

Behalve dat Van Slingelandt en Van Hoornbeeck verschillende visies op het buitenlands beleid hadden, lagen beide heren elkaar ook niet zo. Van Hoornbeeck raadpleegde de secretaris van de Raad van State niet graag.[9] De invloedrijke thesaurier-generaal, Jacob Hop, koos noch voor Van Hoornbeeck, noch voor Van Slingelandt. Het resultaat was dat de voornaamste ministers wel heel gescheiden optrokken.[10] Maar de heren waren wel eensgezind toen het ging om de vraag of de Republiek zou moeten toetreden tot het verdrag van Hannover dat in 1725 was gesloten door Engeland, Frankrijk en Pruisen als reactie op de toenadering tussen Spanje en Oostenrijk. Van Hoornbeeck, Van Slingelandt en de griffier van de Staten-Generaal, Fagel, zetten daartoe druk op de Staten-Generaal.[11] En dat moest ook wel, want in de jaren twintig speelden drie kwesties die het leiderschap van de Hol-

4 Rogier, 'De Ware Vrijheid als oligarchie', 203. Met de invoering van een regeringsreglement kreeg Willem III het recht om raden, burgemeesters, schepenen, landdrosten, schouten, gemeenslieden, secretarissen en andere functionarissen te benoemen zonder kennis te nemen van enigerlei voordracht of aanbeveling.

5 Israel, *The Dutch Republic*, 988.

6 Van Ditzhuyzen, 'Simon van Slingelandt', 96-97.Van Slingelandt liet na het overlijden van Coenraad Burgh bij Heinsius doorschemeren graag thesaurier-generaal te willen worden. Hij had Burgh tijdens diens ziekte ook al vervangen. Van Slingelandt verwachtte dan ook tot de opvolger van Burgh benoemd te worden. Hij stuurde een sollicitatiebrief naar de koning-stadhouder Willem III, maar dat haalde weinig uit. Van Slingelandt werd gepasseerd ten faveure van Jacob Hop. Knevel, *Haagse bureau*, 68. Volgens Knevel was Van Slingelandt zelfs voor zeventiende eeuwse begrippen rijkelijk laat met zijn sollicitatie.

7 Veenendaal jr., 'De Republiek', 30; Israel, *The Dutch Republic*, 988-989.

8 Bruggeman, *Nassau*, 185.

9 Van Rappard, *Briefwisseling*, 171-172, Simon van Slingelandt aan Sicco van Goslinga, 24 februari 1725, 171 n.2; Aalbers, *De Republiek*, 190. Aalbers beschrijft hier ook de onderlinge verhoudingen tussen Van Hoornbeeck, Van Slingelandt, Fagel en de thesaurier-generaal Hop. Wellicht beperkte Van Hoornbeeck het contact met Van Slingelandt, omdat die over een sterke persoonlijkheid beschikte! De houding van de secretaris van de Raad van State was uiterst koel tegenover de raadpensionaris. Hij was vaak kritisch over het optreden van Van Hoornbeeck en liet zich nogal geringschattend over hem uit.

10 Aalbers, *De Republiek*, 191.

11 Van der Veen, *Een Spaanse Groninger*, 282. De Republiek werd uitgenodigd toe te treden. Dat gebeurde in 1726.

landse regenten onder druk zetten. Dat was allereerst de toenemende internationale spanning, ten tweede het opkomend Orangisme en ten derde het voortschrijdend verval van de handel en daaraan gekoppeld het tekort aan geld.[12]

2.2 Spaanse Successieoorlog

Met de dood van Karel II van Spanje in 1700 brak internationaal een spannende periode aan met betrekking tot de Spaanse successie. Deze laatste Spaans-Habsburgse vorst had in zijn testament de tweede kleinzoon van Lodewijk XIV, Filips van Anjou, tot universeel erfgenaam benoemd. Andere Europese mogendheden zagen hierin de kans op een ongewenste Frans-Spaanse concentratie van macht. In 1701 waren Franse troepen op verzoek van de Spaanse regering de Zuidelijke Nederlanden binnengetrokken en hadden er de Barrièresteden bezet. De Staatse garnizoenen van deze steden hadden zich noodgedwongen teruggetrokken. Voor Groot-Brittannië, de Republiek, maar ook voor Oostenrijk en het opkomende Pruisen was dit een ongunstige ontwikkeling. In september 1701 sloten de keizer, Engeland en de Republiek de zogenaamde Grote Alliantie met als doel het verkrijgen van een redelijk en rechtvaardig deel van de erfenis van Karel II voor de Habsburgers.

Twee maanden na het overlijden van Willem III brak de Spaanse Successieoorlog uit. Groot-Brittannië, de Republiek, Oostenrijk en Pruisen verklaarden de oorlog aan Frankrijk. De oorlogsverklaring was een directe bedreiging voor de Republiek, omdat de Barrière haar verdedigende waarde tegen Frankrijk had verloren. De Staten-Generaal werden gedwongen de omvang van het leger op te voeren. In 1708 werd een recordhoogte van 119.000 man bereikt – dit was in vredestijd 40.000 man – tegenover 70.000 man Britse troepen.[13] Om deze inspanningen te kunnen financieren stegen de uitgaven tot ongekende hoogte. Ook ter zee moest de Republiek met de wapenwedloop mee. Tijdens het bewind van Willem III was met Groot-Brittannië in 1689 een verhouding afgesproken bij gecombineerde acties ter zee. Die verhouding was vijf Britse tegenover drie Nederlandse schepen. Om deze militaire inspanningen te kunnen leveren leenden de gewestelijke staten grote bedragen van de bevolking door het uitgeven van obligaties.[14]

Gedurende de oorlog kostte het de Republiek steeds meer moeite de oorlogsinspanning op peil te houden. De Britse oorlogsinspanning zowel te land als ter zee was groter dan ooit. Op maritiem gebied werd de kloof tussen beide bondgenoten ook steeds groter.[15] De handel op Frankrijk, Spanje en Spaans-Amerikaanse markten leed enorm onder de oorlog. In 1704 zetten de Staten-Generaal hun handelsembargo tegen Frankrijk stop en gingen na overleg met Lodewijk XIV over tot een gedeeltelijke hervatting van de Frans-Nederlandse handel. In 1706 werd een aantal militaire en maritieme successen behaald. Tot 1710 probeerde Lodewijk XIV de coalitie open te breken door in het geheim onderhandelingen met de Republiek te openen. Hij was daarbij bereid geweest verregaande concessies te doen. De Republiek durfde een separate vrede met de Fransen echter niet aan. De regen-

12 Israel, *The Dutch Republic*, 990.

13 Israel, *The Dutch Republic*, 971. De Republiek leverde tijdens deze oorlog de grootste en langdurigste militaire en logistieke inspanning uit haar geschiedenis. Tegen het einde van de oorlog was het aantal militairen opgelopen tot 130.000. Zie Aalbers, *De Republiek*, 2.

14 De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 149.

15 Israel, *The Dutch Republic*, 971.

ten waren beducht voor de reactie van de bondgenoten en koesterden een groot wantrouwen tegen Lodewijk. De Republiek liet zo een kans op een gunstige vrede lopen. Na een regeringswisseling in Groot-Brittannië in 1710 wendde de Franse koning zich tot de nieuwe Britse regering. Tijdens de vredesonderhandelingen in Utrecht in 1713 kwamen de onderhandelaars van de Republiek er achter dat de nieuwe Britse regering met Frankrijk reeds in oktober 1711 een geheime overeenkomst had gesloten.[16] Hierin kreeg Groot-Brittannië Menorca en Gibraltar. De Staatse diplomatie had dit niet of onvoldoende zien aankomen.[17]

In de voorwaarden voor vrede kwam Groot-Brittannië het best weg. De Republiek kwam er bekaaider vanaf dan ze gedacht had. Opper Gelre en Orange werd de Republiek niet toegewezen. Ze kreeg alleen Venlo en dezelfde handelsvoordelen op Spaans Amerika als Engeland, uitgezonderd het *asiento*.[18] Dit was het monopolie om slaven te mogen leveren aan de Spaanse kolonien in Zuid Amerika. Engeland kreeg dit monopolie voor 30 jaar. De staat was financieel uitgeput. In het uiteindelijke doel, de Spaanse successie niet in Franse handen te laten verdwijnen, slaagde de coalitie slechts ten dele. Filips V bleef wel zitten, maar zou geen aanspraak mogen maken op de Franse troon.

2.3 De politiek van de Republiek in het teken van het tekort aan financiën

Vóór het tekenen van de vrede van Utrecht gingen de Staten-Generaal al over tot het afdanken van een groot gedeelte van de troepen. De schuld van Holland – financieel gezien toch het belangrijkste gewest – was gedurende de jaren in de periode 1688-1713 bijna verdubbeld van 160 miljoen naar 310 miljoen gulden.[19] De militaire uitgaven werden aanzienlijk teruggebracht om de enorme druk op de financiën te verminderen. De staatsschuld was gedurende de oorlog dermate opgelopen dat men in 1715 de uitbetalingskantoren tijdelijk sloot, omdat er geen geld was om de rente te voldoen.[20] Er zat voldoende geld onder de mensen, maar het belastingsysteem was verouderd; men was dus toe aan een herziening van het belastingstelsel. Mannen als de secretaris van de Raad van State Simon van Slingelandt en de Overijsselse edelman Adolf Hendrik van Rechteren van Almelo initieerden een speciale vergadering van alle gewestelijke staten om tot hervormingen te komen. In 1716-1717 vond deze Tweede Grote Vergadering plaats. Aan de Generaliteitsrekenkamer werd gevraagd om 'consideratien en advis omtrent de pointen van menage, welke soo tot verligtinge vant Comptoir Generael, als bij de Collegien ter Admiral(itei)t gevonden en gepractiseert sullen cunnen'.[21] Een concept van dit

16 Onnekink, 'Duyrsame vreede', 53.

17 Zie over de Vrede van Utrecht Onnekink, 'Een generale, goede en duyrsame vreede', 49-67.

18 Asiento is het monopolie om slaven te mogen leveren aan Spaanse koloniën in Zuid Amerika. De Engelsen kregen dit voor 30 jaar.

19 Fritschy, 'The Poor', 43; Dormans, *Het tekort*, 80-81. Zie tevens over de schuldenlast van Holland en in het bijzonder het Zuiderkwartier: Liesker, 'Tot zinkens toe bezwaard', 151-160.

20 Het deed de reputatie van de Republiek in het buitenland geen goed. De Staatse gezant in Engeland schreef naar aanleiding van de sluiting van de Uniekantoren aan raadpensionaris Heinsius: '... de Republic is in een slegte staet en dat weet men buitenslands maer al te wel. Het lang gesloten houde van het comptoir generael veroorsaekt een ongelofelik discredit in de geest van alle menschen'. Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel XVII, 486, Van Wassenaer-Duvenvoirde aan Heinsius, 26 november 1715.

21 NL-HaNA, Arch. GRK, 82, Missive van Anthony van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de colleges der admiraliteit, f. 297v-f. 303r.

Afb. 7 Simon van Slingelandt (1664-1736) secretaris van de Raad van State (1690-1725), thesaurier-generaal van de Unie (1725-1727) en raadpensionaris van Holland (1727-1736). Gravure door Jacobus Houbraken naar een schilderij van Philip van Dijk, ca. 1750. (Iconografisch Bureau, Den Haag).

stuk is terug te vinden in het archief van Van der Heim.[22] Later zullen we op de inhoud van de voorstellen van de Generaliteitsrekenkamer nader ingaan. Van de adviezen zou weinig tot niets worden overgenomen. Ook de ideeën van Van Slingelandt met betrekking tot staatkundige hervormingen haalden het niet. De wil om hervormingen door te voeren was er onvoldoende. Het enige concrete resultaat was dat het leger werd verkleind naar 34.000 man.

In de loop van de achttiende eeuw hebben de Staten van Holland verschillende rapporten opgesteld om de financiën te herstellen. Eén daarvan verscheen in 1721 van de hand van een commissie

22 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 831, Missive van Anthonij van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering van de Staten-Generaal van 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de colleges ter admiraliteit, 1717, concept.

bestaande uit het lid van de Hollandse Ridderschap, Van Wassenaer van Starrenburg, de pensionaris van Haarlem Albert Fabricius, burgemeester van Leiden Isbrand de Bie, oud-burgemeester van Amsterdam Aegidius van den Bempden en Pieter Velthuijs, ordinaris gedeputeerde van Alkmaar, met twee Gecommitteerde Raden uit het Zuiderkwartier en twee uit het Noorderkwartier, niet afkomstig uit bovengenoemde steden.[23] Het rapport bevatte geen revolutionaire maatregelen en was ook niet erg concreet.[24] Men stelde onder andere voor om oude schulden af te lossen en domeinen te verkopen.

De precaire financiële situatie van de Republiek had natuurlijk gevolgen voor de buitenlandse politiek. Initiatief kon van de Verenigde Provinciën nauwelijks meer verwacht worden. Door de omstandigheden gedwongen voerden zij zoveel mogelijk een politiek van afzijdigheid. Vrede en passieve neutraliteit, dus geen inmenging in Europese zaken. Men hoopte dat de handel zich hierdoor zou gaan herstellen en de gewesten financieel weer op krachten zouden kunnen komen. Geen allianties dus, ook geen defensieve. Regenten die zo'n politiek voorstonden wezen naar de Zwitsers en de republiek Venetië. Voorstanders van deze politiek wilden eigenlijk ook af van de Barrière. Het was immers bewezen dat het hebben daarvan de Republiek alleen maar in een oorlog mee kon slepen.[25] De buitenlandse politiek die door mensen als Van Slingelandt werd vormgegeven ging uit van de veiligheid van de Republiek, de Britse protestantse successie, het in toom houden van het Frankrijk onder Lodewijk XIV en het behoud van de Barrière in de Zuidelijke Nederlanden.[26] De alliantie tussen de keizer en Spanje, onder leiding van de van oorsprong Groningse edelman nu Spanjaard Ripperda,[27] betekende een dreigende verstoring van het Europese evenwicht. Engeland, Frankrijk en Pruisen besloten een tegenwicht te vormen en nodigden ook de Republiek uit deel te nemen. De Republiek was wel bereid partij te kiezen op voorwaarde dat in de Zuidelijke Nederlanden de Compagnie van Oostende werd aangepakt.

Sinds het einde van de Spaanse Successieoorlog waren er namelijk in de Zuidelijke Nederlanden initiatieven om koloniale handel op te zetten. De naar de Zuidelijke Nederlanden geëmigreerde Amsterdamse koopman J.P. Cloots zette een internationaal consortium op en rustte expedities uit naar Azië. De initiatieven werden gekanaliseerd met de oprichting van een monopoliecompagnie. De Generale Indische Compagnie was geboren. In de volksmond werd de compagnie naar de thuishaven, Oostende, genoemd. Zij kreeg op 20 juli 1723 octrooi met de bijbehorende privileges.[28] De Compagnie van Oostende verscheen in Azië als nieuwe concurrent. Dit tot grote ergernis van de VOC en de Engelse Oostindische Compagnie. Deze nieuwe compagnie beheerste in de jaren 1725-1728 de Europese theehandel met 58% van alle Europese invoer. Zowel in Engeland als de Republiek was men er op gebrand deze nieuwe handelsconcurrent te elimineren.[29]

23 NL-HaNA, Arch. Financie van Holland, *796*, Besoignes financiën, *24* mei *1720-1721*; Dormans, *Het tekort*, 85. In 1750 bracht de raadpensionaris Steyn een rapport uit waarin een weinig rooskleurig beeld werd geschetst van de financiële toestand van de Republiek. Zie Dorrnans, *Het tekort*, 90-100.

24 Dormans, *Het tekort*, 85.

25 Aalbers, *De Republiek*, 33.

26 Aalbers, *De Republiek*, 47.

27 Over hem bestaat een recente studie: Van der Veen, *Een Spaanse Groninger*.

28 Everaert, 'Handel in de Zuidelijke Nederlanden', 196.

29 Over de Compagnie van Oostende: Parmentier, *De holle compagnie*.

2.4 Opkomst van de Friese Nassaus

Zoals al eerder opgemerkt negeerden de meeste gewesten na de dood van Willem III diens wens om zijn Friese neef Johan Willem Friso te benoemen als stadhouder. De regenten vierden de herwonnen vrijheid. Friesland en Groningen (ook wel Stad en Lande genoemd) ondernamen pogingen om hun stadhouder meer invloed te verschaffen. Op hun voorstel werd na veel vijven en zessen besloten Johan Willem Friso te benoemen tot generaal van de infanterie op zijn twintigste verjaardag (1707). Met name Holland, Utrecht en Zeeland waren aanvankelijk fel tegen. De Prins van Oranje vergaarde roem als generaal en de druk nam toe om hem toe te laten tot de Raad van State waarop hij als stadhouder recht had. De onverwachte dood van de prins in 1711 gaf de antistadhouderlijke gewesten weer even lucht, maar de claims van de Oranjes werd opnieuw leven ingeblazen door de postume geboorte van Willem Carel Hendrik Friso (de latere Willem IV). Met diens geboorte bleef het stadhouderschap een 'probleem' voor de regenten in de gewesten waar het stadhouderschap vacant was gelaten. Met lede ogen zullen die regenten toegekeken hebben hoe Willem in 1718 ook stadhouder werd van Groningen en in 1722 van Gelderland, zij het in de laatste provincie met zeer beperkte macht. Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel waren geenszins van plan dit voorbeeld te volgen.

2.5 De inrichting van de financiën

Wie het leven van Van der Heim wil schetsen, moet eerst aandacht aan de Generaliteitsrekenkamer besteden en aan de manier waarop de financiën van de Republiek georganiseerd waren. A.Th. van Deursen stelde de vraag of de Republiek een begroting heeft gekend.[30] Hij beantwoordde zijn vraag met ja, maar voegde er aan toe dat deze terminologie eigenlijk niet juist is. Er was geen begroting in de moderne zin van het woord. Daarom verkiest Van Deursen de oude termen te gebruiken en die uit te leggen. Zo kunnen we een beter inzicht krijgen in wat er rond de financiën gebeurde. Allereerst was daar de petitie. De petitie is een ander woord voor bede. De vorst wendde zich in de landsheerlijke tijd tot de staten van de gewesten wanneer hij een geldelijke bijdrage verlangde. Onder de Republiek bleef deze systematiek bestaan, alleen werd de rol van de vorst hierin overgenomen door de Staten-Generaal. De Staten-Generaal vroegen dus jaarlijks in de zogenaamde generale petitie om een bedrag dat over de gewesten werd omgeslagen door middel van een verdeelsleutel: de quote. Vervolgens werd aan de gewesten gevraagd of zij hieraan hun consent verleenden, evenals aan de continuering van de belastingen, die namens de generaliteit werden geheven, zoals convooien en licenten.

De inhoud van de petitie kon per jaar verschillen. Het hoofdonderdeel vormden de kosten die bestemd waren voor de verdediging van het land. Een nauwkeurige specificatie en het quotum, het aandeel van iedere provincie in de betaling, werd gegeven in de staat van oorlog. De voorbereiding van de opstelling van de generale petitie en de staat van oorlog was een taak van de Raad van State.[31] De belangrijkste verantwoordelijke ambtenaar voor het opstellen van de staat en de petitie was de thesaurier-generaal.

30 Van Deursen, 'De Raad van State onder de Republiek', 77; Dormans, *Het tekort*, 27 e.v.

31 Fritschy, *Patriotten*, 33. De verdeling van de lasten van de oorlog gebeurde 'voorlopig' op de wijze waarop de provincies ook hun aandelen in de bede betaalden namelijk door quotering. Zie eveneens Dormans, 'De economie', 98.

Daarnaast waren er de 'extra-ordinaris' petities die ten gevolge van tijdelijke lasten door de Raad van State werden opgesteld en eveneens door de Staten-Generaal aan de provincies werden aangeboden. Hieronder bevonden zich ook de petities voor de defensie te water. Onder het opperbevel van de Staten-Generaal was de oorlogvoering te water uitbesteed aan de admiraliteitscolleges. De geldelijke middelen verkregen de colleges uit de heffingen op de in- en uitvoer, de genoemde convooien en licenten, die in de kassen van de admiraliteitscolleges terecht kwamen.[32] Deze belastingen werden rechtstreeks geïnd en niet verpacht. De bedoeling was dat deze inkomsten de uitgaven zouden dekken en dat het overschot zou worden besteed aan de kosten van de oorlogvoering te land en in de kas van de ontvanger-generaal zou stromen. Zover is het echter nooit gekomen.[33] De inning van deze gelden gebeurde door de convooimeester of particulier ontvanger in kantoren aan de grenzen van de Republiek, zowel aan zee- als landsgrenzen. De inningen werden een maal per maand gecontroleerd.[34] Daarnaast had deze ambtenaar de zorg voor de inning van het last- en veilgeld.[35]

Deze voorstellen – opgesteld door de Raad – werden zoals gezegd door de Staten-Generaal aan de afzonderlijke gewesten voorgelegd ter goedkeuring. Ieder gewest bepaalde dan welke provinciale belastingen voor dit doel zouden worden gebruikt. Met betrekking tot de generaliteitslanden gaven de consenterende gewesten hun goedkeuring aan de belastingen die aan deze landen werden opgelegd. De Staten-Generaal 'vervingen' de Staten van Vlaanderen en Brabant. Zij beschouwden zich dus als hertog van Brabant en graaf van Vlaanderen. Naast Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant behoorden tot de generaliteitslanden de Staatse landen van Overmaze en Maastricht, vanaf 1713 ook het Overkwartier van Gelderland, enige forten op het gebied van de Spaanse Nederlanden en de heerlijkheid Wedde en Westwoldingerland bij Groningen.[36] De petitie en de consenten werden beschouwd als het fundament van de verantwoording der administratie en stonden als zodanig aan het begin van de boekhouding.

Het comptoir-generaal van de Unie, met aan het hoofd de ontvanger-generaal, was met de ontvangst van alle generaliteitsmiddelen belast. De ontvanger-generaal ontving alle gelden in contanten of door 'assignatie'.[37] Hij moest voor de uitgaven mandaat ontvangen van de Raad van State. Hij had dus niet het beheer van de gelden, maar verrichtte financiële transacties onder toezicht van de thesaurier-generaal. De Raad van State, bijgestaan door de thesaurier-generaal – hij had ook een adviserende stem in de Raad –, had het beheer. De ontvanger-generaal controleerde op zijn beurt de verschillende ontvangers in de gewesten en voerde de boekhouding volgens de voorschriften.[38] Het uitschrijven en inschrijven van obligaties en het administreren en uitbetalen van rente en aflossingen waren de belangrijkste werkzaamheden van het comptoir. Vooral het uitkeren van de rentebetalingen bracht het comptoir in 1715 in moeilijkheden.[39]

32 Dormans, 'De economie', 99; Grapperhaus, *Convooien en licenten.* Ieder admiraliteitscollege beschikte over ontvangkantoren met aan het hoofd een ontvanger-generaal, die zich elk jaar voor de Generaliteitsrekenkamer te verantwoorden had. Dormans, *Het tekort*, 33.

33 De Muinck, *Regentenhuishouding*, 16.

34 Bruijn, *Admiraliteit*, 73.

35 Sedert 1687 werd dit lastgeld eenmaal per jaar van elk in- en uitgaand zeeschip naar maatstaf van de tonnage geheven (respectievelijk 10 en 5 stuivers per last), het veilgeld van alle over zee en rivier en per as in- en uitgevoerde goederen (respectievelijk 2 en 1 %) zie Bruijn, *Admiraliteit*, 74.

36 Dormans, *Het tekort*, 29.

37 Dormans, *Het tekort*, 32. Assignatie is een wisselbrief of een schriftelijke opdracht tot betaling.

38 De Muinck, *Regentenhuishouding*, 20.

39 Dormans, 'De economie', 106; Dormans, *Het tekort*, 32.

De provinciën hadden allemaal op hun eigen manier de belastingen ingericht. Gedurende de tijd van de Republiek is er nooit een uniformeringslag uitgevoerd. Vanaf 1576 waren de Staten-Generaal doorlopend bezig met de inrichting van de belastingen. Men had twee oplossingen voor ogen. Men overwoog de invoering van nieuwe belastingen. Men dacht vooral aan accijnzen die ten behoeve van de generaliteit zouden worden geheven. De bijdragen van de afzonderlijke gewesten aan de Unie werden bepaald door middel van een quote. Deze quoten werden in 1616 dankzij Van Oldenbarnevelt vastgesteld.[40] Deze verdeling heeft met wat lichte wijzingen tot aan het einde van de Republiek dienst gedaan.

De verdeling van de lasten tussen de gewesten was als volgt:[41]

	1616	1792	
		voor de ordinaris staat van oorlog	voor de extraordinaris staat van oorlog
Gelderland	5,6%	6,0%	6,3%
Holland	65,0%	57,7%	62,0%
Zeeland	9,1%	3,9%	4,0%
Utrecht	5,8%	4,5%	4,7%
Friesland	11,5%	9,3%	9,8%
Overijssel	3,5%	3,5%	3,6%
Stad en Lande	5,8%	5,4%	5,6%
Drenthe	1,0%	1,0%	1,0%
generaliteitskas	–	4,4%	–

Uit deze tabel blijkt wel hoezeer de financiën van de Republiek afhankelijk waren van de bijdrage van Holland. Het aandeel van dat gewest was groter dan dat van alle andere gewesten tezamen, met name wegens de grote dichtheid van de bevolking en het economisch overwicht van het gewest. In de generaliteitskas vloeiden tevens de gelden uit de generaliteitslanden.

2.6 De instelling van de Generaliteitsrekenkamer

De rekenkamer is een instituut dat men in de Middeleeuwen al kende en dat voortgekomen was uit de vorstelijke raad. Vooral de ontwikkeling van de rekenkamers in Frankrijk is hier van belang. Deze instellingen stonden model voor de Haagse rekenkamer die door de Bourgondiërs in 1447 in de Lage Landen werd geïntroduceerd. De Bourgondische vorsten probeerden door middel van zo'n gecentraliseerd orgaan een grotere greep te krijgen op het financiële beheer. De rekenkamer was alleen aan de vorst verantwoording schuldig. De kamer voerde de controle uit; dit was uitsluitend een controle van comptabelen (rekenplichtigen). In 1386 werd in Rijsel de oudste rekenkamer van de Nederlan-

40 Dormans, *Het tekort*, 29; Fritschy, *Patriotten*, 32; Zwitzer, *De militie*, 62-81.
41 Fritschy, *Patriotten*, 33.

den opgericht. Naarmate de Bourgondiërs meer gebieden in de Nederlanden in bezit kregen, werden er ook daar rekenkamers gevestigd. Zo kwamen er ook kamers in Brussel en Den Haag.[42] Rijsel bleef de belangrijkste. In 1463 werd de Haagse rekenkamer onverwacht met de Brusselse samengevoegd. Toen Karel de Stoute zijn vader opvolgde hief hij de Brusselse en Rijselse rekenkamer op om plaats te maken voor één centrale kamer in Mechelen.[43] Deze kamer was maar een kort leven beschoren. Na de dood van de hertog bij Nancy draaide zijn erfgenaam Maria van Bourgondië de bestuurlijke veranderingen van Karel de Stoute weer terug. Hierdoor werd de afzonderlijke Rekenkamer voor Holland en Zeeland hersteld. In de zestiende eeuw werd de competentie van de kamer uitgebreid over de andere noordelijke gewesten behalve Gelderland.[44]

Tijdens de Opstand week het deel van de Rekenkamer dat Filips II trouw bleef van Den Haag via Haarlem uit naar Utrecht. Dit deel hield de controlebevoegdheid over de comptabelen woonachtig in die gebieden die nog niet door de opstandelingen veroverd waren. De achtergebleven rekenmeesters hielden toezicht op het opstandige deel. Na de Pacificatie van Gent nam de kamer in 1577 haar zetel in Den Haag weer in, maar met nieuwe leden op de plaats van de uitgewekenen. In 1587 werd de Rekenkamer van Holland geïntegreerd met de Gelderse 'in afwachting van de herinrichting van de Rekenkamer van Holland'.[45] De oude landsheerlijke rekenkamer is na de Opstand niet verdwenen, maar is terug te vinden in de provinciale rekenkamer der grafelijkheidsdomeinen, die achteraf controles uitvoerde. Nadat haar taak echter nagenoeg overbodig was geworden wegens de verkoop van vrijwel alle Hollandse domeinen werd zij in 1728 opgeheven en gingen haar resterende werkzaamheden deels naar de reeds lang bestaande Rekenkamer ter Auditie en deels naar de Gecommitteerde Raden.[46]

De Hollandse rekenkamer kreeg van de andere gewesten echter geen generaliteitsgezag. In de instructie van 12 april 1588 voor de Raad van State werd de oprichting van een Generaliteitsrekenkamer in het vooruitzicht gesteld. Voordat deze Rekenkamer er was, werd het controlewerk door de Raad van State en de Staten-Generaal gedaan.[47] Deze tussenoplossing was niet bevredigend. De Raad controleerde eigenlijk zichzelf. Dus werd de roep om een onafhankelijke rekenkamer met name uit Friesland luider. In 1601 brachten de gedeputeerden van Friesland de wenselijkheid van zo'n rekenkamer wederom ter sprake. In 1602 werd door de Staten-Generaal tot oprichting van de Generaliteitsrekenkamer besloten waarmee men de wens van een gezamenlijke controle op de generaliteitsfinanciën verwezenlijkt zag worden. Het duurde evenwel tot 1607 voor men het eens werd over de instructie, zodat pas op 1 februari 1608 de kamer aan de slag kon.[48] Deze Rekenkamer was anders dan de rekenkamers die de Nederlanden tot nu toe gekend hadden. De Generaliteitsrekenkamer moest zich vooral met doelmatigheidscontroles en controles vooraf gaan bezighouden, hetgeen voor die tijd waarschijnlijk uniek was.[49] De afgevaardigden werden betaald door de gewesten, terwijl het per-

42 Brokken en De Schepper, 'Beheer en controle', 38-40.

43 Brokken en De Schepper, 'Beheer en controle', 41; Stevers, *De Rekenkamer*, 7; Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 54-55.

44 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 57.

45 Brokken en De Schepper, 'Beheer en controle', 56.

46 Huussen jr., 'De Generaliteitsrekenkamer', 67; Stevers, *Rekenkamer*, 119; Fockema Andreae, *De Nederlandse staat*, 22. Fockema Andreae wekt hier de suggestie dat de kamers ter auditie pas ten tijde van de Republiek ingesteld zijn, terwijl Stevers spreekt over de 'reeds lang bestaande Kamer ter Auditie'. Zie Stevers, *Rekenkamer*, 9.

47 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 69.

48 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 69; Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 22; Schotel, 'Inleiding', ii.

49 Stevers, *Rekenkamer*, 11.

soneel van de Rekenkamer ten laste kwam van de Unie.[50] De nieuwe rekenkamer nam haar intrek in het Generaliteitskwartier aan het Binnenhof. Taken die aanvankelijk bij de Raad van State lagen werden stap voor stap bij de Generaliteitsrekenkamer ondergebracht.[51] Vanaf 1693 controleerde de Rekenkamer de totale ontvangst van de generaliteitsinkomsten zowel bij de admiraliteiten als bij de ontvanger-generaal van de Unie en de bijzondere provincies en verbonden gebiedsdelen.[52]

In het navolgende zal stil gestaan worden bij de huisvesting en structuur van de Rekenkamer, bij de taken en bevoegdheden die de kamer kreeg van de Staten-Generaal en bij de mensen die voor de Rekenkamer werkzaam waren. Uit welke maatschappelijke laag waren de laatsten afkomstig en, daaraan gekoppeld, wat waren hier de carrièreperspectieven?

De instructie van de Rekenkamer is een paar keer gewijzigd. De eerste stamde uit 1608, de laatste was van 1693. Deze laatste instructie heeft de hele achttiende eeuw gegolden.[53] De Generaliteitsrekenkamer heeft de ondergang van de oude Republiek overleefd en bleef aanvankelijk ten tijde van de Bataafse Republiek in een enigszins gewijzigde vorm bestaan. Wel veranderde de functie-inhoud van de rekenmeester en vond er een zuivering plaats onder de ambtenaren. Maar in essentie bleef de taak van de kamer dezelfde. In deze roerige tijd zou het oude college ten slotte, op 15 augustus 1799, officieel worden omgezet in de 'Vergadering van de Commissarissen tot de Nationale Vergadering'.[54]

De huisvesting van de Rekenkamer

In Den Haag was in de loop van de tijd op het Binnenhof een complex van grafelijke gebouwen verrezen. Deze gebouwen kregen steeds nieuwe bestemmingen en werden telkens opnieuw ingedeeld. In de zeventiende eeuw werden er vergaderzalen voor de bestuurs- en rechtscolleges en kantoren voor de ambtenaren ingericht. Deze kantoren werden zoveel mogelijk van de buitenwereld afgescheiden. In die wereld heerste de ambtenarij met haar eigen procedures, omgangsvormen en taakomschrijvingen. Dit alles was vervat in steeds uitvoeriger wordende instructies en speciaal opgestelde 'ordres over de besognes'.[55] De huisvesting van de ambtenaren liet zeker in het begin van de zeventiende eeuw te wensen over. Vaak waren ze weggestopt in moeilijk bereikbare achterafkamertjes, schemerige tussenruimtes of stinkende kelders. De huisvestiging van de secretarie stond bekend om haar slechte verlichting en ondraaglijke stank in de zomermaanden.[56] De stank werd veroorzaakt doordat het privaat van Haar Hoog Mogenden op de eerste verdieping boven de binnenplaats gebouwd, zodat de uitwerpselen vlakbij de vertrekken van de Generaliteitsrekenkamer terechtkwamen.[57] De huisvesting verbeterde in de loop van de zeventiende eeuw, zodat het niet erg waarschijnlijk is dat Anthonie van der Heim onder deze omstandigheden gewerkt heeft. Maar de werkomstandigheden van ambtenaren bleven van ondergeschikt belang.

50 Schotel, 'Inleiding', i.

51 In etappes (1607, 1622, 1651, 1693) werden verschillende taken bij de Generaliteitsrekenkamer ondergebracht. Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 22.

52 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 22-23.

53 Schotel, 'Inleiding', ii.

54 Buist, 'De Bataafse voorlopers, 1799-1813', 131; Stevers, *Rekenkamer*, 11.

55 Knevel, *Haagse bureau*, 25.

56 Knevel, *Haagse bureau*, 18 en n.28 (174).

57 Thomassen, *Instrumenten*, 431.

Waar stond nu het gebouw van de Rekenkamer? Op de plaats van het tegenwoordige ministerie van Algemene Zaken en het kabinet van de minister-president stonden in de tijd van de Republiek drie gebouwen. Vanaf de Middelpoort naar de Binnenpoort waren dat de oude Hofkapel, de griffie van de Staten-Generaal en het gebouw van de Staten-Generaal zelf. De begane grond van het laatste was gereserveerd voor de Generaliteitsrekenkamer. De kleine vergaderzaal van de Staten-Generaal lag op de eerste verdieping. Een kleine traptoren dichtbij de Binnenpoort gaf toegang tot de Statenzaal, de Trêveszaal en andere vergaderruimtes van de Staten-Generaal.[58]

De structuur van de Rekenkamer

De organisatie van de Kamer was in de instructie van 1607 niet geregeld. Al doende werd het organisatieschema ingevuld. In de instructie was al wel bepaald dat men in twee afdelingen ('tafels') zou gaan werken. Eén tafel voor het afhoren van de rekeningen van de ontvanger-generaal van de Unie en één voor het horen en controleren van de betalingen van de gewesten. Wagenaar maakt op basis van de instructies van 1607-1608, 1622 en 1651 melding van een tweekamerstructuur.[59] Aan de hand van een analyse gebaseerd op verzamelde data uit de notulenboeken van de Rekenkamer uit de tijd van Van der Heim zullen we laten zien dat de achttiende-eeuwse praktijk echter niet meer conform het bovenstaande was. De hoge colleges van de Republiek kenden drie lagen van functionarissen. De hoogste in rang waren de afgevaardigden of gedeputeerden. Dan had men de hoge ambtenaren, zoals de secretarissen gerekruteerd uit dezelfde stand, en daaronder kwamen de 'gewone' ambtenaren als klerken, commiezen en kamerbewaarders. De top van de Rekenkamer werd gevormd door veertien rekenmeesters. Elk gewest leverde twee leden. Zij droegen de politieke verantwoordelijkheid. Deze leden waren afkomstig uit de regentenstand. Velen hadden in hun steden of gewesten politieke functies bekleed. De heren verrichtten het eigenlijke controlewerk – een goed betaalde baan. De rekenmeesters stelden de instructies vast voor de bij de kamer werkende functionarissen.

De hoogste ambtenaren waren de secretarissen, die meestal uit dezelfde stand gerekruteerd werden als de rekenmeesters. Toch vormden deze secretarissen de tweede laag, dat wil zeggen de laag onder de gedeputeerden. Evenals de rekenmeesters werden de secretarissen door de Staten-Generaal benoemd. Daardoor hadden ze een aparte status boven de ambtenaren en dat bestempelde het ambt tot een belangrijke functie. Daardoor hadden ze een aparte status boven de andere ambtenaren.[60] Men zocht niet speciaal naar gestudeerde personen – slechts vijf van hen droegen de meestertitel – maar wel naar personen wier bekwaamheden vaststonden. De rekenmeesters legden de eed af aan de Staten-Generaal en de secretarissen aan de Rekenkamer. Door deze eed waren zij niet gebonden aan een gewest, wat ook gold voor de leden van de Raad van State. De bedoeling van deze constructie was dat de ambtsuitoefening duurzaam en continu was.

Er waren twee secretarissen, die de dagelijkse leiding hadden van het bureau van de Rekenkamer. Dat wilde echter niet zeggen dat de rekenmeesters zich geheel afzijdig hielden. Zij keken over de schouders van de secretarissen mee. Eén van de secretarissen hield de presentielijst bij. Elke eer-

58 Thomassen, *Instrumenten*, 34.

59 *Tegenwoordige staat*, deel XI, 329-330.

60 Huussen jr. 'Generaliteitsrekenkamer', 75.

ste maandag van de maand voorzagen zij de presiderende rekenmeester[61] van een lijst met nieuw begonnen en in behandeling zijnde rekeningen. De secretarissen dienden een half uur voor de vergaderingen aanwezig te zijn om de stukken voor te bereiden. Beurtelings maakten zij volgens de instructie de notulen.[62] Bij afwezigheid vervingen zij elkaar. Zij zorgden ervoor dat er een controle plaatsvond op de afgeschreven stukken en dat de stukken overzichtelijk gearchiveerd werden. Alle afschriften moesten op het bureau van de Rekenkamer vervaardigd worden. Het werk mee naar huis nemen was verboden. Deze maatregel had te maken met de geheimhouding die betracht moest worden. In 1654 was de instructie van de secretaris aangescherpt. De secretarissen mochten tijdens de vergadering van het college niet weglopen. Elke maandagochtend moesten de notulen en resoluties worden opgemaakt. De voorname status van de secretarissen kwam ook tot uitdrukking in het feit dat zij uitgaande brieven namens het college mochten ondertekenen.[63] Voor de meeste secretarissen was het ambt een eindfunctie. Van de achttien secretarissen tussen 1608 en 1799 namen er drie ontslag, twee werden er weggezuiverd en vier – onder wie Van der Heim – maakten promotie. Acht functionarissen overleden, terwijl ze nog in dienst waren.

De klerken, kamerbewaarders, boden en aanverwante functies vormden de derde laag. De klerken waren 'voor het beheer van de documenten en het verwerken van de teksten', zoals Huussen jr. het noemt.[64] Zij moesten afschriften maken van brieven. Alle documenten werden door hen geregistreerd. Tenslotte moesten ze al het schrijfwerk verrichten dat noodzakelijk was voor het controleren van de rekeningen en de secretaris ondersteunen wanneer hij dat hun opdroeg. Zij werden geacht één uur voor aanvang van een vergadering van de Rekenkamer aanwezig te zijn. Voor velen was dit ambt geen eindfunctie. De doorstroming was dan ook aanmerkelijk groter dan bij de secretarissen. Ook de klerken waren verplicht tot geheimhouding. Niet alle klerken waren gelijk in rang. Er ontwikkelde zich namelijk een 'oudste' of eerste (premier) klerk. Zij zagen op den duur ook kans om posities binnen de Rekenkamer aan verwanten toe te spelen.[65]

De kamerbewaarders waren niet meer dan de hulpjes van de secretarissen. Zij dienden meteen te komen als de heren secretarissen daarom vroegen. Ze executeerden exploten[66] en voerden andere opdrachten uit waarvan ze schriftelijk of mondeling verslag moesten doen.[67] Naast bovengenoemde functionarissen had de Generaliteitsrekenkamer ook nog boden en enkele werklieden voor het onderhoud van de gebouwen in dienst.[68]

61 In 1609 toen men de getalsmatige bezetting sterk genoeg achtte besloot men, net als bij andere hoge colleges, in twee kamers te vergaderen en het voorzitterschap wekelijks te laten rouleren. Als men in 'kamers' vergaderde, zou de vorige president de 'tweede kamer' voorzitten. Zie Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 70 en 80-81.

62 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 80. Dat is voor de periode van Van der Heim maar helemaal de vraag. Vanaf 1716 maakte Van der Heim voor het leeuwendeel de notulen op.

63 Voor het secretarisambt, zie Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 72, 73, 75-82.

64 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 83.

65 Voor het ambt van klerk zie verder: Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 83-91.

66 Mededeling door de deurwaarder bijvoorbeeld een dagvaarding.

67 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 91.

68 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 75.

Taken en bevoegdheden van de Rekenkamer

De Generaliteitsrekenkamer had een wezenlijk ander karakter dan de oude gewestelijke rekenkamers van middeleeuwsvorstelijke herkomst. De generaliteit had geen domeinen als voornaamste bron van inkomsten. Zij was afhankelijk van de provinciale bijdragen en de inkomsten uit de generaliteitslanden. Een ander belangrijk verschil was dat de Generaliteitsrekenkamer niet in dienst was van een landsheer, maar van de Staten-Generaal en indirect dus in dienst van de gewesten.

De Rekenkamer moest de betalingen door de gewesten aan de Unie controleren. Daarnaast controleerde de Rekenkamer de rekeningen van de ontvanger-generaal[69] van de Unie, aanvankelijk met uitzondering van die betreffende de generaliteitslanden en de rekeningen van de ontvangers-generaal van de admiraliteiten. Na de uitbreiding van de bevoegdheden in 1693 controleerde de Rekenkamer ook die rekeningen.[70] Men rapporteerde de bevindingen aan de Staten-Generaal en was verplicht één keer per maand een lijst samen te stellen met alle bezwaren die men tegen de gecontroleerde rekeningen had. De Rekenkamer was namelijk bevoegd om bij de posten 'loquaturs' of bespreekpunten aan te tekenen.[71]

De Staten-Generaal vergaderden vervolgens over deze 'bezwarenlijst' en namen daar beslissingen over. De Generaliteitsrekenkamer maakte van deze gelegenheid gebruik om (ongevraagd) adviezen en klachten mee te sturen.[72] De bevoegdheden van de Rekenkamer waren in 1651 sterk uitgebreid. Alle comptabele ambtenaren, ook de generaliteitsambtenaren die voorheen uitgezonderd waren, werden voortaan verplicht hun rekeningen aan de Rekenkamer ter controle aan te bieden. Naast de volledige controle achteraf werd nu ook aandacht besteed aan de betalingen van de ontvanger-generaal vóór dat deze betalingen waren verricht. Zo'n betaling vond plaats op een ordonnantie van betaling afgegeven door de Raad van State, op een acte van verzoek (van degene die geld van de Unie te vorderen had). De Generaliteitsrekenkamer controleerde of de Unie inderdaad verplicht was om het geld uit te keren. De Raad van State 'sloeg' daarop een ordonnantie. Vervolgens ging de ordonnantie naar de Rekenkamer die controleerde of alles volgens de vastgestelde regels verliep. Na de goedkeuring en registratie kon er tot uitbetaling worden overgegaan.[73] Deze controle vooraf was vrij uniek voor een rekenkamer. Zij bleef in beginsel bestaan tot en met de Comptabiliteitswet van 1927.[74]

Zoals al eerder aangegeven is het takenpakket in de loop van de tijd gegroeid ten koste van dat van de Raad van State. Vanaf 1693 controleerde men alle generaliteitsinkomsten en hield men zich ook bezig met bepaalde aspecten van doelmatigheidscontrole.[75] In het algemeen kan men stellen dat de Raad van State naar de achtergrond verdwijnt als er voor het bewuste onderdeel van de regeringstaak een apart orgaan tot ontwikkeling komt.[76]

De Rekenkamer had ook een adviserende taak. Na de Spaanse Successieoorlog was de Republiek, zoals we zagen, financieel uitgeput. Het comptoir-generaal van de Unie, het kantoor van de

69 De ontvanger-generaal is na de thesaurier-generaal de hoogste ambtenaar van de Raad van State. Aan zijn zorg waren de uitgaven toevertrouwd en de boeking en beheer van de binnenkomende gelden. Groenveld, 'De institutionele en politieke context', 80.

70 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 23.

71 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 69.

72 Schotel, 'Inleiding', i; Dormans, *Het tekort*, 30.

73 Schotel, 'Inleiding', ii.

74 Stevers, *Rekenkamer*, 10-11.

75 Stevers, *Rekenkamer*, 11.

76 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 367; Groenveld, 'De institutionele en politieke context', 71.

ontvanger-generaal, miste de geldelijke middelen om de rente over de totale schuld van meer dan 60 miljoen gulden te betalen.[77] In 1715 had dit tot gevolg dat dit Uniekantoor voor negen maanden gesloten moest worden. Ook na de heropening ervan was men echter nog niet uit het financiële moeras. Verschillende gewesten konden niet aan hun verplichtingen voldoen.[78] Toen de Staten-Generaal in 1716 de Tweede Grote Vergadering bijeen riepen vroegen zij de Rekenkamer om advies. Deze kwam met een memorie vol gedetailleerde bezuiniging- en belastingvoorstellen.[79] Een maatregel was bijvoorbeeld om het aantal ontvangers te reduceren door ontstane vacatures niet op te vullen.[80] Van deze voorstellen tot 'redres' is hoegenaamd niets in praktijk gebracht, aangezien de Grote Vergadering in 1717 wegens gering succes al was ontbonden voordat zij aan een besluit over de memorie was toegekomen.[81] De hervormingsvoorstellen van de toenmalige secretaris van de Raad van State en mede-initiatiefnemer van de Grote Vergadering, Simon van Slingelandt, werden niet gehonoreerd. Deze Grote Vergadering leidde slechts tot een reductie van het leger tot 34.000 man. Er kwam niets terecht van financiële en staatkundige hervormingen.[82] Toen de Staten-Generaal in 1754 wederom het advies van de Rekenkamer vroegen inzake herziening van het financiële beheer achtte het college de memorie uit 1717 nog actueel.[83]

De personele bezetting

Elke provincie vaardigde twee rekenmeesters af naar de Generaliteitsrekenkamer. Deze rekenmeesters werden gerekruteerd uit de bestuurlijke toplaag van de provincies. Vaak waren het leden van de stedelijke magistraat. Maar ook een Fries edelman als Michaël Onuphrius baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg maakte van 1716 tot halverwege 1719 deel uit van dit college. Het ging hier om een zogenaamd buitenambt. Zo'n buitenambt was een positie op generaliteits- of gewestelijk niveau. Bij de verdeling van zulke regentenambten speelden de contracten van correspondentie een belangrijke rol. Deze onderlinge afspraken waren niets anders dan een middel om profijtelijke ambten niet mis te lopen.[84] En het ambt van rekenmeester was zo'n profijtelijk ambt.

De secretarissen werden door de Staten-Generaal gekozen op basis van hun bekwaamheden en verdiensten. Vrijwel allen kwamen uit de regentenstand en stamden uit families met veel bestuurlijke ervaring. Het was niet ongebruikelijk dat de zoon zijn vader opvolgde,[85] maar een automatisme was dat niet. Er zijn gevallen bekend zoals van secretaris Cornelis Ruysch in 1656, die zijn verzoek om zijn zoon Floris in zijn plaats te benoemen niet gehonoreerd zag.

77 Dormans, *Het tekort*, 147. Voor de werkzaamheden van het comptoir-generaal, zie Dormans, *Het tekort*, 32; voor de ontvanger-generaal: De Muinck, *Een regentenhuishouding*, 15-27.

78 Aalbers, *De Republiek*, 26.

79 NL-HaNA, Arch. GRK, 82, Consideratien, f. 297v-f. 303r.

80 NL-HaNA, Arch. GRK, 82, Consideratien, f. 298r.

81 Hugenholtz en Boels, 'De griffie van de Staten-Generaal en van de Nationale Vergadering', 396.

82 Veenendaal jr., 'De Republiek voor het laatst als grote mogendheid, 1702-1724', 28; Aalbers, *De Republiek*, 62.

83 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 96.

84 Vries, 'Geschapen tot ieders nut', 331.

85 Huussen jr. waarschuwt ervoor dit niet te snel als nepotisme te betitelen, zoals Smit doet want het is slechts één kant van de medaille. Voordat de universiteit vele jongeren opleidde, bereidde men zich in de praktijk op een ambt voor in het kantoor van vader of oom. Zie Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 76; Smit, 'Ambtenaren', 384.

De secretarissen behoorden tot een sociale klasse waarin het vermogen zo omvangrijk was dat zij zich geen zorgen behoefden te maken over hun oudedagsvoorziening. Zij konden zich dan ook de luxe permitteren eerder te stoppen met werken. Voor Van der Heim en zijn collega Van der Hoop was deze functie slechts een stap in hun carrière. Zij werden allebei thesaurier-generaal.

Voor de klerken lag dat anders. Zij bleven vaak tot op hoge leeftijd hun functie uitoefenen. Wanneer men door een verslechterende gezondheid gedwongen werd minder te gaan werken of zelfs daarmee te stoppen dan kon er door de dienst – bij wijze van gunst – een regeling getroffen worden. De Rekenkamer kon een trouwe ambtenaar ontslag verlenen met behoud van zijn traktement. Dit bleef echter een gunst waaraan geen recht kon worden ontleend. Een deel van het traktement van de nieuwe jonge klerk werd afgestaan aan de 'gepensioneerde' wiens plaats hij innam.[86] Ook onder klerken was het gebruik dat zoons vaak in hun vaders voetsporen traden.[87]

Datzelfde gold voor de kamerbewaarders. Sociaal gezien was de afstand tussen rekenmeester en kamerbewaarder dermate groot dat de heren rekenmeesters zich niet inlieten met personeel dat uit de lagere maatschappelijke kringen afkomstig waren. Zo vertoonden zij zich bijvoorbeeld niet op bruiloften van kamerbewaarders.[88]

Dit standsbewustzijn werkte ook door in de carrière van de verschillende functionarissen. Bepalend voor een functie was niet het talent, maar de geboorte. Vries komt tot de conclusie dat niet zozeer bekwaamheid en een academische titel, maar de sociale afkomst bepalend was voor de ambtelijke loopbaan.[89] Eén van de voorbeelden die Vries aanhaalde was uitgerekend de carrière van Van der Heim. Anthonie had zijn benoeming te danken aan zijn machtige oom, de raadpensionaris. Prettige bijkomstigheid was dat hij ook geschikt bleek voor de functie.

2.7 Van der Heim wordt secretaris

Op 1 juni 1710 overleed Henricus Coccejus, één van de twee secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer en griffier van de Leen- en Registerkamer van Holland. Met zijn dood kwamen dus de posten van secretaris van de Generaliteitsrekenkamer en van griffier van de Leen- en Registerkamer vacant. Coccejus had de functie van secretaris zestien jaar lang bekleed.[90] De neef van raadpensionaris Anthonie Heinsius, Anthonie van der Heim, solliciteerde naar beide posities. Of Van der Heim uit zich zelf tot deze actie overging of naar voren is geschoven is niet bekend. Hij was op dat moment nog geen zeventien jaar oud en had zijn universitaire studie nog niet voltooid. Op 2 juni 1710 werd in de vergadering van de Staten-Generaal Van der Heims request voorgelezen. Hij werd in de vergadering geschetst als 'een bequaam persoon' op wiens 'getrouwigheit en ervarenheit in 't stuk van 't rekenen en andersins' de Hoog-Mogenden vertrouwden. Er werd aan de vergadering voorgesteld hem te benoemen.[91]

86 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 90.
87 Smit, 'Ambtenaren', 384.
88 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 94.
89 Vries, 'Geschapen tot ieders nut', 348-349.
90 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 23 juni 1710, f. 102r.
91 NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 12281, Commissieboeken, 2 juni 1710, f. 134v- f. 135r; NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 3765, Res. 2 juni 1710, 623 e.v.

Afb. 8 Waarschijnlijk Johan de Veer (1640-1717) secretaris van de Generaliteitsrekenkamer 1667-1717). Olieverf op doek (tussen 1675-1699). Anoniem (Iconografisch Bureau, Den Haag).

Hij kwam op deze post op een wel zeer jonge leeftijd, zeker als men de staat van dienst van zijn voorganger en zijn collega secretaris in ogenschouw neemt. Coccejus en diens voorganger Cornelis ten Hove waren, voordat ze secretaris werden, commies-generaal van de convooien en licenten. Collega Johan de Veer was voor zijn aanstelling als secretaris raadsheer in de Raad en Leenhof van Brabant.[92] Dit orgaan zetelde overigens in Den Haag. Van der Heim kon echter niet bogen op ervaring opgedaan in een eerder ambt, maar hij was de zoon van een lid van de Hoge Raad en de neef en naamgenoot van de raadpensionaris Anthonie Heinsius. De raadpensionaris was één van de getuigen geweest bij de doop van Van der Heim.[93] Heinsius, op dat moment één van de machtigste mannen in de Republiek, ontving spoedig de gelukwensen over de benoeming van Van der Heim tot secretaris. Zo feliciteerden Willem Hooft, schepen en vroedschap uit Delft, en Philip Frederik Vegelin van Claerbergen, lid van de Raad van State, de raadpensionaris. Beiden waren op dat moment gedeputeerde te velde en schreven vanuit Brebières.[94]

92 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 77.

93 HGA, DTB Den Haag, 241, Doopboek NK, f. 42v.

94 Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel X, W. Hooft aan A. Heinsius, 7 juni 1710 (brief 813), 413 en P.F. Vegelin van Claerbergen aan A. Heinsius, 9 juni 1710 (brief 835), 423.

Op 7 juni maakte de nieuwe secretaris zijn entree in de Rekenkamer. In 'een der vertreckkaemers' werd hij opgevangen door zijn toekomstige collega, secretaris Johan de Veer. De Veer begeleidde hem naar de vergaderzaal waar Anthonie welkom werd geheten door de president, de Fries Van Burmania.[95] Anthonie van der Heim was zijn carrière als ambtenaar begonnen.

2.8 De achttiende-eeuwse praktijk

Hierboven hebben we op basis van de verschillende instructies de structuur van de Rekenkamer geschetst.[96] Maar hoe was de achttiende-eeuwse praktijk? Wat was de vergaderfrequentie, hoe werden de commissies samengesteld en wat valt er op basis van het bestudeerde materiaal te zeggen over de werkverdeling van de beide secretarissen? Was er inderdaad een strikte scheiding tussen de twee tafels?

Uit de bestudering van de resolutieboeken kwam het volgende beeld naar voren over de vergaderfrequentie van de Rekenkamer. In de steekproefmaand februari 1720 kwam men drie maal bijeen, namelijk op donderdag de 15e, zaterdag de 17e en zaterdag de 24e. In maart van dat jaar vergaderde men op donderdag de 7e, donderdag de 14e, dinsdag de 19e, woensdag de 20e en maandag de 25e. En wat betreft de andere steekproefmaanden: in mei 1721 vergaderde de Kamer op woensdag de 7e, dinsdag de 13e, woensdag de 21e, zaterdag de 24e en vrijdag de 30e. In augustus kwam men bijeen op maandag de 11e, donderdag de 14e en vrijdag de 15e. Oktober liet het volgende beeld zien: donderdag 9, vrijdag 10 en maandag 20 oktober.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof de frequentie per maand verschilde en er geen vaste dagen waren aan te wijzen waarop men bijeenkwam. Wagenaar schrijft echter: 'de leden der Generaliteits Rekenkamer moeten dagelyks zes uuren, des Zondags alleen uitgenomen, arbeiden'. Hierbij sluit hij aan bij het artikel 3 van de instructie voor de gecommitteerden van de Rekenkamer.[97] De Rekenkamer produceerde in elk geval niet dagelijks resoluties. Dat kunnen wij op basis van de data van het resolutieboek wel vaststellen. Huussen stelt in zijn artikel dat 'resoluties, instructies, benoemingen en andere zaken' die de moeite waard waren werden opgetekend en dat het eigenlijke controlewerk voor zover het routine betreft in het duister blijft.[98] De afweging of zaken de moeite waard waren om op te tekenen werd door de Rekenkamer kennelijk zelf gemaakt. In ieder geval blijven de routinezaken voor ons in het duister!

Tijdens de vergaderingen van de Rekenkamer deden commissies, uit de vergadering samengesteld voor een bepaalde deeltaak, verslag van de werkzaamheden die zij verricht hadden en werden naar gelang van de bevindingen vervolgacties ingesteld. Die konden door dezelfde commissie worden ver-

95 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 1700-1710, f. 101v. President was Duco van Burmania.

96 In 1651 werd de instructie door de Staten-Generaal uitgebreid naar een controle op alle rekeningen, ook die van ambtenaren van de generaliteitslanden. Voor 1651 gebeurde deze controle achteraf. Daarmee kreeg de Rekenkamer de bevoegdheid de betalingsopdrachten van de Raad van State aan de ontvanger-generaal vooraf te controleren. De Raad van State probeerde hier onderuit te komen door niet alle bewijsstukken op te sturen. In 1693 werd dit ondervangen door de verplichting alle bewijsstukken aan de akte van verzoek te hechten.

97 *Tegenwoordige staat*, deel XI, 330; NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 12472, Instructie voor de Generaliteitsrekenkamer 1622, 268.

98 Huussen jr., 'De Generaliteitsrekenkamer', 72.

richt, maar de samenstelling van een commissie kon ook wijzigen. De commissies werden ad hoc samengesteld. Dit 'euvel' kende men ook met de bemanning van de commisies uit de Staten-Generaal. 'Al waren de schema's nog zo mooi, in de praktijk lagen er allerlei problemen op de loer. Lang niet altijd was op de dag, waarop tot het besogne werd besloten, van ieder gewest een voldoende aantal gedeputeerden aanwezig, of zelfs ook maar een enkele'.[99] Het besluit werd in een resolutie vastgelegd. Het heeft er dus ook hier alle schijn van dat men keek wie aanwezig dan wel beschikbaar was. Zo gingen 7 maart 1720 de heren Van Heumen en Van Amerongen met secretaris Van der Goes op pad.[100] Eerder dat jaar op 23 januari werd besloten dat Van Heumen met Van Haeften en secretaris Van der Heim een commissie zou vormen, die met gecommitteerden van de Amsterdamse admiraliteit in conferentie zou gaan.[101] Van Heumen werkte dus met beide secretarissen. In juli 1718 voerden de heren Noeij en Van Driebergen met Van der Goes een opdracht uit waarbij 'verleende differenten wegens het roijeren ofte doorslaan der posten in de declaraties' geëxamineerd moesten worden en er een advies uitgebracht moest worden.[102] Beide heren waren ook betrokken bij een geschil met de ontvanger-generaal De Jonge van Ellemeet in november van 1718. Een zaak die Van der Heim onder zijn hoede had.

Daarnaast deden de secretarissen opdrachten samen. Op 20 maart 1720 brachten Van der Heim en Van der Goes rapport uit van een onderzoek of een post van de rekening van de gewezen ontvanger van de stad Meenen, Andries Caen, niet twee maal 'tot laste vande lande zoude zijn gebragt'.[103] Al eerder zagen wij dat Van der Heim met De Veer controles bij de admiraliteiten verrichtte.

Zoals eerder beschreven was de kamer op grond van de instructie gestructureerd naar twee afzonderlijke 'tafels'. Het is echter de vraag of – op basis van dit onderzoek – ook in Van der Heims tijd als secretaris aan de twee-kamerstructuur werd vastgehouden. Wellicht had het college te maken met hetzelfde euvel als bij de samenstelling van de commissies van de Staten-Generaal. De afzonderlijke tafels hadden oorspronkelijk hun eigen aandachtsgebieden. De verschillende tafels gebruikten echter – in ieder geval in de tijd dat Van der Heim secretaris was – geen eigen resolutieboeken. Men had één resolutieboek waarin de netresoluties opgeschreven stonden. Hierin komen we mooie (klerken)handschriften tegen.[104] Wanneer men echt zo gescheiden tewerk ging als in de instructie stond vermeld zou men twee resolutieboeken op basis van de minuten van de resoluties hebben geproduceerd. Dit is niet het geval. Ook de minuutresoluties van de Rekenkamer werden in één resolutieboek vastgelegd. Men komt daar verschillende handschriften door elkaar tegen.[105] Om na te kunnen gaan wie de minuutresoluties heeft geschreven hebben wij allereerst getracht te achterhalen hoe het handschrift van Anthonie van der Heim er uit heeft gezien. In het archief van Van der Heim kwamen wij een dossier tegen dat eigenhandige aantekeningen van hem bevatte – deels in klad – weliswaar uit iets latere tijd toen hij thesaurier van de Unie was.[106]

99 Groenveld, *Verlopend getij*, 80.

100 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 7 maart 1720.

101 Een conferentie is een bijeenkomst van commissies uit enkele colleges. NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 23 januari 1720.

102 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 14 en 19 juli 1718.

103 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 20 maart 1720, f. 265r.

104 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 1700-1710.

105 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. Er zit overigens een lacune in de minuutresoluties. Inv. nr. 1 loopt namelijk van 1654 -1667. Inv. nr. 2 begint pas in 1716.

106 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 843, Aantekeningen van Anthonij van der Heim als thesaurier-generaal, 1727-1736, deels in klad.

Vergelijken wij dit handschrift met de handschriften in het minuutresolutieboek dan valt op dat een groot aantal van de resoluties door Van der Heim is geschreven. Nu begint deze reeks van resoluties pas in 1716 en op 1 april 1717 overleed collega-secretaris De Veer.[107]

Alleen de resoluties van 12 mei 1716 en 29 mei 1716 wijken qua schrift sterk af en zijn met een nog ouderwetse, zeventiende-eeuwse hand geschreven. Waarschijnlijk is dat het handschrift van De Veer.[108] Secretaris De Veer bekleedde het ambt van secretaris al vanaf 1667.[109] De minuutresoluties zijn vanaf dat jaar niet (meer) aanwezig. Merkwaardig genoeg komt die periode dus zo goed als overeen met de duur van de ambtsperiode van De Veer. Hij was dus 50 jaar secretaris en op leeftijd toen Van der Heim aantrad en dus nog getraind in het inmiddels ouderwetse schrift. Duidelijk is dat de resoluties van zaken waar beide secretarissen aan deelnamen van de hand van Van der Heim zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de resolutie betreffende de controle van de admiraliteitsrekeningen van de Maze, Amsterdam, West-Friesland en het Noorderkwartier en van Friesland. Dit onderzoek werd uitgevoerd door de secretarissen en de rekenmeesters Vrijbergen en Pesters naar aanleiding van de resolutie van de Rekenkamer van 9 oktober 1715.[110] Om zeker te zijn dat de resolutie van 12 mei 1716 van secretaris De Veer is, hadden we graag vergelijkingsmateriaal gehad uit de jaren vlak voorafgaand aan 1716.

Overigens zien we hetzelfde gebeuren wanneer Van der Heim met de opvolger van De Veer, Filips van der Goes,[111] op pad ging en ze samen rapport uit moesten brengen. Van der Goes was dan degene die de resolutie in het resolutieboek schreef.[112] Degene die het laatst in dienst was gekomen schreef de resoluties op. Filips van der Goes (1682-1747) was op de kop af elf jaar ouder dan Van der Heim. Aardig detail is dat beide secretarissen waren geboren op 29 november! De komst van Van der Goes[113] betekende echter niet dat Van der Heim geen resoluties meer schreef. Dat bleef hij wel degelijk doen. Hij tekende in het begin van de ambtsperiode van Van der Goes nog veel van de resoluties op.

We hebben het resolutieboek steekproefsgewijs bestudeerd met de vraag of ieder van beide secretarissen een eigen aandachtsgebied had. De resultaten zijn bijeen gebracht in een bijlage,[114] waarin behalve de aandachtsgebieden van de twee secretarissen ook de vergaderfrequentie is ondergebracht en de vraag of men werkte met vaste of ad hoc commissies.

Hoe zat het nu met het probleem van eventuele aandachtsgebieden van de beide secretarissen? Wij lopen een aantal duidelijke gevallen na. Op 4 oktober 1713 werd in de vergadering van de Rekenkamer een rapport besproken dat was opgesteld door de rekenmeester Leidekker en secretaris Van der Heim naar aanleiding van de controle van de rekening van Dominicus van Dolen, ontvanger 'der

107 De dag na het overlijden gingen rekenmeester De Leeuw en secretaris Van der Heim de condoleances namens de rekenkamer overbrengen aan de weduwe; NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 2 april 1717.

108 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 12 mei 1716 en 29 mei 1716.

109 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer', 76.

110 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 27 januari 1716 en 17 maart 1716 en 15 juni 1716 waarbij het op de laatste twee data vooral ging over de Admiraliteit van de Maze. Men had geconstateerd dat de 'ontfangers-generaal in 't doen der rek(ening)en haer niet reguleerden na de instructie'. Op 15 juni werd het verzoek van de admiraliteit besproken om een 'conferentie over de loquaturs gestelt op de reek(eningen)'.

111 Evenals Johan de Veer is Van der Goes afkomstig uit Delft.

112 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 17 februari 1720.

113 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 8 april 1717.

114 Zie bijlage 3 Verdeling werkzaamheden over de secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer.

uijtgaende en incomende regten over de Stad en district van Bouchain'.[115] Op 2 januari 1716 werd er een commissie ingesteld bestaande uit de raden Vrijbergen en Pesters en Van der Heim om onderzoek te doen naar de mogelijkheid tot verkoop van generaliteitsgoederen.[116] Dit gebeurde voordat de Rekenkamer van de Tweede Grote Vergadering de opdracht zou krijgen om te kijken naar mogelijkheden voor bezuinigingen. Vrijbergen en Pesters vormden samen met de beide secretarissen de commissie uit de Rekenkamer die onderzoek deed naar de rekeningen van alle admiraliteitscolleges. Ook namen secretarissen zaken van elkaar over.

Een voorbeeld daarvan stamt uit begin 1720. In het handschrift van Van der Heim werd een zaak genotuleerd over de rekening van de ontvanger 'der domeijnen en andere middelen over de stad en roede van Meenen', Andries Caen. Het betrof een post van 16876:8:0 gulden die in het jaar 1709 op de rekening van de ontvanger stond, maar er van af moest.[117] De vervolgresolutie van 15 februari meldende het 'relaes vanden Deurwader' werd in de hand van Van der Goes opgetekend.[118] De vergadering waarin het ging over een request van de heren Romburg en Vlaminck, twee 'borgen van Andries Caen', werd weer opgetekend door Anthonie van der Heim.[119] Ook een maand later komen we een resolutie tegen betreffende ontvanger Caen, weer door Van der Heim geschreven.[120] Niet duidelijk valt in bovenstaand geval vast te stellen welke secretaris hier nu mee belast was. Van der Heim kan ziek of door een andere oorzaak afwezig zijn geweest op 15 februari, zodat Van der Goes toen voor hem inviel. Een soortgelijke opdracht kreeg secretaris Van der Goes in 1719. Hij moest met de heer Van Delen de rekeningen van de commies Nederveen over de inkomsten en uitgaven van 's lands 'hospitaal tot Sas van Gendt' controleren.[121]

Op basis van het bestudeerde materiaal lijkt het er op dat er niet bij toerbeurt genotuleerd werd. Ook na de aanstelling van Van der Goes op 8 april 1717 werd Van der Heim in verreweg in de meeste zaken als secretaris aan een commissie toegevoegd en verzorgde hij de meeste notulen. Van der Heim was wel de jongste van de twee! Er lijkt eerder een beeld te ontstaan van een eerste en een tweede secretaris dan twee gelijkwaardige. Wij weten niet of dat ook daadwerkelijk het geval was. Na het vertrek van Van der Heim in juli 1727 komen we in het resolutieboek bladzijden lang het handschrift van Van der Goes tegen.[122]

Zaken betreffende admiraliteiten en van de ontvanger-generaal (bijvoorbeeld ontvanger-generaal Van Hogendorp) werden steeds door Van der Heim behandeld. Van der Goes hield zich vaak, maar niet uitsluitend bezig met de declaraties van de provincies.[123]

De indruk dringt zich dus op dat de scheiding niet zo strikt is als wordt gesuggereerd in de instructie en zoals Huussen dat in zijn artikel heeft beschreven. In een noot bij het artikel maakt deze duidelijk dat het werken in twee kamers geen routine was en dat men 'telkens opnieuw besluit (tijdelijk) in twee afdelingen te gaan werken'.[124] Maar die noot zal vooral op de zeventiende-eeuwse si-

115 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 4 oktober 1713, f. 132.
116 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 2 januari 1716.
117 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 23 januari 1720.
118 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 15 februari 1720.
119 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 24 februari 1720.
120 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 27 maart 1720.
121 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 26 januari 1719.
122 De opvolger van Van der Heim was Adriaan van der Hoop (1701-1767).
123 Toch weer een praktische werkverdeling?
124 Huussen jr., 'Generaliteitsrekenkamer' n.10, 482.

tuatie van toepassing zijn gezien de context. Wagenaar weet ons mee te delen dat de leden van de kamer 'ten minsten aan twee Tafels' arbeidden[125] waarmee hij zelfs een derde tafel suggereert. Wij beschrijven de achttiende-eeuwse praktijk. Het lijkt er op, dat er bij de keuze van heren en secretarissen een praktische insteek werd gekozen. Het systeem van commissies had zich, in ieder geval bij de Staten-Generaal, sinds het schrijven van de instructies ook verder ontwikkeld.[126]

Van der Heim was een financieel bekwaam man. Wellicht overvleugelde hij daarin zijn collega-secretaris. Afgaande op het resolutieboek is dit het geval. In de maanden die systematisch bekeken zijn was de 'productie' van Van der Goes minder. De zaak De Jonge van Ellemeet werd behandeld door Van der Heim en hij maakte deel uit van de commissie, die voor de Tweede Grote Vergadering een rapport schreef met bezuinigingsvoorstellen. Een conceptversie van het advies is in zijn archief te vinden.[127]

2.9 Tweede Grote Vergadering

De schuld die de Unie opbouwde kwam voornamelijk voort uit de oorlogvoering, zoals we zagen. De lasten werden eigenlijk voor een groot gedeelte door het gewest Holland opgebracht. De Unie was bijna geheel afhankelijk van de Hollandse betalingen.[128] De andere provincies waren niet van zins hun ingezetenen een belastingstelsel naar Hollands model op te leggen, maar waren onvoldoende draagkrachtig om aan hun (zware) verplichtingen te voldoen. In 1661 bereikte de Unieschuld een recordbedrag van 16,3 miljoen gulden.[129] In 1697 steeg de schuld van het comptoir naar 19,325 miljoen gulden. De Staatse troepen die sedert de Vrede van Rijswijk (1697) in de Zuidelijke Nederlanden waren gelegerd, kostten 300.000 gulden per jaar. In de periode 1670 tot 1715 liep de schuld op van 15,5 miljoen gulden naar 61,2 miljoen gulden. De schulden bestonden toen uit 15,5 miljoen oude leningen uit 1670, 37,4 miljoen opgenomen tijdens de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog en 6,9 miljoen gulden voortkomend uit financiering van de garnizoenen in de Zuidelijke Nederlanden.[130] Aan de financiële problemen diende dus het hoofd geboden te worden. Herziening van het belastingstelsel leek een voor de hand liggende oplossing voor de problemen, maar men kwam niet verder dan het voorstellen van bezuinigingen.

Het ging echter niet alleen financieel slecht, maar ook de staatsinrichting was, volgens sommigen althans, aan hervorming toe. Om op beide gebieden verbeteringen te realiseren werd de Tweede Grote Vergadering belegd. De vergadering, die op 15 november 1716 door graaf Adolf Hendrik van Rechteren werd geopend, duurde tot eind 1717. Van Rechteren had een medestander in de secretaris van de Raad van State, Simon van Slingelandt. De hervormingsvoorstellen van Van Slingelandt gericht op een sterker centraal apparaat strandden echter.

Op 13 januari 1717 gaf de Tweede Grote Vergadering opdrachten aan onder andere de Raad van State en de Generaliteitsrekenkamer. Aan de Raad van State vroeg zij 'wat pointen van menage int geheel het zij op den staat van oorlog, buijten de militie het zij tot beneficie van het comptoir van-

125 *Tegenwoordige staat*, deel XI, 330.

126 Zie voor de ontwikkeling van het commissiewezen: Groenveld, 'De institutionele en politieke context', 64 e.v.

127 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 831, Missive Van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering.

128 Dormans, *Het tekort*, 135.

129 Dormans, *Het tekort*, 135 en 141 e.v.

130 Dormans, *Het tekort*, 145. De kosten worden door Dormans nader uitgewerkt in een tabel op pagina 146.

Afb. 9 Anthonie van der Heim (1693-1746) als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer (1710-1727). Olieverf op doek door Philip van Dijk 1725 (Haags Historisch Museum).

den Ontf(ange)r G(e)n(era)al na hare gedagten uijtgevonden, en int werk gestelt zullen kunnen werden, en derselver consideratien en advijs daerop zo ras doende aen haer Hoog Mogenden in deze Ex(traordina)ris vergaderinge te laten toekomen'.

Aan de Generaliteitsrekenkamer werd gevraagd de Hoog Mogenden 'te dienen van hare consideratien en advijs omtrent de pointen van menage welke, zoo tot verligtinge van het comptoir van den Ontf(ange)r G(e)n(era)al als bij de collegien ter Adm(iralitei)t gevonden en gepractiseert sullen kunnen werden'. De opdracht werd gegeven aan de heren Van Colster en De Leeuw. Zij kregen ondersteuning van Van der Heim.[131] De commissie moest voorstellen tot bezuiniging doen.

De commissie ging met de stofkam door de financiën van het comptoir en ook de admiraliteiten ontkwamen niet aan haar scherpe blik. In het ruim elf pagina's dikke rapport stonden verregaande voorstellen.[132] Zo stelde de commissie dat 'de Heerlijckheden 't land toebehorende, mitsgaders alle molens, houven, landen ende huijsen de Generaliteijt toebehorende' verkocht moesten worden, omdat een groot gedeelte van de inkomsten opgesoupeerd werd door onderhoudswerk. De belastingvrijdom van Breda en Bergen op Zoom zou moeten worden opgeheven.

131 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 15 januari 1717.

132 NL-HaNA, Arch. GRK, 82, Register van missiven uitgaande van de Generaliteitsrekenkamer naar de Staten-Generaal 1677-1717, Missive van Anthony van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering, f. 297r-f. 303r.

De generaliteit zou ook toekunnen met minder ontvangers. Ze zou bijvoorbeeld bij een vacature taken kunnen combineren. De Rekenkamer noemde een aantal combinaties. Eén ontvanger voor de stad Grave en het land van Cuijk, één ontvanger voor stad en land van Steenbergen. Het middel van natuurlijk verloop werd hier reeds gesuggereerd.

Ook op 'vacatien en reijscosten' zou de generaliteit kunnen bezuinigen. Men constateerde dat 'wij uijt de declararatien van de leveranciers der schrijf- en comptoir behouften bemerken dat int halen derselver bij alle de Heeren Gecommitteerden niet evenveel discretie gebruijckt wert'. Men stelde voor dat de Staten-Generaal vast zouden stellen een 'sekere somme voor alle comptoir en schrijfbehouften aen ijeder heer in een der respective collegien van Haer Hoog Mogenden, den Raedt van Staten, en onse camer gecommitteert, ende derselve ministers te doen betalen, welke somme na onse gedagten gestelt soude kunnen worden op 80 lb, ende t' dubbelt van dien voor den Griffier van U Hoog Mogenden vergaderinge, den Thesaurier Generaal, ende secretaris vande Raed van Staten ende aengaende de vergaderinge van Haer Hoog Mogenden'.

Wanneer de resoluties van 13 september 1661 en 24 oktober 1669 van de Staten-Generaal 'punctuelijk' nageleefd zouden worden 'ende al t'gene, gelijk t'bijde laeste gestelt is, gedruckt wierde, waer bij gevoegt behoorden te werden de Staten van Oorlog ende de nouvelles vande Raed van Staten' kon men besparen op schrijfloon.

De Rekenkamer vond dat de gages van de comptabelen zo laag waren dat daarop geen 'menage' te vinden was, enkele uitzonderingen daargelaten.

Daarentegen kon men wel bezuinigen op de kosten verbonden aan de jachten van de Raad van State. Men stelde een 'costgeld' per reis voor in plaats van een jaarlijks vast bedrag. Ook de personeelskosten konden worden verlaagd. Alle 'onnodige' zaken zoals bloemen op de tafels konden worden afgeschaft. Tevens vroeg de commissie zich af 'ofte den dienste vande Trompetters van Staet nodig is, welker leverijen al een fraeij stuijvertjen komen te kosten' en of het niet goedkoper was om enkel voor 'plegtelijke occasien' trompetters in te huren.

In het tweede deel van het rapport kwamen de admiraliteiten aan bod. Over Zeeland moesten de heren aan de Hoog Mogenden vooraf meedelen, 'dat wij niets kunnen oordelen vant Collegie (...), also t'selve in lange jaren aen ons niet verrekent heeft, waartoe wij evenwel oordelen, dat het soo wel als andere Collegien gehoude is, ende verwagten daaromtrent dat U Ho: Mo: bij gelegenheijt van dese Extraordinaris vergaderinge oock alle moelijcke middelen bijde Heeren Staten van Zeeland sullen aenwenden, ten eijnde t'selve daertoe gebragt moge werden'.[133] De Rekenkamer deed een oproep aan de Staten-Generaal om de Zeeuwen aan hun afspraak te houden.[134]

Tot 'verbeteringe vant incomen der middelen te water' moet bekeken worden waar in de organisatie de commiezen generaal en de commiezen 'ter recherge' geplaatst moeten worden om 'schandelij-

133 NL-HaNA, Arch. GRK, 82, Missive Anthony van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering 12 februari 1717, f. 300r; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 831, Missive Anthony van der Heim.

134 Ten tijde van prins Maurits werd er besloten dat de rekeningen van de Zeeuwse admiraliteit behoorden te worden gesloten door de Generaliteitsrekenkamer en niet meer door de Zeeuwse rekenkamer. Zeeland ging akkoord op voorwaarde dat de bijbehorende stukken zouden worden teruggestuurd naar Middelburg. De Zeeuwse rekenkamer bleef echter ook de rekeningen afhoren. In de loop van de zeventiende eeuw kwam de klad in deze procedure. De Generaliteitsrekenkamer maakte geen haast met het afhoren en de Zeeuwse Rekenkamer niet met opsturen. Pas in de jaren zestig van de achttiende eeuw eisten de Staten-Generaal dat de rekeningen weer aan de Generaliteitsrekenkamer werden voorgelegd. Zie *Inleiding, Afhoren van de rekeningen,* ZA, Rkk 'C'.

ke ende menigvuldige sluijkerijen' te voorkomen. Als mogelijke oplossing zag men het gebruik van het middel van het klein zegel, mits de ordonnantie daarop werd 'gerevideerd', verbeterd en de respectievelijke admiraliteitscolleges zich er aan zouden houden. De Rekenkamer stelde allerlei maatregelen voor om de administratie te verbeteren en de controle makkelijker te maken, onder andere door een stipte verantwoording van de ontvangsten.

Verscheidene kantoren keerden aan traktementen meer uit dan er aan inkomsten tegenover stond. Dit deed zich voornamelijk voor in het district van de admiraliteit van de Maze – vaak een problematisch college – 'alwaer op dusdanige comptoiren wel 20.000 lb boven t'incomen wert betaelt'. Hier moest een reguleringsmechanisme op gezet worden. Verder waren er kantoren die per jaar nog geen 4.000 lb binnenkregen. De commissie oordeelde dat 'de controlleurs souden kunnen uijtsterven, wijl de ondervindinge leert, dat deselve van seer weijnig nuttigheijt sijn, ende dat de bediendens van de laeste admodiatie, welke tot laste vant land gegageert sijn, bij versterf van andere bedienden, behoorden te vallen, int gemene land van die tractementen ontlast'. Bezuinigen op personeel dus. Men adviseerde ook dat de admiraliteitscolleges zonder toestemming van de Staten-Generaal geen nieuwe ambten mochten creëren en ook zonder toestemming de oude traktementen niet mochten verhogen.

De onderzoekende heren hadden reden om aan te nemen dat er met de posten op de equipages 'gespeelt' werd en adviseerden een strengere controle. De Staten-Generaal werd tevens geadviseerd het aantal jachten dat een admiraliteit mocht bezitten centraal vast te stellen. Omdat de admiraliteitscolleges 'int stuck der vacatien en reijscosten seer grof' te werk gingen, werd ook hier geadviseerd duidelijke regels te stellen. Het gesjoemel met declaraties moest eveneens aan banden worden gelegd. Evenals het ontvangen van een vergoeding voor het huren van een huis terwijl er niet of nauwelijks werd gewoond.

In vredestijd kon een aantal functies ook wel vervallen zoals het secretarisambt en de vlootdokter. Verder kon er bij de Admiraliteit van Amsterdam bezuinigd worden door het uitdelen van haringen en zoute vis af te schaffen. De traktementen van de commiezen ter recherche waren bij de Amsterdamse admiraliteit hoger dan bij de andere colleges. De Rekenkamer stelde voor dit gelijk te trekken, dat wil zeggen de traktementen in Amsterdam te verlagen. Eigenlijk was het inkomen van de Friese admiraliteit 'so schrael' dat het orgaan geen bestaansrecht meer had en beter opgeheven kon worden. De Rekenkamer voegde er echter aan toe dat gezien 'de constitutie van de Regering' dit advies niet opgevolgd zou gaan worden. Het rapport werd besproken. De heren vonden er veel goeds in zitten, maar daar bleef het bij. Tot een conclusie kwam het niet.[135] Het was niet het enige advies dat bleef bij een advies.

2.10 De zaak De Jonge van Ellemeet

De controle van de rekeningen van de ontvangers-generaal was een van de taken van de Generaliteitsrekenkamer. Dat de Rekenkamer op weerstand kon stuiten bij haar werkzaamheden geeft het volgende voorbeeld weer.

135 De Vos, 'De Tweede Groote Vergadering', 310-311.

In 1718 kregen de heren Van Colster, Leidekker en secretaris Van der Heim de opdracht om achter een bedrag van 46.103:11:0 gulden aan te gaan, dat de 'Regeeringe tot Brussel niet heeft willen passeren in de liquidatie van de 1400.000 M pond in jare 1698 tot voorsieninge van de frontieren der Oostenrijksche Nederlanden'.[136] Het betrof een rekening van de gewezen ontvanger-generaal Cornelis de Jonge van Ellemeet.

De Jonge van Ellemeet was op 6 mei 1646 geboren als zoon van de pensionaris van Den Briel. Evenals zijn vader werd hij pensionaris van het stadje. Zijn grootvader Jan Anthonisse was verscheidene malen lid van de stadregering van Zierikzee geweest, was driemaal gehuwd geweest en had 24 kinderen.[137]

Op 24-jarige leeftijd kreeg Cornelis de pensionarispost voor één jaar. Na zijn 25e verjaardag, dus na meerderjarig te zijn geworden, volgde een benoeming voor langere termijn. Het was niet de baan waar hij lang zou blijven zitten. Op zijn 28e jaar verruilde hij het ambt van pensionaris voor dat van ontvanger-generaal der Verenigde Nederlanden. Van Ellemeet bekleedde deze post 32,5 jaar. In 1705 verzocht hij om ontslag hetgeen hem door de gedeputeerden van de Staten-Generaal op 30 juni 1707 werd verleend.

Van Ellemeet huwde in 1679 Maria Oyens, de dochter van Mr. Abraham Oyens, advocaat bij het Hof van Holland. Hun zoon Aernout huwde in 1713 Johanna van Bleiswijck en hun dochter ging een huwelijk aan met Lord North and Grey.[138] Door dit ambt is hij zeer vermogend geworden, maar zonder zijn instructie te buiten te gaan. De scheidslijn tussen eigen belang en algemeen belang was vaag. Dat voelde Van Ellemeet kennelijk ook wel. Hij wilde bij zijn leven nog verantwoording afleggen om niet zijn erfgenamen met een onvereffende boedel op te zadelen waaruit voor hen processen zouden kunnen ontstaan.[139] De Jonge van Ellemeet vervulde het ambt met grote accuratesse. De Muinck stelt dat zijn succes als ontvanger-generaal vooral ligt in het houden van een goede boekhouding.[140]

Op 10 februari 1718 – elf jaar na zijn aftreden – werd door de Rekenkamer na het horen van de bevindingen van de heren besloten om in conferentie te treden met de Raad van State en de rekening van de betreffende ontvanger-generaal De Jonge van Ellemeet te herzien.[141] De dag daarop werd al met de Raad van State geconfereerd. De Raad zou de bewijzen aangaande die post toezenden. Met de stukken in de hand werd besloten om Van Ellemeet te gaan horen.[142] Op 8 april deden de heren verslag met hun ontmoeting met Van Ellemeet. De gewezen ontvanger-generaal verklaarde 'gene specifique aentekeninge te hebben gehouden van de posten uijt die negotiatie aen de Regeringe der Spaense Nederlanden betaelt, immers die als nu niet te hebben, wijl alde aentekening die daer van gehouden mogte sijn geweest, na het liquideren der betalingen was v(er)scheurt, dat ook geen geheugenisse daer van meer hadde als sijnde nu 20 jaren v(er)lopen, dat meende gene andere bewijsen

136 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 9 februari 1718.
137 De Muinck, *Een regentenhuishouding*, 3.
138 De Muinck, *Een* regentenhuishouding, 8-10. De Muinck spelt Bleiswijck zonder c.
139 De Muinck, *Een regentenhuishouding*, 6-7.
140 De Muinck, *Een regentenhuishouding*, 6.
141 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 10 februari 1718.
142 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 5 maart 1718.

tot die betalingen nodig te hebben dan de acte van decharge geslage op een liquidatie van dese kamer gemaekt, sonder sig verder over de sake in te laten, dat sij H(e)ren Gedep(uteer)den aen de selve hadden aengebode copije van de stukken bij den ontfanger generaal tot Brussel tot bewijs van des selfs sustenue overgegeve, om daer op schriftelijk aen dese kamer te kunnen berigten, dog dat bij hem was geexcuseert als menende door de acte van decharge en daer bij gevoegde quitantien te volle te sijn ontlast van alle v(er)dere aensprake daeromtrent wegens het gemene land'.[143]

Kortom met het ontvangen van de akte van decharge was wat Van Ellemeet betreft de kous af. Hij was zich van geen kwaad bewust. Volgens De Muinck had hij de gelden waarschijnlijk aangewend voor droogleggingen van gronden in één van zijn heerlijkheden, maar hij wist het zich niet te herinneren en wilde een uitspraak van het Hof van Holland in de zaak.[144]

Op 3 mei behandelde de Rekenkamer het rapport van de heren Van Delen, De Leeuw en Van der Heim. Van Ellemeet erkende de vordering niet en ondernam actie tegen de Rekenkamer.[145] Het Hof van Holland was niet op voorhand genegen de Rekenkamer in het gelijk te stellen. Van Delen, De Leeuw en Van der Heim moesten met de Raad van State gaan overleggen over de missive van het Hof. Op 29 juli brachten De Leeuw en Van der Heim verslag uit.[146] Van Delen was bij deze vergadering niet aanwezig. De zaak sleepte zich tot in november voort. Uiteindelijk werd aan de Rotterdamse vroedschap gevraagd tussen beide te komen en na twee maanden besliste deze dat de Raad van State en niet de gewone rechter hierover moest beslissen. Van Ellemeet heeft waarschijnlijk niet betaald getuige het feit dat op 30 juni 1722 tegen zijn weduwe dezelfde vordering werd ingesteld. Of zij heeft moeten betalen vermeldt Van Slingelandt niet eens.[147]

De bedragen waar het bij Van Ellemeet om ging, waren gering als men ze vergelijkt met de bedragen waarvoor de familie Doublet zich in 1672 moest verantwoorden. Filips Doublet[148] (1633-1701) eveneens ontvanger-generaal had een kastekort van fl. 326.449:1:5. De Raad van State 'besliste gunstig voor hem'. Bij de erfgenamen van wijlen Johan Doublet (1580-1650) ging het om 24 posten, totaal ten bedrage van fl. 5.061.310:10:9. Ook hij was ontvanger-generaal van de Unie geweest. Deze zaak werd in handen van de rechters gelegd. Die beslisten dat maar tien posten, samen een bedrag van fl. 259. 107:11:5 ten laste van de erfgenamen zouden komen.[149] Wellicht dat Van Slingelandt het daarom niet de moeite van het noemen waard vond.

Wanneer men kijkt naar de commissie die met de zaak belast is, constateren wij dat de enige constante factor Van der Heim is geweest. Hij was ook de penvoerder. Aanvankelijk zaten Van Colster en Leidekker in de commissie. Zij werden 'afgelost' door Van Delen en De Leeuw. De Zeeuwse gecommitteerde Leidekker was op 23 augustus 1718 overleden.[150] Ook zij werden afgelost. Noeij en Driebergen namen naast secretaris Van der Heim zitting in de commissie.

143 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 8 april 1718.

144 De Muinck, *Regentenhuishouding*, 25.

145 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 3 mei 1718; De Muinck, *Regentenhuishouding*, 25.

146 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 29 juli 1718.

147 De Muinck, *Regentenhuishouding*, 25; Van Slingelandt, *Staatkundige geschriften*, 3, 146.

148 Groenveld, *Constantijn Huygens*, 26. Filips Doublet was een neef van Constantijn Huygens (1596-1687), de zoon van Constantijns zus, Geertruid. Hij trouwde de dochter van Constantijn, Suzanne.

149 De Muick, *Regentenhuishouding*, 25-26.

150 NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. 1 oktober 1718.

2.11 Conclusie

Anthonie van der Heim werd secretaris van de Generaliteitsrekenkamer in een financieel moeilijke periode voor de Republiek. De Tweede Grote Vergadering bracht niet de hervormingen op financieel en staatkundig gebied, waarop de initiatiefnemers hadden gehoopt. De jonge secretaris Van der Heim was betrokken bij het opstellen van het rapport met bezuinigingsvoorstellen ter behandeling in de Grote Vergadering.

Volgens de instructie was de Rekenkamer verdeeld in twee tafels met een eigen aandachtsgebied. Aan het hoofd van zo'n tafel stond een secretaris. Uit de bestudering van het materiaal komt die scheiding in Van der Heims tijd echter niet naar voren. Het minuutresolutieboek laat voornamelijk resoluties zien die door Van der Heim geschreven zijn. Wanneer de secretarissen samen een opdracht uitvoerden, maakte de secretaris die het kortst in dienst was de notulen. De commissies werden ook altijd op ad hoc basis samengesteld. Men kan bij de heren dus niet echt spreken van een ontwikkeld eigen aandachtsgebied. Afgaande op het aantal resoluties van de hand van Van der Heim, kunnen we aannemen dat hij een belangrijke inhoudelijke positie had binnen de Generaliteitsrekenkamer. Dat blijkt ook weer wanneer hij wordt belast met de kwestie rond De Jonge van Ellemeet. Hij had zich laten zien als een financieel capabele secretaris. Dat verklaart dan wellicht mede de volgende stap in zijn carrière, die van thesaurier-generaal.

3 De thesaurier-generaal Van der Heim

3.1 De Republiek in de periode 1727-1736

Op 17 juli 1727 volgde Simon van Slingelandt Van Hoornbeeck op als raadpensionaris van Holland. Twee dagen later nam hij afscheid van de Raad van State, het orgaan dat hij 37 jaar in twee functies had gediend. Van Slingelandt beloofde het gezag en de waardigheid van de Raad te zullen blijven ondersteunen.[1] Hij had graag een versterking van de macht van de Raad gewild, maar had als raadpensionaris moeten beloven niets te zullen doen in de richting van een centralistische staatkundige hervorming.[2] Als één van Heinsius' medewerkers had hij mede vorm gegeven aan diens beleid.

3.2 Buitenlandse politiek

Juist voordat Van Slingelandt het roer van Van Hoornbeeck overnam was de Europese hemel een stuk opgeklaard.[3] In de winter 1726-1727 was Europa in twee kampen verdeeld. Allereerst de Alliantie van Wenen waarbij waren aangesloten Oostenrijk, Spanje, Pruisen, Rusland en de vier Wittelsbachse vorstendommen (de vorstendommen Beieren en de Palts en de aartsbisdommen Trier en Keulen). Hier tegenover stond de Alliantie van Hannover, waarin werd samengewerkt door Engeland, Frankrijk, de Republiek, Hessen-Kassel, Zweden en Denemarken.[4] Om de onderlinge geschillen op te lossen was er besloten een congres te organiseren. Dit congres, gehouden in Soissons, werd in de zomer van 1728 geopend. Keizer Karel VI had zich na lang touwtrekken neergelegd bij een schorsing voor zeven jaar van de in 1723 opgerichte Compagnie van Oostende. De onderhandelaars van de Republiek hadden als wensen de opheffing van de Compagnie van Oostende, afspraken over de betaling van de garnizoenen in de Barrièresteden en regelingen over de kwesties Oost-Friesland en de Pruisische aanspraken op Gulik en Berg in hun ransel.

Bovengenoemde kwesties zaten de Republiek niet lekker. Oost-Friesland was traditioneel een gebied waar de Republiek grote invloed had. Het werd ook wel het achtste gewest van de Republiek genoemd. De keurvorst van Brandenburg had in 1694 rechten op de successie in het graafschap Oost-Friesland verkregen van de keizer, waardoor de Republiek aan invloed dreigde te verliezen tegen een

1 NL-HaNA, Arch. Anthonie van der Heim, 840, Uittreksel uit het register der resolutie van de Raad van State van 19 juli 1727, waarbij Simon van Slingelandt afscheid neemt als thesaurier-generaal, 1727.

2 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 154.

3 De Jongste, 'Bewind op zijn smalst', 55.

4 Van Nimwegen, *De Republiek*, 53

nieuwe macht aan het Europese firmament. Na de Gulik-Kleefse Successieoorlog (1609-1614) had de keurvorst van Brandenburg bij de vrede van Xanten in 1614 alleen Kleef-Mark en Ravensberg weten te verwerven. Dat wilde niet zeggen dat Brandenburg, nu Pruisen, ook Gulik-Berg en Ravestein niet zou willen hebben. Het was dus zaak voor de Republiek deze kwesties te beslechten.

Daarom moest volgens Van Slingelandt het congres van Soissons in het teken staan van een algemene vrede op basis van de verdragen van Utrecht en Rastadt.[5] Het congres viel al snel uiteen in deelbesprekingen. Van Slingelandt stoorde zich aan het gedraal van Spanje, dat volgens zijn zeggen werd geregeerd door een 'zwakzinnige koning en een driftige koningin'.[6] De besprekingen verzandden echter in 1730.[7] Dat men in de Republiek in dat jaar niet goed wist waar men aan toe was, bleek uit een brief van de secretaris van de Raad van State, Nicolaas ten Hove, aan Willem van Assendelft, resident te Brussel. Daarin beschreef Ten Hove de onzekerheid. De Staatse leiders moesten afwachten tot de heren Hop en Van Goslinga terug waren van de onderhandelingstafel.[8] Op 9 november 1729 hadden Engeland, Frankrijk en Spanje op een aantal kwesties overeenstemming bereikt in het traktaat van Sevilla. De kwestie Gibraltar werd geregeld, evenals handelsvoordelen en het transport van Spaanse troepen naar Italië. De Republiek sloot zich al snel aan. De keizer, die in een isolement dreigde te raken, kwam met voorstellen. Hij vroeg erkenning van de Pragmatieke Sanctie. Deze Pragmatieke Sanctie doelde op het garanderen door onder andere Engeland en de Republiek van de Oostenrijkse successie aan Maria Theresia na de dood van haar vader Karel VI. Het opheffen van de Compagnie van Oostende was de prijs, die Engeland en de Republiek verlangden. In 1731 kwamen Engeland en Oostenrijk in Wenen al tot een akkoord. Dit zogenoemde tweede verdrag van Wenen, op 16 maart 1731 gesloten, verbood aan de Zuidelijke Nederlanden alle handel op koloniale gebieden.[9] Na een jaar sloot de Republiek zich hierbij aan. De keizer bedong voor zijn Zuid-Nederlandse onderdanen een conferentie binnen twee jaar voor de tarief- en handelsproblemen. Bij Van Slingelandt vond dit een beter onthaal dan in Frankrijk en Engeland.[10] Een goede relatie met de keizer was belangrijk voor de Republiek. De Zuidelijke Nederlanden waren dan een buffer tegen Frankrijk.

De raadpensionaris Van Slingelandt dacht dat er nu enkele jaren van vrede zouden aanbreken. Holland nam het besluit om 10.000 man af te danken. Zover kwam het echter niet. In 1733 overleed August II van Saksen-Polen en aangezien in Polen de koning werd gekozen, verschenen er twee kandidaten tegenover elkaar: Stanislaus Lescynski, gesteund door Frankrijk en Spanje en August III van Saksen, gesteund door Karel VI en Rusland. De dreigende oorlog deed Holland besluiten de 10.000 man, die op de planning stonden te worden afgedankt, nog in dienst te houden.[11] Op het congres dat gehouden werd in Den Haag op 24 november 1733 kwamen de Republiek, Frankrijk en Engeland overeen dat de Zuidelijke Nederlanden in de Poolse Successieoorlog neutraal zouden blijven. Deze

5 De Jongste, 'Bewind', 55.

6 Van der Veen, *Een Spaanse Groninger*, 383; Van Rappard, *Briefwisseling*, 254-255, Simon van Slingelandt aan Sicco van Goslinga, 6 januari 1729, 255.

7 De onderhandelaars namens de Republiek waren Cornelis Hop en Sicco van Goslinga. De laatste was al op 10 juni 1728 daar aan gekomen. Zie Van Rappard, *Briefwisseling*, 225, Simon van Slingelandt aan Sicco van Goslinga, 26 juni 1728 brief 201 n.1; Van der Veen, *Een Spaanse Groninger*, 421.

8 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Ten Hove aan Van Assendelft, 7 november 1730.

9 Lenders, 'Zuidelijke Nederlanden', 69.

10 De Jongste, 'Bewind', 56.

11 Israel, *The Dutch Republic*, 994.

overeenkomst werd in het Zuiden als zeer vernederend ervaren.[12] In 1735 kwam het tot een wapenstilstand en in 1738 tot een vrede. August III besteeg als nieuwe koning de Poolse troon. Tegen die tijd was Van Slingelandt overleden en opgevolgd door Van der Heim.

3.3 Financiën

Toen Van Slingelandt was aangetreden als raadpensionaris had hij als secretaris van de Raad van State en vanaf 1725 als thesaurier-generaal een groot inzicht in de financiële problemen van land en gewest gekregen. Men verwachtte van hem initiatieven om de schuldenlast te verminderen. Er waren van Van Slingelandts hand verschillende memoranda verschenen met voorstellen tot redres van de financiën en bestuurlijke veranderingen. Van Slingelandt koppelde de sanering van de financiën aan de hervorming van het bestuur. Zijn ideeën, die centralistische trekken vertoonden, werden door de afzonderlijke gewesten echter beschouwd als een bedreiging voor hun vrijheid. Op financieel en fiscaal gebied heeft Van Slingelandt niet veel kunnen bereiken. De enige hervorming die de raadpensionaris erdoor wist te krijgen was de herziening van de verponding.

Van oudsher bestond er in alle provincies een belasting op onroerend goed met de daarop gebouwde eigendommen. In een aantal gewesten en in de literatuur bekend onder de naam verponding of bede. Verponding was een Hollandse term die feitelijks niets anders betekende dan quotisatie of op te brengen omslag.[13] In principe had de verponding dus niets van doen met grond of huizen. In Holland raakte de term echter ingeburgerd als een eigennaam voor de onroerend goedbelasting.[14] Meer dan een eeuw hanteerde men hetzelfde verpondingskohier voor de vaststelling van de vastgoedbelasting. Een herziening van het kohier was door tegenstellingen binnen Holland nog niet zo eenvoudig. De steden uit het Noorderkwartier, Haarlem, Gouda, Delft en Leiden hadden te maken gekregen met economische en demografische teruggang. Steden als Amsterdam, Schiedam en Rotterdam waren juist economisch en demografisch gegroeid.[15] Daardoor betaalden de eerste steden teveel, terwijl Amsterdam, Rotterdam en Schiedam te weinig inbrachten. Nadat Van Slingelandt Amsterdam had weten te overtuigen in te stemmen met deze herziening besloten de Staten van Holland tot aanpassing van het kohier.

3.4 Toenemend prestige van Willem IV

Nadat de Friese stadhouder in 1722 ook stadhouder van Gelderland was geworden, zij het met een beperkende instructie, keken de anti-stadhouderlijke gewesten met argusogen naar de generaalsbenoemingen, die net als voorheen voor zijn vader Johan Willem Friso ook voor de jonge prins een middel tot stijging konden zijn. In het najaar van 1726 stelde Gelderland de promotie van generaals in de Staten-Generaal aan de orde. Via zijn moeder had de prins te kennen gegeven een generaals-

12 Lenders, 'Zuidelijke Nederlanden', 70.
13 Bos en Van Maanen, *Fiscale bronnen*, 13.
14 Bos en Van Maanen, *Fiscale bronnen*, 13.
15 Wijsenbeek, *Gevels*, 25-26; De Jongste, 'Bewind', 47; Bossaers, *'Van kintsbeen aan'*, 33-34.

Afb. 10 Willem Carel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV (1711-1751) Olieverf op doek door Philip van Dijk, 1734 (Stichting Historische Verzamelingen van het Huis van Oranje-Nassau, Den Haag).

functie te ambiëren.[16] Door het gebrek aan steun trok de prinses in juli 1727 de kandidatuur van haar zoon voor een generaalsfunctie echter in.

Bij zijn aantreden moest Van Slingelandt als kersverse raadpensionaris beloven de bestaande regeringsvorm te zullen handhaven en dus ook niet mee te werken aan het herstel van het stadhouderschap. Van Slingelandt – zijn vader was een neef van Johan de Witt – was pragmatisch in zijn opvattingen met betrekking tot het stadhoudersambt. Hij stond hier in principe niet afwijzend tegenover, maar achtte voor herstel ervan de tijd nog niet rijp.[17] Vanuit zijn goede gevoel voor politieke verhoudingen was zijn houding tegenover het Friese stadhouderlijke hof afstandelijk.[18] In de praktijk stond de raadpensionaris niet te springen om de Friese stadhouder ter wille te zijn. Zijn vriend Sicco van Goslinga behoorde tot de adviseurs van het Friese hof, was net als Fagel[19] en Vegelin van Claerbergen niet afkerig van het stadhouderschap, maar vond dat er een strakke instructie moest komen op Friese leest geschoeid.[20] Daarentegen was graaf Johan Hendrik van Wassenaer Ob-

16 Bruggeman, *Nassau*, 277-278.
17 Bruggeman, *Nassau*, 186.
18 Bruggeman, *Nassau*, 186.
19 Bruggeman, *Nassau*, 82 en 195.
20 Bruggeman, *Nassau*, 83.

dam (1683-1745), lid van de Hollandse Ridderschap sterk gekant tegen het stadhouderschap.[21] De jonge prins had dus te maken met diverse opvattingen toen hij pogingen ondernam om tot generaal benoemd te worden. Van Slingelandt was er de man echter niet naar om zich door Oranje naar het tweede plan te laten duwen.[22]

Toen het Britse hof in 1728 een huwelijk opperde tussen prins Willem IV en Anna van Hannover, de dochter van George II, reageerde Van Slingelandt zo afwijzend dat het plan enkele jaren in de ijskast verdween.[23] De Engelse gezant Chesterfield adviseerde zijn regering grote voorzichtigheid met betrekking tot een Oranjegezinde politiek, omdat de raadpensionaris afkerig was van een toename van invloed van de Oranjes.[24]

In 1732 hadden de Friese Nassaus met Pruisen de erfenis van de Hollandse Oranjes weten te regelen. In het diepste geheim was er in Berlijn met de Pruisische koning Frederik Willem I een verdelingsovereenkomst voorbereid en gesloten. Direct na het overlijden van Willem III in 1702 had de eerste Pruisische koning, Frederik I, die zich op grond van zijn afstamming[25] de ware erfgenaam van Willem III beschouwde, al Meurs en Lingen bezet.[26] Dit 'Traktaat van partage' maakte een einde aan dit geschil. De Pruisische koning behield het meeste van het Oranjebezit buiten de Nederlanden, dat hij had veroverd.[27] Prins Willem IV kreeg bijna alle bezittingen binnen de grenzen van de Republiek en de Oostenrijkse Nederlanden. Beiden mochten de titel prins van Oranje voeren. De overeenkomst kwam voor de meeste regenten als een volslagen verrassing. Zij zagen dit als bewijs voor de machtspolitieke aspiraties van prins Willem.[28] Dit zorgde voor onrust. Langzaam maar zeker won de prins van Oranje aan prestige en invloed. Zoals wij al zagen had hij al vóór het bereiken van zijn meerderjarigheid in 1729 al het stadhouderschap van Friesland, Groningen, Drenthe (1718) en Gelderland (1722) aanvaard.

Een aantal regenten zal zich toch wat ongemakkelijk hebben gevoeld toen de prins in 1734 met de Engelse prinses Anna van Hannover in het huwelijk trad. Door dit huwelijk ontstond er weer een verbinding Oranje-Engeland. Voor de niet-Oranjegezinden was dit een ongunstige ontwikkeling. De ontvangst van het pasgetrouwde paar in 1734 door het antistadhouderlijke Holland tijdens de terugreis vanuit Engeland naar Friesland, was dan ook uiterst koel. Terwijl de Rotterdamse burgemeesters nog wel hun opwachting maakten en er kanonschoten werden afgevuurd, stuurde Amsterdam ter begroeting slechts zijn tweede pensionaris naar het jonge echtpaar. Daar ging het echtpaar ook aan boord om de Zuiderzee over te steken naar Friesland. Den Haag werd door het paar gemeden.[29] De provincies Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel hadden het al eerder genomen besluit om geen stadhouder meer in de Raad van State toe te laten hernieuwd, hoewel deze volgens de instructie van de Raad daarin steeds zitting had.

21 Bruggeman, *Nassau*, 175.

22 Van Arkel, *De houding*, 24.

23 De Jongste, 'Bewind', 52; Israel, *The Dutch Republic*, 992.

24 Van Arkel, *De houding*, 25.

25 Hij was een kleinzoon van Frederik Hendrik. Johan Willem Friso huwde een achterkleindochter van de stadhouder.

26 Schutte, *Oranje*, 15.

27 De Pruisische koning kwam in het bezit van Hondertland, Wateringen, Oranjepolder, ''s-Gravenzande, het paleis Noordeinde, Naaldwijk, het huis Honselaarsdijk en omgeving en Hooge en Lage Zwaluwe. Zie hiervoor Peele, *Een uitzonderlijke erfgenaam* en Bruggeman, *Nassau*.

28 De Jongste, 'Bewind', 51; Israel, *The Dutch Republic*, 991.

29 Geyl, *Willem IV*, 26.

Na de mislukte pogingen van de stadhouderlijke provincies in 1726 en na het meerderjarig worden van de prins in 1731 om hem als generaal benoemd te krijgen, probeerden de drie gewesten het in 1735 weer, toen er een aantal functies te vergeven was. Met Gelderland voorop hadden zij meer succes dan in het verleden. De Staten van Utrecht stonden niet afwijzend hier tegenover. De Staten van Holland waren aanzienlijk minder enthousiast en de andere provincies waren geenszins bereid de benoeming tegen de zin van Holland door te drukken.[30] Vegelin raadde de prins een benadering van Holland af, maar Willem kreeg de Staten van Friesland zover een brief te schrijven aan de Staten van Holland. De Hollandse Staten waren alleen bereid om met de andere provincies te gaan praten over een algehele promotie, als de promotie van Oranje tot generaal niet ter sprake zou komen. Op 14 oktober 1735 namen de Staten van Holland een resolutie aan, waarin zij verklaarden niet in te stemmen met een benoeming van Willem tot generaal, omdat ze hem daarvoor nog te jong vonden. Willem zond een brief naar Van Slingelandt waarin hij meedeelde dat hij bereid was om onder een andere generaal te dienen indien men hem te jong en te onervaren vond. Ook raadpleegde Willem IV de griffier van de Staten-Generaal, Fagel, bij elke stap die hij deed. Het bezoek van zijn vertrouweling Johan Duncan[31] aan de thesaurier-generaal Van der Heim, om met hem over de promotiekwestie te spreken, werd misschien wel op aanraden van Fagel gedaan. In ieder geval past het in het charme-offensief dat de prins richting de politieke top inzette. Duncan en Van der Heim hadden een goed gesprek gehad zoals blijkt uit de brief die de prins op 12 november 1735 vanaf 't Loo aan Van der Heim stuurde.[32] Naast het bedankje voor het prettige gesprek zette de prins zijn standpunt nog eens uiteen. Hij was bereid, omdat hij nog zo jong was, te dienen onder een ervaren generaal, maar niet onder de luitenant-generaals, met uitzondering van de heer Montese, een buitenlandse generaal of een generaal waarvan de leeftijd niet veel verschilde van de zijne. Hij wilde niet dienen onder zijn oom prins George van Hessen, maar wel onder de heer Van Seckendorff.

Ook met Van Slingelandt sprak Willem over dit voorstel. De raadpensionaris was bereid om na te denken over dit compromis.[33] Van Slingelandt zou de afloop niet mee meemaken. Hij overleed in de nacht van 1 op 2 december 1736. De prins zou zijn zaak moeten gaan bepleiten bij de opvolger van Van Slingelandt. Van der Heim kwam in aanmerking voor die post.

3.5 Raad van State

De thesaurier-generaal van de Unie werkte nauw samen met de Raad van State. Voordat wij ons richten op de thesaurier-generaal moeten we daarom eerst enige woorden aan dit bestuursorgaan wijden. Tot het algemeen bestuur van de Republiek was de Raad gemachtigd bij instructie van 12 april 1588. De opzet was dat dit college zou worden belast met het onderhouden van de traktaten met vreemde mogendheden, het opperbevel zou hebben in krijgszaken, later aangevuld met het beheer van het generaliteitsfinanciewezen, het dagelijks bestuur van de generaliteitslanden en de uitoefe-

30 Bruggeman, *Nassau*, 331.

31 Johan Duncan (1690-1753) studeerde te Leiden rechten, waar hij ook promoveerde. Later werd hij benoemd tot 's Prinsen gewone raad en rekestmeester en tot raad en rekenmeester van zijn domeinen, NNBW, deel VIII.

32 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 844, Prins Willem van Oranje aan Van der Heim, 12 november 1735.

33 Bruggeman, *Nassau*, 337.

ning van de rechtsmacht van de generaliteit.[34] De Raad had de militaire rechtspraak, voor zover die niet onder de Hoge Krijgsraad viel, daarnaast de rechtspraak in ambtsdelicten van eigen functionarissen en over delicten tegen de generaliteit door anderen begaan. Men sprak ook recht in 'strafzaken fiscaals'.[35] Het werkterrein van de Raad van State was de generaliteit. De Staten-Generaal bepaalden dus de afbakening van de werkzaamheden van de Raad en deze terreinafbakening fluctueerde.

Vrij snel na 1588 waren de verhoudingen tussen de Staten-Generaal en de Raad van State veranderd, doordat het accent kwam te liggen op de Staten-Generaal en de Raad van State daarvan een voorbereidend en uitvoerend orgaan werd. De kern van de Raad werd gevormd door de twaalf leden uit de verschillende provincies. Drie kwamen er uit Holland. Zeeland en Friesland hadden ieder twee zetels, Utrecht, Overijssel en Gelderland[36] elk één. De raadsheren waren gebonden aan een vaste ambtstermijn. Maar die verschilde weer per gewest. Sommige gewesten hielden een termijn van drie, andere een termijn van vijf jaar aan.[37] De afgevaardigde uit de Hollandse ridderschap en de twee Zeeuwse leden hadden zelfs een onbeperkte zittingsduur.[38] Daarnaast maakten de stadhouders deel uit van de Raad en tot 1625 twee Engelse leden. Met nagenoeg alle terreinen, waar de Raad actief was, hadden de Staten-Generaal ook bemoeienis. Vaak was de Raad ook tot samenwerking met de Staten-Generaal verplicht. Er bestond tussen de beide organen in formele zin geen hiërarchische relatie, maar praktisch wel. Men bezocht ook elkaars vergaderingen. In de tweede helft van de zeventiende eeuw nam frequentie van het bijwonen van de ordinaris vergaderingen van de Staten-Generaal af.[39] In de achttiende eeuw bestond de gebruikelijke delegatie naar de Staten-Generaal uit twee leden vergezeld van de thesaurier-generaal en de secretaris. Wanneer men met meer kwam leverde dat prompt protest op.[40] Op eigen gezag konden de Staten-Generaal zaken behandelen zonder daar de Raad in te kennen. Als dan de Raad al betrokken werd, ging het om het uitbrengen van advies.[41]

De Raad was gevestigd aan het Binnenhof waar ook andere generaliteitsorganen zoals de Generaliteitsrekenkamer hun onderkomen hadden.[42] Binnen de Raad werd door de thesaurier-generaal, vaak in samenwerking met de secretaris van de Raad, de generale petitie opgesteld. Hierin verzocht, zoals wij eerder zagen, de generaliteit de gewesten telkens nieuw berekende bijdragen voor de gemeenschappelijke defensie-inspanning en voor andere generaliteitsuitgaven.

Het college vergaderde tweemaal per dag. In 1727 gunde de Raad zich een vrije zaterdag. Door de vele conferenties met gedeputeerden van de Staten-Generaal werd de vergaderlast in de achttiende eeuw alleen maar zwaarder.[43] Via een koerier arriveerden bovendien rekesten bij de Raad. Bij een eerste bespreking in de vergadering werd een zaak toegewezen aan één van de leden: deze die moest

34 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 197-198; Van Deursen, 'De Raad van State onder de Republiek', 47-90.

35 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 21.

36 Gelderland had aanvankelijk twee zetels, maar verloor die zetels toen ze in 1672 door de vijand bezet werden. Hetzelfde gold voor Utrecht en Overijssel. Toen de gewesten in 1674 terugkeerden in de Raad moest Gelderland één zetel afstaan aan Stad en Lande dat zich kloeker had gedragen. In 1794 kreeg Gelderland de tweede zetel terug. Zie Van Deursen, 'Raad van State', 49 en *Tegenwoordige staat*, deel XVI, 286.

37 Groenveld, 'Institutionele context', 68.

38 *Tegenwoordige staat*, deel XVI, 287.

39 Thomassen, *Instrumenten*, 149.

40 Van Deursen, 'Raad van State', 72.

41 Thomassen, *Instrumenten*, 150.

42 Thomassen, *Instrumenten*, 31.

43 Van Deursen, 'Raad van State', 63.

daarover rapport uitbrengen. In de achttiende eeuw was de thesaurier-generaal bijna steeds bij elke rapportage betrokken.[44] Naast de thesaurier-generaal speelde ook de tweede belangrijke 'ambtenaar' van de Raad, de secretaris, een prominente rol. Vaak opereerden ze gezamenlijk. De kwaliteiten van de thesaurier-generaal en de secretaris bepaalden het niveau waartoe de Raad van State kon stijgen. Bij een zwak duo boette de Raad aan invloed in. Het belang van de thesaurier-generaal en de secretaris werd nog eens onderstreept door het feit dat van alle inmiddels gedrukte resoluties van de Staten-Generaal er drie exemplaren naar de Raad werden gestuurd; één voor de Raad, één voor de thesaurier-generaal en één voor de secretaris.[45] De resoluties van de Staten-Generaal werden door de Raad voor uitvoering vrijwel direct gedelegeerd naar de thesaurier-generaal. Vooral in de achttiende eeuw behoorden deze functionarissen tot de hoogste ambtenaren van de Republiek.[46]

Elk jaar op 8 mei stelde de Raad op voorstel van de thesaurier-generaal de jaarlijkse commissies voor de visitatie van de magazijnen en vestingwerken voor het hele Unie-gebied, inclusief de Barrièresteden, vast. Als centrale generaliteitsfunctionaris fungeerde in Den Haag een directeur-generaal van de vestingwerken, die in opdracht van de Raad naar een bepaalde garnizoensplaats kon worden gezonden voor inspectie ter plekke en voor overleg met de betreffende militaire en burgerlijke autoriteiten.[47] Men kende vier vaste commissies die de inspectiewerkzaamheden verrichten, respectievelijk voor Vlaanderen, de Maas, Maastricht en het oosten van de Republiek, in het bijzonder Wedde en Westerwolde. De commissarissen inspecteerden jaarlijks de vestingwerken, besteedden nieuwe werken aan, controleerden de magazijnen en verpachtten de belastingen.[48] De Raad probeerde de rapportages van de vier regionale directeuren voor de vestingwerken zoveel mogelijk te combineren om een beter overzicht te krijgen van de gehele vestingproblematiek en de daarbij komende kosten. De rapporten van de directeuren over de toestand van de vestingsteden langs de Nederrijn en de IJssel werden in de vergadering van 27 maart 1730 als één agendapunt opgevoerd. Met deze rapportages onder de arm had de commissie, die vanuit de Raad met de verschillende gewesten moest gaan onderhandelen, een krachtig argument in handen om meer druk uit te oefenen om consenten van de provincies te krijgen voor de extra-ordinaris petitie voor de vestingwerken.[49] Maar ook met andere militaire zaken hield de Raad en dus ook de thesaurier-generaal zich bezig. Gevallen van openlijke geweldpleging door militairen in Staatse dienst werden niet getolereerd. Een klacht van de magistraat van Namen hierover werd door de Raad in behandeling genomen. Een commissie met Van der Heim stelde een onderzoek in naar de onrechtmatigheden.[50]

Er bestond een aanzienlijke afstand tussen de thesaurier-generaal, de secretaris en de andere ambtenaren die in dienst waren. De belangrijkste van hen was de ontvanger-generaal. Deze functionaris trad alleen op als technisch expert en niet als beleidsadviseur. Daarnaast waren er een aantal com-

44 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 139.

45 Van Deursen, 'Raad van State', 56. Ze zijn overigens niet aanwezig in zijn archief.

46 Van Deursen, 'Raad van State', 90.

47 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 189; BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, voorstel thesaurier-generaal 8 mei 1730, f. 449v-f. 450r.

48 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 368.

49 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 190; BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 27 maart 1730, f. 283v-f. 284r. In deze commissie zaten de raden Jacob van Assendelft en Johan van Buitenhem, de thesaurier-generaal Van der Heim en de secretaris van de Raad Ten Hove.

50 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 183-184; BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Rapport Commissie uit de Raad 25 september 1730, f. 359.

miezen van de financie, een aantal klerken van de Raad en een klerk van de financie. De financiële administratie van de Republiek werd gevormd door slechts een klein aantal personen, tussen de twaalf en twintig man.[51] Het aantal ambtenaren was niet constant. De Raad werd bijgestaan door een hoog gekwalificeerde maar onderbezette staf.

In de achttiende eeuw werd het steeds meer gebruik om resoluties van de Staten-Generaal te laten voorbereiden door enkele heren uit hun midden en uit de Raad.[52] Het was dan belangrijk om de juiste mensen afgevaardigd te krijgen. Dit blijkt uit de correspondentie die Van Slingelandt met Sicco van Goslinga (1697-1731) voerde.[53] De Raad besloot bij meerderheid ongeacht het aantal aanwezigen. Aangezien leden vaak voor langere tijd in hun gewesten verbleven of als commissie voor de Raad op pad waren, was het lastig om meerderheden af te spreken. Dankzij hun eed aan de generaliteit waren de leden van de Raad niet aan een gewest gebonden.

3.6 De thesaurier-generaal

In het hiërarchisch denken waren de thesaurier-generaal, de griffier van de Staten-Generaal, de secretaris van de Raad van State en de raadpensionaris van Holland de belangrijkste ambtenaren van de Republiek. Formeel in die volgorde. In de praktijk was echter niet de thesaurier-generaal, maar de raadpensionaris de voornaamste ambtenaar.[54] De functie van thesaurier-generaal was sinds 1588 nauw verbonden met de Raad van State, maar de bekleder ervan was in formele zin geen lid van dit college. Toch vormde hij met de secretaris wel de kern van de Raad.[55] De taakomschrijving van deze functionaris werd aanvankelijk neergelegd in een commissiebrief opgesteld door de Staten-Generaal. Naderhand werd de commissiebrief uitgewerkt tot een instructie. Er zijn een paar instructies geweest. Het waren echter niet meer dan handreikingen. Toen de Staten-Generaal in 1737 Nicolaas ten Hove toestonden zich niet te veel aan te trekken van zijn instructie was dat geen schokkende verandering van beleid, maar een bevestiging van de praktijk.[56]

Bepalend voor de uitoefening van het ambt waren echter niet de instructie, maar de ontwikkelingen in de praktijk en de sturing die de functionaris er zelf aan gaf. Hij had drie verschillende rollen, namelijk: een controlerende, een adviserende en die van opsteller van de Generale Petitie en de Staat

51 Van Deursen, 'Raad van State', 61.

52 Thomassen, *Instrumenten*, 149; Van Deursen, 'Raad van State', 72. Veel generaliteitsakten en vooral militaire conventies werden op naam van zowel de Staten-Generaal als de Raad van State uitgegeven.

53 Van Deursen, 'Raad van State', 65. Van Rappard, *Briefwisseling*. o.a. 9: Van Slingelandt aan Van Goslinga 11 november 1702; 141: Van Goslinga aan Van Slingelandt 30 april 1715; 200: Van Goslinga aan Van Slingelandt 20 juli 1726. Sicco van Goslinga, grietman van Franekeradeel, was lid van de Raad van State vanaf 1689 tot 1692 en daarna van 1695 tot 1697. Nadien een aantal malen gedeputeerde te velde. Zie Van Rappard, *Briefwisseling*, vii-viii.

54 Groenveld, 'Institutionele en politieke context', 68.

55 De Wit, 'Formele positie', 118. Hij baseert zich hierbij op William Temple. De Britse diplomaat schreef zijn *Observations upon the United Provinces*. Roorda en Foppema vertaalden dit werk. In hun *Ambassadeur in de Lage Landen* staat op pagina 93: 'In deze Raad heeft de stadhouder van de gewesten zitting en ook volledig stemrecht, de thesaurier-generaal van de Unie daarentegen mag de vergaderingen bijwonen, maar zijn stem is slechts een adviserende. Toch heeft hij hier veel gezag, omdat hij blijvend zitting heeft. Dat geldt ook de persoon die uit de ridderschap naar deze raad wordt afgevaardigd en voor de Zeeuwse leden. De overigen zitten slechts voor twee, drie of vier jaren. Dit in tegenstelling tot de opvatting van Van Deursen. Zie Van Deursen, 'Raad van State onder de Republiek', 365.

56 De Wit, 'Formele positie', 124.

van Oorlog.[57] Uit de instructie van 1700 blijkt dat hij toezicht diende te houden op de administratie en het beheer van alle generale middelen, quoten en consenten van de gewesten. Datzelfde gold voor de inkomsten uit de generaliteitslanden (artikel I). In de praktijk kwam dat toezicht erop neer dat alle comptabelen, maar vooral de ontvanger-generaal binnen de gestelde tijd rekening en verantwoording aflegden (artikel IV). Ook alle ordonnantiën, akten van decharge en rekesten die de Raad werden aangeboden passeerden het bureau van de thesaurier-generaal (artikel VIII). Hij werd geacht dagelijks de vergaderingen van de Raad bij te wonen en deze des gevraagd te adviseren (artikel V). Hij had de eindverantwoordelijkheid voor de verpachting van de gemene middelen in de generaliteitsgebieden. De militairen daar vielen eveneens onder zijn toezicht. Hij moest er op toezien dat ze betaald werden (artikel III). Hij diende dus zoveel mogelijk over het nuttig gebruik van de gelden te adviseren. Deze adviesrol gaf hem enige beleidsruimte. Door zijn advies kon hij de besluitvorming dus nogal sturen! Daarmee was hij de belangrijkste financiële raadgever van de Raad van State en de Staten-Generaal.

De persoonlijkheid van de thesaurier-generaal bepaalde in hoge mate de invloed die hij kon uitoefenen, zowel in de Raad van State als in andere organen. Hieronymus van Beverning (1614-1690) bijvoorbeeld, een belangrijke medewerker van De Witt, had meer gezag dan zijn opvolger Coenraad Burch (1623-1669).

De politiek, die werd gevolgd na de Vrede van Utrecht van 1713, gegoten in allianties en traktaten zou tot ver in de achttiende eeuw gevolgen hebben voor de werkzaamheden van de thesaurier-generaal. De komst van de Barrièresteden – bedongen bij deze vrede – betekende het handhaven van een aanzienlijke troepenmacht in de Zuidelijke Nederlanden.[58] Deze uitbreiding van militaire activiteiten drukte zwaar op de Staten van Oorlog. Militair-strategisch gezien betekende deze verdedigingslinie in feite dat de bufferzone die in de zeventiende eeuw door de generaliteit samen met Oranje was gecreëerd, vooruitgeschoven werd richting Frankrijk.[59] Nieuwe strategische en bouwtechnische inzichten vergden een andere, meer eigentijdse aanpak van de aanleg en onderhoud van vestingwerken. Uiteraard moesten deze werkzaamheden worden uitgevoerd. De Raad van State zag erop toe dat na prijsvergelijking de voordeligste aanbieder de opdracht kreeg. De controle op dit hele proces viel toe aan de thesaurier-generaal. Dit betekende een flinke uitbreiding van zijn controlewerkzaamheden. Hij nam verzoeken van de garnizoenscommandanten in behandeling om herstel of aanpassing van de plaatselijke vestingwerken. Wanneer de steden herstelwerkzaamheden niet zelf konden financieren vroegen zij de Raad om geldelijke hulp. De thesaurier-generaal had hierin een adviserende rol.[60]

3.7 De thesaurier-generaal Van der Heim

Met de benoeming van Van Slingelandt op 17 juli 1727 tot raadpensionaris kwam de positie van thesaurier-generaal vrij. Anthonie van der Heim had zich voor deze functie kandidaat gesteld. Zijn

57 De Staat van Oorlog en de Generale Petitie werden in de maanden november of december aangeboden. *Tegenwoordige staat*, deel XVI, 291.

58 In feite gaat het hier om het opschuiven van de verdedigingslinie van de generaliteitslanden naar de Barrièresteden.

59 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 186.

60 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 186-187.

Afb. 11 Het Lange Voorhout gezien vanaf de Kneuterdijk. Prent pen in grijs en zwart Jacob Elias la Fargue, 1770.

kandidatuur werd ondersteund door een correspondentie die bestond uit de gedeputeerden van de vier gewesten Gelderland, Holland, Zeeland en Friesland ter begeving van generaliteitsambten. De belangrijkste mensen van de correspondentie waren Adriaan van Lynden (1674-1754) uit Gelderland, Van Goslinga voor Friesland en Van Wassenaer Obdam voor Holland, die verwant was aan Van Goslinga.[61] Van der Heim was reeds geruime tijd van hun steun verzekerd geweest. Hij had veel waardering gekregen voor de manier waarop hij de functie van secretaris van de Generaliteitsrekenkamer had uitgeoefend.[62]

Op 22 juli werd het rekest van Van der Heim in de Staten-Generaal behandeld. De leden gingen over tot zijn benoeming.[63] De inspanningen van de correspondentie hadden succes gehad.[64] Dezelfde dag nog schreef Van Slingelandt hierover aan zijn vriend Van Goslinga. Zij hielden elkaar op de hoogte van de laatste ontwikkelingen. De dag na de benoeming legde de nieuwe thesaurier in de Staten-Generaal de eed af op zijn instructie en op die van de Raad van State. Tamminga, als gedeputeerde van het die week presiderende gewest Groningen, introduceerde volgens gebruik Van der Heim in de Raad van State.[65] Enkele dagen later kreeg de nieuwe thesaurier-generaal toestemming om de zaken die Van Slingelandt niet had kunnen afmaken op te pakken.[66] Van der Heim bedankte op gepaste wijze degenen, die zich voor zijn kandidatuur hadden ingezet. Op 29 juli stuurde hij een bedankbriefje aan Van Goslinga waarin hij zich zeer verplicht voelt 'voor de onverdiende gunst en

61 Aalbers, *De Republiek*, 209. De broer van Obdam was Unico, de heer van Twickel, schoonzoon van Goslinga.
62 Aalbers, *De Republiek*, 209.
63 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 841, Stukken betreffende aanstelling, 22 juli 1727.
64 Van Rappard, *Briefwisseling*, 217-218, Simon van Slingelandt aan Sicco van Goslinga, 22 juli 1727.
65 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 841, Stukken betreffende aanstelling, 23 juli 1727.
66 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 841, Stukken betreffende aanstelling, 28 juli 1727.

genegenheit, om dat ik mij onbequaam vinde te voldoen aan de verwagting'.[67] Door deze promotie was Van der Heim ondertussen wel doorgedrongen tot de belangrijkste posities in de Republiek.

Simon van Slingelandt zal zeker tevreden zijn geweest met de benoeming. Hij was goed bevriend met de nieuwe thesaurier-generaal, die een kleine dertig jaar jonger was. Het feit dat Van der Heim voorkomt als executeur in zijn wilsbeschikking, die hij in 1732 liet opstellen, duidt er op dat Van Slingelandt Van der Heim niet alleen zag als een bekwaam vakman, maar tevens als iemand die hij geheel kon vertrouwen.[68] Van der Heim woonde bij Van Slingelandt in de buurt. De raadpensionaris woonde vanaf 1700 met zijn gezin in het 'Huis aan de(n) Boschkant' op de hoek Korte Voorhout/Prinsessegracht. Tegenwoordig is het ministerie van financiën op deze plaats gevestigd. Het huis was in 1700 gekocht door de secretaris van de Admiraliteit van Amsterdam en schoonvader van Van Slingelandt, Hiob de Wildt. Ook na de dood van zijn vrouw in 1722 mocht Van Slingelandt daar blijven wonen. Beiden bezochten 's zondags ongetwijfeld de Kloosterkerk. We mogen wel aannemen dat zij buiten de vergaderzalen elkaar regelmatig spraken. Van der Heim behoorde tot de kring van mensen rond Van Slingelandt en volgde ook diens leiding.[69]

Raadpensionaris Van Slingelandt had drie *ministers* om zich heen op wie hij volledig staat kon maken, want behalve Van der Heim erkenden ook de griffier Fagel en de secretaris van de Raad van State, Nicolaas ten Hove, zijn leiderschap. Hoe anders was dit onder Van Hoornbeeck geweest, die onder andere met een lastige secretaris van de Raad van State te maken had gehad.

Met de benoeming van Van der Heim zien we hoe het patronagestelsel in de praktijk in zijn werk ging. Uiteraard was dit niet nieuw. Eigenlijk vormde de toplaag van de Republiek een groot patronagecomplex.[70] Zonder netwerk was het bijkans onmogelijk carrière te maken. Zo bijzonder was dit fenomeen niet. In de sociale wetenschappen wordt patronage meestal omschreven als een persoonlijke relatie, waarbij de patroon, meestal een hoger geplaatste, hulp biedt aan een cliënt in ruil voor diens hand- en spandiensten, een wederzijdse dienstverlening.[71] De vroeg-moderne samenleving was doordrongen van het belang van zulke persoonlijke contacten. Deze relaties waren zeer belangrijk bij steun bij ziekte, financiële problemen of het verkrijgen van een baan.[72] Aan de basis van het netwerk van Van der Heim stond de oude Heinsius. Die had met Van Slingelandt nauw samengewerkt. Ook de Amsterdamse pensionaris Willem Buys en de Goudse pensionaris Bruno van der Dussen behoorden hiertoe.[73] Na de dood van Heinsius werd Van Slingelandt de spil van het netwerk. Hij werd in 1725 als secretaris van de Raad van State opgevolgd door Nicolaas ten Hove, een aangetrouwde neef van de griffier Fagel,[74] die op zijn beurt verzwagerd was aan Van Slingelandt.[75] Adriaan van der Hoop, die als commies had gewerkt op het kantoor van de secretaris van de Raad van State,

67 HAT, Corr. Sicco van Goslinga, *929-6*, Van der Heim aan Van Goslinga, *29* juli *1727*.

68 HGA, NA, *3.332*, not. Van Velsen, *1745*, min. akte, *4* oktober *1732*. Dit document ontving ik van A.A. van Essen MA. Zie ook Aalbers, *De Republiek*, *209*.

69 Aalbers, *De Republiek*, *209*.

70 Hovy, 'Institutioneel onvermogen', *134*.

71 Bruggeman, *Nassau*, *85*. Deze patronageverhoudingen waren een onderdeel van het maatschappelijk vermogen.

72 Knevel, *Haagse bureau*, *67*.

73 Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel I, xxvi.

74 Zie stamboom in inventaris archief Fagel; Japikse, *Archief Fagel*.

75 In het NNBW, deel X, *352-353* en in Van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden*, deel *8-1*, *407-408* wordt onjuist vermeld dat Van der Heim Van Slingelandt was opgevolgd als secretaris van de Raad van State. Dit is niet het geval. Van Slingelandt werd op *27* oktober *1725* als secretaris op gevolgd door Nicolaas ten Hove. Zie *Raad van State 450 jaar. Repertorium*, *195*.

Afb. 12 De Barrièresteden waar de Republiek volgens het Barrièretraktaat uit 1715 soldaten mocht legeren (kaart J.E. Dral).

volgde Van der Heim op 29 juli 1727 op als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer.[76] Tot dit netwerk behoorden ook Sicco van Goslinga, Johan Hendrik van Wassenaer Obdam, Adriaan van Lynden en wellicht Philip Frederik Vegelin van Claerbergen, die Heinsius destijds had gefeliciteerd met de benoeming van zijn neef tot secretaris van de Generaliteitsrekenkamer. We kunnen concluderen dat met de onderbreking van het raadpensionarisschap van Van Hoornbeeck leden van het netwerk rond Heinsius en Van Slingelandt vanaf 1690[77] tot 1746 aan de macht zijn geweest. Van der Heim zal erg content zijn geweest met de benoeming van zijn relatie Nicolaas ten Hove als secretaris van de Raad van State. Met die functionaris werkte de thesaurier veel samen. Van der Heim en Ten Hove waren bovendien jeugdvrienden en van dezelfde leeftijd.[78]

In de entourage rond Van Slingelandt had Van der Heim de reputatie een vakman te zijn. Vriend en vijand waren overtuigd van zijn inzicht in financiële zaken. Hij kreeg nu de kans om de beleidsruimte te grijpen in de Generale Petitie en de Staat van Oorlog en adviezen te geven in de vergaderingen van de Raad. Overigens konden de gewesten de door de Raad en de thesaurier-generaal gegeven adviezen gewoon negeren. Dat deden ze nu en dan op grote schaal.

De Raad, in casu de thesaurier-generaal, werd zodoende in de achttiende eeuw meermalen een roepende in de woestijn.[79] Dit had ook gevolgen voor de toon waarin de petities werden gesteld. Deze

76 NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 31 juli 1727, f. 362; Habermehl, *Van der Hoop*, 21. De als staatsgezinde bekend staande Van der Hoop werd door Willem IV in 1747 vervangen door de Oranjegezinde Hendrik Hop. Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 365.

77 In 1690 worden Van Slingelandt en Fagel respectievelijk secretaris van de Raad van State en griffier der Staten-Generaal. In 1689 was Heinsius raadpensionaris van Holland geworden.

78 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Hendrik Hop, 4 februari 1738.

79 Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 162-163.

toon werd bitter. Van Slingelandt uitte zijn frustratie dat er niets met de adviezen gebeurde en de opvolger van Van der Heim, Ten Hove, merkte op in zijn eerste en enige petitie dat de Raad had overwogen de petitie van het vorige jaar uit de kast te halen en in te dienen, omdat de adviezen van de Raad cq. de thesaurier-generaal toch niet ter harte werden genomen.[80] In dit klimaat publiceerde Van der Heim zijn Generale Petitie van 1730 waarin hij kritiek uitte op de handel en wandel van de verschillende gewesten als het ging om de consenteringsdiscipline. Er was, aldus Van der Heim, geen sprake meer van het gezamenlijk nemen van besluiten op de verschillende onderdelen van de Generale Petitie. In 1730 hadden vijf van de zeven provincies hun resoluties niet ingebracht. Van de vijf waren er drie waar de resoluties of een incompleet of een duister en ingewikkeld consent bevatten. Holland had in dat jaar zelfs niet eens een resolutie met een consent gestuurd. Op deze manier was het onmogelijk een eenparig consent te verkrijgen op de Generale Petitie. Het enige gewest dat volgens de oude praktijk te werk was gegaan was Gelderland. Van de andere gewesten werd aangenomen dat zij in de Generale Petitie geconsenteerd hadden.[81] Van der Heim hoopte dat de gewesten meer zouden gaan handelen conform het oude gebruik. Zijn bewoordingen in de Generale Petitie van 1730 waren scherper dan anders. Zo schreef Van der Heim: 'Op de generale petitie voor het lopende jaar, om nu geen van vorige jaren te citeren, zijn de resoluties ingebracht van vijf provincies, die van Utrecht en Overijssel zijn niet geopend; en van de vijf ingebrachte zijn er drie, die of een incompleet of een duister en ingewikkeld consent inhouden en die alleen van betrekking zijn op de staten van oorlog, zonder dat van de incompleetheid van het consent, enige reden wordt vermeld, niettegenstaande het feit dat al meer dan eens de ongefundeerdheid is aangetoond van die waarop de weigering van het consent in vorige jaren geprobeerd is te coloreren (verbloemen) en zonder dat op enig ander ingrediënt van de generale petitie geresolveerd, of de minste aanleiding gevonden wordt om te oordelen'.[82]

Dagelijkse werkzaamheden

Bij tal van onderwerpen was Van der Heim als thesaurier-generaal betrokken. Om vast te stellen of de aard van de onderwerpen binnen een jaar verschilde hebben we gekeken naar de maanden maart en september van het jaar 1730. Het jaar 1730 is gekozen, omdat Van der Heim al een paar jaar aan de slag was en er op dat moment geen 'bijzondere' zaken aan de orde waren, zoals bijvoorbeeld de Oostenrijkse Successieoorlog, die wellicht een ander beeld zouden laten zien. Van der Heim produceerde aan de lopende band rapporten op basis waarvan de Raad van State een beslissing diende te nemen. In de achttiende eeuw was de thesaurier-generaal bijna bij elk rapport van de Raad betrokken. Over zijn hele ambtsperiode zijn afschriften van deze rapporten in zijn archief te vinden.[83] Anthonie

80 Van Deursen, 'Raad van State', 81. Thesaurier-generaal Jan de la Bassecour sprak in zijn generale petitie van 1738 de 'vals-optimistische' verwachting uit 'dat men deese generale petitie niet meer soo eenvoudig sal aansien als een jaarlijks klaaglied'. Thesaurier-generaal Johan Hop spotte cynisch in 1757: schaf de vloot dan maar af, verlaag de in – en uitvoerrechten en laat de koopvaardij zichzelf beschermen.

81 NL-HaNA, Arch. R.v.St., 2229, Generale Petitie 1730; Sprenger, 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau', 163; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 841, Stukken betreffende aanstelling. In dit dossier zitten ook extracten van resoluties naar aanleiding van het indienen van verschillende Generale Petities waaronder die van 1730.

82 Deze scherpe bewoordingen werden niet gebruikt in de Generale Petities uit 1720 van Jacob Hop en 1740 van Jan de la Bassecour, de opvolger van Nicolaas ten Hove; zie NL-HaNA, Arch. R.v.St. 2229, Generale Petitie.

83 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 845-852, Memories en rapporten van 16 december 1729-8 februari 1737. De rapporten over 1727 en 1728 zijn er niet (meer).

van der Heim legde dossiers aan, gooide niet veel weg. Naast allerlei kladberekeningen komen we aantekeningen tegen van gebeurtenissen uit het verleden, die soms wel teruggaan tot halverwege de zeventiende eeuw. Zoals in zijn tijd gebruikelijk was werkte hij veel met precedenten. Ook drieregelige notities geschreven op kladpapier zijn bewaard gebleven.[84] Zo maakte hij een rapport over de financiële moeilijkheden van het hospitaal van de Barrièrestad Doornik naar aanleiding van opmerkingen van de commandant luitenant-generaal Montese. Zijn advies om het hospitaal te subsidiëren werd door de Raad overgenomen.[85] Voor het onderhoud aan de hospitalen klom de generaal majoor Cronström, commandant van de Barrièrestad Veurne, in de pen.[86] Van der Heims rapport zit in kladversie in zijn archief. Men wilde het onderhoudscontract nog wel eens onder de loep nemen, maar 'ondertusschen om alle desordre en confusie te vermijden en de aanneemer niet geheel in onsekerheid te laaten' kreeg de laatste toestemming om door te werken tot het einde van het jaar. Wel moest bij de andere Barrièresteden worden nagegaan 'op wat voet de contracten ingerigt' waren.[87] Naar aanleiding van een brief van de opzichter Lobry met een verzoek om de vestingwerken van Zutphen te laten repareren werd door de Raad van State een onderzoekscommissie benoemd met Van der Heim en de secretaris Ten Hove.[88] De regenten van Berchem deden een verzoek tot vermindering van verpondingen en beden. Ten Hove en Van der Heim namen ook deze zaak in behandeling en moesten voor de Raad een rapport schrijven of het verzoek gehonoreerd kon worden. Met de raadsheer Emmen behandelden Ten Hove en Van der Heim een brief van een commies in wiens magazijnrekeningen posten waren geschrapt door de Generaliteitsrekenkamer. Deze bevatte het verzoek van de Raad aan de drie commissieleden om met de rekenkamer in gesprek te gaan.[89] Ook met apostilles op de rekeningen van bijvoorbeeld verpondingen van de landen in Sint Françoispolders[90] gemaakt door de Generaliteitsrekenkamer, kreeg Van der Heim te maken. Aan hem werd gevraagd een onderzoek in te stellen en rapport uit te brengen.[91] Maar ook kerkelijke zaken hoorden tot de werkzaamheden. Op maandag 13 maart 1730 ontving de Raad van State een brief van de rentmeesters Slijpe en Slingeland uit Maastricht over een rekest van de visitatoren van de classis van Maastricht. Het betrof de uitbetaling van het extra-ordinaris traktement van 250 gulden van de onlangs overleden predikant Hansteijn 'zulks voor waarneming van de heimelijke dienst van de Kruisgemeente te Eupen en hetgeen al een eeuw zo gebeurde'. De brief werd in handen van Van der Heim gesteld om het uit te zoeken en te rapporteren.[92]

Begin maart 1730 was Van der Heim te vinden in Leeuwarden. Op 2 maart hadden hij en de commissieleden Torck en Born afscheid genomen van de vergadering van de Staten-Generaal om de dag

84 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 843, Aantekeningen van Anthonij van der Heim als thesaurier generaal. Voorbeelden zijn: '6 nov 1714 brief R.v.St. aan St.-Gen., dat de souverainiteit v. Ravestein noit afgestaan is en sulx gedeclareert bij Res. St.-Gen. 27 julij 1657. de resol. raakt ook Meegen' Of: 'Over souverainit v. Ravestein en Meegen. H. 1655 fl. 388.416, 1657 fl. 89.267.324, 55 fl. 548.597 (doorgehaald), 1655 fl. 536.548.597, 1679 fl. 424'.

85 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 1 maart 1730, f. 203r.

86 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 1 maart 1730, f. 206v-f. 208r; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 845, Memorie 1 maart 1730 (zonder paginanummering).

87 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 845, Rapport 1 maart 1730.

88 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 2 maart 1730, f. 213r-v.

89 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 6 maart 1730, f. 214r-v.

90 Deze polders lagen net over de grens bij Sas van Gent in de Zuidelijke Nederlanden.

91 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 13 maart 1730, f. 238v-f. 239v.

92 BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St. 13 maart 1730, f. 236v-f. 237v.

erop uit Den Haag naar Friesland af te reizen om daar te spreken over de grote achterstand die de provincie had in de betalingen aan de generaliteit. Zaterdag 4 maart kwam men in de Friese hoofdstad aan en deelde men aan Haarsma, de president van het Mindergetal,[93] mee dat men was gearriveerd. De secretaris van de Staten van Friesland, Idzard van Sminia, verwelkomde de commissie. Alvorens tot het doel van de bezending over te gaan werd er eerst een bezoek afgelegd aan de 'Furtsinne Douarière van Nassau', Marie Louise van Hessen-Kassel, de weduwe van Johan Willem Friso. Uiteraard was Friesland niet het enige gewest met een achterstand in de betalingen. Van der Heim was ook wel in andere provincies om over de achterstallige contributie aan de generaliteit te spreken. De Friezen maakten het in die periode overigens wel erg bont. In de bijlage bij de brief aan de Raad schreef de commissie: 'Deze provintie, Ed. Mog. Heeren, is wel niet de eenige, welke op dese post ten agteren is, maar sij is verreweg de meest defectueuze, de agterstand, welke sij daar op schuldig is, bedraagt op weijnig na so veel als het geen de andere provintien te samen daer op ten agteren staan, en, so men de schult van de provintie van Stad en Lande daar niet bij rekent, gelijk men niet moet doen, dewijl deselve de precise betaling van haar contingent, en de voldoening van haar agterstal en termijnen aengenomen, voor het een en het ander versekering gegeven, en sedert vier jaren sulks punctualijk nagekomen heeft, bedraagt het verschulde door dese provintie vrij meerder somme, als die, welke de overige vijf op dit respect schuldig sijn'.

Uit de gesprekken met de Friese gedeputeerden bleek dat uit de 'balance der middelen en lasten' geen gelden konden worden vrijgemaakt om zodoende de generaliteit te kunnen betalen. De commissie zag na onderzoek het uitzichtloze van de situatie wel in. Ze kwam daarop met de Friese deputatie overeen dat Friesland een nieuwe belasting zou invoeren waardoor een 'fonds gevonden en vastgesteld worden' waardoor er geld ter beschikking kwam ten einde de betalingen te hervatten. Er werd 'een schikking gemaakt, waardoor de provintie in dit point aan de Generaliteijt soude konnen voldoen, op een wijse, die het Comptoir-Generaal van nu af aan zouw sterken, en jaarlijks in een beter staat brengen'.[94] De commissie zag ook wel dat het geen onwil, maar onmacht van de provincie was en stelde zich daarom coulant op. Met het voorstel werd een overzicht van de balans der middelen en lasten meegestuurd.

De onderwerpen die we aantreffen in de maand september wijken niet veel af van degene die het bureau van Van der Heim passeerden in maart. Het patroon van de behandelde onderwerpen in de twee bekeken maanden komen nagenoeg overeen zoals bijlage 4 laat zien.[95] Ook in september weer een brief met betrekking tot fortificaties. Deze keer kwam de brief van de directeur vestingwerken Van Bommel uit Bergen op Zoom, met een rekest van de hoofdingelanden en de inwoners van de Doelepolder, bij het dorpje De Doele, aan de Raad over de fortificaties: men vroeg de vervallen ves-

93 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 250. Het Mindergetal was een college van acht leden, twee uit elk kwartier, die om de drie jaar aftraden. Een lid uit Oostergo presideerde. Dit college, dat door een secretaris van staat werd bijgestaan, behandelde alle onderwerpen vóór ze bij de Staten ter sprake kwamen en bracht ze dan met een preadvies in de vergadering. Kleine zaken deden ze ook wel eigenmachtig af. Men heeft ze wel te onderscheiden van de Gedeputeerde Staten.

94 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 7, Ingekomen kopie resoluties van de Staten-Generaal, Missive van de heren gedeputeerden in Friesland aan de Staten-Generaal, 7 maart 1730. Fraai is te volgen in de verslaglegging van de commissie dat niet alles even vlot verliep en dat de conferentie door de Friezen uitgesteld werd. De commissie is 'niet leedig geweest, maar hebben bij particuliere aenspraken verscheijde Leden getragt te doen beseffen de nood van het Comptoir Generael, de noodsakelijkheijd en aengelegentheijd van een spoedige schikking (...)' Missive 14 maart 1730.

95 Zie bijlage 4 Werkzaamheden van Van der Heim als thesaurier-generaal.

tingwerken te mogen afbreken om de polderdijk weer in ere te herstellen. Dit verzoek werd aan Van der Heim in onderzoek gegeven.[96] De thesaurier-generaal bracht op 1 september de uitkomst van een ander onderzoek ter vergadering. Het ging om een vordering van de weduwe 't Hooft, een koopvrouw in houtwaren, op aannemer Bakkers van 's lands werken in 1726. Bakkers had het maken en leveren van de sluisdeuren in Sas van Gent als klus aangenomen voor 3.899 gulden. Hij had de opdracht niet volledig afgerond. De weduwe wilde daarom dat een gedeelte van het bedrag in mindering werd gebracht. Zij kreeg haar gelijk.[97] Er werden in de maand september ook – net als in maart – verzoeken tot remissie op pachtpenningen of op impost gedaan. Op 8 september bracht Van der Heim rapport uit over een wanbetaling van het gewest Zeeland. De ontvangst van twee klachtenbrieven van de commies Annsum met betrekking tot wanbetaling van Zeeland inzake de magazijnen van het plaatsje Hulst was de aanleiding voor het onderzoek.[98]

We komen over beide maanden dezelfde werkzaamheden tegen. Alhoewel veel opdrachten naar Van der Heim werden doorgeschoven, werden er ook opdrachten toegewezen aan een commissie van raadsheren ondersteund door de secretaris en de thesaurier-generaal of aan laatste twee samen. Het is niet altijd duidelijk wanneer er nu een commissie voor een opdracht ingesteld werd of wanneer iets aan de thesaurier-generaal werd overgelaten. Het lijkt er op dat zaken met een militair karakter behandeld werden door een commissie. Maar dat dan weer niet voor alle gevallen. Het verzoek van luitenant-generaal Montese inzake subsidiering van de hospitaalkas werd bijvoorbeeld door Van der Heim alleen afgehandeld. In twee bijna identieke gevallen zien we dat er verschillend over wordt beslist. Het gaat hier om een verzoek op 6 maart 1730 van de regenten van Berchem om remissie van verpondingen en een soortgelijke vraag op 27 maart van de inwoners van Heeswijk en Dinther. De eerste kwestie werd toegewezen aan Van der Heim en Ten Hove, terwijl de tweede kwestie door Van der Heim alleen werd behandeld. We kunnen wel stellen dat voor onderwerpen waarbij de Generaliteitsrekenkamer betrokken was altijd een commissie benoemd werd. De commissie bestond dan meestal uit twee raadsheren aangevuld met de secretaris en de thesaurier-generaal.

De manier van werken van Anthonie van der Heim was gedegen en gedetailleerd en met kennis van zaken. Hij kon daarbij ook belerend uit de hoek komen. De toon in de brief van 18 februari 1735 naar Willem van Assendelft, de Nederlandse resident in Brussel, was niet bepaald vriendelijk. Van Assendelft was even oud als Van der Heim. Hij had net zoals de thesaurier-generaal rechten gestudeerd aan de Leidse universiteit. Willem van Assendelft was onder andere pensionaris van Den Briel geweest, totdat hij in 1727 resident werd in Kopenhagen. Na twee jaar verruilde hij Kopenhagen voor Brussel.[99]

Van der Heim gaf in de brief rekenles met betrekking tot een verschil dat hij had geconstateerd bij het omrekenen van Brabants naar Hollands geld. 'Aangaande het different tot ontrent 14 stuivers op het product van 1733, sulx spruit alleen omdat men de reductie van het Brabands in Hollands geld heeft laaten maaken van maand tot maand door een persoon die, naa het schijnt, weinig cijfferen kan en daarom eenige abuisen heeft begaan en als UWEG gelieft intesien het borderel, dat ik ook weeder hier bij voege, sal UWEG bevinden dat als men de twaalf maanden in Brabands geld bij-

96 BHIC, Coll. Rijksarchief, 314, Res. R.v.St. 1 september 1730, f. 281v.
97 BHIC, Coll. Rijksarchief, 314, Res. R.v.St. 1 september 1730, f. 274r-f. 275v.
98 BHIC, Coll. Rijksarchief, 314, Res. R.v.St. 8 september 1730, f. 300r-v.
99 Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers*, 76-77.

een trekt, welker product ik volgens de maandstaaten door de Keizerlijke bedienden geteekent ter neevens geset hebbe, de selve in Brabands geld bedraagen 288041:11:9, en als men die somme in Hollands geld brengt sal men er van krijgen 257179:19:9 of eigentlijk een gebrooke gedeelte van een denier minder, soo als ras blijken kan bij de proef er bijgevoegt om weeder die 257179:19:9 te augementeeren met 12 ten 100 en die alsoo weeder tot Brabands geld te brengen'.[100]

Uiteraard wenste Van der Heim een correctie. Hij liet aan Van Assendelft weinig ruimte tot tegenstribbelen met betrekking tot de juistheid van zijn redenering. 'Ik hoop UWEG een saak die soo klaar is, en welker different uit een error calculi nu tot Brussel begaan spruit, sal kunnen doen begrijpen en dat men derhalven het product van 1733 volgens onse calculatie, die goed en precies is, sal corrigeren en dan sal het slot der liquidatie quitte zijn'. Hij wilde dat Van Assendelft er (nu wel) op toe zou zien dat de rekening werd gecorrigeerd conform het rekenvoorbeeld dat hijzelf eerder in de brief omstandig beschreef. 'Ik kan ligt begrijpen dat men een abuis in 't cijfferen kan hebben: maar 't is vreemd dat men het begaat als men eene goede calculatie naasiet, en dat men oppert, als het soo weinig waerd is, vooral, daar alles effen zijnde daar door oneffen soude worden: het komt mij voor een klaar bewijs van wonderlijke humeuren waar meede het mij leed doed te sien dat UWEG saaken moet verhandelen' (...) vervolgde Van der Heim zijn brief. Hij toonde dus wel enige compassie met Van Assendelft, om daarna toch weer lucht te geven aan zijn ongeduld. 'Ik hoop dat men eindelijk de actes van de ontfangers van Gent, die nu een jaar in de maak zijn geweest, sal kunnen afmaaken, het geen tot meerder gerustheid der crediteuren van de obligatien sal dienen.[101] Van der Heim bleek goed op de hoogte te zijn van de zaak die speelde en rekende de resident op een bijna schoolmeesterachtige manier voor hoe de vork in de steel zat en waar de rekenfout begaan was. Van der Heim was dus een nauwgezette thesaurier-generaal. Het verschil bedroeg dan ook ruim 30.000 gulden!

In een volgende brief werd Van Assendelft bericht over de het slot van de ingeleverde maandstaat. Ook hier werd een correctie toegepast en het uiteindelijke bedrag verhoogd met 658 Vlaams of 587 Hollands geld. Ook met betrekking tot achterstallige betalingen werd Van Assendelft aangeschreven om de graaf van Cuvelier aan te spreken om zijn verplichtingen na te komen.[102] Dit gold niet alleen voor Cuvelier. Uit de correspondentie met Van Assendelft blijkt dat er meer heren waren die moeite hadden om aan de verplichtingen te voldoen en er vertragingstactieken op na hielden. Van der Heim toonde enig begrip voor de positie waarin Van Assendelft zich bevond. De Raad werd uiteraard van de zaken op de hoogte gehouden en Van der Heim hield van zijn 'remarques' afschriften bij.[103]

De relatie tussen Van der Heim en Van Assendelft verliep niet soepel. Wellicht vond Van der Heim de resident niet altijd even punctueel. In 1730 had hij zich ook al aan hem geërgerd. In een brief van de secretaris van de Raad van State, Ten Hove, aan Van Assendelft klonk de ergernis van de thesaurier-generaal door. 'De thesaurier-generaal was niet al te wel te vreden dat UWeled: gestr: geen antwoord op de memorie rakende de negotiatie van Henegouwen hadde gestelt ...'.[104] Ten Hove en Van der Heim hadden ook plakkaatboeken van Brabant en Vlaanderen via Van Assendelft besteld en Ten

100 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Van der Heim aan Van Assendelft, 18 februari 1735.

101 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Van der Heim aan Van Assendelft, 18 februari 1735.

102 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Van der Heim aan Van Assendelft, 17 januari 1736.

103 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 850, Memories en rapporten, ingediend bij de Raad van State, 14 januari 1735-30 december 1735 (zonder paginanummering).

104 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Ten Hove aan Van Assendelft, 7 november 1730.

Hove schreef dat een aantal boeken in de zending misten waaronder de boeken voor Van der Heim.[105] Vier jaar na dit voorval toonde Ten Hove zich de intermediair tussen de twee: 'Ik ben altoos van begrip geweest, dat het voornaamste van UWEGs ministerie bestaat in het werk van de finantie en voornamentlijk in deese omstandigheden; daarom heb ik UWEG altoos seer gepresen, dat daar over correspondeert met den Heer Thesaurier Generaal, en gemenageert UWEG daar over te schrijven, om daar door alle confusie voor te komen'.[106]

3.8 Conclusie

Met de benoeming tot thesaurier-generaal van de Unie was Van der Heim toegetreden tot het gezelschap van de vier belangrijkste en invloedrijkste ministers in de Republiek. Zijn benoeming tot thesaurier-generaal was het werk van een correspondentie rond Van Slingelandt. Onder diens politieke leiding kon hij zich verder ontwikkelen als beleidsmaker op financieel terrein door middel van het vervaardigen van Generale Petities en Staten van Oorlog. Hij kon door het gebruik van deze instrumenten zijn 'stem' laten horen, wat hij in 1730 ook deed. Door deze functie legde hij op dit terrein een stevig fundament om het zware ambt van raadpensionaris aan te kunnen.

In zijn werkzaamheden die adviserend, maar ook controlerend waren, werkte hij alleen of in een commissie met leden van de Raad plus de secretaris, dan wel slechts met de secretaris samen. De werkzaamheden liepen uiteen van het behandelen van rekesten, waarin uitstel van betaling werd gevraagd, tot het bezoeken van gewesten die hun financiële verplichtingen niet nakwamen. Andere belangrijke taken waren het uitvoeren van inspecties langs de fortificaties en het in behandeling nemen van verzoeken om de Barrière te versterken.

Men kan concluderen dat Van der Heim, na een lange staat van dienst als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer, met de benoeming tot thesaurier-generaal aan een succesvolle carrière bezig was en ook serieus werd genomen als financieel expert. Toen prins Willem tot generaal benoemd wilde worden, werd uiteraard de belangrijkste politicus, Van Slingelandt, benaderd, maar ook Van der Heim. Dat zegt iets over de status die de thesaurier-generaal had. En nog was de koek niet op. Een nieuwe uitdaging wachtte hem.

105 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Ten Hove aan Van Assendelft, 10 november 1730.
106 NL-HaNA, Arch. Van Assendelft, 12, Ten Hove aan Van Assendelft, 8 januari 1734.

4 De voornaamste dienaar van de Staten

4.1 Inleiding

Na het overlijden van Van Slingelandt in 1736 werd Van der Heim genoemd als één van de potentiële kandidaten voor de opvolging als raadpensionaris. Er gingen echter maanden overheen voordat hij inderdaad werd benoemd. Juist deze maanden waren bepalend voor zijn verdere loopbaan. De volgende hoofdstukken zullen gaan over Van der Heim als raadpensionaris, het belangrijkste ambt dat hij heeft bekleed. Het beeld dat in de historiografie over Van der Heim is gevormd, is vooral te herleiden tot zijn werk in dit ambt. Hij heeft bijna twee termijnen volgemaakt. In deze en volgende hoofdstukken bezien wij na elkaar zijn benoeming, zijn eerste termijn, zijn herverkiezing en zijn tweede termijn.

4.2 De Republiek aan de vooravond van het raadpensionarisschap van Van der Heim 1736-1737

Met de dood van raadpensionaris Simon van Slingelandt in 1736 verloor de Republiek een markant en charismatisch leider. Een staatsman die daadkrachtig leiding gaf in een voor de Republiek moeilijke periode. Aan de grenzen speelden de kwestie rond Gulik-Berg en Oost-Friesland en in Europa woedde de Poolse Successieoorlog (1733-1738) waar de Republiek onder leiding van Van Slingelandt met succes buiten wist te blijven. De raadpensionaris was wel actief op het Europese toneel om vrede te bewerkstelligen. Overigens zonder succes, want met Van der Heims aantreden was de oorlog nog niet voorbij.

De staat van de publieke financiën was ook in 1736 nog slecht. Onder Van Hoornbeeck was de jaarlijkse last aan interest, los- en lijfrenten wel teruggedrongen, maar 14 miljoen gulden (1727) bleef onaanvaardbaar hoog en fundamentele veranderingen kwamen niet tot stand.[1] Van Slingelandt had zich ingespannen hier iets aan te doen, maar had door tegenwerking niet veel weten te bereiken. Amsterdam hield redres van de belastingen tegen door de aanpassing van de verponding en de 100ste penning (in feite een buitengewone verponding) niet in te willen voeren. Deze belasting op huizen en landerijen gebeurde op basis van de taxatie van 1632. Het belastingsysteem was de gevangene geworden van de enorme staatsschuld, die in de tijd van stadhouder Willem III was opgelopen. Na 1713 ging meer dan 70% van de belastinginkomsten van Holland aan rentebetalingen op.[2]

1 De Jongste, 'Bewind', 46.
2 De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 784.

Het langzaam maar gestaag winnen van invloed van de Friese stadhouder met zijn claim op de Oranje-erfenis deed toch menig regent ongemakkelijk heen weer schuiven op het pluche. De net overleden raadpensionaris had nog op een krachtige wijze laten zien niet gediend te zijn van solo acties van de prins.[3] Kortom, er speelden genoeg problemen en een krachtige figuur als Van Slingelandt werd node gemist. Voordat we ons bezig gaan houden met de vraag hoe de vacature werd ingevuld, beschouwen we eerst het ambt van raadpensionaris.

4.3 De raadpensionaris van Holland

De oorsprong van het ambt van raadpensionaris gaat terug tot de grafelijke tijd. Het bestuur was geconcentreerd rond de graaf, zijn plaatsvervanger en de grafelijke Raad, later het Hof van Holland. Daaronder waren er de locale besturen, op het platteland vaak onder gezag van edelen en in steden onder leiding van locale aanzienlijken. Vertegenwoordigers van deze besturen kwamen zo nu en dan bijeen in de zogenaamde Statenvergadering.[4] Dit college besloot een 'notabele' man aan te wijzen die hun privileges moest kunnen verdedigen tegen het landsheerlijk gezag. De landsadvocaat, zoals hij werd genoemd, werd in de loop van de tijd lid van allerlei door de Staten ingestelde ad hoc-commissies. Tegelijkertijd werd hij een soort secretaris en verzorgde hij de correspondentie, stelde akten op, vervaardigde kopieën van privileges en beheerde het archief. Tijdens de Opstand veranderde de Statenvergadering van karakter. Zij werd van een overlegorgaan een soeverein bestuursorgaan. Door zijn permanente aanwezigheid in Den Haag en zijn groter aantal dienstjaren dan de meeste Statenleden kreeg de landsadvocaat steeds meer invloed, al was hij maar een ambtenaar.[5] De advocaat was tevens de spreekbuis van de Staten naar de buitenwereld.[6] Hij was de centrale politicus van het machtigste Statencollege, vergaderde op steenworp afstand van de Staten-Generaal en maakte deel uit van de Hollandse delegatie daarheen.[7] Een groot deel van de betekenis van de functie ontleende de landsadvocaat aan de correspondentie die hij namens het gewest met het buitenland onderhield. Deze taak was aan de landsadvocaat van Holland gegeven toen de gewesten Holland en Zeeland in 1576 een op zichzelf staande unie vormden. Toen deze twee met andere gewesten de Unie van Utrecht hadden gevormd, behield de landsadvocaat deze rechten.[8] Dat deze in zijn handen bleven, was vooral te danken aan de kwaliteiten en het gezag van Van Oldenbanevelt.[9] Op den duur ging hij in feite functioneren als een minister van buitenlandse zaken. Deze taak had voor het zelfde geld terecht kunnen komen bij de griffier van de Staten-Generaal.

Na de val van Van Oldenbarnevelt kon men de post twee jaar lang niet opvullen en werden de taken waargenomen door de pensionaris van Dordrecht, Andries de Wit. Aanvankelijk wilden de Sta-

3 De Jongste, 'Bewind', 52. Het voorgenomen huwelijk van prins Willem met een prinses uit het Engelse koningshuis. Reeds besproken in het vorige hoofdstuk.

4 Groenveld, 'Landsadvocaat', 2.

5 Groenveld, 'Landsadvocaat', 6; Den Tex en Ton, *Johan van Oldenbarnevelt*, 43. Over het voorzitterschap bestaat onduidelijkheid. Den Tex vermoedt dat het tijdens de Opstand bij de Eerste Edele berustte; Vóór 1600 stond het in zijn instructie. En hij werd hoofd van de gewestelijke administratie.

6 Den Tex en Ton, *Johan van Oldenbarnevelt*, 43.

7 Groenveld, 'Landsadvocaat', 13.

8 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 362.

9 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 237.

ten van Holland de functie afschaffen. Uiteindelijk besloot men in 1619 toch naar een opvolger te gaan zoeken. Men stelde een beperktere instructie op en veranderde de titel van de functie in 'Raad en pensionaris'. De functietitel hield in dat hij de juridische dienaar van de Staten was, maar tegelijk ook lid (raad) ervan was. De belangrijkste wijzigingen waren dat de benoeming slechts voor vijf jaar was en dat de functionaris niet meer de correspondentie mocht voeren met buitenlandse ambassadeurs. De laatste wijziging werd bij de herbenoeming van de eerste raadpensionaris, Anthonie Duyck, in 1626 alweer teruggedraaid, want Holland zag zijn invloed op het buitenlands beleid teveel teruglopen.[10] De Amsterdamse pensionaris, Adriaan Pauw, trad in 1631-1636 al weer zelfstandiger op ten opzichte van de Staten en tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk kreeg de functie onder Johan de Witt de oude invloed terug.[11]

Tot 1795 zou de raadpensionaris de volgende belangrijke taken uitvoeren. Hij opende de binnengekomen post, redigeerde de resoluties en uitgaande brieven. Hij assisteerde bij het beheer van de financiën en zat de gewestelijke Statenvergadering voor. Een goede raadpensionaris van Holland was in feite in het belang van de Republiek, stelt Van Deursen. Werd Holland goed bestuurd dan was dat ook goed voor de andere gewesten, ook al wilden deze dat veelal niet toegeven. Eén van zijn belangrijkste taken bleef toch het onderhouden van de buitenlandse correspondentie, ook al was dat eigenlijk een generaliteitsaangelegenheid. Daardoor had de raadpensionaris een grote invloed op het bepalen van het buitenlandse beleid. De verantwoordelijkheid daarvoor laat de verwevenheid zien tussen het Hollandse en het algemeen belang. In Holland was hij 'dienaar en directeur' tegelijk. In de generaliteit vertegenwoordigde hij zijn provincie, maar in onderhandelingen met het buitenland kon hij uitgroeien tot de vertegenwoordiger van de Republiek.[12]

De Staten-Generaal vergaderden met enige onderbrekingen vanaf 1588 in het oude grafelijke kwartier aan het Binnenhof in een zaal die hun door Holland ter beschikking was gesteld.[13] De Staten van Holland kwamen op een steenworp afstand van de Hoog Mogenden bij elkaar. Dus kon de raadpensionaris gemakkelijk de vergaderingen van de Staten-Generaal bijwonen. Naast de vergaderzaal van de Staten-Generaal was in 1697 de Trèveszaal gebouwd, die werd gebruikt voor protocollaire bijeenkomsten, bijvoorbeeld een wekelijkse vergadering van de in Den Haag residerende buitenlandse diplomaten.

Bij steeds meer onderwerpen werd het de gewoonte om de bespreking 'commissariael' te maken. In een kleine commissie, die meestal ad hoc werd samengesteld, werd aanvankelijk de kwestie besproken. De raadpensionaris van Holland werd aan een gewichtiger commissie toegevoegd. Deze functionaris woonde dus alle vergaderingen bij: die van de Staten van Holland, de Staten-Generaal en van verschillende commissies. Zo was hij de best geïnformeerde functionaris van de Republiek, maar onbeperkte macht had hij niet of, zoals Van Deursen het omschreef: hij moest 'een eerste viool spelen zonder meer te zijn dan een loontrekkende raad in dienst van de regenten. Hij moet regeren over zijn soevereinen zonder de bescherming van erfelijkheid of hoge geboorte. Hij is afhankelijk

10 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 238; Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 362; Groenveld, 'Landsadvocaat', 13.

11 Men heeft wel getracht om de verantwoordelijkheid voor het buitenlands beleid bij een aparte secretaris onder te brengen. Leiden deed dit voorstel in 1672. Ook in de achttiende eeuw is hiervoor gepleit. Een goede raadpensionaris moest kennis hebben van de buitenlandse politiek en financieel goed onderlegd zijn. Zie Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 362. In de instructie van De Witt werd voor het eerst het verbod op het aannemen van geschenken opgenomen. Zie Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 239.

12 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 362.

13 Thomassen, *Instrumenten*, 129-130.

van het welbehagen van zijn principalen en moet hun toch leiding geven'.[14] Een uiterst kwetsbare positie dus. Het ambt bood mogelijkheden om de directeursfunctie te vervullen zoals Van Oldenbarnevelt, De Witt en Heinsius. De meeste raadpensionarissen waren niet van het kaliber Van Oldenbarnevelt en hadden bovendien vaak een stadhouder naast zich met wie ze de macht moesten delen. Van Deursen stelt zich de vraag wie het type van de raadpensionaris het meest vertegenwoordigde: staatslieden als De Witt en Van Oldenbarnevelt of ambtenaren als Cats en Van der Heim, waarbij hij eigenlijk zelf het antwoord ook al geeft. We zouden er verkeerd aan doen Van Oldenbarnevelt en De Witt tot norm te verheffen.[15] Of Van der Heim een ambtenaar was zoals Van Deursen veronderstelt, zal uit het vervolg blijken.

4.4 Voorzitterschap van de vergadering bij afwezigheid van de raadpensionaris

Toen de Staten van Holland enige dagen na het overlijden van Van Slingelandt op initiatief van de president van de Ridderschap en van Gecommitteerde Raden, Johan Hendrik van Wassenaer Obdam, bijeenkwamen, ontstond er een meningsverschil tussen de ridder en de pensionaris van Dordrecht, François Teresteyn van Halewijn, over het voorzitterschap van de vergadering. Van Wassenaer Obdam had in de vergadering van de Staten van Holland plaats genomen op de vacante stoel van de raadpensionaris. Pensionaris Halewijn van Dordrecht ging eveneens zitten aan de tafel van de Ridderschap aan de linkerzijde van de Eerste Edele. Nadat Van Wassenaer Obdam de vergadering met gebed was geopend nam Halewijn het woord. Hij legde aan de vergadering voor dat de pensionaris van Dordrecht als eerste stad van Holland het recht toekwam om bij afwezigheid of ziekte van de raadpensionaris of als het raadpensionarisambt vacant was het voorzitterschap waar te nemen.[16] Zo was het al sinds het einde van de zestiende eeuw, maar volgens ongeschreven recht. Van Wassenaer Obdam was het hier niet mee eens en voerde aan dat in de twee voorgaande gevallen het voorzitterschap waargenomen was door de Ridderschap. Zo had na het overlijden van Heinsius de heer Van Wassenaer van Starrenburg, uit de Ridderschap, de vergadering voorgezeten en na het overlijden van raadpensionaris Van Hoornbeeck was diens taak waargenomen door de heer Jacob Godefroy van den Boetzelaer zonder dat de heren van Dordrecht of andere leden hiertegen bezwaar hadden aangetekend.

Men had de procedure dus niet meer zo scherp voor ogen. Dat bleek ook uit de opmerking van afgevaardigden van Haarlem die niet precies wisten of het door Halewijn naar voren gebrachte wel juist was. Haarlem wist helemaal niet hoe te reageren op de opmerking van de Dordtse pensionaris. De afgevaardigden ergerden zich aan Halewijns optreden. Sprak hij nu uit naam van de stad of was zijn optreden 'particulier'? Immers, hij deed de propositie aan de tafel van de Ridderschap en niet vanuit de bank van de stad Dordrecht. Deze stad had net zo min als een andere stad het recht om een propositie te doen, merkten de Haarlemmers fijntjes op. De propositie kon de vergadering dan ook niet beschouwen als gedaan door Dordrecht. De heren van Haarlem en 'veruijt de

14 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 362.

15 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 361.

16 Halewijn had in 1727 bij ziekte van de raadpensionaris diens taak waargenomen en zou dat in 1740 bij ziekte van Van der Heim wederom doen. Zie NNBW, deel IV, 705-706 en Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, aanmerking op deel XIX, 90. Na de dood van Van der Heim zou de heer Van der Duyn van 's Gravenmoer, lid van de Ridderschap, de plaats van de raadpensionaris waarnemen totdat Gilles was benoemd.

Afb. 13 Johan Hendrik van Wassenaer Obdam (1683-1745) vanaf 1714 lid van de Hollandse Ridderschap. Prent door Pieter Schenk ca. 1703 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

meeste leeden' verklaarden zich voor het standpunt van de Ridderschap. Sommige leden, die niet in de kwestie wilden treden, vonden dat de vergadering van de Staten van Holland hierover een uitspraak moest doen en zolang de Staten dat nog niet gedaan hadden, lag het voorzitterschap bij de Eerste Edele. Van Wassenaer Obdam concludeerde 'dat de vergadering wel wettig door hem was belegd' en stelde voor om aan de kwestie een vergadering te wijden. Dordrecht ging akkoord, maar de heren van Haarlem en 'veele andere Leeden' antwoordden geen last te hebben gekregen om hier extra over te vergaderen. Van Wassenaer Obdam stelde daarop voor om deze kwestie tegelijk te bespreken met de instructie voor de nieuwe raadpensionaris. De volgende dag was de kwestie uit de wereld en werd besloten dat het voorzitterschap in handen kwam van de 'oudste van de presente Heren Edelen' totdat de vacature was opgevuld of 'dat iemand anders door Haar Ed.Gr. Mog. zal zijn gequalificeerd, om de vergaadering waar te neemen'. Van Wassenaer Obdam had zijn zin gekregen. De pensionaris van Dordrecht viste achter het net.[17] Niettemin stond Halewijn in zijn

17 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, De la Bassecour en A. Buys aan burgemeesters, 7 december 1736; SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 7 december 1736. 'Wagenaar' zegt over deze kwestie: 'In vroege tijden, dat is, zo onder de Graaflyke als Staats Regeeringe, tot het overlyden van den Heere Heinsius toe, was men gewoon geweest, by ziekte of afsterven van 's Lands Advokaat of Pensionaris, deszelfs dienst, door den Pensionaris van Dordrecht of, somtyds, van een der volgende Hoofdste-

recht: tot aan de achttiende eeuw had de Dortse pensionaris steeds bij een vacature het voorzitterschap waargenomen.

De Gecommitteerde Raden namen de papieren, die ten huize van Van Slingelandt waren gevonden en 'aan het land toebehorende' in bezit. De Hollandse zegels die de onlangs overleden heer Van den Boetzelaer, als grootzegelbewaarder, onder zich had gehad gingen naar de Eerste Edele en 'dien heer werd geautoriseert om die charge inmiddels waar te neemen'.[18]

4.5 De benoeming van Anthonie van der Heim tot raadpensionaris

Het was voor het gewest zaak – zoals te doen gebruikelijk – om zo snel mogelijk een opvolger te vinden. Dus kwam de carrousel meteen op gang. Uit de literatuur zou blijken dat er verschillende gegadigden waren voor de functie. De historicus Porta spreekt in zijn dissertatie over de Amsterdamse burgemeesters Joan en Gerrit Corver over 'een groot aantal gegadigden'. Hij baseert zich hierbij op een memorie van de Franse ambassadeur De Fénelon. Deze besprak daarin inderdaad een aantal personen, die eventueel in aanmerking konden komen voor de post van raadpensionaris. De Fransman gaf een korte schets van die personen, beoordeelde of ze geschikt waren voor het ambt en of ze Frankrijk goed gezind waren. 'Weisser' (Visscher) vond hij pro-Engels, onrustig en een aanhanger van de Friese stadhouder. Fagel dichtte hij grote kwaliteiten toe, maar vond hij vooringenomen. Hop was in zijn ogen het minst gunstig voor de Fransen. Ook Buys, alhoewel anti-stadhouderlijk, was Frankrijk evenmin gunstig gezind. Ten Hove was wel een man met kwaliteiten, maar pro-Engels. De la Bassecour had te weinig talent voor de baan, Fabricius te weinig aanzien. Van der Heim volgde de principes van zijn oom Anthonie Heinsius. Hij had weinig vrienden. Halewijn was in De Fénelons ogen de beste optie. Of bovengenoemde personen ook daadwerkelijk kandidaat waren voor de functie vermeldde De Fénelon niet.[19] Al drie dagen na Van Slingelandts dood zouden de Amsterdamse burgemeester Geelvinck, Teresteyn van Halewijn en Van Wassenaer Obdam een overeenkomst gesloten hebben waardoor de verkiezing van Van der Heim werd verzekerd, maar nog niet gerealiseerd. Er volgde nog een touwtrekkerij in de maanden daarop, met betrekking tot de vervulling van de vacature, maar dat was slechts voor de schijn, aldus Porta op gezag van De Fénelon.[20] De stelligheid over de keuze voor Van der Heim wordt door Porta overigens enigszins ontkracht, wan-

den van Holland, te doen waarneemen. Zo bewaarde: gelyk men, voorheen, sprak; Mr. Kornelis van Hogelande, pensionaris van Dordrecht, den dagvaard, na t't overlyden van 's Lands Advokaat, Mr. Adriaan van der Goes, in den jaare 1560, (Res. St.v.Holl., 15 februari 1761, 5)'. Op basis van resoluties van Holland laat Wagenaar zien, dat bij ziekte of overlijden de raadpensionaris werd vervangen door de pensionaris van Dordrecht en bij diens afwezigheid door de pensionaris van Haarlem, de tweede stad. In 1732 nam bij ziekte van Van Slingelandt de pensionaris van Dordrecht wederom het ambt waar, maar niet zonder protest van de Ridderschap. Men beraadslaagde in dat jaar over 'de vraage, hoe en door wien het Ambt van Raadpensionaris, voor het toekoomende, zou worden waargenoomen'. 'By vacature, ziekte of absentie: waar omtrend, hoofdzaaklyk, gerapporteerd wierdt, dat in zulk geval, de eerste tegenwoordige Heer der Ridderschap de Staaten byeen zou roepen.' Zie Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, aanmerking op deel XIX, 85-90.

18 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, De la Bassecour en A. Buys aan burgemeesters, 7 december 1736; SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 7 december 1736.

19 Porta, *Corver*, 152 en 167. De bron is de Franse gezant De Fénelon. Zie AMA, 421 Corr. de Hollande, Extract du memoire de monsieur De Fénelon sur le cas de la mort du Pensionnaire 1 december 1736 f. 169-f. 171r. Porta vergeet in zijn opsomming de door De Fénelon vermoedelijk bedoelde Haarlemse regent Willem Fabricius (1709-1749).

20 Porta, *Corver*, 152. Porta baseert zich op De Fénelon.

Afb. 14 Anthonie van der Heim (1693-1746). Gravure door Jacob Houbraken naar Aert Schouman naar een schilderij van Philip van Dijk ca. 1749-1759 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

neer hij schrijft dat de drie heren het nog niet eens waren over een kandidaat.[21] Halewijn was zelf ook één van de genoemde kandidaten. Het blijft onduidelijk wat voor belang Halewijn zou hebben gehad om voor Van der Heim te kiezen, terwijl hij zelf kennelijk de post ook ambieerde. Van Wassenaer Obdam zal zeker voor Van der Heim zijn geweest. Hij zat ook al achter diens benoeming tot thesaurier-generaal. De overeenkomst was op zijn minst een opmerkelijke manoeuvre van de Dordtse pensionaris. Geyl beschouwde Halewijn als Van der Heims belangrijkste concurrent. Hij had Van Slingelandt tijdens diens afwezigheid wel eens vervangen. Hiermee wordt het gelijk van Halewijn in het conflict met Wassenaer Obdam om het voorzitterschap nog eens aangetoond. De pensionaris van Dordt gedroeg zich enige weken als de 'aanstaande raadpensionaris'. Hij zou zijn

21 Porta, *Corver*, 167.

zelfvertrouwen ontlenen aan zijn onverzettelijke republikeins imago.[22] Van der Heim daarentegen was verdacht, omdat hij de neef van Heinsius was en een schoonvader had met Oranjegezinde sympathieën.[23] Suijkerbuijk en Meiboom nemen de lezing van Geyl over. Zij voegen er aan toe dat een belangrijke eis van de Staten was het behouden van de stadhouderloze regeringsvorm zoals Van Slingelandt in 1727 mondeling had moeten beloven. Dan gaat het over artikel III van de instructie. We zullen later zien dat Van der Heim tegen dit artikel geen bezwaar maakte.[24] Rogier spreekt van intriges ook vanuit het buitenland met betrekking tot de opvolging van Van Slingelandt.[25] De Jongste heeft het over 'een flink aantal maanden conspireren' voordat Van der Heim gekozen werd tot raadpensionaris.[26] De teksten in de literatuur lijken wel erg veel op elkaar.

De Fénelon berichtte dat de handelwijze van Geelvinck aanleiding gaf tot onenigheid tussen de Amsterdamse facties Geelvinck-Van den Bempden aan de ene kant en Corver en Munter aan de andere kant.[27] Willem Bentinck had weer een andere verklaring voor het feit dat er niet snel kon worden overgegaan tot het benoemen van een nieuwe raadpensionaris. Hij verzuchtte aan zijn moeder dat 'at last the affair of the Pensionary has been brought to a conclusion. It might have been terminated sooner, if a certain gentleman had had more spirit and résolution, but he talks too much in business'. Bentinck doelde hier vermoedelijk op Van Wassenaer Obdam.[28]

Hoe is het nu werkelijk gegaan? De Ridderschap nam het voortouw in de benoemingsprocedure. De Amsterdamse gedeputeerden Geelvinck en De la Bassecour schreven hun burgemeesters op 8 december 'een oogh in het zeil te houden' met betrekking tot de 'bestelling' van een nieuwe raadpensionaris.[29] Uit gesprekken van de Amsterdamse gedeputeerden met leden van het Zuiderkwartier – met de steden van het Noorderkwartier hadden ze nauwelijks contact gehad – bleek echter dat niemand zich nog kandidaat had gesteld, maar dat de heren Visscher en Van der Heim en 'hunne vrienden' kennelijk al een lobby hadden.[30] Adolph Visscher (1686-1746), uit Rotterdam afkomstig, was pensionaris van Haarlem geweest; hij was lid van de commissie die de middelen tot herstel van de financiën in Holland moest voordragen. In 1730 werd hij raad-fiscaal van de Admiraliteit van de Maze. Een zwaargewicht dus! Halewijn zag een kandidatuur van Visscher wel zitten en had het minder op Van der Heim. Over zijn eigen kandidatuur liet hij zich tegenover Amsterdam niet uit.[31] Twee Dordtse burgemeesters en de oudraad Anthonie Repelaer waren wel duidelijk over een kandidatuur van hun pensionaris. Zij verzekerden de Amsterdammers, dat zij Halewijn niet zouden steunen en zich achter Amsterdam schaarden. Kennelijk had de pensionaris aan krediet verloren. De Amsterdammers zelf polsten de verschillende steden over een raadpensionaris van Amsterdamse

22 Geyl, *Willem IV*, 48. Geyl geeft geen bronvermelding bij deze opmerking.

23 Geyl, *Willem IV*, 47-48.

24 Suijkerbuijk en Meiboom, 'Inleiding', vi.

25 Rogier, 'De Ware Vrijheid', 304. Rogier geeft bij deze opmerking geen bronvermelding.

26 Porta, *Corver,* 152; De Jongste, 'Bewind', 47.

27 Aegidius van den Bempden, Corver en Munter zijn Amsterdamse burgemeesters die in dit tijdvak wisselend de macht in handen hebben. Zie Porta, *Corver*, 149 e.v.

28 Gerretson en Geyl, *Briefwisseling,* deel I, 5 n. 4, Willem Bentinck aan de gravin van Portland, 2 april 1737.

29 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 8 december 1736.

30 Adolph Visscher (1686-1746), geboren te Rotterdam werd in 1726 pensionaris van Haarlem; in 1727 lid van de commissie die de middelen tot herstel van de financiën in Holland moest voordragen. In 1730 werd hij raad-fiscaal van de Admiraliteit van de Maze. Van Slingelandt maar ook de Franse gezant De Fénelon sloegen zijn kwaliteiten hoog aan: De Jongste, *Onrust aan het Spaarne*, 386 n.38;Van der Aa *Biografisch Woordenboek*, deel 19, 239. Hij was al eerder in beeld geweest voor de positie van raadpensionaris.

31 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 8 december 1736.

huize.[32] Dat Amsterdam met die gedachte speelde lijkt er op te wijzen dat de vervulling van de vacature dus nog geen uitgemaakte zaak was, zoals Porta eigenlijk beweert.

Op 10 december had burgemeester Geelvinck geprobeerd van Van Wassenaer Obdam te weten te komen wat de Ridderschap had besloten. Hij had op die dag twee gelegenheden om wat wijzer te worden. Beide heren waren door Willem Bentinck uitgenodigd voor een etentje op diens buiten 'Zorgvliet' en 's avonds woonden ze allebei de begrafenis bij van Van den Boetzelaer, het lid van de Ridderschap dat een paar dagen na Van Slingelandt was overleden.[33] Tijdens beide gelegenheden kwam het er niet van en daarom hadden Geelvinck en De la Bassecour die dag niet naar hun superieuren geschreven. De volgende dag echter kwam Van Wassenaer Obdam bij Geelvinck op bezoek. Hij deelde de Amsterdammer mee dat de Ridderschap unaniem[34] had besloten om thesaurier-generaal Van der Heim te gaan vragen voor het ambt van raadpensionaris.[35] Van Wassenaer Obdam sprak vervolgens met enige leden van de vergadering van de Staten van Holland over deze zaak. De vergadering besloot de herziening van de instructie commissoriaal te maken en in handen te geven van de heren van de Ridderschap en 'andere Haar Ed Gr Mogende Gecommitteerden metten heren Gecommitteerde Raden in beijde Quartieren'.[36] Dit stond los van de persoon, die voor de functie in aanmerking zou komen.

De Amsterdamse burgemeesters zetten wat vraagtekens bij het bericht van de gedeputeerden dat de Ridderschap Van der Heim wilden voordragen voor de functie! Wilde Van der Heim eigenlijk zelf wel? En wat vonden de steden ervan met wie Van Wassenaer Obdam had gesproken nadat hij het voorstel in de Statenvergadering had gedaan? Wat dachten de Amsterdamse gedeputeerden er zelf van dat Van der Heim nog niet was gepolst voor de post? De burgemeesters reageerden derhalve wat terughoudend. De heren gedeputeerden hadden hierover in hun brieven geen duidelijkheid gegeven.[37] Geelvinck en De la Bassecour probeerden de vragen uit Amsterdam te beantwoorden in een lange brief. In een gesprek met Van Wassenaer Obdam was duidelijk geworden dat deze inderdaad niet wist of Van der Heim genegen was op het verzoek in te gaan, omdat hij nog niet met de thesaurier-generaal had gesproken. Van Wassenaer Obdam wilde van de Amsterdammers weten of zij vonden dat Van der Heim het ambt wel aankon. Hij zelf had de indruk dat Van der Heim de huidige staatsvorm zou onderschrijven.[38] Van Wassenaer Obdam had na de vergadering met 'de meeste leden' gesproken, maar niemand had zich 'finalyk geexpliceert' voor de kandidatuur van Van der Heim.[39]

32 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 8 december 1736.

33 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, De la Bassecour en A. Buys aan burgemeesters, 11 december 1736.

34 Van de Ridderschap van Holland en West-Friesland maken op dat moment deel uit: Van Wassenaer Obdam, Adam Adriaan van der Duyn, heer van's Gravemoer en Benthorn, Carel Lodewijk van Wassenaer, heer van Doveren, Willem Bentink, heer van Rhoon en Pendrecht en Vincent Willem van Hompesch, heer van Genderen.

35 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, De la Bassecour en A. Buys aan burgemeesters, 11 december 1736.

36 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, De la Bassecour en A. Buys aan burgemeesters, 11 december 1736; SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 11 december 1736.

37 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. burgemeesters aan Geelvinck en De la Bassecour, 12 december 1736.

38 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 13 december 1736. In artikel III van de instructie zal de raadpensionaris 'gehouden wezen, na zijn uiterstte vermogen te bezorgen (...) de Souverainiteit en Autoriteit van de Staaten, en hare tegenwoordige Regeringsform, in alles geconserveert en bewaart worden'.

39 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 13 december 1736.

Buiten de vergadering om hadden Geelvinck en De la Bassecour wel gehoord dat mogelijk Halewijn zich toch nog zou laten overhalen om een gooi te doen naar de functie. Maar na hun ontmoeting met de twee burgemeesters en Repelaer was wel duidelijk dat Dordrecht zijn kandidatuur niet zou steunen.[40]

Geelvinck en De la Bassecour bespraken de kandidaten die hun bekend waren. Ten Hove vond men geen goede kandidaat, omdat er constant over hem gezegd werd dat hij sympathiek stond tegenover de prins van Nassau. Visscher had last van podagra, van jicht in zijn voet. Bovendien werd hij er van beschuldigd een verdachte omgang te hebben 'met één zijner domestyqe', een dienstbode of wellicht een ander personeelslid waardoor hij van minder 'distinctie' was dan Van der Heim. Halewijn werd door de heren niet echt besproken. Zijn kandidatuur was nog niet zeker. De andere kandidaten, die door De Fénelon worden genoemd, werden in de Amsterdamse missiven niet besproken. De conclusie van de gedeputeerden was dat er eigenlijk geen keus overbleef en Van der Heim de beste optie was.[41]

De daarop volgende weken werden gebruikt om de leden van de Staten te winnen voor Anthonie van der Heim als de nieuwe raadpensionaris. Op 12 januari meldden de Amsterdamse gedeputeerden dat zij merkten dat veel leden geneigd waren Van der Heim te aanvaarden, maar dat nog niet alle leden positief waren. Vooral Haarlem hield zich stil en liet zich niet in de kaart kijken volgens Amsterdam.[42] Geelvinck en zijn medegedeputeerden hadden het bij het juiste eind. Haarlem hield inderdaad de kaarten tegen de borst en keek de kat uit de boom. Toch meenden de Amsterdammers dat iedereen zich wel voor Van der Heim zou uitspreken.[43] In een secrete resolutie toonde Haarlem zich echter voorstander van de kandidatuur van Halewijn. Wanneer de Dordtse pensionaris geen meerderheid dreigde te krijgen waren de Haarlemse gedeputeerden geautoriseerd hun stem uit te brengen op Van der Heim, hetgeen uiteindelijk ook gebeurde.[44]

4.6 De stoelendans om de functies

Eenmaal lucht gekregen van de personen die eventueel Van Slingelandts plaats in zouden kunnen gaan nemen werd er geacteerd op het feit dat andere posities vacant kwamen. Willem Buys schreef aan zijn broodheren, de burgemeesters van Amsterdam, of zij zich gunstig zouden willen opstellen bij een sollicitatie van zijn zoon Abraham naar de functie van thesaurier-generaal of, in het geval de secretaris Nicolaas ten Hove zou doorschuiven naar de functie van thesaurier-generaal, naar die van secretaris van de Raad van State.[45] Buys was echter niet de enige. De beide secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer Van der Goes en Van der Hoop hadden ook interesse. Buys en Van der Hoop hadden zelfs de logementen van de andere provincies al bezocht om hun kandidatuur onder de aan-

40 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 13 december 1736.

41 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Lieve Geelvinck en Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 13 december 1736.

42 SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 12 januari 1737.

43 SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 17 januari 1737.

44 NHA-SAH, rood 393-394, Secrete resoluties der vroedschap, Res. 19 januari 1737.

45 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Willem Buys aan burgemeesters, 11 december 1736. Abraham Buys zelf schreef de burgemeesters op dezelfde dag waarop hij ze vroeg een goed woordje voor hem te doen wanneer het over de invulling van het ambt van thesaurier-generaal of secretaris van de Raad van State gesproken zou worden: SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Abraham Buys aan burgemeesters, 11 december 1736.

dacht te brengen. Secretaris Van der Goes en de Delftse gedeputeerde Vreedenburgh hadden een bezoek gebracht aan de delegatie van Amsterdam om de sollicitatie van Van der Goes naar de functie van secretaris van de Raad van State te bepleiten.[46] En midden in dit geweld van verschuivingen gaf ook de griffier Fagel aan te willen stoppen gezien zijn hoge leeftijd en hardhorendheid. Hij beval Nicolaas ten Hove aan als zijn opvolger. De leden van de Staten-Generaal probeerden Fagel van dit voornemen af te houden.[47] Naar aanleiding van een rapport van Van Wassenaer Obdam ter vervulling van de vacature van het ambt van raadpensionaris in Holland gingen de andere provincies akkoord met het vertrek van Van der Heim bij de Generaliteit en spraken hun voorkeur uit voor Van der Hoop als diens opvolger.[48] Die werd het echter niet. Op dezelfde dag van Van der Heims benoeming werd de secretaris van de Raad van State, Ten Hove, thesaurier-generaal, Van der Hoop secretaris van de Raad van State en Buys secretaris van de Generaliteitrekenkamer. De enige functionaris die aanbleef, was de griffier Fagel.

4.7 De instructie van 1737 en de bedenkingen van Van der Heim

Naast de verkiezing van een kandidaat werd, zoals wij al zagen, door een commissie uit de Staten van Holland de instructie voor de raadpensionaris onder de loep genomen en desgewenst aangepast. Zij gingen voortvarend te werk. In januari 1737 bracht Van Wassenaer Obdam rapport uit. Er kwamen na lezing door de Gecommitteerde Raden nog wat opmerkingen bij. Men wilde de nieuwe instructie zo snel mogelijk goedgekeurd hebben. Vandaar dat de Staten zo spoedig mogelijk een concept met daarin verwerkt de op- en aanmerkingen gedrukt aan de leden wilden toesturen met het verzoek het stuk door te nemen tijdens het reces om het daarna goed te keuren.[49] Men had voor de duidelijkheid de verandering in de tekst in een cursieve letter aangegeven. Om het helemaal overzichtelijk te maken werd er een document vervaardigd waarin de instructie van 1720 naast de conceptinstructie werd afgedrukt.[50]

De stedelijke regeringen konden aan de slag met het leveren van commentaar. Purmerend bijvoorbeeld ging alleen met de conceptinstructie akkoord mits artikel XII bij het oude bleef.[51]

Op 15 februari discussieerden de Staten over het gepresenteerde concept. Een aantal leden had nog kleine aan- en opmerkingen op de artikelen 2, 4, 16, 24 en 29.[52] Deze kleine wijzigingen werden door Van Wassenaer Obdam overgenomen en nadat ook Purmerend akkoord was gegaan kon de instruc-

46 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Geelvinck, Six, Backer, e.a. aan burgemeesters, 11 januari 1737.

47 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens, Deijm en De Bije aan stadsbestuur, 9 januari 1737.

48 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens, Deijm en De Bije aan stadsbestuur, z.d. tussen 12 en 16 januari 1737 in.

49 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 876, Minres. 18 januari 1737, f. 89v-f. 90r; RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens, Deijm en De Bije aan stadsbestuur, 19 januari 1737; SAA, Arch. Burgemeesters, 155, Registers miss., 18 januari 1737.

50 SAD, Res. Oudraad, 102. Op de vergadering van 11 februari 1737 zat deze vergelijking van de instructie van 1720 en de conceptinstructie bij de vergaderstukken.

51 WA, Arch. Purmerend, 94q, Res. burgemeesters en vroedschappen, 9 februari 1737. art. XII uit de instructie van 1720: 'Item, sal den Raadpensionaris aan niemand, als aan de Leeden ter Dagvaart gecommitteert, reveleeren de opinien die by eenygelijk gegeeven zyn, nogte ook de reedenen daar toe geallegeert, en voorts secreet houden alle saaken in de Vergaderinge gehandelt, die behooren, of andersints bevoolen sullen worden secreet te worden gehouden'.

52 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 15 februari 1737. De schrijver Jan de la Bassecour rept niet over het artikel waar Purmerend een opmerking over heeft.

tie op 16 februari worden aangenomen.[53] Het traktement voor de nieuwe raadpensionaris werd vastgesteld op fl. 6.000 per jaar met daar bovenop een som van fl. 6.000 'jaarlijx extraordinaris'. Wanneer Van der Heim zijn ambt zou neerleggen had hij recht op een pensioen van fl. 4.000.[54]

Op 15 maart werd Van der Heim in de Statenvergadering voorgedragen als de nieuwe raadpensionaris. Buys kreeg opdracht hem van de nominatie op de hoogte te stellen. Dezelfde dag nog toog de secretaris naar de thesaurier-generaal om hem dit mee te delen.[55] Van der Heim aarzelde en vroeg zich af of hij wel capabel genoeg zou zijn. Hij zou de volgende dag antwoorden.

Een nieuwe instructie of niet?

De volgende dag overhandigde Van der Heim een brief aan de secretaris.[56] Daarin zette de thesaurier uiteen dat hij wel zeer vereerd was en ook niet had verwacht dat de keuze op hem zou vallen. Enige zelfkennis leerde hem namelijk dat hij niet over de capaciteit, talenten of de bekwaamheden beschikte die nodig waren om een zo zware functie te bekleden. Hij was daarom 'altoos en verre zijnde geweest om dit ampt te ambitioneeren'. Bovendien biechtte hij aan de Staten op, dat zijn onbekwaamheid 'vermeerdert soude kunnen worden door ongestalte des lichaams, wanneer ik genoodsaakt worde een meer sedentaire leevensmanier door aanwas van occupatien te lijden, welk mijne gesontheid praejudiciaabel [schadelijk] soude kunnen weesen en de kragten van mijn lichaam en geest beide verminderen'. Hij zou zich echter onderwerpen aan het welbehagen van de Staten. En omdat hij er kennelijk ernstig rekening mee hield dat de Staten hem toch wilden hebben als raadpensionaris, had hij zich meteen maar verdiept in de aan hem overhandigde instructie. De instructie was 'aangemerkt als eene oude, welker practijcq door haar E.G.M. (was) goedgekeurt'. Die mening was Van der Heim niet toegedaan.

Hij wist dat het de gewoonte was om de instructie te herzien bij het aantreden van een nieuwe raadpensionaris, maar ook dat zo'n herziening een aantal malen achterwege was gebleven of er slechts geringe veranderingen waren doorgevoerd. In deze instructie was zo veel veranderd 'dat mij voorkomt te zijn als eene nieuwe Instructie, welke haar E.G.M. begrijpen dat naa de letter moet worden naagekoomen, en daarom te bedenkelijker voor den geenen, die de selve soude moeten besweeren en die een indruk heeft van de verbintenis, in welke hij daardoor treed, en in gemoede sig geheel en al daar naa meend te moeten gedraagen'. Omdat hij de impact van de in zijn ogen nieuwe instructie niet helemaal kon overzien, vroeg hij de Staten of, wanneer hij de eed op de instructie had afgelegd, het hem evengoed vrij zou staan 'swaarigheden, die sig mochten oopenbaaren ontrent eenige articulen, van tijd tot tijd aan haar E.G.M. voor te draagen', zoals dat ook in 1636 was toegestaan aan de toen aantredende raadpensionaris Adriaan Pauw.

53 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 16 februari 1737; SAA, 45, Aantekeningen St.v.Holl., 16 februari 1737; RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203 Deijm en Barnevelt aan stadsbestuur, 16 februari 1737. Dat de toestemming van Purmerend wat later kwam blijkt uit de doorgehaalde aantekening bij de minuutresolutie 'Purmerende consenteert op aanschrijving tegen woensdag aanstaande'. Zie NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., Minres. 876, 16 februari 1737, f. 11r.

54 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 876, Minres. 16 februari 1737, f. 11v.

55 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 16 maart 1737.

56 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 461, Van der Heim aan Buys, 16 maart 1737.

Niet alleen een gevecht om woorden

Direct richtte de kritiek van de aanstaande raadpensionaris zich al op de artikelen 26 en 29.[57] Tegen artikel 26 was in het verleden ook al weerstand gerezen. Daarin gaat het over het voordragen van personen voor ambten.

> Artikel 26: 'En sal hem op den eed verbooden weesen sig eenigsints te bemoeien met het verkiezen of stellen van eenige Officieren, Vroedschappen of andere Magistraaten, en het vergeeven van Ampten in de Steeden of ten platten Lande, ook niemand, wie die soude moogen weesen, in de Vergaderinge van de Staaten of by Gecommitteerde Raaden en in de Generaliteit niet anders dan volgens de Resolutie van de Staaten of Gecommitteerde Raaden, of ten reguarde van de Ampten daar op de ordinaris Gedeputeerden ter Generaliteit sonder ruggespraake disponeeren, niet dan met communicatie en goedvinden van deselve haar edele Groot Mog. Gedeputeerden aldaar, nogte ook elders ymand tot Officien van justitie, finantie of andere, het zy militaire, het zy politique Ampten, opentlijk nog bedektelijk recommandeeren, het en waare sijn Raadpensionaris naaste Vrienden, tot Susters en Broeders Kinderen incluis, het welk alsdan aan sijne discreetie gelaaten werd, *uitgesonderd dat hy egter voor deselve niet sal moogen versoeken eenig contabel Ampt,* welverstaande, dat het den Raadpensionaris in het reguarde van alle andere vry sal staan sijne sentimenten en consideratien over de Persoonen te uiten, wanneer hem het selve by haar Edele Groot Mog., de gemelde Heeren Gecommitteerde Raaden, eenig Lid of Leeden van haar Edele Groot Mog. Vergadering *of* de Heeren Gedeputeerden ter Generaliteit soude moogen werden gevergt of gevraagt, *of wel wanneer hy sal vermeenen sulks te konnen dienen ten meesten dienste van den Lande, ontrent Ampten, staande ter begeeving soo van haar Edele Groot Mog. of van haar Hoog Mog.,* sonder sig egter in eenige sollicitatien of recommandatien te moogen inlaaten, dan alleen ten aansien van sijne Vrienden, als vooren.'[58]

Dit artikel, meende men, kon gemakkelijk leiden tot het opbouwen van een clientèle. De grote Johan de Witt was hier ook al tegen aangelopen, toen hij zich bemoeide met de benoeming van een pensionaris in Haarlem. In 1654 maakte hij zich sterk voor de kandidatuur van een verwant, namelijk Adriaan van Almonde. Juist die verwantschap werd tegen De Witt gebruikt, waardoor Van Almonde de post van pensionaris van Haarlem niet kreeg.[59] Van der Heim vond dit kennelijk zo belangrijk dat hij naar precedenten had gezocht, zoals gebruikelijk in zijn tijd. Met Adriaan Pauw was de afspraak gemaakt geen bekenden in comptabele ambten voor te dragen, behalve als het ging om de ambten van ontvangers-generaal en ontvangers in de steden. De raadpensionaris Cats had in juni 1636 bij het afleggen van de eed een aparte verklaring afgelegd dat hij niemand zou 'recommanderen die zijns weetens tot ondienst van het landt zou zijn'.[60] Ook Van Slingelandt had in zijn *remarques* op de instructie, die wij aantroffen in Van der Heims archief, al geschreven dat de raadpensionaris door het opvolgen van dit artikel 'in t stuk van ampten de eenige man in de Provincie zijn sal, die sig niet sal moogen interesseeren voor sijn bloed, vrienden, verder als susters en broeders kinderen'.[61] Het hier geciteerde is in Van der Heims afschrift onderstreept. Had Slingelandt dit zelf al onderstreept of was dit naderhand door Van der Heim gedaan? We kennen het originele stuk niet en zullen dit dus vooralsnog ook niet te weten komen. Van der Heim verwoordde zijn kri-

57 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 461, Van der Heim aan Buys, 16 maart 1737.

58 Cursief zijn de toevoegingen aan de tekst uit 1720. Dit is dus het voorliggende concept dat door de Staten was geaccordeerd.

59 Rowen, *John de Witt,* 348.

60 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Barnevelt en Tierens aan stadsbestuur, 16 maart 1737.

61 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 459.

tiek op het artikel in de brief aan Buys als volgt: 'Dat ik moet bekennen dat het *26* naa de letter mij impracticabel voorkomt en soodaanig gestelt dat, naa mijn gering oordeel en begrijp, het mij toeschijnt onmoogelijk daar op met gemoede eed te doen jaa self dat, indien iemand het wilde naakoomen, hij niet genoeg op sijn hoede soude kunnen weesen om niet daar door verstrikt te kunnen worden en teegen sijn wil self onderworpe aan wroegingen van sijne consciëntie en aan het vervolg van de justitie, dat ik mij wel sal wagten te koomen en eenig raisonnement of de naakoomen van de letter van dit articul voldoen soude aan den dienst van haar E.G.M. welke naa haare hooge wijsheid daar van moeten oordeelen, maar dat ik rondborstig moet bekennen soo veel scrupule te vinden in de beëdiging van dit articul, dat ik oordeele in consciëntie het niet te kunnen doen'.

Van der Heim had ook de oplossing. Hij vroeg de vergadering eenzelfde verklaring te mogen afleggen als aan Cats was toegestaan, dus dat hij geen ongeschikte personen zou recommanderen. Tenslotte stond dit artikel al honderd jaar in de instructie, maar was het nooit naar de letter nageleefd.[62] Daarnaast wilde hij graag weten wat er in het artikel onder comptabele ambten werd verstaan. Volgens Van der Heim waren het posten 'welke mij toeschijnen alleen reflexie te hebben op ampten, welke enkel en alleen comptabel zijn, en wel aan Holland en Westvriesland, of om het klaarder te seggen op de ampten van ontfanger generaal en van de ontfangers der gemeene middelen van Holland en Westvriesland'.[63]

De vergadering was bereid tegemoet te komen aan de opmerkingen door Van der Heim gedaan. Het zal hem vrij staan de 'swaarigheden' van tijd tot tijd aan haar Ed Gr Mogenden voor te dragen. Tevens gaf men aan wat onder comptabele ambten werd verstaan. Dit waren ambten van de ontvanger-generaal van Holland en West-Friesland, 'mitsgaders [van de verdere] Ontfangers van 's Lands gemeene middelen [als mede van de ordinaris en extra-ordinaris verpondingen gelijk ook de Ampten] van Rentmeesters in dese provincie'.[64]

De Haarlemse pensionaris Gilles bracht aan zijn committenten verslag uit van het besprokene in de Statenvergadering. De vroedschap van Haarlem wilde de inhoud van artikel *26* echter niet wijzigen.[65] Amsterdam zocht Van der Heim op om hem over te halen zijn verzet op te geven. De thesaurier hield echter voet bij stuk en de Amsterdamse gedeputeerden zochten steun bij Van Wassenaer Obdam. De graaf, die Van der Heim eenmaal te spreken kreeg op *19* maart, hoorde van hem dat hij bij zijn standpunt bleef met betrekking tot artikel *26*. Halewijn wachtte ondertussen op instructies uit Dordrecht.[66] De Ridderschap had geprobeerd een compromis te formuleren, maar was daar niet in geslaagd. De edelen vonden dat men nu al zover gekomen was dat men maar akkoord moest gaan men de bezwaren van Van der Heim. Ook de gedeputeerden van Amsterdam, die één van hun pensionarissen naar huis gestuurd hadden voor ruggespraak, waren bereid in te schikken en zelfs de Dordtse gedeputeerden bij monde van Halewijn, alhoewel zij het standpunt van de stad nog niet kenden, verwachtten dat men 'bij haar weinig difficulteit soude vinden'.[67] De gedeputeerden van Haarlem deelden de Ridderschap en Amsterdam nog eens het standpunt van die stad mee wat ertoe

62 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, *461*, Van der Heim aan Buys, *16* maart 1737.

63 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, *461*, Van der Heim aan Buys, *16* maart 1737.

64 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 175, Res. 16 maart 1737.

65 NHA-SAH, rood 126, Vroedschapres. 1737, Res. 18 maart 1737, f. 13r.

66 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 19 maart 1737.

67 NHA-SAH, rood 126, Vroedschapres. 1737, Akersloot, Boelema en Strijen aan de vroedschap, 19 maart 1737.

leidde dat deliberatie over de instructie werd uitgesteld. Ondertussen vroegen de Haarlemse gedeputeerden dezelfde dag in een brief aan hun stadsbestuur om positief te reageren op een tussenvoorstel, omdat ze verwachtten dat de meeste leden 'gelijk het sig laat aansien voor het inschicken zouden mogen verklaren'.[68] Dit tussenvoorstel hield in dat een commissie zou kijken naar de bezwaren van Van der Heim op het 26e artikel, maar dat hij wel de eed zou afleggen op de nu voorliggende instructie. Bovendien waren de Haarlemmers ervan overtuigd dat Van der Heim niet van plan was het ambt aan te nemen als er niets veranderde.[69]

Van der Heim gaf niet toe en de gedeputeerden van Dordrecht, Delft en Haarlem konden hun goedkeuring evenmin geven aan het voorstel, omdat hun stadsbesturen nog niet hadden gereageerd.[70] Deze steden werden gesommeerd om met een standpunt te komen. Op 25 maart konden de Amsterdamse gedeputeerden aan het thuisfront rapporteren dat 'de Heeren Gedeputeerden van Haarlem, en Delff zigh genegen getoont zigh daaromtrent bij het sentiment van de andere leeden te voegen, maar de heeren van Dordreght hebben geseght, daarover aan de heeren haare Principalen te hebben geschreven, ende vervolgens niet eerder, als op aanstaande dinghsdagh, zigh nader te kunnen expliceren'.[71] Dordrecht wilde wel inschikken, maar het bleef de raadpensionaris verbieden om zich te bemoeien met het begeven van de schouten, vroedschappen en andere ambten in de steden.[72] Daarin bleef de stad volharden in de vergadering van 27 maart. Van der Heim klaagde bij Buys dat men van hem meer vergde 'als oyt aan eenigh Raadtpensionaris gevergt' was en dat hij sterk overwoog het ambt niet aan te nemen.[73] Hij was echter wel gevoelig voor de moeite door Amsterdam gedaan om hem benoemd te krijgen dat hij met het eerste gedeelte van artikel 26 'met het verkiesen, off stellen van eenighe officieren, vroedschappen, off andere magistraten in de steden' instemde op voorwaarde 'dat het zelve bepaalt worde tot steeden, stem in staat hebbende', de stemhebbende steden dus, en dat de passage 'van ampten in steden daar uijtgelight werde'.[74] Dordrecht wilde toegeven als alleen het woordje 'stemmende' zou worden toegevoegd en verder geen veranderingen kwamen. Dus kon het niet met het voorstel akkoord gaan.[75]

Op verzoek van Amsterdam trad Van Wassenaer Obdam nog een keer in overleg met Van der Heim om hem alsnog over te halen. Tijdens dit overleg werd Van Wassenaer Obdam gestoord door Halewijn die hem de voorwaarden van Dordrecht kwam meedelen.[76]

Ook Delft en Haarlem hadden nog bedenkingen, maar Haarlem vond het de vergadering onwaar-

68 NHA-SAH, rood 126, Vroedschapres. 1737, Akersloot, Boelema en Strijen aan de vroedschap, 19 maart 1737.

69 NHA-SAH, rood 126, Vroedschapres. 1737, Akersloot, Boelema en Strijen aan de vroedschap, 19 maart 1737.

70 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 22 maart 1737; RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Schuilenburgh, Barnevelt, Tierens, Diderik van Bleiswijck en De Bije aan stadsbestuur, 21 maart 1737.

71 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 25 maart 1737.

72 SAD, Kladres. Oudraad, 207, 25 maart 1737.

73 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 27 maart 1737.

74 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 27 maart 1737.

75 SAD, Kladres. Oudraad, 207, 28 maart 1737.

76 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss.Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 29 maart 1737.

dig om nog langer met haar eerste minster te ruziën.[77] Voor de vergadering van 30 maart benaderden de gedeputeerden van Amsterdam Van der Heim nog eens om te polsen hoe hij er nu in stond. Zij troffen de thesaurier-generaal in gezelschap van Van Wassenaer Obdam. Van der Heim was bereid af te zien van zijn opmerking 'met relatie tot de ampten in de stemmende steeden'. Daarmee bleef de eerste alinea van artikel *26* ongewijzigd, maar tegen alle andere voorgestelde wijzigingen van Van der Heim maakten de meeste leden geen bezwaar.[78] Dordrecht was echter nog niet overstag en dreigde 'van haar voorighe toegeventheydt op de andere Poincten, te willen affgaan'.[79] Volgens die stad was de raadpensionaris gehouden aan de voorliggende instructie zonder enige verandering. Deze starre houding van Dordrecht en de wetenschap dat onder deze voorwaarden Van der Heim het ambt niet zou aanvaarden betekende dat er nog verder gesproken moest worden. De Amsterdamse gedeputeerden geassisteerd door Van Wassenaer Obdam en de secretaris Buys praatten op 2 april nog twee uur in op de thesaurier-generaal. Hij was bereid het ambt te aanvaarden op voorwaarde dat de reeds geaccordeerde verbeteringen niet ongedaan zouden worden gemaakt.[80] Na dit gesprek volgde de vergadering van de Staten. Artikel *26* kwam uitgebreid aan orde. Van der Heim werd geacht de eerste alinea naar de letter te zullen nakomen:

'En zal hem op den Eed verbooden weezen zig eenigsints te bemoeijen met het verkiezen off stellen van eenige officieren, vroedschappen off andere magistraten, en het vergeeven van ampten in de stemmende steeden'. Het woordje 'stemmende' was aan de tekst toegevoegd. Hiermee zou Van der Heim zijn invloed, door middel van het benoemen van familie, in de stemhebbende steden van Holland niet kunnen uitbreiden. Voor de verdere inhoud mocht Van der Heim volstaan met te verklaren, dat hij niemand zou voordragen die niet van nut was voor het land.[81]

De definitieve tekst was aanmerkelijk veranderd ten opzichte van het concept dat Van der Heim was voorgelegd.[82]

> Artikel *26*: 'En sal hem op den eed verbooden zyn, sig eenigsins te bemoeien met het verkiesen of stellen van eenige Officieren, Vroedschappen of andere Magistraaten, en het vergeeven van Ampten in de stemmende Steeden, als meede voor iemand, wie het ook soude moogen weesen, te versoeken eenige comtable Ampten, waar door verstaan worden de Ampten van Ontfanger Generaal van Holland, mitsgaders van de verdere Ontfangers van 's Lands gemeene Middelen, als meede van de ordinaris en extraordinaris Verpondingen, gelijk ook de Ampten van Rentmeesters in deese Provincie; en sal voorts op den eed moeten verklaaren, dat hy niemand ooit tot ondienst van den Lande sijns weetens tot eenige Staat sal recommandeere, wie het ook soude moogen weesen, en daar in te sullen gebruiken alle moderatieen discretie, soo als een eerlijk en getrouw Minister kan doen, en als voorige Raadpensionarissen, en die, welke daar in souden moogen meest precis geweest zyn, gedaan hebben'.

De bewoordingen die gebruikt waren bij het formuleren van de instructie van Cats, kwamen nu ook terug in de instructie van Van der Heim. Hij had zijn zin gekregen. Deze formulering was minder

77 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens en De Bije aan stadsbestuur, 30 maart 1737.

78 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 30 maart 1737.

79 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 30 maart 1737.

80 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 2 april 1737.

81 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 877, Minres. 2 april 1737, f. 51-f. 53.

82 Deze tekst staat in de instructie die aan Jacob Gilles voorgelegd werd. Dit was de tekst die op 2 april 1737 was vastgesteld en waarop Van der Heim op 4 april 1737 werd beëdigd. Zie NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 184, Res. 1746, 1 september 1746, 491 verwijzing naar beëdiging Van der Heim en 496/7 de tekst van de artikelen *26* en *29*.

strak en uitgespeld dan de oorspronkelijke tekst van het artikel. Opmerkelijk is wel dat de aanstelling van Cats zich afspeelde in een tijd waarin stadhouder Frederik Hendrik een flinke greep had op de benoemingen, terwijl Van der Heim in een stadhouderloze periode aan de gang ging, toen de steden de benoeming zelf mochten doen en dus geen inmenging wensten.

Voor wat betreft artikel 29, over het aannemen van geschenken, vond hij de toevoeging onduidelijk en vroeg verduidelijking. Hij zou in de nieuwe instructie alleen nog van zijn naaste vrienden kleinigheden, met name bederfelijke waren, mogen accepteren.

> Artikel 29 'En sal den voorschreeven Raadpensionaris eed doen, dat hy hem na alle de voorschreeven Poincten na uiterste vermoogen sal reguleeren, en voorts *alles* tot dienst van den Lande van Holland en Westvriesland doen, dat een goed en getrouw Raadpensionaris schuldig is en behoort te doen, ook geene giften, gaaven of geschenken, by de beschreeven Regten eenigsints verbooden, moogen ontfangen, genieten of profiteeren van niemand, het zy Steeden, Collegien, Compagnien, Kaameren, Personagien, of particuliere Persoonen, *uitgesondert dat hy van sijn naaste Vrienden sal moogen ontfangen kleinigheeden van eigen Vrugten of Vangst die ten eerste geconsumeert worden,* ten waare nogtans dat hy wiste dat die geene, dewelke aan hem iets by de beschreeven Regten gepermitteert mogten koomen aan te bieden, eenige saaken aan haar Edele Groot Mog. of der selver Gecommiteerde Raaden te doen hadden, of apparentelijk te doen souden krygen, in welken gevalle hy niets ter weereld, hoe klein of gering het ook soude moogen weesen, sal moogen aanneemen'.[83]

Op het 29e artikel kreeg hij nadere uitleg. Passages daarin over het aannemen van giften, gaven en geschenken zullen worden veranderd in 'sal ook niet moogen neemen eenige giften, gaaven of geschenken bij de beschreeve Regten eenigsins verbooden'. Ook artikel 29 werd naar aanleiding van de opmerkingen van Van der Heim aangepast.[84]

> Artikel 29: 'En sal den voorschreeven Raadpensionaris eed doen, dat hy hem na alle de voorschreeve Poincten na uiterste vermoogen sal reguleeren, en voorts alles tot dienst van den Lande van Holland en Westvriesland doen, dat een goed en getrouw Raadpensionaris schuldig is en behoord te doen, sal ook niet moogen neemen eenige giften, gaaven of geschenken, by de beschreeve Regten eenigsins verbooden'.

Dordrecht was nog steeds niet akkoord. De volgende dag probeerde men Dordrecht over te halen in te stemmen met de instructie. Halewijn was dit niet van plan, maar werd door burgemeester Van Slingelandt 'voorbij gesproken'. De weg was vrij voor de benoeming van een nieuwe raadpensionaris.[85] Op 4 april werd Anthonie van der Heim benoemd tot raadpensionaris. De Amsterdammers togen naar zijn huis om hem te feliciteren met zijn nieuwe functie.

4.10 Conclusie

Na het overlijden van Simon van Slingelandt ontstond er een vacature voor de functie van raadpensionaris. De Republiek verloor met Van Slingelandt een kundig staatsman. Wie hem moest opvolgen was de vraag. Er circuleerden verschillende namen. Onduidelijk was wie er nu werkelijk kandidaat

83 In cursief de voorgestelde toevoeging aan de tekst van 1720.

84 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 184, Res. 1746, 1 september 1746, 491 verwijzing naar beëdiging Van der Heim en 496/7 de tekst van de artikelen 26 en 29. Zie tevens noot 82.

85 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Bicker, Van de Poll, De Vrij Temminck, Boudaen, Buys en Jan de la Bassecour aan burgemeesters, 3 april 1737.

was. Van der Heim kreeg de meeste steun. Aan hem werd dan ook gevraagd de post te aanvaarden. Na aanvankelijke aarzeling was hij daartoe wel bereid, maar hij had zijn voorwaarden. Hij had geen moeite om te beloven de regeringsvorm in tact te laten. Hij had echter problemen met de tekst van met name artikel 26 dat ging over de bemoeienis van de raadpensionaris bij het benoemen van functionarissen in andere organen, in de steden en bij lagere overheden, of liever gezegd, het verbod daarop. Hij voelde zich hierin erg strak gehouden, pleitte voor versoepeling en was daar vasthoudend in. Hij kreeg niet helemaal zijn zin. Maar de uiteindelijke formulering was voor hem goed genoeg om de functie te accepteren. De onderhandelingen laten een Van der Heim zien die vasthoudend is en zaken tot in de puntjes geregeld wilde hebben. Hij kon zich dat ook veroorloven. De Staten wilden nu eenmaal hem als raadpensionaris.

5 In het centrum van de macht 1737-1741

5.1 De Republiek in de periode 1737-1741

In hoofdstuk drie werd reeds stil gestaan bij de afspraken die tussen Oostenrijk, Engeland en de Republiek werden gemaakt bij het Tweede Verdrag van Wenen in 1731. In ruil voor steun aan de Pragmatieke Sanctie offerde de keizer de Compagnie van Oostende, waarmee een belangrijke handelsconcurrent van de Republiek werd uitgeschakeld.[1] Karel VI liet hiermee dynastieke belangen prevaleren boven die van zijn onderdanen, alhoewel er wel werd afgesproken dat er binnen twee jaar een nieuw handelsverdrag zou worden gesloten tussen de Zuidelijke Nederlanden en de Zeemogendheden. In dat nieuwe handelsverdrag zou ook de tariefregeling, stammend uit 1680, herzien moeten worden. Deze regeling die Engeland en de Republiek tot hun eigen voordeel in het leven geroepen hadden, was zeer ongunstig voor de Zuidelijke Nederlanden.[2] De Zeemogendheden hadden in het recente verleden elke gelegenheid aangegrepen om de onderhandelingen op de lange baan te schuiven, maar de wens van Oostenrijk om herziening van de regeling bleef wel 'boven de markt hangen'. In 1737 moesten de Zeemogendheden eraan geloven en gehoor geven aan de eis van de keizer om een nieuw handelsverdrag te sluiten. In Antwerpen werd de conferentie gehouden, maar de regenten stonden niet in de rij om te worden afgevaardigd. Het samenstellen van een delegatie was al een klus.

Een tweede probleem leverde het opkomende Pruisen. Dit was tijdens het bewind van Frederik Willem I een lastige buur geweest. Als erfgenaam van Willem III had de koning eveneens aanspraak gedaan op diens erfenis. In hoofdstuk drie kwam al aan de orde, dat hij in 1732 met Oranje een verdeling overeen kwam. Daarmee had hij niet alleen Hooge en Lage Zwaluwe, Naaldwijk, Hondertland, Wateringen, Oranjepolder, 's Gravenzande, het Oude Hof[3] in Den Haag en het huis Honselersdijk verworven,[4] maar ook zijn bezetting van Meurs en Lingen definitief gemaakt.[5] Met de aankoop van het graafschap Bentheim in hetzelfde jaar naderde hij de oostgrens van de Republiek, een gebied dat traditioneel onder haar invloed stond.

Tevens liet de Pruisische koning aanspraken gelden op Gulik, Berg en Ravestein. Deze gebieden waren met het verdrag van Xanten in 1614 aan de keurvorst van de Palts-Neuburg gekomen. De

1 Het was echter niet zo dat alle handelsactiviteiten stopten. In de periode 1730-1745 werd er handel gedreven op Bengalen onder leiding van de Oostendenaar François de Schonamille. Verder verzorgden de Zuid-Nederlanders commissieladingen voor Zweedse, Deense en Portugese schepen, die via de Keizerlijken van vrijhandel konden genieten in Bengalen. Enkele personeelsleden van de VOC investeerden in deze privé handel. Zie Parmentier, *De holle compagnie*, 8.

2 De tariefregeling betrof een stelsel van inkomende en uitgaande rechten.

3 Het huidige paleis Noordeinde.

4 Peele, *Een uitzonderlijke erfgenaam*, 169; Bruggeman, *Nassau*, 285 e.v.

5 Schutte, *Oranje*, 15.

keurvorst van Brandenburg had toen Kleef-Mark en Ravensberg gekregen.[6] Met Gulik, Berg en Ravestein in bezit dreigde de Pruisische koning de controle te krijgen over de Beneden-Rijn en de Maas.[7] Een onwenselijke situatie dreigde er voor de Republiek. Haar politiek was er op gericht om aan haar grenzen een buffergebied van zwakke staten te hebben, die in stand gehouden werden door onder andere militaire steun.[8] Er lagen veelal kleine Staatse garnizoenen in Oost-Friesland, Munster, Gulik, Kleef, Berg en Mark, Lingen en Meurs. De unificatiepolitiek in Pruisen gooide roet in het buitenlands-politieke eten van de Republiek.[9] De toenemende machtsconcentratie in Pruisen aan de oostgrens wekte in brede kring grote ongerustheid.[10]

Naast zijn claims op Gulik en Berg bemoeide de Pruisische koning zich ook nog eens met de opvolging in Oost-Friesland. Voorts waren er grensschendingen gepleegd in het kader van het beruchte Pruisische rekruteringssysteem voor de Potsdammer garde of het leger in het algemeen. Het ging hierbij vaak om gewelddadige werving,veelal om ontvoeringen, of het aanzetten tot desertie door illegaal opererende ronselaars.[11] Door deze verschillende kwesties in dezelfde periode aan de oostgrens van de Republiek werd Van der Heim gedwongen op meerdere schaakborden tegelijk te spelen, met Pruisen als tegenstander. Frederik Willem I overleed op 31 mei 1740 en er werd van uit de Republiek met belangstelling gekeken naar zijn opvolger Frederik II.

In dat jaar, 20 oktober om precies te zijn, overleed ook keizer Karel VI van Oostenrijk. De garanties die hij voor zijn dochter, Maria Theresia, met betrekking tot de opvolging had geprobeerd te verkrijgen door Engeland, Frankrijk, Pruisen en de Republiek ertoe te bewegen de Pragmatieke Sanctie te onderschrijven, bleken weinig waard. Met het binnenvallen in december door Pruisen van Silezië, dat behoorde tot de Oostenrijkse erflanden, was de Oostenrijkse Successieoorlog een feit. Een oorlog waar de Republiek liever buiten wilde blijven. De discussie laaide op of men in deze oorlog neutraal moest blijven of dat men de aangegane verplichtingen diende na te komen. Deelname aan de oorlog zou gevolgen hebben voor de staat van 's lands financiën. Het leger zou immers vergroot moeten worden en daarmee hing samen het aanstellen van nieuwe generaals. Dat betekende dat men zich ook moest buigen over de vraag of men Willem IV een generaalsfunctie zou aanbieden. Een functie waar de Friese stadhouder op grond van zijn afkomst recht op meende te hebben.

5.2 Het netwerk rond Van der Heim

Als nieuweling in de politieke arena had Van der Heim mensen om zich heen nodig die hem – zeker in die eerste tijd met raad en daad terzijde konden staan. Een belangrijke steun was de president van de Hollandse Ridderschap, graaf Johan Hendrik van Wassenaer Obdam. Van Wassenaer, die het raadpensionarisschap na de dood van Van Slingelandt waarnam, had zich ingezet voor Van der Heims kandidatuur en werd één van diens vertrouwelingen.[12]

6 Beide vorsten bleven aanspraak maken op de volledige erfenis en voerden ook de wapens en titels van alle gebieden. Zie Groten e.a. (eds.), *Die Jülich-Klevische Erbstreit 1609. Seine Voraussetzungen und Folgen.*

7 De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

8 Smit, *Buitenlandse politiek*, 12.

9 Smit, *Buitenlandse politiek*, 213.

10 De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

11 De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

12 Brokken (ed.), *Heren van Stand*, 172.

De nieuwe raadpensionaris kon ook rekenen op de steun van de griffier François Fagel, een zwager van Van Slingelandt. Deze bekleedde de positie van eerste griffier vanaf 1690 en was net als Van der Heim persoonlijk bevriend geweest met Van Slingelandt. Fagel had de buitenlandse correspondentie van Van Slingelandt overgenomen, wanneer deze door de jicht gedwongen het bed moest houden.[13] Door zijn lange staat van dienst en kennis van de buitenlandse politiek zal hij zeker een vraagbaak voor Van der Heim zijn geweest. Hij was bovendien loyaal, werd geroemd door vriend en vijand om zijn inzicht. Hij was bescheiden met het naar voren brengen van zijn opvattingen, maar stellig in zijn overtuigingen. Hij was een gentleman, wars van intriges.[14] Een ideale man voor Van der Heim om van te leren. Als thesaurier-generaal werd de secretaris van de Raad van State, Nicolaas ten Hove, benoemd. Deze was gehuwd met Maria Françoise Fagel, een dochter van Cornelis Gerrit Fagel en nicht van de griffier. Adriaan van der Hoop volgde Ten Hove op als secretaris van de Raad van State. Van der Hoop, die zijn loopbaan was begonnen als advocaat bij het Hof van Holland, werkte voordat hij secretaris werd als commies op het kantoor van raadpensionaris Van Slingelandt.[15] De groep rond de overleden raadpensionaris Van Slingelandt bleef aan de macht. Ten Hove overleed al in 1738. Het overlijden van zijn jeugdvriend greep Anthonie erg aan. Van der Heim gaf hoog op over zijn kwaliteiten[16] 'UWEG sal reets hebben vernomen door de voorige brieven het afsterven van den Heer Thesaurier Generaal Ten Hove dat ik een groot verlies agte, aangesien de deugt en uitmuntende bekwaamheden van dien Heer, welken ik buiten dat regretteere wegens onse kennis van de jeugd af, en vertrouwde vriendschap met welke [hij] mij vereerde'.[17]

Anthonie onderhield gedurende zijn gehele raadpensionarisschap nauw contact met de pensionaris van Amsterdam, Jacob de la Bassecour. Hun brieven waren in het begin voor een groot gedeelte gewijd aan kwesties zoals Gulik en Berg en naderhand de Oostenrijkse Successieoorlog, maar lieten ook ruimte voor persoonlijke zaken. Er werd bijna dagelijks gecorrespondeerd. Van andere belangrijke pensionarissen, zoals Gilles (Haarlem), Van Neck (Rotterdam) en Bisdom (Delft) is veel minder materiaal in het archief te vinden. De correspondentie met hen is ook niet zo frequent als met De la Bassecour. Het is overigens opmerkelijk dat we in de registers van uitgaande brieven in Van der Heims archief geen afschriften aantreffen van brieven aan De la Bassecour. De brieven en kopieën daarvan bevinden zich in het archief van de familie Fagel en beginnen in het jaar 1741.[18] Wat de raadpensionaris aan De la Bassecour in de jaren 1737–1741 schreef moeten we afleiden uit de brieven van de laatste.

13 Aalbers, *Republiek*, 208-209.

14 Heringa, *Fagel*, 54-56.

15 Habermehl, *Joan Cornelis van der Hoop*, 21.

16 Van der Heim was niet de enige die hoog opgaf over Ten Hove. Ook Van Goslinga en de Franse ambassadeur De Fénelon lieten zich op dezelfde manier uit over de jonge thesaurier-generaal.

17 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Registers van uitgaande brieven 1738, Van der Heim aan Hendrik Hop, 4 februari 1738. Ook Willem Bentinck rekende Ten Hove tot zijn vrienden. Na het overlijden van Ten Hove schreef Bentinck aan zijn moeder: 'We were upon foot of friendship and familiarity together, which was very agreable and useful'. Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 6, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 4 februari 1738.

18 In Coll. Fagel zitten originele brieven van Van der Heim en afschriften van brieven. In 673 bevinden zich kopieën van brieven van Van der Heim aan De laBassecour over de periode 23 dec 1741-16 feb 1745; 2068 bevat originelen over de periode 15 jul 1741-23 dec 1741, 5285 afschriften over de periode 23 dec 1741-16 nov 1742; 679 originelen 5 mrt 1745-12 jul 1746; 680 afschriften over de periode 5 mrt 1745-12 jul 1746; 2072 originelen over de periode 20 mrt 1742-16 nov 1742.

Jacob de la Bassecour

De la Bassecour had door zijn lange staat van dienst veel ervaring. De in 1664 geboren zoon van de Waalse predikant Nicolaas de la Bassecour werd op 5 juli 1704 benoemd tot pensionaris van Amsterdam. In deze hoedanigheid bezocht hij bijna onafgebroken de vergaderingen van de Staten van Holland. Als tweede pensionaris naast Willem Buys voerde hij tot 1726 de omvangrijke correspondentie van de gedeputeerden ter dagvaart met de burgmeesters. In 1725 werd hij door de Staten-Generaal met twee leden naar Zeeland afgevaardigd om het gewest tot instemming te bewegen met het nieuwe concept-plakkaat op de convooien en licenten.[19] Naast politiek was hij ook financieel deskundig. In 1727 werd hij met raadpensionaris Van Hoornbeeck, Van den Boetzelaer uit de Ridderschap, pensionaris Visscher van Haarlem, Marcus, de pensionaris van Leiden en het Alkmaarse vroedschaplid Simon Schagen benoemd in een commissie tot redres der financiën van Holland.[20] Van der Heim was op dat moment de thesaurier-generaal. Wellicht dat de twee heren elkaar toen goed hebben leren kennen. Zoals al bleek was De la Bassecour nauw betrokken bij de benoeming van Van der Heim.

Tussen de beide mannen was er een wederzijds respect en bestond er een vriendschappelijke verhouding. De brieven, die ze aan elkaar schreven, behandelden hoofdzakelijk onderwerpen betreffende de binnen- en buitenlandse politiek, maar De la Bassecour vertelde ook over een wond aan zijn been, die er de oorzaak van was dat hij slecht kon reizen. Hij hield Van der Heim, in zijn typische zeventiende-eeuwse handschrift, op de hoogte van het genezingsproces.[21] Van der Heim maakte zich in 1741 druk over de kosten van een reis die De la Bassecour had gemaakt en die niet vergoed waren door haar Hoog Mogenden.[22] Door deze intensieve correspondentie wist Van der Heim hoe er over bepaalde zaken werd gedacht in de Amsterdamse burgemeesterskamer. Omgekeerd waren de Amsterdammers op de hoogte van datgene waarmee de raadpensionaris bezig was; daarop probeerden zij uiteraard invloed uit te oefenen. Van der Heim profiteerde van de expertise van de ervaren De la Bassecour, maar het is mijns inziens te kort door de bocht om hieraan de conclusie te verbinden dat hij daardoor een werktuig was van de grote stad. Voor de beginperiode lijkt het mij juist van wijsheid getuigen dat hij luisterde naar ervaren mensen.

Het 'conclave'

In de eerste decenniën van de Republiek beheerste de machtige landsadvocaat Van Oldenbarnevelt het politieke toneel. Maar hij was geen alleenheerser. Van Oldenbarnevelt verzamelde belangrijke

19 BMHG, deel XXX, 178; Elias, *Vroedschap*, deel II, 771.

20 Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel VIII, Bijvoegsels, 117-118. 'Het heeft in de achttiende eeuw niet ontbroken aan pogingen om iets aan de deplorabele staat van de financiën te doen. Er zijn door de Hollandse Staten een drietal onderzoeken ingesteld resulterend in de rapporten van 1720, 1727 en 1750. Met de hierin vervatte talloze adviezen tot redres is weinig gedaan. Het bleek niet mogelijk eensgezindheid te bereiken voor een in eigen vlees snijdende institutionele hervorming van het staatsbestel van de Republiek.' Dormans, *Het tekort*, 85.

21 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 1 mei 1737. De Amsterdamse pensionaris had een wond aan zijn been, waardoor hij niet zo mobiel was: NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 7 juni 1737.

22 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2068, Van der Heim aan Jacob de la Bassecour, 15 juli 1741." ... over de kosten van UWEG reijse, en dat ik gaerne wil sonderen of er kans sal weesen om die saake aftedoen, en tragten die tot een goed eijnde te helpen brengen: immers kan UWEG verseekert zijn dat het aan mij niet sal haaperen; maar er zijn wonderlijke humeuren, en de saak diende met gemeene bewilliging door te gaan.'

personen om zich heen om steun voor zijn opvattingen te krijgen. Hij onderhield nauwe betrekkingen met de pensionarissen Johan de Haen (Haarlem), Rombout Hogerbeets (Leiden) en Hugo de Groot (Rotterdam). Hogerbeets was voor zijn benoeming tot pensionaris van Leiden in 1617 raadsheer in de Hoge Raad en een steunpilaar van de landsadvocaat.[23] Ook Fredrik Hendrik liet zich adviseren door een groep vertrouwelingen. De stadhouder had in Holland te maken met verschillende facties. Hij verbond zich niet, zoals zijn broer Maurits had gedaan, aan één van de facties, maar nam een tussenpositie in. Om zich heen verzamelde hij een groep vertrouwelingen uit de Staten-Generaal en de Staten van Holland. De samenstelling van die groep kon overigens wisselen. Daarnaast steunde hij op functionarissen uit zijn eigen, persoonlijke kring. Hiertoe behoorden Constantijn Huygens, de persoonlijk secretaris van de prins, diens zwager David le Leu de Wilhelm, maar ook Johan Polyander van der Kerckhoven, heer van Heenvliet en topdiplomaat François Aerssen, heer van Sommelsdijk.[24] Guido de Bruin heeft in zijn dissertatie *Geheimhouding en verraad* aandacht besteed aan formele en niet formele overlegstructuren. Hij kwam tot de conclusie dat een beleidscentrum – zoals hij dat noemde – als het 'conclave' hoorde in de manier van politiek bedrijven in de zeventiende en achttiende eeuw. De Witt maakte er een vaste gewoonte van belangrijke staatszaken vooraf in kleine kring te bespreken. In 1654 bleven de gesprekken over de door Cromwell gewenste Akte van Seclusie in eerste instantie beperkt tot een kleine groep regenten. Tot die groep behoorden Van Wassenaer Obdam uit de Ridderschap, enkele regenten uit Dordrecht, Cornelis Bicker uit Amsterdam, Nicolaas Stellingwerff uit Medemblik en secretaris van de Staten Herbert van Beaumont.[25]

Het informele overleg nam tijdens Willem III een steeds belangrijker plaats in. De stadhouder liet de officiële autoriteiten links liggen, stelde hen achteraf op de hoogte en regeerde met een kleine groep intimi.[26] Heinsius ging na de dood van Willem III en bij het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog op dezelfde voet voort. Maar het verschil met de periode van Willem III was dat de verhoudingen binnen de kerngroep anders kwamen te liggen. De rol van Amsterdam werd weer belangrijker, net als ten tijde van De Witt. Heinsius had direct na de dood van de koning-stadhouder de steun van de stad gezocht. De raadpensionaris deed geen stap zonder het advies van Amsterdam te hebben ingewonnen, aldus Stork-Penning; zij vond 'de volgzaamheid van Heinsius treffend'.[27] Van deze kerngroep maakten naast Amsterdam, dat vaak vertegenwoordigd werd door de pensionaris Willem Buys deel uit, Jacob van Wassenaer Duivenvoorde namens de Ridderschap, de pensionarissen Bruno van der Dussen (Gouda) en Isaäc van Hoornbeek (Rotterdam) en de generaliteitsambtenaren François Fagel (griffier van de Staten- Generaal), Simon van Slingelandt (secretaris van de Raad van State) en de thesaurier-generaal Jacob Hop.[28] Deze kerngroep werd door Franse agenten het 'conseil secret' genoemd. Binnen deze groep behoorden Bruno van der Dussen en Jacob van Wassenaer Duivenvoorde tot de vertrouwelingen van Heinsius.[29] Met het einde van de Spaanse Successieoorlog verloor de kerngroep langzamerhand de greep op de besluitvorming. De noodzaak was ook verdwenen.[30]

23 Groenveld, *Evidente factiën*, 15.

24 Groenveld, *Evidente factiën*, 35; Groenveld, 'Wegen van en naar Frederik Hendrik. Een prins en zijn verbindingen met de samenleving', *Jaarboek Oranje-Nassau* 2010, 33-53.

25 De Bruin, *Geheimhouding*, 335.

26 Troost, *Willem* III, 105-108; De Bruin, *Geheimhouding*, 341 e.v.; Groenveld, 'William III as Stadtholder: Prince or Minister?', 17-37.

27 Stork-Penning, *Grote Werk*, 109.

28 De Bruin, *Geheimhouding*, 352.

29 Veenendaal jr., 'Who is in charge here', 14.

30 De Bruin, *Geheimhouding*, 352-353.

Onder de dreiging van oorlog tijdens het raadpensionarisschap van Van der Heim nam de urgentie van een effectieve kerngroep weer toe. Dit vooroverleg kreeg de informele naam 'conclave'.[31] De Bruin trekt de parallel met het gelijksoortige beleidscentrum tijdens de Spaanse Successieoorlog.[32] Jorissen bestempelde het 'conclave' als het eigenlijke regerende college.[33] Deze opmerking wekt de suggestie dat andere colleges buitenspel stonden. Hij spreekt echter pas over 'conclave' vanaf maart 1746. Historici als Geyl, De Bruin en Porta nemen het van Jorissen over. Van Nimwegen noemt het overleg van 2 maart 1742 gehouden ten huize van Van der Heim over de generaalsbenoeming van Willem IV al een vergadering van het 'conclave'. Van Wassenaer Obdam, Anthony Repelaer, burgemeester van Dordt, Amsterdamse burgemeesters Dirk Trip en Jan van de Poll en de pensionarissen van Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Rotterdam, en Delft respectievelijk: François Teresteyn van Halewijn, Jacob de la Bassecour, Jacob Gilles, Lambert van Neck en Jacob Bisdom waren de leden van dit 'conclave'.[34] Qua samenstelling leek dit informele vooroverleg sterk op zijn voorganger tijdens de Spaanse Successieoorlog.

De opvolger van Van der Heim, Jacob Gilles, had een 'Raad van Tien' om zich heen. Hij werd er door Bentinck van beschuldigd dat hij met die raad 'de heele leiding aan zich wilde houden'. Bentinck was overigens wel een voorstander van meer centralisatie, maar dan onder leiding van de stadhouder met een rol voor hemzelf.[35] Het 'conclave' paste in de manier van politiek bedrijven ten tijde van de Republiek. Het was verre van uitzonderlijk.

5.3 Van der Heim aan het werk

Op 4 april woonde 1737 Van der Heim zijn eerste Statenvergadering bij als raadpensionaris van Holland. Er zouden er nog vele volgen. We hebben gezien dat hij de zwaarte van het ambt niet onderschatte. Hij had dit al bij zijn benoeming aangestipt. Hoe ging Van der Heim te werk in zijn nieuwe baan in het centrum van de macht? Hij was immers één van de belangrijkste beleidsmakers van de Republiek geworden. Wilde hij zoveel mogelijk in eigen hand houden of hield hij alleen de grote lijn in de gaten? Verzorgde hij zelf bijvoorbeeld zijn correspondentie of liet hij dat aan een klerk over? Legde hij zelf vast wat er in de vergadering van de Staten aan de orde kwam; met andere woorden maakte hij notulen?

Vanaf de eerste dag hield hij bij wat er werd besproken in de vergadering van de Staten van Holland. Voor zichzelf legde hij een notulenboek aan. Hij schreef kort op wat er aan de orde kwam.[36]

31 Van der Bijl, 'Helvetius', 165 n.1: Dit college moet niet verward worden met de besognes, die een officiële status hadden. Reeds in de zeventiende eeuw werd bijvoorbeeld door Johan de Witt geregeld vooroverleg gepleegd met enkele vooraanstaande regenten. In de achttiende eeuw wordt een dergelijk college voor officieus overleg 'conclave' genoemd; Jorissen schrijft over het ontstaan van het 'conclave': 'Zoo vormde zich, als vanzelf, een 'conjuratie of conclave', gelijk de leden hetzelve noemden, dat bijeen kwam als er iets bijzonders was; in wier midden hij, de raadpensionaris, meededeeling deed van de onderhandelingen te Parijs en Londen, en besprak, welke maatregelen genomen moesten worden'. Jorissen, *Historische Studiën*. 188. Helaas geeft hij geen bronvermelding; Porta plaatst het 'conclave' eveneens in de historisch gegroeide informele overlegstructuur. Porta, *Corver*, 186.

32 De Bruin, *Geheimhouding*, 353.

33 Jorissen, *Historische Studiën*, 188; Geyl, *Willem IV*, 161.

34 Van Nimwegen, *De Republiek*, 157.

35 Van Huffel, *Bentinck*, 209-210.

36 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, *446*, Notulen St.v.Holl. vanaf 4 april 1737.

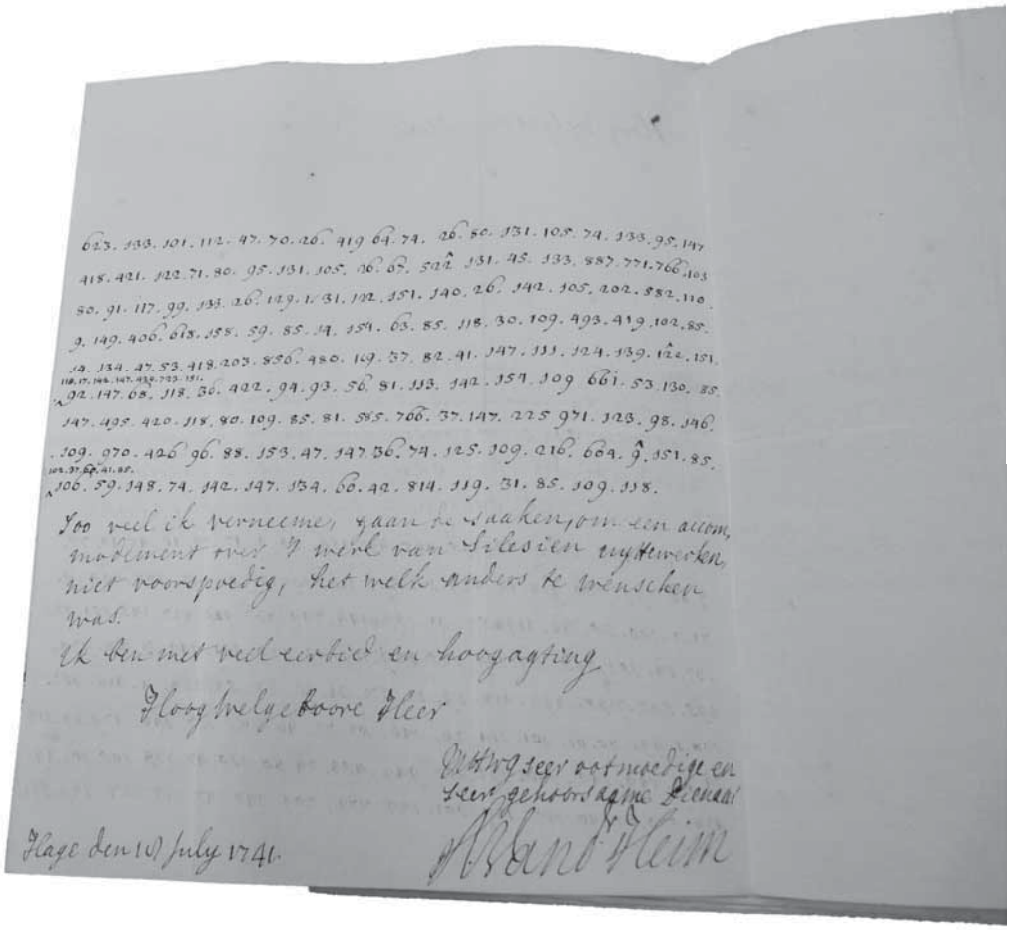

Afb. 15 *Brief van Van der Heim deels in geheimschrift aan de gezant in Berlijn Reinhard van Reede van Ginkel (Het Utrechts Archief, Archief Huis Amerongen, 3485, Van der Heim aan Van Reede, 18 juli 1741).*

Hij deelde de pagina in tweeën door in het midden een verticale streep te trekken. Aan de linkerkant schreef hij in telegramstijl het onderwerp en achter de streep noteerde hij kort het resultaat van de deliberatie. Zijn aantekeningen begonnen bescheiden. Eén regel per onderwerp, maar al snel vulden de bladzijden zich met meer tekst en waren er dus meer regels nodig voor één onderwerp. Er kwam ook meer aan de orde, lijkt het wel. Naarmate de tijd vorderde bevatten de notulen steeds meer informatie. Van der Heim werd in zijn aantekeningen langer van stof. De notulen waren duidelijk voor eigen gebruik. Het wemelde van de doorhalingen. Hij noteerde gegevens van elk onderwerp dat in de Staten van Holland aan de orde kwam, leert een steekproef. Hij wijdde aan elk onderwerp één hooguit een paar zinnen. De notulen moeten mijns inziens meer gezien worden als korte aantekeningen, zo men wil geheugensteuntjes, waardoor hij snel kon zien welke onderwerpen aan bod waren geweest. Zo belandde een veelkleurig palet aan onderwerpen in zijn notulenboek, of het nu ging om de benoeming van een predikant, een rekest van kooplieden over belemmering van de

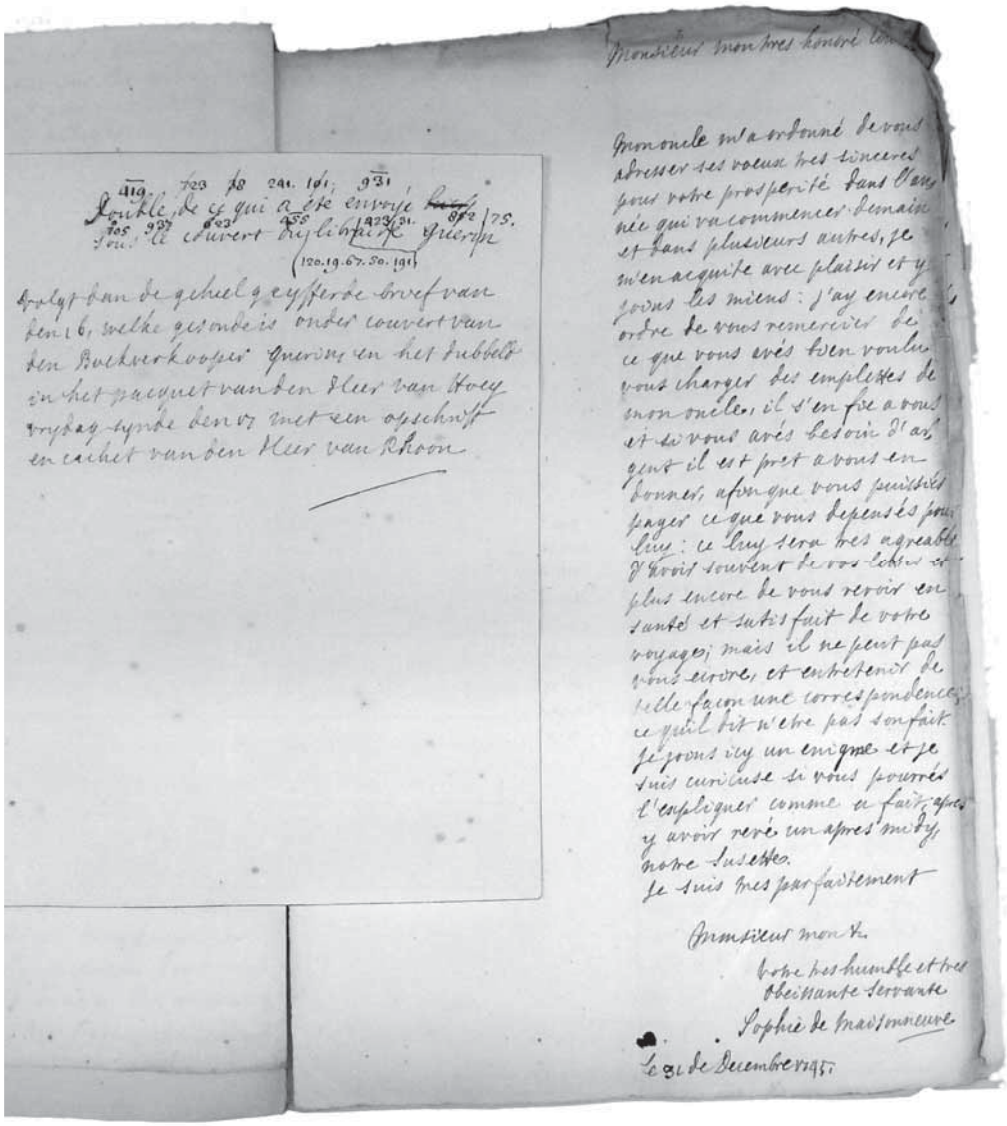

Afb. 16 Geheimschriftsleutel voor de briefwisseling met Thomas Isaac de Larrey (Nationaal Archief Den Haag, Archief Van der Heim, 748, Briefwisseling van De Larrey met Van der Heim, 1745-1746).

vaart op de Maas, een deliberatie over een antwoord van de Republiek aan Pruisen of over de financiën. Opvallend is dat het jaar 1740 – geen onbelangrijk jaar – ontbreekt.[37] Hij heeft meer dan een jaar geen gebruik gemaakt van het boek. Donderdag 2 juli 1739 was de laatste dag waarop hij notulen maakte in 1739, in het boek althans, want slaat men de bladzijde om, dan begint de versozijde

37 Van der Heim is in 1740 wegens ziekte vervangen door de pensionaris van Dordrecht Teresteyn van Halewijn. Deze vervanging werd geregeld in een resolutie van de Staten van Holland van 26 juli 1740. Het lijkt niet erg aannemelijk dat zijn ziekte de oorzaak is van het ontbreken van notulen over het gehele jaar. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, Bijvoegsels, 6.

met 11 januari 1741. Het is gissen waarom er anderhalf jaar geen notulen aanwezig zijn. Op 28 juli 1741 maakte Van der Heim de laatste notulen op deze manier. Het is echter niet zo dat hij geen notities meer maakte. Hij gebruikte alleen geen notulenboek meer. De tweede serie notulen[38] over de periode 1744-1745 is losbladig, heel fragmentarisch, niet zo gestructureerd als de eerste serie. In dit dossier komen we meer historische overzichten tegen van zijn hand, een lijst van bijlagen, de stemming over een rapport van 22 maart 1742, de eerste schetsen van het Plan voor de vrede van Europa uit 1744, een lijst met gesneuvelden van de slag bij Dettingen. Het lijkt alsof dit naderhand bij elkaar is gevoegd. Van belangrijke zaken legde hij dossiers aan. Hij verdiepte zich dan in de historie van het onderwerp, zocht retroacta in de vorm van oudere – vaak gedrukte – resoluties erbij en indien aanwezig ook de stemming van ridders en steden zoals die had plaats gehad in de Statenvergadering. Zo duikelde hij, bij de voorbereiding van de invoering van de *Personeele Quotisatie*, een resolutie met de stemming uit 1730 op.[39] Veelal noteerde hij ook de argumentatie van de stad bij de uitgebrachte stem. Bij sommige 'lastige' onderwerpen, zoals de invoering van een personele quotisatie, waren meerdere vergaderingen nodig. In zo'n dossier is dan ook goed te volgen hoe leden van gedachten veranderden of juist niet.

Van der Heim had ook de gewoonte zijn eigen brieven te schrijven. Dit is bijvoorbeeld mooi te zien in zijn brieven aan gezanten als Van Reede en vertrouwelingen als De la Bassecour.[40] Afschriften van zijn brieven werden door klerken in registers bijgeschreven. Van die registers is het eerste jaar (1737) niet bewaard gebleven. Daarnaast zijn niet alle uitgaande brieven in afschrift in de brievenboeken terechtgekomen. We missen zoals al eerder vermeld de uitgaande correspondentie met De la Bassecour bijvoorbeeld.

De binnenkomende brieven archiveerde hij zelf. Met afschriften in de brievenboeken had hij de hele correspondentie bij de hand. Het was in de Republiek lastig om zaken binnenskamers te houden. Dat was niet anders in de tijd van Van der Heim. Dit had vooral te maken met het feit dat zoveel regenten deelnamen aan het bestuur en gemakkelijk toegang hadden tot archivalia, al moest daar bij de griffier of een secretaris, die het archief beheerde, wel om toestemming worden gevraagd. Van der Heim opereerde voorzichtig. Wanneer hij vermoedde dat zijn brieven wel eens door mensen gelezen konden worden voor wier ogen ze niet bestemd waren, nam hij maatregelen. Door de gespannen situatie met Pruisen bijvoorbeeld was het soms raadzaam zorgvuldig te werk te gaan. De gezant in Berlijn, Van Reede, ontving dan ook wel eens gecodeerde brieven. Cijfers in plaats van letters.[41] In de archieven van Van Reede en Van der Heim hebben wij echter geen sleutels aangetroffen bij de correspondentie van Van der Heim. In de correspondentie met de speciale gezant De Larrey wel! Thomas Isaac de Larrey (1703-1795) was in 1745-1746 in Frankrijk en voerde daar onderhandelingen. In zijn correspondentie is een geheimschriftsleutel gevonden.[42] In de brievenboeken met af-

38 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen Van der Heim o.a. notulen St.v.Holl., 1744-1745.

39 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 387, Aantekeningen Van der Heim e.a., inzake financiële aangelegenheden 1736-1745.

40 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484 en 3485, Brieven Van der Heim. Een gedeelte van de brieven aan De la Bassecour zit in het Fagel archief Coll. Fagel, 679, 2068 en 2072. Het zijn overigens de enige overgebleven originele brieven aan De la Bassecour, die zijn aangetroffen.

41 Voorbeelden van brieven waarin van Van der Heim midden in de brief overgaat op cijfercodes zijn brieven van 20 juni 1741, 18 juli 1741 en 26 december 1741; zie HUA, Huis Amerongen, 3485, Van der Heim aan Van Reede, respectievelijke data. Over het gebruik van geheimschriftsleutels Groenveld, ' "Chijffre pour la communication avec mr. Jermijn, de l'année 1647". Geheimschriftsleutels als bron voor netwerkreconstructies rond prins Willem II', 55-78.

42 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 748, Briefwisseling van De Larrey met Van der Heim, 1745-1746.

schriften staat voor de gecodeerde gedeeltes van een brief het woordje 'cijffer' met een accolade, die het exacte gedeelte aangeeft.

Anthonie van der Heim nam het ambt van raadpensionaris zeer serieus. Zijn manier van werken was gedegen. Hij had de neiging om veel vast te leggen. Het aanleggen van dossiers over bepaalde onderwerpen bleef hij zijn gehele carrière doen. De periode waarin hij notulen schreef valt grofweg samen met zijn eerste termijn. Daarna werd er nog fragmentarisch genotuleerd. In ieder geval niet meer bij elkaar gehouden in één notulenboek.

5.4 Kwesties met Pruisen

Gulik en Berg

De kwestie van de opvolging in de hertogdommen Gulik en Berg werd actueel toen bleek dat de keurvorst van de Palts, Karel III Filips (1661-1742), uit het huis Palts-Neuburg, geen wettelijke erfgenamen zou hebben. De keurvorst zelf schoof zijn neefje, de zevenjarige Karel Filips Theodoor, de hertog van Palts-Sulzbach, naar voren als rechthebbende op de hertogdommen. Er waren echter ook andere vorsten, die meenden aanspraak te kunnen maken op Gulik en Berg. Op basis van afstamming dachten ook de Pruisische koning en de keurvorst van Saksen recht te hebben op de beide hertogelijke titels; de Pruisische koning, omdat zijn overgrootmoeder, Anna, de nicht was van Joan Willem, de in 1609 overleden hertog van de Palts, Gulik, Kleef en Berg en de keurvorst van Saksen, die een afstammeling was van de dochter van Jan III (1490-1539), hertog van Kleef en Maria (1491-1543), de erfdochter van Willem, hertog van Gulik en Berg. Zijn rechten werden ontleend aan een brief uit 1483 van keizer Frederik III waarin Maria als erfdochter was erkend.

Karel III Filips zocht bondgenoten en vond die in de keurvorsten van Beieren en Keulen.[43] Door een geheim verdrag hadden de keurvorsten zich verbonden aan de kandidatuur van de jonge Karel Filips Theodoor. Belangrijker was dat ook Frankrijk en de keizer het verdrag en dus ook de kandidatuur ondersteunden. In de lente van 1736 kregen de keizerlijke gezant Uhlefeld en de Franse gezant De Fénelon opdracht om ook de Republiek voor het verdrag te winnen. De Staten-Generaal antwoordden dat zij alles in het werk zouden stellen het geschil bij verdrag te vereffenen. De Pruisische koning was in het geheel niet tevreden met deze opstelling en liet dat bij monde van zijn gezant Abraham George Luiscius[44] de Staten-Generaal weten. Pruisen had vervolgens voorstellen gedaan tot opdeling van de erfenis. Zo stelde de koning voor, Gulik aan de hertog van Sulzbach te laten als de Pruisische koning Berg, Ravestein[45] en Wijnendaal zou mogen bezitten. Voor deze poging tot gebiedsuitbreiding hadden de Staten-Generaal zich ongevoelig getoond. Ook de keurvorst van de Palts ging niet op de voorstellen in, omdat een nauwkeurig onderzoek van de bewijzen, die Pruisen had aangedragen, geen gronden had opgeleverd waarop de Pruisische koning recht zou kunnen doen

43 Op zich niet zo vreemd, want zowel Sulzbach als de keurvorsten van Beieren en Keulen waren telgen uit het huis Wittelsbach en waren allen rooms-katholiek.

44 Luiscius was een Nederlands jurist in Pruisische dienst, die van 1733 tot en met 1739 en van 1742 tot april 1743 Pruisen in de Republiek vertegenwoordigde. Zie Schutte, *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers*, 352.

45 De heerlijkheid Ravestein werd geheel door de Republiek omgeven en deed dienst als pand voor de schuldeisers, die in 1703 200.000 rijksdaalders aan de keurvorst hadden geleend. De Republiek kon er niet mee akkoord gaan als Ravestein aan Pruisen zou toevallen, Arch. St.-Gen., 4265, Secr. Res. 9 september 1728; Van Rappard, *Briefwisseling*, 269 n. 4.

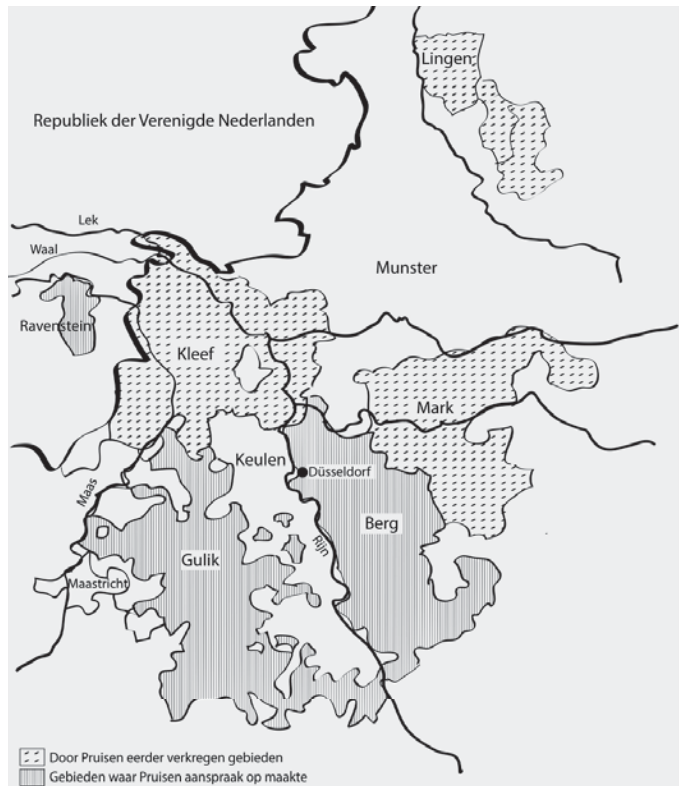

Afb. 17 De situatie aan de oostgrens van de Republiek tijdens Gulik-Bergse kwestie (kaart J.E. Dral).

gelden op Gulik en Berg. En zo bleef de impasse bestaan. Daarmee ook de dreiging dat Pruisen wel eens militair kon ingrijpen. Dat had het al eerder, in 1702, gedaan in Meurs en Lingen. De daar gestationeerde Staatse troepen moesten deze plaatsen toen verlaten. Een zelfde scenario dreigde nu in Gulik en Berg,[46] juist toen Van der Heim aantrad als raadpensionaris. Een Pruisische machtsconcentratie leek te ontstaan aan de oostgrens en werd met ongerustheid gade geslagen.

De ongerustheid in het nabij gelegen Gelderland vereiste dat er iets moest gebeuren. Om de gemoederen in dat gewest tot bedaren te brengen stelde De la Bassecour een besogne voor.[47] Van der Heim zag voor de Republiek de rol van bemiddelaar. Daar was zijn politiek dus op gericht.

De Republiek wil een bemiddelende rol spelen

Veertien dagen na zijn aantreden kreeg Van der Heim de Pruisische gezant Luiscius op visite. In het onderhoud dat hij op 18 april 1737 met hem had, kwam de verlenging van het gezantschap in Berlijn van de Nederlandse gezant Reinhard van Reede van Ginkel ter sprake. Koning Frederik Willem I zou het aangenaam vinden, wanneer Van Reede nog enige tijd aan zijn hof zou blijven. Van der Heim wist dat Van Reede eigenlijk naar huis wilde komen om privézaken te regelen. De raadpensionaris

46 Smit, *Buitenlandse politiek*, 213.

47 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 27 april 1737.

hoorde het verzoek van de gezant aan en antwoordde dat hij op de hoogte was van de wens van Van Reede. Van zijn kant verzocht hij Van Reede niet te veel haast te maken met zijn vertrek en adviseerde hem om een goed moment af te wachten waarop hij 'met satisfactie' kon vertrekken, zodat er geen verkoeling in de vriendschappelijke relatie zou optreden.[48] Hij wilde de Pruisische koning niet onnodig tegen de haren in strijken. Toch ging hij bij ervaren politici langs om na te gaan of hij Van Reede het juiste advies had gegeven. Dat bleek zo te zijn, want enige dagen later schreef hij in een korte brief met 'voornaame leeden' te hebben overlegd en dat men oordeelde – gezien de situatie – dat Van Reede zijn vertrek nog wat uit moest stellen.[49] De ideeën aan het hof over Gulik en Berg wilden nog wel eens veranderen. Dus had hij er belang bij dat de ervaren Van Reede op zijn post bleef om hem op de hoogte te houden welke wind er aan het hof waaide.[50] De raadpensionaris was trouwens benieuwd wat Van Reede daarover te zeggen had. Pruisen niet irriteren: dat was de lijn die Van der Heim volgde. Hierin werd hij gesteund door Amsterdam en ook door de leider van de Engelse regering, Robert Walpole.[51]

Aan het Keulse hof resideerde Barthold Douma van Burmania als Staatse gezant. Deze had ook het hof van de keurvorst van de Palts onder zijn hoede. Via hem vernam de raadpensionaris hoe de vlag er in Mannheim bij hing. Van Burmania was ingenomen met de komst van een nieuwe raadpensionaris.[52] Hij schreef Van der Heim dat de Paltische keurvorst, Karel III Filips, hem in een kort gesprek toevertrouwde geen bemoeienis van de Republiek te willen in de kwestie Gulik en Berg. De heersende opinie aan het hof was dat de Republiek de belangen van de Palts en Sulzbach niet gunstig gezind was. Dit zou de keurvorst wel eens verder in de armen van Frankrijk kunnen drijven en de Republiek zou zodoende 'de persuasie op de KV[53] en sijne ministers' wel eens kunnen verliezen.[54] Met deze analyse zat Van Burmania er niet ver naast. De gezant kreeg de keurvorst niet meer te spreken, maar moest zich voor een onderhoud wenden tot mr. Blondel. Deze man van 'bequaamheit' was 'te vooren te Turin, Hanover, Madrit en in den laesten oorlog te Mannheim geemployeert'[55] geweest en was nu wederom in dienst van de keurvorst. Deze deelde Van Burmania mee dat Pruisen en de keurvorst, die al in contact stond met het Franse hof, de kwestie het liefst zonder tussenkomst van bemiddelaars wilden oplossen.[56] Mr. Blondel had er voor gezorgd dat zijn broodheer een subsidie van Frankrijk had gekregen. Dat had zijn positie aan het hof versterkt.[57] Van der Heim en de Staten van Holland zagen het gevaar aankomen dat de Republiek buitenspel zou worden gezet in een gebied – we zagen het hiervoor – waar ze traditioneel veel invloed uitoefende. Daarom wilde hij Pruisen en de Palts zo snel mogelijk aan de onderhandelingstafel zien te krijgen. Hij stelde de Engelse regering van het

48 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 19 april 1737. Van Reede was sedert 1730 de Nederlandse gezant in Pruisen.

49 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 4 mei 1737.

50 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 2 juli en 26 augustus 1737.

51 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 29 oktober 1737.

52 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Barthold Douma van Burmania aan Van der Heim, 23 april 1737. 'Het zal mij eere en vermaak sijn, hierinne eene regel van UWEG te ontfangen', schreef hij aan Van der Heim. Van Burmania had een moeizame relatie met Van Slingelandt en had het gevoel tijdens zijn laatste conversatie met hem dat zijn berichten de raadpensionaris mishaagden.

53 De keurvorst.

54 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 6 mei 1737.

55 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 15 mei 1737.

56 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 9 mei 1737.

57 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 15 mei 1737.

Nederlandse voornemen op de hoogte door middel van de Staatse gezant in Londen, Hendrik Hop.[58] Via verschillende kanalen was intussen duidelijk geworden dat de keizer de kandidatuur van de hertog van Sulzbach op Gulik en Berg zou ondersteunen in ruil voor de steun van de keurvorst aan de Pragmatieke Sanctie.[59] Over deze afspraak waren de hoven van Beieren en Keulen niet erg te spreken. Dat vernam Hop op 9 mei van de Engelse minister van buitenlandse zaken, Lord Harrington.[60]

Frankrijk en de keizer wilden eigenlijk dat de Republiek en Engeland zich zouden aansluiten bij het verdrag dat de keurvorst steunde, maar daar voelden de beide Zeemogendheden weinig voor. Ze zagen uitsluitend een bemiddelende rol voor zich weggelegd.[61] Engeland volgde dezelfde politieke lijn als de Republiek, stelde Van der Heim tevreden vast. De keizer en Frankrijk waren niet blij met deze opstelling, maar de Staatse ambassadeur in Frankrijk,Van Hoey, verzekerde Van der Heim dat de vriendschap van de Franse eerste minister, kardinaal Fleury, oprecht was en hij geenszins over de staat wilde heersen.[62]

Van der Heim schreef op 21 mei aan Hop dat hij de ruziënde partijen aan tafel wilde krijgen. Amsterdam stelde bij monde van De la Bassecour in een brief aan Van der Heim op 29 oktober voor om, in samenwerking met Engeland, de keizer, Frankrijk, de Pruisische koningen de keurvorst van de Palts,'ten spoedigsten te inviteren tot eene vriendelijke conferentie in den Haag'.[63] De Republiek deed vervolgens de betrokken partijen dit voorstel. Het behoefde wat overreding voordat de keizer en Frankrijk daarmee akkoord gingen. De Pruisische koningen de keurvorst van de Palts zouden op initiatief van De Republiek en Engeland in Den Haag bij elkaar komen om te zoeken naar een oplossing voor de successie in Gulik en Berg. Deze conferentie kon enkel doorgang vinden wanneer er aan bepaalde voorwaarden werd voldaan. Zo zou de Pruisische koning geen (militaire) actie ondernemen, wanneer de keurvorst onverhoopt zou komen te overlijden. Er zou dan ook niets veranderen hetzij burgerlijk hetzij militair in de landen waarover het geschil ging.

De keurvorst ging meteen op het voorstel in, want onder deze voorwaarden zou de hertog van Sulzbach de landen houden waarover het geschil ging en die hij nu regeerde. De Pruisische koning ging uiteraard niet akkoord en stelde in juli onder andere voor dat de landen zouden worden bezet door neutrale troepen.[64] De onderhandelingen konden dus nog niet beginnen. Voordat Luiscius het Pruisische voorstel aan de Staten-Generaal voorlegde werd het eerst aan de Franse koning aangeboden conform instructie van Frederik Willem I. Hij stelde voor de 'negotiatie over een accomodement (schikking) te beginnen daar toe een tijd vast te stellen van één of twee jaren, en den heer Cheurvorst ondertusschen stervende voor 't treffen van een accommodement den termijn alsdan nog prolongeren voor een jaar en geduurende 't selven Gulik en Dusseldorp ende andere houbare plaatsen, so er nog eenige zijn te besetten met Switsers half Protestanten en half Roomse tot 3 à 4000 mannen, ofte ook met Troupes van Neutrale Duitsche vorsten, die in deze saak niet zijn geinteresseert sig mede tot nog toe niet hebben gemeleert, en de Regering te stellen in handen van seeker getal der Stenden

58 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Van der Heim aan Hendrik Hop, 21 mei 1737.

59 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 3 mei 1737.

60 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 10 mei 1737.

61 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Van der Heim aan Hendrik Hop, 4 juni 1737; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 11 juni 1737.

62 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 31 augustus 1737.

63 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 29 oktober 1737.

64 Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, 238 e.v.

half Roomse en half Protestanten, alles onder guarantie der vier mogendheden om stant te grijpen bij provisie tot het accomodement of het verstrijken van de termijn'. Van der Heim schreef aan Van Reede dat de ambassadeurs van Frankrijk en Oostenrijk niet op voorhand konden garanderen dat met het Pruisische voorstel akkoord kon worden gegaan. En ook Luiscius was er kennelijk niet zo zeker van, want hij vertrok naar Berlijn om te proberen Frederik Willem I voor een 'toerijkender voorslag' over te halen.[65]

Engeland en de Republiek verliezen het initiatief

De ambassadeurs kregen gelijk en de Staatse en Engelse diplomaten trachtten tevergeefs Frankrijk en de keizer voor dit voorstel te winnen. Ondertussen waren ook vredesonderhandelingen in volle gang in Wenen, die een einde moesten maken aan de Poolse Successieoorlog (1733-1738). De aandacht voor een conferentie voor de beslechting van het geschil over Gulik en Berg verdween enigszins naar de achtergrond. Het was bij de belangrijke spelers in dit conflict echter niet helemaal van het netvlies verdwenen. Onder de neus van Van der Heim en zijn ministers voerden Luiscius en De Fénelon gedurende de maand juli 1738 gesprekken in Den Haag. De Oostenrijkse gezant, de graaf van Uhlefeld, wilde doen geloven dat de heren enkel 'plaisir' hadden, maar die uitspraak nam Van der Heim niet serieus. Hij vermoedde dat Van Uhlefeld in vertrouwen was genomen en had het gerucht gehoord dat Luiscius een koerier naar Berlijn had gestuurd.[66] 'Men veronderstelt dat een accord over Gulijk etc het subject is dier conferentien', schreef de raadpensionaris aan Van Reede.[67] In feite betekende dit dat het initiatief niet meer bij de Republiek en Engeland lag en dat zij ook geen invloed konden uitoefenen aan de conferentietafel. De Staten-Generaal probeerden het geschil onderdeel te laten worden van de vredesonderhandelingen in Wenen. In dit verdrag werd de Gulik-Bergse kwestie echter niet opgenomen.[68] De staatslieden van de Republiek volgden de ontwikkelingen over de voortgang van de onderhandelingen op de voet, maar hadden er geen invloed op. De Engelse bondgenoot was ondertussen in conflict geraakt met Spanje. Ook die twee hadden dus wel wat anders aan hun hoofd. Op 4 juni 1741 sloten Frankrijk en Pruisen het Verdrag van Breslau. Pruisen zag af van Gulik en Berg in ruil voor de Franse garantie van de Pruisische verovering van Silezië en militaire steun aan Beieren.

Oost-Friesland

Zoals in de vorige paragraaf beschreven liepen de Staatse politieke leiders in het gebied van de Beneden-Rijn aan tegen de territoriale ambities van de Pruisische koning. Deze was niet alleen in dat gebied actief. Als keurvorst van Brandenburg had hij in 1694 rechten op de successie in het graafschap Oost-Friesland verkregen van de keizer na het uitsterven van het zittende vorstenhuis, waardoor de nu Pruisische vorst dat gebied claimde. Deze had al in 1732 het grafelijke wapen van Oost-Friesland

65 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Reede, 29 juli 1738.

66 Een jaar later zou de gezant voor een flinke opschudding zorgen in Den Haag door te trachten zich van het leven te beroven, omdat hij in ongenade was gevallen bij Frederik Willem I. Op paleis Noordeinde had hij met een mes de keel proberen door te snijden. De poging mislukte echter. HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 5 juni 1739.

67 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 14 april 1739.

68 Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 240.

aan de zijne toegevoegd, terwijl de rechtmatige heer[69] nog in leven was.[70] Tot 1744 regeerde daar echter graaf Karel Edzard zelfs nog. Na diens dood annexeerden de Pruisen het gebied.

In het gebied was het zeer onrustig tussen de *stenden* en de regerende vorst. De keizer wilde een onderzoek naar de oorzaak van de onlusten tussen vorst en de *stenden* en deed een verzoek aan de Engelse koning als keurvorst van Hannover om dit uit te voeren. De Engelse koning verzocht de Republiek een bekwaam persoon te leveren om te assisteren bij het onderzoek.[71] De invloed van de Republiek was traditioneel groot in Oost-Friesland: het gebied werd immers wel het achtste gewest van de Republiek genoemd.[72] Van der Heim legde een dossier aan van de bemoeienis van de Republiek met Oost-Friesland. Zijn overzichten daarvan begonnen met de garantie van militaire bijstand die de Staten-Generaal op 9 september 1595 op zich hadden genomen en een samenvatting van de onlusten in 1723. Zijn handgeschreven overzichten werden gecompleteerd door een aantal gedrukte resoluties en door anderen geschreven documenten.[73]

Er moest een instructie komen die 'kort en generaal' het doel van het onderzoek aangaf en bovendien moest zorgen voor een neutrale opstelling van de gedeputeerden. De gezant Hop had in Londen geïnformeerd hoe de Engelsen er in stonden. Dat was belangrijk om te weten, omdat de Engelse koning immers bijstand van de Republiek had gevraagd.[74]

Naast het schrijven van een instructie en het bepalen van hoe te handelen moest er ook een commissielid worden gevonden. Dat was nog niet zo eenvoudig. Voor deze opdracht bestond niet erg veel animo. De Staten van Holland benaderden de Haarlemse pensionaris, Jacob Gilles, maar na enige dagen gaf deze te kennen, dat hij bedankte voor de eer en er dus naar een ander moest worden omgekeken.[75] Ondertussen werd ook met de Amsterdamse regent Harmen Hendrik van de Poll gesproken.[76] Nog voor Gilles de benoeming afwees kwam er al bericht van De la Bassecour dat Van de Poll geen interesse had. Hij hoopte dat een andere Amsterdamse regent, Cornelis Hop, wel in de commissie zitting wilde nemen. De la Bassecour was er onderhand wel verlegen mee en met hem het stadsbestuur dat hij vertegenwoordigde.[77] Hop wilde wel in de commissie plaats nemen, maar vroeg wel hoe lang het zou gaan duren omdat 'hij niet geern de winter in Oost Vrieslant passeren zouw'.[78] De Amsterdammers wisten Hop kennelijk te overtuigen, want uiteindelijk werd hij toch door de Staten van Holland benoemd.[79] Het lijkt er niet op dat Van der Heim hier de hand in had. Het initiatief voor de benoeming lag bij Amsterdam.

69 Vorst Georg Albrecht overleed op 11 juni 1734.

70 Porta, *Corver*, 176.

71 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e.a. aan burgemeesters, 19 juni 1737. Jan de la Bassecour noemt de koning van Engeland in de missive de keurvorst van Brunswijk-Lüneburg.

72 Smit, *Buitenlandse politiek*, 217.

73 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 864, Bemoeiingen van de Raad van State met Oost Friesland.

74 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 8 juli 1737.

75 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e.a. aan burgemeesters, 22 juni 1737; SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 10 juli 1737.

76 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 27 juni 1737.

77 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 2 juli 1737.

78 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 5 juli 1737.

79 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 175, Res. 20 juli 1737.

5.5 De conferentie van Antwerpen

In februari 1732 was de Republiek toegetreden tot het Weens verdrag gesloten tussen Engeland en Oostenrijk, waarin de Pragmatieke Sanctie door de Zeemogendheden werd erkend, de Compagnie van Oostende werd opgeheven en werd afgesproken dat er binnen twee jaar een nieuw handelsverdrag zou komen tussen de Zeemogendheden en de Oostenrijkse Nederlanden conform de afspraken uit 1715. Dat de Compagnie van Oostende was uitgeschakeld, betekende de eliminatie van een handelsconcurrent. Om allerlei redenen werden de gesprekken voor een nieuw handelsverdrag door de Zeemogendheden echter op de lange baan geschoven. Dit betekende dat er geen verandering kwam in de zogenaamde tariefregeling. Volgens die regeling mochten de Oostenrijkse Nederlanden geen tarieven heffen op Engelse en Nederlandse invoer en waren de Zeemogendheden vrij om maatregelen te nemen tegen invoer uit de Zuidelijke Nederlanden. In juni 1737 ontvingen de Staatse gezant bij de keizer, Hamel Bruininx (1661-1738), en zijn Engelse ambtsgenoot, Thomas Robinson (1695-1770), een memorie van de keizerlijke ministers met betrekking tot de tariefregeling waarin aangedrongen werd op een conferentie over de vaststelling van een nieuw tarief.[80] Hop schreef dat de memorie in Londen werd 'aangesien als seer quaadaardig opgestelt'.[81] Eigenlijk was die irritatie gezien het jarenlange getreuzel van de Zeemogendheden niet zo vreemd. Sedert lange tijd probeerde de keizer hen al aan de onderhandelingstafel te krijgen, terwijl hij ondertussen hun eis tot liquidatie van de Compagnie van Oostende al wel had ingewilligd. De Zeemogendheden grepen elk excuus aan en hadden in de Poolse Successieoorlog (1733-1735) weer zo'n excuus gevonden om de onderhandelingen uit te stellen. Maar in 1737 konden ze niet anders dan instemmen met het keizerlijke voorstel om in Antwerpen te gaan confereren.

Voor deze onderhandelingen moest een instructie komen en gedelegeerden worden benoemd. In de vergadering van de Staten-Generaal hadden de Zeeuwen al aangegeven van de delegatie deel te willen uitmaken. De fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit werd genoemd. In Hollandse kring werd gedacht aan de fiscaal van de Admiraliteit van de Maze, Adolph Visscher, de heren Jacob Filip van den Boetzelaer en Backer, de secretaris van de Admiraliteit van Amsterdam.[82] Visscher, die toch wel als een zwaargewicht te boek stond, had al aan goede vrienden te kennen gegeven geen trek te hebben in een commissie naar Antwerpen.[83] De Amsterdamse burgemeesters hadden echter een sterke voorkeur voor Visscher. Ze wilden de fiscaal proberen over te halen. Daarvoor konden zij geen betere tussenpersoon bedenken dan de raadpensionaris.[84] Van der Heim zegde toe dit te zullen proberen. De gesprekken tussen de raadpensionaris en Visscher deden de laatste echter niet van gedachten veranderen. De nieuwe raadpensionaris maakte onvoldoende indruk om de fiscaal zijn mening te doen wijzigen. Visscher ging niet en Amsterdam zat er behoorlijk mee in de maag, want er liepen, zoals De la Bassecour liet weten, bij de eigen admiraliteit eigenlijk geen personen rond, die in aanmerking kwamen voor de commissie behalve dan de al eerder genoemde secretaris Backer. Maar die 'heeft al veel swarigheit', en viel dus af. En anders de heer Van Hogelander. Deze kwam er echter ook niet voor in aanmerking. Hij had al een 'swaar comptoir' en een vrouw die ziek en haar leven niet ze-

80 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 15 juni 1737.
81 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 11 juni 1737.
82 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 15 juni 1737.
83 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 19 juni 1737.
84 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 25 juni 1737.

ker was.[85] Het was dus lastig om een commissie samen te stellen. Uiteindelijk werd Daniel de Dieu (1694-1765)[86] bereid gevonden om zitting te nemen. De Zeeuwse afgevaardigde was de advocaat–fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit, dr. Omar van Visvliet (1708-1744).[87] Het derde commissielid was de resident in de Oostenrijkse Nederlanden, Willem van Assendelft (1693-1740). De keizer liet de eigenlijke onderhandelingen wijselijk over aan de Zuid-Nederlanders om zo niet tegen een confrontatie met de Zeemogendheden aan te lopen. Hij voorzag dus al dat de Staatse en Engelse diplomaten op voorhand niet erg snel tot concessies bereid zouden zijn.[88] Dit maakte de positie van de onderhandelaars uit de Oostenrijkse Nederlanden er niet sterker op. De onderhandelingen over een nieuwe tariefregeling verliepen dan ook stroef.

De gezondheid van de keizer ging in de loop van 1740 snel achteruit, waardoor aan het Weense hof de aandacht voor andere zaken naar de achtergrond verdween. Ambassadeur Van Burmania[89] kreeg mensen niet meer te spreken waardoor hij geen onderzoek kon doen naar een bepaalde 'saak in questie'.[90] De keizer leed aan 'ingeslage podagra' en had last van 'brakingen'. De aderlatingen hadden niet het beoogde effect, de gezondheid van Karel VI verslechterde alleen maar verder. Hij ging zo snel achteruit dat Van Burmania voorspelde dat hij het niet lang meer zou maken.[91] De keizer overleed inderdaad enkele dagen daarna op 55-jarige leeftijd. Er werd sectie verricht op het lichaam en de artsen vonden een 'steen' in de lever en een abces onder de lever. Dat laatste werd als doodsoorzaak opgegeven.[92] Van der Heim ontving al snel een brief van Maria Theresia met betrekking tot de steun aan de Pragmatieke Sanctie voor haar opvolging.[93] De notulen die Van der Heim maakte van de besoignes van de Statenvergadering naar aanleiding van de brief van Maria Theresia en de dood van de keizer, lieten de onrust zien, die er leefde bij de Statenleden of zoals Van der Heim uit de mond van de Dordtse afgevaardigde optekende: men diende 'geen middelen of kosten te spaaren tot veijligheid. De situatie v. saken [was] duijster van alle kanten'.[94]

De Dieu was in oktober 1740 tijdelijk in Amsterdam en zou begin november weer terug naar Antwerpen gaan voor de onderhandelingen. Hij informeerde bij de raadpensionaris wat hij naast het op de hoogte brengen van de Staten-Generaal met betrekking tot de stand van zaken nog kon betekenen, behalve dan volgens hun orders het congres te ontbinden.[95] Op 9 november 1740 had De Dieu

85 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 2 juli 1737.

86 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 175, Res. 20 juli 1737. Daniel de Dieu, president schepen en raad van Amsterdam, verving Abraham Buys. In Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 259 en op de digitale versie van Van der Aa op het Biografisch Portaal van Nederland onder de levensbeschrijving van dr. Omar van Visvliet wordt abusievelijk vermeld dat De Dieu de vervanger was van Willem Buys. Tevens wordt vermeld dat De Dieu en Van Visvliet Buys en Van Assendelft vervingen. Dit is niet correct. Van Assendelft werd niet vervangen, maar bleef deel uit maken van de commissie tot zijn overlijden in 1740. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 228. De Dieu (1694-1765) geneesheer te Leiden en te Amsterdam vertrok voor de eerste maal voor de Republiek naar het Russische hof in 1730, verbleef daar tot 1732. Van Rappard, *Briefwisseling*, 263 n.8.

87 Van der Bijl, *Idee en Interest*, bijlage XVII; Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, XIX, 228. Van Visvliet (1708-1744) was kiesheer te Middelburg en getrouwd met Josine Christina van Citters.

88 Kramer, 'De Europese grote mogendheid, 1697-1748', 350-351; Lenders, 'De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740. Politieke ontwikkeling', 70; Smit, *Buitenlandse politiek*, 193-194.

89 Sinds 1739 Staats gezant aan het Weense hof.

90 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 15 oktober 1740.

91 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 17 oktober 1740.

92 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 22 oktober 1740.

93 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan Van Burmania, 8 november 1740.

94 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 779, Res. St.v.Holl. 3 en 26 november 1740.

95 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 3 november 1740.

namelijk van zijn Engelse ambtsgenoot John Drummond vernomen dat die naar Engeland zou terugkeren.[96] Niet lang daarna vertrok ook de tweede Engelse gedelegeerde, Samuel Tufnell. Hij had zaken in Engeland te regelen. Nu Maria Theresia, koningin van Hongarije en Bohemen, als keizerin de macht had overgenomen, moesten er uit Brussel nieuwe geloofsbrieven komen voor de Zuid-Nederlandse onderhandelaars. Eerder waren deze niet bevoegd om te confereren. Kortom, van onderhandelen kwam niet veel meer terecht. De Zuid-Nederlanders konden niets doen en de Engelsen waren weg. Van der Heim was het met de diplomaat eens dat er op deze manier weinig te bespreken viel. Alleen wilde hij niet dat De Dieu het congres zou ontbinden. De delegatie kon wat Van der Heim betreft terugkomen. De Dieu zou thuis gekomen zijn privézaken kunnen regelen.[97] De raadpensionaris wilde echter niet dat de Republiek de schuld in de schoenen geschoven zou krijgen, dat zij de conferentie zou hebben verlaten. Daarom moest de huur van de huizen, waar de gedelegeerden verbleven worden doorbetaald of zoals hij het verwoordde: dat 'aan de Heeren permissie zoude kunnen worden gegeven om, ondertusschen dat er niets te doen nu was, hier te lande te mogen komen, blijvende bij provisie de huur der huijsen continueeren, en dus alle schijn van continuatie der conferentie, gelaten'. Hij gaf echter wel de boodschap mee dat zij zelf – het dichtst in de buurt van de keizerlijke commissarissen vertoevende – het best konden inschatten wat wijsheid was.[98] De Dieu hield de raadpensionaris op de hoogte, zelfs met in het Nederlands vertaalde kopieën van brieven van Drummond. Daarin schreef de Engelsman de Staatse onderhandelaar onder andere dat hij in afwachting van zijn geloofsbrieven nog niet kon komen.[99] De Zuid-Nederlanders excuseerden zich ook bij De Dieu dat het zo lang duurde voordat hun volmachten er waren.[100] In de brief van 30 december aan zijn onderhandelaar gaf Van der Heim nogmaals aan dat hij inschatte dat het keizerlijk hof in Wenen wel andere zaken aan het hoofd had. Een hervatting van de Antwerpse onderhandelingen was er naar zijn oordeel niet te verwachten.[101] Bovendien had ook Van Visvliet verlof gekregen om Antwerpen te verlaten en wachtte de tweede Engelse gezant, Tufnell, nog op zijn geloofsbrieven.[102] Na ontvangst van dit bericht verliet De Dieu Antwerpen en keerde terug naar huis. Hij had daartoe toestemming van zijn opdrachtgevers gekregen. Wanneer men de correspondentie tussen de Staatse gezant en Van der Heim er op naslaat, kan niet anders geconcludeerd worden dan dat het vertrek zorgvuldig geschiedde. Van der Heim wilde niet de schijn wekken, dat de conferentie door de Staatse diplomaten zou worden 'opgeblazen'. Het is dus zeker niet zo dat ze als eerste Antwerpen verlieten, zoals Lenders suggereert.[103]

5.6 Van der Heim en Van Hoey

Ook met Frankrijk werd gesproken over een nieuw handelsverdrag. De Staatse ambassadeur in Frankrijk, Abraham van Hoey, voerde hiertoe de gesprekken met de Franse regering. Deze ambassadeur ging nogal zijn eigen weg, wat hem niet altijd de sympathie van de Staten-Generaal opleverde.

96 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 10 november 1740.
97 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 14 november 1740.
98 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan De Dieu, 11 november 1740.
99 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 19 december 1740.
100 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 19 december 1740.
101 Op 16 december was het Pruisische leger Silezië binnengevallen.
102 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan De Dieu, 30 december 1740.
103 Lenders, 'De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740', 70.

Door zijn pro-Franse houding vereenzelvigde hij zich geregeld met het Franse standpunt. Bovendien stak hij zijn genegenheid voor kardinaal Fleury niet onder stoelen of banken. Fleury en diens zegelbewaarder Chauvelin maakten dankbaar gebruik van Van Hoey en probeerden via hem de politiek in de Republiek te beïnvloeden.[104] Fleury, aldus Van Hoey, had begrepen dat zijn genegenheid voor de kardinaal hem in de Republiek 'qualijk wierde opgenomen'. Deze gedachte kwam Van der Heim onbegrijpelijk voor, omdat men in de Republiek de kardinaal hoogachtte.[105] Hij schreef dat ministers van andere mogendheden 'zig steeds jaloers [toonden] over de attentie, welke men hier voor de croon heeft'.[106] Van Hoey – door De la Bassecour een praatjesmaker genoemd[107] – hield Van der Heim, naar diens mening, niet genoeg op de hoogte over de gesprekken die hij voerde met de Fransen over het traktaat. Hij verzocht om meer openheid en niet zonder reden.

In maart had de raadpensionaris bezoek gehad van de secretaris van De Fénelon, De la Ville. Deze had Van der Heim een passage voorgelezen uit een brief van de Franse minister van buitenlandse zaken, Jean Jacques Amelot de Chaillou, betreffende de onderhandelingen over een nieuw handelsverdrag. In die brief stond, dat er al een aantal maanden over het sluiten van zo'n traktaat werd gesproken, maar dat Van Hoey het onderwerp de laatste tijd niet meer aanroerde. Daardoor dacht men aan Franse kant dat de Staatse ambassadeur op instructies wachtte. De la Ville waarschuwde Van der Heim dat het oude traktaat afliep op 11 april, dus binnen een maand! De raadpensionaris had de secretaris geantwoord dat Van Hoey orders had gekregen om te onderhandelen over een nieuw handelsverdrag en dat die orders tussentijds niet waren gewijzigd.[108]

De onderhandelingen verliepen dus niet naar de zin van Van der Heim. Hij wees Van Hoey er nog eens op dat het belangrijk was, dat er eerst een nieuw handelstraktaat kwam, conform de resolutie van de Staten-Generaal en dat daarna onderhandeld kon gaan worden over het lastigere onderdeel van een nieuwe tariefregeling.[109] Toen hij vermoedde dat Van Hoey wellicht niet goed op de hoogte was van het aflopende traktaat van 1699,[110] verdiepte hij zich er zelf in. Hij had een boekje aangereikt gekregen met de titel *Instruction aux Emploijés des Fermes du Roij pour l'Execution du Tarif et du Traité de 1699 sur le Commerce avec la Hollande à Paris de l'Inprimerie Roijale 1713* en trof daarin aan dat na de vrede van 1713 de regeling eenzijdig 'vermeerdert' was met een aantal besluiten betreffende de invoer van Nederlandse producten. Van der Heim vond dat de ambassadeur die informatie nodig had of zelfs allang had moeten weten.[111] Na narrige brieven van 21 en 28 maart was de brief van 4 april verzoenend en schreef Van der Heim aan Van Hoey dat hij het hem maar niet kwalijk moest nemen, dat hij

104 Aalbers, *De Republiek*, 291-296; Van Nimwegen, *De Republiek*, 143.

105 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

106 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 28 maart 1738.

107 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 24 april 1737.

108 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

109 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

110 Sinds 1667 werd de invoer van Hollandse producten met hoge heffingen belast. Twintig jaar later waren die heffingen nog eens flink opgeschroefd. In 1699 begonnen de onderhandelingen over herziening van deze tarieven, waarbij vooral de heffing op Leids laken voor grote problemen zorgde. Na maanden onderhandelen werd een nieuwe tariefregeling gerealiseerd. Israel, *Nederland als centrum*, 344-345.

111 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 28 maart 1738. De in 1699 vastgestelde tarieven waren in 1713 en de jaren daarna uitgebreid. Zo was het onderdanen van de Republiek toegestaan gezouten haring te importeren, dit in tegenstelling tot de arresten uit 1687 en 5 januari 1691. Voor wat bokking betreft mochten sommige soorten wel en sommige soorten niet worden geïmporteerd. De soorten die wel geïmporteerd mochten worden, moesten ongeveer zes weken goed blijven. De Harderwijker bokking was er zo één. Die werd in Rouen en Parijs aangeboden.

zo openhartig was geweest. De ambassadeur moest dit zien als een 'bewijs van mijne hoogagting'.[112] De raadpensionaris stelde in de loop van april een concept tariefregeling op waar de Amsterdamse burgemeesters zeer content mee waren.[113] Het concept werd met enkele opmerkingen van de provincie de basis waarop Van Hoey zijn onderhandelingen kon voortzetten. Van der Heims financiële deskundigheid kwam hem dus duidelijk van pas.

5.7 De Friese stadhouder en de generaalsbenoeming

Zoals we zagen in hoofdstuk drie hadden de stadhouderlijke provincies, gesteund door Utrecht, in 1735 opnieuw gepoogd een algemene promotieronde in te dienen om de prins van Oranje benoemd te krijgen tot generaal. Om ook Holland, Zeeland en Overijssel zover te krijgen hem in dit streven te steunen, stuurde de latere Willem IV, zoals we zagen, één van zijn meest vertrouwde raadgevers, Johan Duncan, op pad om zijn zaak te bepleiten.

Duncan had ondermeer een gesprek met Van der Heim over deze kwestie. Het standpunt van de prins was toen geweest dat hij bereid was een functie te aanvaarden van tweede generaal van de infanterie. Een generaal bij de infanterie werd beschouwd als lager dan een generaal bij de cavalerie. Om daarmee de algemene promotie doorgang te laten vinden, was de prins bereid deze concessie te doen. Hij kon echter als kapitein-generaal van drie provincies geen genoegen nemen met een lagere rang dan die van generaal. Hij begreep ook wel dat de leiding zou worden opgedragen aan een ervaren man. Wel had Willem IV duidelijk aangegeven niet te willen dienen onder zijn oom prins George van Hessen-Kassel. Het liefst zag hij zich geplaatst onder generaal Seckendorff. Prins Willem zou zelf proberen de stadhouderlijke provincies zover zien te krijgen dat ze daarmee instemden. Van Slingelandt zou zich voor dit compromis in de Staten-Generaal inzetten.[114] Alle inspanningen ten spijt werd de Prins in 1735 echter niet benoemd.

Dat betekende echter niet dat zijn rol uitgespeeld was. De internationale situatie was belangrijk. Bij toenemende spanningen kon het tij wel eens in zijn voordeel keren. De toenadering tussen Oostenrijk en Frankrijk werd door de leiders in de Republiek met argusogen gevolgd. Wanneer die twee landen bondgenoten zouden worden lag de weg naar de Republiek voor de Fransen open en werd de roep om een Oranje als stadhouder wellicht luider. Willem IV en zijn adviseurs moesten op verschillende fronten actief blijven, wilde een poging tot zijn benoeming tot generaal succesvol zijn.

Duncan peilde de stemming in Holland en nam de tijd om zijn gedachten aan het papier toe te vertrouwen. In 1736 kwam hij met een memorandum. Hij constateerde dat, behalve enkele 'hardliners', de gedachte langzaam postvatte dat de prins niet altijd uitgesloten kon blijven van een generaalsfunctie. Hij meende deze tendens vooral te bespeuren in Leiden, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven en Den Briel.[115] Om de positie van de prins verder te versterken was het nodig Overijssel aan de kant van de stadhouderlijke provincies en Utrecht te krijgen. Om dat te bereiken was de sleutel de invloedrijke drost van Salland, Wolter Johan van Haersolte tot de Oldenhof. De steden in Overijssel waren, volgens Duncan, al op de hand van de prins. Wanneer de drost kon worden

112 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 4 april 1738.
113 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 24 april 1737.
114 Bruggeman, *Nassau*, 336-337.
115 Bruggeman, *Nassau*, 337.

overgehaald, werd de positie van de andere edelen, onder wie Reinhard Borchard Rutger van Rechteren van Gramsbergen sterk verzwakt. In juli 1737 kwam Overijssel met een voorstel voor een promotie, echter 'slechts' tot de rang van luitenant-generaal. Een lijst van namen was bijgevoegd, inclusief die van Willem. De Friese afgevaardigden[116] wezen het voorstel niet direct af. De Friese Staten en de prins waren echter verontwaardigd over deze opstelling. Het voorstel haalde het niet, omdat de stadhouderlijke provincies en Utrecht er uiteindelijk tegen bleven. In de laatste provincie begon de steun voor de prins af te brokkelen.[117] Hetzelfde gold voor Gelderland.[118] En zelfs in het eigen Friesland was deze tendens waar te nemen. Toch werd op de Landdag van Gelderland, gehouden op 17 oktober 1737 in Nijmegen, ondanks de afkalvende steun, een resolutie ter vergadering gebracht en aangenomen – in het verlengde van eerdere deliberaties op de Gelderse landdagen – om de prins 'zonder verder dilaij tot Generaal van de Infanterie van dezen Staat 'aan te stellen.[119]

In 1739 besloten de Staten-Generaal de grootte van het leger op te schroeven naar 80.000 man in verband met de oplopende internationale spanningen. In dat jaar brak de zogenaamde Asientooorlog uit tussen Engeland en Spanje. Bij de Vrede van Utrecht had Engeland voor dertig jaar het monopolie van de slavenhandel op Zuid Amerika in handen gekregen. In 1739 werd het Asiento echter door Spanje opgeschort. Een oorlog was het gevolg. Bovendien wierp op het Europese vasteland de dreiging van een Oostenrijkse Successieoorlog zijn schaduw vooruit. Uiteraard werd met deze legeraugmentatie de discussie om de promotie van de prins tot generaal weer actueel, alleen al omdat er in een groter leger nieuwe officieren nodig waren.

5.8 Pogingen tot hervorming van de financiën

De situatie van de overheidsfinanciën na de Spaanse Successieoorlog kan worden gekenschetst als publieke armoede te midden van particuliere kapitaalsrijkdom.[120] Zoals in het tweede hoofdstuk over de Generaliteitsrekenkamer reeds werd betoogd, waren er tijdens de Tweede Grote Vergadering voorstellen gedaan tot 'redres der financiën'. Deze voorstellen, door Van der Heim opgesteld,[121] werden niet overgenomen, maar bleken in 1754 toch nog actueel.[122] Na de Tweede Grote Vergadering waren er in 1720 en 1727 ook nog eens rapporten verschenen met adviezen tot hervorming van de financiën. Deze adviezen gingen echter niet erg ver en hadden geen verstrekkende gevolgen.[123] Men stelde vast dat de problemen ontstaan waren door de meest recente oorlog en dat men buiten een nieuw conflict moest blijven. Niet bepaald revolutionair. Men adviseerde onder andere, de ordinaris inkomsten te verbeteren om de extra- ordinaris inkomsten te kunnen bewaren voor bijzondere gelegenheden. Andere voorstellen waren het verkopen van domeinen om tekorten te dekken, het aflossen van oude schulden en de verhouding tussen de beide Hollandse kwartieren beter te rege-

116 Tjeerd van Aylva en Philip Frederik Vegelin van Claerbergen.

117 Bruggeman, *Nassau*, 341-342.

118 Bruggeman, *Nassau*, 341-342 en 344-345.

119 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 605, Res. van de Landdag van Gelderland, 17 oktober 1737.

120 Dormans, *Het tekort*, 83.

121 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 831, Missive aan de Tweede Grote Vergadering van 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de Colleges ter admiraliteit, 1717, concept.

122 Zie hoofdstuk 2 De eerste stap naar een succesvolle loopbaan.

123 Dormans, *Het tekort*, 85.

len, omdat de financiële situatie van het Noorderkwartier wel zeer slecht was geworden. Deze toch gematigde voorstellen werden echter niet concreet gemaakt.[124] Men kan constateren dat er nauwelijks de politieke wil aanwezig was om veranderingen op het gebied van de financiën door te voeren.

Toen Van der Heim raadpensionaris werd, kon men van hem verwachten, gezien zijn vorige financiële ambten, dat hij extra aandacht zou hebben voor de staat van 's lands financiën. Het terugdringen van de staatschuld vereiste, naast pogingen om de inkomstenkant te verbeteren, dat de uitgavenkant scherp in de gaten werd gehouden door het voeren van een voorzichtige buitenlandse politiek. Uitgangspunt was ook nu weer om zoveel mogelijk buiten internationale conflicten te blijven. In feite was het een voortzetting van de al langer gevoerde buitenlandse politiek, namelijk het vasthouden aan een alliantie met Engeland en Oostenrijk. Of die politiek de beste optie was om de overheidsfinanciën onder controle te houden, was maar zeer de vraag. Om de staatsschuld niet verder te laten stijgen moest er aan de inkomstenkant wat gedaan worden: met andere woorden invoering van hogere of nieuwe belastingen. Van der Heim dacht hierbij aan de introductie van een nieuwe belasting, de zogenaamde *Personeele Quotisatie*.

De Personeele Quotisatie

In een pre-advies uit 1737 aan de beide colleges van Gecommitteerde Raden pleitte de raadpensionaris ervoor de belastingdruk niet te verlichten, maar op dezelfde voet door te gaan als in de vorige jaren. Vanaf 1713 kende de Republiek een periode van vrede en die moest worden benut om de staatschuld te verlagen. Hij stelde de volgende belastingmaatregelen voor: een hele extraordinaris verponding op de huizen en tienden, een halve extraordinaris verponding op landerijen, anderhalve 100^{e} penning op obligaties, losrente-brieven, actiën,[125] ambten en bedieningen en twee hele 100^{e} penningen op lijfrentebrieven. Naar zijn oordeel was het eveneens nodig om tot de invoering over te gaan van een 'quohier volgens het welken een personeele last bij weege van goedschatting[126] of naa 't capitaal of 't inkoomen der ingeseetenen'. Dit was de nieuwe belasting op inkomen of vermogen die Van der Heim wilde invoeren. Gezien de 'jeegenwoordige gesteltheit der financiën' achtte hij dit het beste middel 'om snel geld te vinden' en zodoende financiën beschikbaar te hebben voor tijden van nood.[127] Erg origineel was het idee niet. Men had in het verleden, tijdens financieel zware tijden, al eerder naar het instrument van een personele omslag gegrepen. Sinds 1728 was er in de Statenvergadering al sprake geweest van de invoering van zo'n soort belasting.[128] De Staten hadden zich in 1730 gebogen over een rapport van 10 juni van dat jaar over de invoering van een 'personeele omslag'.[129] De uitslag

124 Dormans, *Het tekort*, 85.

125 Actiën zijn aandelen.

126 Goedschatting is een taxatie van iemands bezittingen of vermogen. In concreto: het geld dat in verhouding tot die schatting aan de overheid moet worden opgebracht; zie www.gtb.inl.nl de digitale versie van het *Woordenboek voor de Nederlandse Taal*. In Friesland was zo'n belasting in 1703 ingevoerd; zie www.angelfire.com; Kohier Personele Goedschatting van de 100^{e} penning: Streekarchief Noordoost Friesland, Inventaris Arch. Dokkum nr. 400; Reële Goedschatting een belasting op onroerend goed. Zie De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 258. Zie eveneens Bos en Van Maanen, *Fiscale bronnen*, 16.

127 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, pre-advies beide Gecommitteerde Raden voor het verhogen van de belastingen voor 1738, 22 november 1737.

128 Oldewelt, *Kohier*, 3.

129 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 387, Aantekeningen van Van der Heim en anderen, inzake verschillende financiële aangelegenheden, 1736-1745.

laat zich raden gezien het feit dat Van der Heim zeven jaar later weer zo'n personele omslag voorstelde.

Op 13 november 1737 was het zelfde onderwerp in de Statenvergadering dus weer aan de orde. Het maakte nu onderdeel uit van de belastingvoorstellen voor het jaar 1738. Er kwam weer kritiek op de invoering van een personele belasting. Dordrecht meende al zoveel tegen de invoering van een personeel kohier te hebben ingebracht, dat de Dordtse afgevaardigden de vergadering daar niet mee wilden vervelen. Haarlem had er serieus over nagedacht en vond dat het 'personeel quohier', als het nu ingevoerd zou worden, in het geheel van de herziening van financiën moest worden ingebed; anders zou men moeten wachten met de invoering tot een tijd van nood zich aandiende. Delft wilde er niet van weten. Leiden daarentegen ging akkoord. Amsterdam was er nog niet uit en Gouda verwierp het plan. Rotterdam, Alkmaar, Enkhuizen en Hoorn lieten zich er niet over uit.[130] De resolutie werd commissoriaal gemaakt. De commissie besloot tot een enkele aanpassing. In de gedrukte resolutie van 22 november 1737 was de passage over de invoering van een personele omslag echter verdwenen. De andere voorstellen haalden het wel. In de resolutie werd uiteengezet dat de uitgaven van de provincie aan het leger in 1738 zouden dalen, dankzij een legerhervorming van 1736. Het was aan de ene kant wel wenselijk dat de inkomsten wat hoger zouden wezen, niet alleen om onverwachte tegenvallers op te kunnen vangen, maar ook om een begin te kunnen maken 'naa een lange vreedenstyd van de Provincie (haar) te ontlasten van de swaare Capitaalen van opgenoome Gelden', met andere woorden de rentelasten verlagen door schulden af te lossen. De overweging om meer financiële ruimte te creëren legde het eindelijk af tegen de wens de belastingen niet te verzwaren. Dus besloten de Staten het aangepaste advies te volgen van de gecommitteerden om dezelfde extra ordinaris middelen te hanteren als het voorgaande jaar.[131] Dit ogenschijnlijk politiek gemakkelijke advies werd toch niet zonder slag of stoot aangenomen. Van der Heim noteerde de uitslag van de deliberaties. Beginnend op de achterkant van de gedrukte resolutie van 22 november gaf hij een korte weergave van vergaderingen van de Edel Mogende Heren van 12 en 17 december 1737, 16, 21, 23 januari, 7 en 8 februari 1738.[132] In de vergadering van 19 februari werd overeenstemming bereikt. Hiervan heeft de raadpensionaris geen notulen nagelaten. De Gecommitteerde Raden en hij hadden in de Staten een nederlaag geleden voor wat betreft het plan om een personele omslag in te voeren. Toch zou hij het plan voor de invoering van zo'n belasting niet laten varen.

In december 1740 was met de inval van Pruisen in Silezië de Oostenrijkse Successieoorlog begonnen. Binnenslands bracht de winter van 1740 veel onheil. De dijken in de Betuwe en de Tielerwaard, het Land van Heusden en Altena en het Land tussen de Maas en de Waal waren onder de hoge waterstand in de rivieren bezweken. Het gevolg was een grote overstromingsramp.[133] Van der Heim werd geconfronteerd met 'droevige innundatien, vermindering van inkoomen en hoge kosten'. De Staten van Holland liepen dus voor het jaar 1741 tegen een extra financiële tegenvaller aan. Er moesten le-

130 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim op het besogne van 13 november 1737 bij de pre-advies, 22 november 1737.

131 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, (gedrukte) Res. St.v.Holl. 22 november 1737.

132 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim op het besogne naar aanleiding van de Res. St.v.Holl. 22 november 1737.

133 Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 329; Roessingh, 'Landbouw in de Noordelijk Nederlanden', 39. In het notulenboek van Van der Heim, waar we weliswaar 1740 missen, lezen we dat begin januari 1741 de dijkstoel (dagelijks bestuur van een waterschap) Arkel om subsidie vraagt; De Gecomm. Raden verzochten op 14 januari voor de dijkstoel van Heusden subsidie; 18 januari ontvangen de Staten van Holland een request van de Alblasserwaard van 20.000 gulden; zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 446, notulenboek 1741. Deze opsomming is niet uitputtend.

ningen worden gesloten om de dijken te versterken en dus diende er extra geld op tafel te komen. De raadpensionaris somde onder het kopje 'Hoe te vinden' een reeks maatregelen op, om de problemen het hoofd te bieden. Allereerst ging hij de 'conventionele' middelen langs zoals het ambtgeld, lijfrenten, jaarrenten en ordinaris obligaties. Hij behandelde ze punt voor punt en bracht de voor- en nadelen in kaart. Het grote voordeel was dat men – in tegenstelling tot nieuwe middelen – weinig tijd kwijt was met de invoering. Er was dus snel resultaat. Aan elk van de vier middelen kleefden echter meer na- dan voordelen, aldus Van der Heim. Dus opperde hij opnieuw zijn oude idee. Hij stelde namens de Gecommitteerde Raden de oprichting van een reservefonds en de invoering van een personele quotisatie voor. De omstandigheden waren dermate gewijzigd dat de kans van slagen groter was dan in 1737. Uiteraard gingen de Staten niet meteen akkoord. De behandeling van dit onderwerp kwam voor het eerst aan de orde op de vergadering van 9 maart.[134]

Op 17 maart presenteerde Van der Heim een rapport met een voorstel voor een personele quotisatie. De Gecommitteerde Raden en de raadpensionaris waren van oordeel dat niet alleen de bezitters van vaste goederen en houders van obligaties, los- en lijfrentebrieven moesten worden belast, maar ook dat alle 'de ingeseetenen, welker inkoomen uit andere hoofden' voortkwam, niet vrij mochten worden gesteld van het betalen van belasting ten behoeve van de extraordinaris lasten. Het plan vertoonde grote gelijkenis met zo'n soort belasting uit 1715: het *Familiegeld*. In die periode was hij als jonge man werkzaam als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer en was hij betrokken bij het op orde brengen van de overheidsfinanciën. Van der Heim nam een gedrukt exemplaar van dit *Familiegeld* als uitgangspunt. Hij had de titel doorgestreept en vervangen door *'Project van eene Personeele Quotisatie te doen naar ieders inkomsten, genoegsaam geheel saamengestelt uijt de deliberatien in de jaaren 1727, 1728 en 1730'*.[135]

De structuur van het *Familiegeld* stond dus model voor de *Personeele Quotisatie*. De voorgestelde aanpassingen uit de bovenstaande jaren werden er tevens in meegenomen. De eerste grote wijziging was de indeling in klassen. De eerste, tevens laagste klasse in het *Familiegeld* bestond uit huishoudens of personen die een jaarlijks inkomen hadden van boven de 1000 gulden. Van der Heim verlaagde dit naar 600 gulden, daarmee een grotere groep mensen belastingplichtig makend voor de personele quotisatie. Maar daar bleef het niet bij.

De indeling van de klassen ging ook op de schop. Het *Familiegeld* kende één categorie voor de welgestelden: 'Alle Persooen, buytenplaatsen of geen buytenplaatsen hebbende, maar egter Speelrytuygen met twee Paarden hebbende of ook eenige huysen bewoonende boven duisent guldens huyre doende' (...)[136] met kelders, pakhuizen of stallen. Van der Heim differentieerde hier. Alle personen met buitenplaatsen, koetsen of andere speelrijtuigen met vier wielen en in het bezit van vier paarden kwamen in de hoogste klasse dertien en werden geacht een inkomen te hebben tussen de 7000 en 8000 gulden per jaar. De aanslag bedroeg 160 gulden. Een andere categorie waren de personen met buitenplaats, koets of ander speelrijtuig, met maar twee paarden. Zij vielen in klasse tien. Deze hield in een geschat inkomen van 4500 tot 5000 gulden. Zij werden voor 90 gulden aangeslagen. Een derde categorie had weliswaar geen buitenplaats, maar wel koetsen of andere speelrijtuigen met vier wielen en vier paarden en belandde in klasse elf met een geschat inkomen tussen de 5000 en 6000 gulden. Zij werden aangeslagen voor 120 gulden. De klassen waren zo opgebouwd dat men 40 gulden be-

134 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Advies Gecomm. Raden, 10 februari 1741.

135 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot invoering van een personele quotisatie 1741.

136 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot invoering van een personele quotisatie 1741.

taalde voor iedere 2000 gulden aan inkomen. De taxatie geschiedde onder verantwoordelijkheid van de Gecommitteerde Raden, wanneer het edelen, suppoosten (bedienden) en burgers van het Haagse hofgebied betrof en van commissarissen van de Staten wanneer het ging om de steden en het platteland. Van der Heim stelde voor dat er binnen drie maanden na het goedkeuren van dit project kohieren samengesteld zouden worden. Ook mochten geen andere aftrekposten gelden dan de aan het gemene land reeds betaalde belastingen. Belastingen dus die op zaken drukten.[137]

De Staten beslisten op basis van het gepresenteerde voorstel, dat Gecommitteerde Raden het project mocht gaan uitwerken. Daar kwam het ter tafel op 25 november 1741. Onder aan de notulen van de vergadering van die dag schreef Van der Heim dat toestemming was verleend tot het niet verhogen van de belastingen, maar dat er toch meer geld binnen moest komen om de hiervoor genoemde financiële problemen het hoofd te bieden en dat daarom 'ten spoedigsten met cordaatheit en ernst te vallen op eene *Personeele Quotisatie*'.[138] De stemming over de resolutie werd uitgesteld, omdat de afgevaardigden eerst met hun 'principalen' moesten overleggen. Wel werd 'de Leeden ernstig versogt sig met alle moogelijke vlyt en spoed te willen bequamen tot het helpen arresteeren van eene personeele quotisatie, waartoe reeds op den 17 Maart een Rapport uitgebragt [was] en by de Leeden ter deliberatie van de Heeren haare Principaalen overgenoomen is, maar waar op, als het in deliberatie is gelegt, verscheide Leeden télkens betuigt hebben nog ongereed of ongelast te zijn'.

De stemming van 21 december gaf nog geen groen licht. Men ging akkoord met het plan. 'Eén en ander zal naader [moeten] worden geexamineert en het werk van eene Persoonele belasting gematureert door de Heeren van de Ridderschap en (...) haar Ed Groot Mog Gecommitteerden tot de Zaaken van de finantien' en de Gecommitteerde Raden in beide kwartieren.[139] Op 22 februari 1742 werd er weer over gedelibereerd. En eindelijk in maart 1742 werd het voorstel voor de invoering van de nieuwe belasting aangenomen. Dit was de eerste stap. Men kon met de voorbereiding tot invoering beginnen. Daarvoor moesten er kohieren worden aangelegd. En dat nam de nodige tijd in beslag. Van der Heim verwachtte er veel van.

5.9 Oplopende spanningen

Het was Pruisen dat na het overlijden van de keizer als eerste de Pragmatieke Sanctie aan zijn laars lapte. Frederik II, die zijn vader had opgevolgd, viel met een leger van 27.000 man Oostenrijks gebied binnen waarop hij aanspraak meende te kunnen maken: het aangrenzende hertogdom Silezië. Oostenrijk was totaal overrompeld en beschikte slechts over 6.000 man voor de verdediging.[140] Maria Theresia vroeg haar bondgenoten Engeland en de Republiek om hulp. De Britten en de Nederlanders moesten volgens het verdrag van Wenen respectievelijk 12.000 en 5.000 soldaten sturen. Bleken die aantallen niet genoeg dan moest onmiddellijk het aantal hulptroepen worden verhoogd. Ondanks de verplichtingen stonden de Zeemogendheden niet te springen om te helpen. De Engelse koning had ook nog rekening te houden met zijn keurvorstendom Hannover dat met 19.000 man een

137 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot het invoeren van een personele quotisatie, 17 maart 1741.
138 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim, 25 november 1741.
139 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Extract uit de Res. van de St.v.Holl. 21 december 1741.
140 Van Nimwegen, *De Republiek*, 142-143.

Pruisisch leger niet kon tegenhouden. In februari 1741 confereerde de Engelse gezant Robert Trevor met de commissie tot de buitenlandse zaken,[141] waar Van der Heim zitting in had. Het doel van het overleg was te komen tot een gezamenlijk optreden.

Trevor kon goed met Van der Heim overweg en onderhield nauwe contacten met hem. Over de hulp aan Maria Theresia waren ze het snel eens. George II verlangde echter dat de Republiek mede de grenzen van Hannover zou helpen beschermen door 5.000 man te leveren. Van der Heim nam daarover contact op met Amsterdam. De la Bassecour gaf aan dat men wel de koning tegemoet wilde komen als George II een Hannoveraans korps ter beschikking zou stellen voor de verdediging van de Republiek. Het was maar de vraag of de koning met die toezegging zou komen. Amsterdam vond dat Maria Theresia zo snel mogelijk geholpen moest worden.[142] De commissie tot de buitenlandse zaken bracht op 1 maart haar advies uit. Zij adviseerde Maria Theresia te helpen en de garantie aan Hannover vooralsnog af te wijzen, totdat de Engelse koning bereid was met Hannoveraanse troepen de grenzen van de Republiek te beschermen. Niet elk gewest ging akkoord met het advies. Gelderland, Holland en Overijssel steunden het. Utrecht, Friesland, Groningen waren tegen een veroordeling van Pruisen en dus ook tegen steun aan Oostenrijk, voordat Frankrijk op de hoogte was gesteld van de verplichtingen die de Republiek had.[143] Van der Heim was tegen het informeren van Frankrijk.[144] Er was dus verdeeldheid tussen de gewesten, maar ook binnen zijn eigen gewest dachten de leden niet hetzelfde. De verdeeldheid werd er niet minder op toen bekend werd dat George II als keurvorst van Hannover een neutraliteitsverdrag had gesloten met Frankrijk, terwijl hij als koning van Engeland een andere koers voer ten opzichte van Frankrijk en Maria Theresia actief steunde. Van der Heim informeerde bij Trevor of hij wist van het neutraliteitsverdrag. Trevor ontkende. Maar, schreef Van der Heim aan de gezant in Engeland, Hop, hij geloofde dat Trevor wel achter die informatie aan zou gaan.[145] Ondertussen werd Anthonie door Hop op de hoogte gesteld van het verdrag. Kwaad voer de raadpensionaris tegen Trevor uit dat 'het misselijk [is] dat dezelve persoon als koning aan de Republicq af raad mesures, die hij als churfurst zelve gaat nemen.[146] De Engelse koning sterkte de neutralisten in hun opvatting en die werd alleen maar sterker ten opzichte van de voorstanders van een actieve betrokkenheid!

De Dordtse pensionaris Van Halewijn achtte het onverstandig troepen te sturen naar Maria Theresia. Volgens hem moest worden volstaan met geldelijke steun ten teken van neutraliteit en moest Frankrijk van die steun op de hoogte worden gesteld. In het verdrag van Wenen was immers geregeld dat men troepen moest leveren of een equivalent in geld. Amsterdam kwam met een tussenvoorstel om Dordrecht, Utrecht, Groningen en Friesland tegemoet te komen. De stad stelde voor de Franse ambassadeur mee te delen dat de Republiek verplichtingen jegens Maria Theresia had, maar dat zij tegelijk zou verzoeken de Pruisische inval te veroordelen. Om de wil tot vrede te tonen zou de Republiek dan vragen wat de beste manier was om de vrede in Europa te herstellen. Dordrecht kon zich hierin vinden, maar andere leden gingen niet akkoord en vroegen bedenktijd.[147] Op 25 maart

141 Van Nimwegen, *De Republiek*, 144 en 423 n.38. In deze commissie zaten naast Van der Heim en Bentinck voor Holland,Van Heeckeren von Brantsenburg (Gelderland), Van Hoorn (Zeeland), Burman (Utrecht), Willem van Haren (Friesland), Van Rechteren van Gramsbergen (Overijssel), Gerlacius (Groningen) en de griffier Fagel.

142 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 28 februari 1741.

143 NL-HaNA, Coll. Bisdom, 303, part. not., 8 maart 1741.

144 Van Nimwegen, *De Republiek*, 145-146.

145 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 374, Van der Heim aan Hop,19 september 1741.

146 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 374, Van der Heim aan Hop, 3 oktober 1741.

147 Van Nimwegen, *De Republiek*, 146.

kon het voorstel in de Staten-Generaal worden behandeld. Van der Heim vond tegenover zich de Utrechtse gedeputeerde De Milan Visconti en diens Groningse collega Gerlacius, die strikte neutraliteit wensten ook al was deze met het verdrag in strijd. Uiteindelijk werd de Hollandse resolutie van 25 maart op 20 april met overstemming van Utrecht en Groningen aangenomen. Hiermee werd openlijk steun aan Maria Theresia uitgesproken en toegezegd.

Van der Heim was niet in staat gebleken de gewesten op één lijn te krijgen. Desondanks had hij genoeg steun om zijn politiek voort te zetten. De bijzondere positie die door George II werd ingenomen en overigens formeel juist was, maakte het voor de Republiek en Van der Heim lastig de Staatse positie te bepalen. George mocht immers als vorst van een personele unie voor elk van zijn landen een eigenkoers varen! De druk zowel intern als extern zou niet minder worden.

5.10 Conclusie

Aan de hand van de gekozen thema's kan men zien hoe Van der Heim te werk ging als beginnend politicus. Hij was aanvankelijk duidelijk onwennig. Maar hij stond er niet helemaal alleen voor. Aantoonbaar is de steun die hij kreeg van Jacob de la Bassecour. Hun frequente briefwisseling getuigt daarvan. Maar ongetwijfeld zullen ook de ervaren griffier van de Staten-Generaal, François Fagel, en Johan Hendrik van Wassenaer Obdam, de president van de Hollandse Ridderschap, hem terzijde hebben gestaan. Zij maakten onderdeel uit van de min of meer vaste groep vooraanstaande regenten met wie hij informeel overlegde, het 'conclave'. Van der Heim zorgde dat hij goed was geïnformeerd, legde dossiers aan over verschillende onderwerpen en hield de eerste drie jaren nauwgezet een notulenboek bij. Hij had een goed contact met gezanten op belangrijke posten. Zij waren zijn ogen en oren en voorzagen hem van informatie. Desalniettemin was hij weinig succesvol. Dat kwam niet alleen door onervarenheid. Ook de opstelling van de Engels-Hannoveraanse bondgenoot bracht Van der Heim inzake het steunen van de Pragmatieke Sanctie in een lastig parket. Daardoor was de hoeksteen van zijn buitenlandse politiek – de alliantie met Engeland – niet onomstreden. Het egocentrisme van de omringende staten was te groot dat de Republiek daarin nog langer partij kon zijn. De financiële en bondgenootschappelijke verplichtingen dreigden de Republiek boven het hoofd te groeien en maakten het Van der Heim nog moeilijker.

Intussen vergrootte de dreiging van een oorlog de kansen van prins Willem op een positie als generaal in een leger dat moest worden vergroot. Het is echter te wijten aan verdeeldheid in het Oranjekamp dat er op dit punt niet meer werd bereikt. Dit leidde zelfs tot afbrokkeling van steun aan de prins. Van der Heim zal daar niet rouwig om zijn geweest. Zoals we al eerder zagen, was zijn beleid erop gericht de rol van Oranje zo klein mogelijk te houden.

Van der Heims remedie om wat te doen aan de slechte financiële situatie had hij geleerd in de tijd dat hij secretaris van de Generaliteitsrekenkamer was. Bij het voorstel, dat hij maakte voor een nieuwe belasting, greep hij letterlijk terug naar een belasting uit zijn jonge jaren. Het in 1715 ingevoerde *Familiegeld* stond model voor 'zijn' *Personeele Quotisatie*. Na een slepende besluitvorming werd uiteindelijk besloten deze voor velen discutabele belasting in te voeren, op de valreep van Van der Heims eerste termijn als raadpensionaris.

6 Herverkiezing bij toenemende spanning 1742

6.1 Groeiende verdeeldheid

Holland kwam rond 1742 in de Staten-Generaal steeds geïsoleerder te staan en ook binnen het gewest zaten de leden niet op één lijn. Afgevaardigden van de andere gewesten deden zaken met het buitenland zonder Holland er in te kennen. Van der Heim raakte gefrustreerd over deze anti-Hollandse stemming in de Staten-Generaal. Het was de intentie van de andere gewesten, schreef hij aan Fagel, 'om Holland ter Generaliteit te sluijten buijten alles'; 'hare gedeputeerden slaan dan ook een bespottelijk[e] figuur'.[1] De frustratie tekende de onmacht van de raadpensionaris op dat moment. Wat was de oorzaak van die groeiende verdeeldheid?

De verschillende gezichten van buitenlands beleid van George II verzwakten de buitenlandpolitiek van de raadpensionaris. Dit alles speelde de voorstanders van neutraliteit in de kaart. De roep om een koerswijziging in de buitenlandse politiek werd steeds luider, terwijl Maria Theresia steeds verder in het nauw werd gedreven. Utrecht had op 25 augustus 1741 in de Staten-Generaal een voorstel gedaan om te gaan onderhandelen met Frankrijk over neutraliteit. Dit was volgens de Utrechtse gedeputeerden de uitweg om uit de crisis te komen, waarin de Republiek zich bevond.[2] Groningen en onder voorwaarden Gelderland sloten zich hierbij aan. Van der Heim had ook Amsterdam niet echt meer aan zijn zijde. De la Bassecour uitte zijn bedenkingen bij de politiek die George II als keurvorst volgde.[3] De grote stad, die schande had gesproken van het overleg van de Utrechtse gedeputeerde De Milan Visconti met De Fénelon, zocht nu zelf met de Franse gezant contact.[4] Zij wilden, na het bekend worden van het Hannoveraanse neutraliteitsverdrag, met Frankrijk de voorwaarden van een neutraliteit bespreken. Het gesprek, dat De la Bassecour voerde, verliep voor Amsterdam echter niet naar wens.[5] Dus zagen de Amsterdammers af van verdere gesprekken. Overigens betekende dit niet dat ze nu het standpunt van Van der Heim deelden. Het was overigens opmerkelijk dat gewesten en zelfs een stad als Amsterdam, met een andere mogendheid gesprekken aanknoopten buiten

1 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2086, Van der Heim aan François Fagel, 23 december 1741. NL-HaNA, Coll. Fagel, 5285, Anthonie van der Heim aan François Fagel (afschrift) en NL-HaNA, Coll. Fagel, 673, kopiebrieven van Van der Heim aan François Fagel zijn dezelfde brieven in een ander handschrift.

2 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 734, Res. St.-Gen. 25 augustus 1741. De heer Van Heeckeren van Brantsenburg en andere heren van de commissie van buitenlandse zaken kregen opdracht 'te visiteren, examineren en van alles alhier ter vergaderinge rapport te doen.'

3 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 7 oktober 1741.

4 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 5 oktober 1741.

5 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Jacob de la Bassecour aan burgemeesters, 20 november 1741.

de raadpensionaris van Holland om, die sinds jaar en dag de buitenlandse politiek van de Republiek vorm gaf, en ook los van de Staten-Generaal die tenslotte verantwoordelijk waren voor het buitenlands beleid. Provincies mochten volgens artikel 10 van de Unie niet afzonderlijk met vreemde mogendheden handelen.[6] Daar trokken de gewesten zich niet zoveel van aan.

Naar aanleiding van de Utrechtse vraag, waarom Holland niet openstond voor onderhandelingen met de Fransen, legde de raadpensionaris uit dat er geen officieel verzoek van Frankrijk was binnengekomen om hierover te spreken. Zélf Frankrijk verzoeken om neutraliteit zou een teken van zwakte zijn. Bovendien had de Republiek van Frankrijk op grond van het verdrag van 1717 niets te vrezen. In dat jaar was de Triple Alliantie gesloten tussen Groot-Brittannië, de Republiek en Frankrijk, later uitgebreid met de keizer tot de Quadruple Alliantie. Onderdeel van die alliantie was een 'eeuwig' durend defensief verbond tussen Frankrijk en de Republiek. Goed beschouwd was de Barrière daardoor eigenlijk al overbodig en zelfs een uiting van wantrouwen jegens Frankrijk.[7]

Het voorgaande illustreert de doeltreffendheid van de Franse strategie om verdeeldheid te zaaien in de Republiek.[8] In deze politiek paste ook het dirigeren van twee Franse legers naar Westfalen om de Beierse keurvorst te ondersteunen en Hannover en de Republiek verder onder druk te zetten.[9] Dit gebeurde na het Verdrag van Breslau[10] waarin Gulik en Berg door Pruisen aan de Palts werden gelaten. Gelderland werd zenuwachtig door de komst van Franse troepen in het nabijgelegen Gulik, Berg, Keulen en Luik. In december werd een Gelders voorstel over de neutraliteit behandeld in de Staten van Holland.[11] Van der Heim en de Ridderschap bleven tegen en vonden dat Holland zijn tegenstem moest laten horen in de vergadering van de Staten-Generaal. In de vergadering van de Ridderschap van 30 november was dit nog eens expliciet uitgesproken. Bovendien wees de Ridderschap de Franse redenering, zoals verwoord in een missive van Van Hoey, namelijk dat de Republiek zou aansturen op een oorlog met Frankrijk, als ongefundeerd van de hand.[12] De raadpensionaris bezigde weer de gebruikelijke argumenten.

Hij hield vast aan zijn politiek, maar wees erop dat het de 'wereld' om hem heen (verschillende gewesten en sommige Hollandse steden) was die veranderde van mening. Om van de Franse regering de garantie te krijgen dat zij niets tegen de Republiek zou ondernemen, kreeg de ambassadeur in Frankrijk, Van Hoey, de opdracht de Fransen te verzekeren, dat de Republiek niet zou aansturen op een oorlog. Men hoopte een zelfde reactie terug te krijgen. Het antwoord dat Fleury gaf was echter niet geruststellend. Lodewijk XV zou altijd proberen de vrede te bewaren, zolang er geen reden was een andere partij te kiezen.[13] Deze boodschap bereikte de Staten-Generaal in januari 1742. Op 19 ja-

6 Fruin en Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 189.

7 Van Nimwegen, *De Republiek*, 150.

8 Een mooi voorbeeld hiervan is een brief van Van Hoey, waarin hij verslag doet van een gesprek met kardinaal Fleury en de minister van buitenlandse zaken, Amelot. De Franse diplomaten wezen Van Hoey er op dat Engeland de Republiek adviseerde een oorlog tegen Frankrijk te beginnen. 'De Republicq is bereids de duppe van Engeland, dewijle het sig heeft laaten misleijden om onse vrindschap voor deselve niet na behooren te beantwoorden'. Het gevolg is een complete afhankelijkheid van Engeland; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 734, Van Hoey aan Van der Heim, 10 november 1741.

9 Van Nimwegen, *De Republiek*, 147-148; Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 317-318. Eén leger stond onder bevel van luitenant-generaal d'Aubigné en moest de keurvorst van Beieren ondersteunen. Het tweede leger onder bevel van maarschalk De Maillebois concentreerde zich op Hannover en de Republiek.

10 Het verdrag van Breslau werd op 4 juni 1741 tussen Frankrijk en Pruisen gesloten.

11 Van Nimwegen, *De Republiek*, 151.

12 NL-HaNA, Arch. Ridderschap, 9, Res. 30 november 1741.

13 Van Nimwegen, *De Republiek*, 151.

nuari stemden de Friese Staten in met een neutraliteit. Ook Overijssel sloeg die weg in. Er waren nu vijf gewesten die wel oren hadden naar een neutraliteitsverdrag met Frankrijk. De druk op Van der Heim om van koers te wijzigen werd groter.

6.2 *Effecten, Reflectien* en *Bedenkelijkheeden*

Tot overmaat van ramp ontstond er in maart 1742 opschudding over een notitie, die Van der Heim in oktober 1741 zou hebben vervaardigd. Op 9 maart stond de Franse ambassadeur bij de burgemeesters van Amsterdam op de stoep met onder de arm een document, geschreven door een goed geïnformeerde persoon met een 'vergiftigde pen'. Volgens de Franse diplomaat kon dit stuk alleen maar geschreven zijn door iemand, die veel kennis van zaken had. Hij verwees daarbij naar de raadpensionaris. Het was niet de eerste keer dat De Fénelon klaagde over 'menschen [in de Republiek] die moeylijkheit (...) en occasie zoghten om Vrankrijk te beoorlogen.[14] De strekking van de notitie was dat de Republiek met het sluiten van een neutraliteitsverdrag met Frankrijk de steun van Engeland zou verliezen en enkel aangewezen was op Franse steun. Het stuk, door de zoon van De Fénelon uit het Nederlands in het Frans vertaald, was slechts beperkt verspreid en ook duidelijk niet voor Franse ogen bedoeld. De Amsterdammers deelden De Fénelon mee dat het document hen onbekend voorkwam en dat ze de auteur niet kenden. Aangezien het ook nog niet ondertekend was hielden zij het voor een pasquil.[15]

Diezelfde dag nog werd Van der Heim door De la Bassecour van het voorval met de Franse ambassadeur op de hoogte gesteld. Hij vroeg om opheldering, want in het door De Fénelon voorgelezen geschrift stonden zaken waarvan 'niemand van ons heugt, dit gelezen te hebben'.[16] Maar ondanks de niet bekende passages in de notitie leek het stuk toch uit de omgeving van de raadpensionaris te moeten komen, veronderstelden de burgemeesters. Wellicht was het door een 'oneerlijk persoon' uit het kantoor ontvreemd of werd de raadpensionaris 'trouwloos bedient'. Van der Heim reageerde de volgende dag.[17] Hij kon begrip opbrengen dat de Amsterdamse burgemeesters bij het zien het van het document allereerst dachten, dat hij of iemand uit zijn omgeving onvoorzichtig met vertrouwelijke documenten was omgegaan. Hij was echter niet te spreken over het antwoord van de burgemeesters aan de Franse diplomaat. Ik 'sal (...) niet uijthaalen wat een ambassadeur moet denken, als hij met regenten spreekt over een geschrift, dat hij onderstelt of insinueert te zijn van een minister van staat, [en] tot antwoord krijgt dat het geschrift niet meldende den autheur volgens onse placaaten niet hooger gedebiteert konde worden dan voor een pasquil'. De raadpensionaris ging er maar van uit dat het antwoord ' sonder naadenken gegeeven [was] om er van af te zijn'. Hij kon uit de brief van pensionaris De la Bassecour opmaken dat De Fénelon niet uit zijn opstel had voorgelezen. De situatie was verwarrend en Van der Heim probeerde in zijn brief van 10 maart duidelijkheid te verschaffen. Hij ging daarvoor terug naar 1741.

Na afloop van een vergadering van Staten van Holland, eind oktober 1741, sprak een Statenlid hem aan. Deze gedeputeerde verzocht hem om de argumenten tegen het sluiten van een neutraliteitsverdrag met Frankrijk nog eens op een rijtje te zetten. De raadpensionaris voldeed aan het verzoek

14 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 9 maart 1742.
15 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 9 maart 1742.
16 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 9 maart 1742.
17 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 maart 1742.

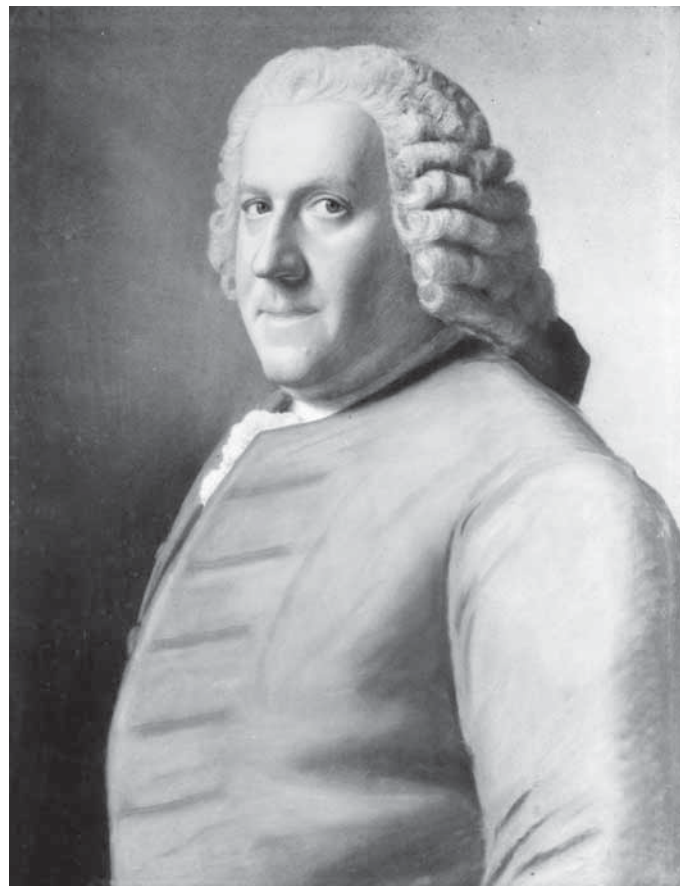

Afb. 18 Willem Bentinck van Rhoon (1704-1774)lid van de Hollandse Ridderschap ten tijde van het raadpensionarisschap van Van der Heim. Tekening van Jean-Etienne Liotard 1755 (particuliere collectie).

en schreef een kort opstel getiteld E*ffecten van de voorgestelde of liever geïnsinueerde neutraliteit.*[18] In zeven punten onderbouwde hij in feite het gevoerde buitenlands beleid en hij verstuurde het aan het Statenlid. Deze notitie was voor Van der Heim aanleiding om 'kort daar naa'[19] de zeven punten wat nader uit te werken tot een groter opstel. Dit stuk kreeg de naam *Reflectien op het convenieeren over een neutraliteit voor deesen Staat en de Oostenrijksche Neederlanden met Vrankrijk.* Een afschrift van deze notitie is gevonden in het archief van Frederik van Reede, de zoon van Reinhard van Reede van Ginkel.[20] Boven het opstel stond: 'Door den RaadPensionaris van der Heim opgesteld in 't jaar 1741'. Deze no-

18 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss., Het afschrift dat een bijlage bij de missiven is heeft als titel: E*ffecten van de voorgestelde of liever geïnsinueerde neutraliteit.* Het is een kort geschrift van zeven punten en een conclusie, dat iets langer is dan één bladzijde. Het stuk is ongedateerd en bevindt zich tussen de missiven van 13 en 14 februari 1742. Porta meent dat het is opgesteld door Geelvinck op basis van de 'vaste' principes die Amsterdam hanteerde. Zo vast waren die principes niet. Men onderhandelde tenslotte met De Fénelon over neutraliteit. Van der Heim daarentegen hield aan zijn lijn vast. Er is evenwel geen hard bewijs dat Van der Heim de auteur is, maar na vergelijking met de *Reflectien* is dat wel zeer waarschijnlijk. Zie Porta, *Corver*, 181.

19 Het is lastig om op basis van deze vage tijdsaanduidingen te bepalen, wanneer nu precies een opstel werd geschreven.

20 HUA, Huis Amerongen, 3930, Aantekeningen en kopieën van Frederik van Reede. Frederik van Reede was de zoon van Reinhard van Reede van Ginkel, de gezant van de Republiek in Berlijn ten tijde van Van der Heim. Mijn dank gaat uit naar dr. O. van Nimwegen, die mij op dit document wees.

titie verstuurde Van der Heim aan De la Bassecour. 'Eenige tijd' daarna sprak hij met een regent 'van eene Provincie' over dit onderwerp. In de loop van het gesprek vertelde Van der Heim dat hij zijn argumenten 'bij forme van een schets' had opgesteld. De regent verzocht of hij het mocht zien. Van der Heim kon niet meteen aan dit verzoek voldoen, omdat hij het had uitgeleend aan het Statenlid voor wie hij het in eerste instantie had geschreven.[21] Nadat de raadpensionaris zijn opstel had teruggekregen, leende hij het vervolgens uit aan de laatstgenoemde regent. Deze gebruikte het echter als basis voor een eigen 'breed opstel (...) om in sijne Provincie te dienen'. Van der Heim werd hiervan door de desbetreffende regent niet op de hoogte gesteld, maar hoorde het van een andere regent. Die kopieerde het nieuwe stuk en liet het Van der Heim lezen.

In de vergadering van de Ridderschap van 30 november werd over het vraagstuk van de neutraliteit gesproken. Het opstel mocht niet in de deliberaties ter generaliteit komen om het geheim te houden voor De Fénelon. Dat lukte, maar Van der Heim had buiten de waard gerekend. De mysterieuze regent ging wat minder voorzichtig met zijn opstel om. Omdat het tegelijk met een Hollandse resolutie besproken werd zag men het aan voor 'Hollands werk'. Het kwam in handen van de heren van het besogne ter generaliteit. Daarmee was het kwaad geschied. Een politieke rel was het gevolg met Van der Heim als middelpunt. Met enig zelfmedelijden merkte Van der Heim op 'dat de Heer Marquis De Fénelon houde dit[22] voor mijn opstel en dat ik dat divulgeerde[23] of laate doen en er mooij mede ben, en sijn Exc sal het op die naam aan sijn hof gesonden en sal het plaisir hebben daar bij te kunnen voegen dat de Heeren van Amsterdam het aansien, volgens de placaaten als een pasquil'.[24]

Verbitterd over de onvoorzichtigheid of gebrek aan secretesse merkte hij op het 'ten hoogsten te beklaagen [is] dat sulke stukken in die handen komen en een bewijs dat er schurken zijn die haar vaderland verraaden'.[25] De Utrechtse gedeputeerde, De Milan Visconti, maakte zich eveneens kwaad, toen hij het stuk, *De Bedenkelijkheeden* genaamd, in handen kreeg. Hij kwam erachter dat dit stuk wijdverspreid was in de provinciën die tegen een neutraliteit met Frankrijk waren, maar dat het de tegenstanders onthouden was.[26] Van der Heim werd hierop aangekeken.

Van der Heim betoogde dat hij zijn memorie tijdens de besoignes 'telkens in de sak' had gehad om het in de discussie te kunnen gebruiken 'tot adstructie van de resolutie van de Edel Groot Mogenden'. Hij was in zijn ogen niet onvoorzichtig geweest. Ook pleitte hij zijn medewerkers vrij. Zijn opstel was 'nooijt in [zijn] comptoir of in handen van eene der Clercquen (...) geweest'.[27] 'Dog het is dus uijt die, moogelijk ook eene andere Provincie gekoomen te weeten niet mijn opstel maar het geschrift van dien anderen Heer, in handen van de Heeren van de besoigne ter generaliteit, waar in ik het mijnen niet hebbe willen brengen. Als men nu weet dat de Heer De Fénelon onderrigt word van al, dat in de besoignes ter Generaliteit passeert, dat bij verscheijde geleegenheden gebleeken is soo

21 Hieruit blijkt dat Van der Heim zelf geen kopieën in bezit had.

22 Het opstel van de regent.

23 Divulgeren is verspreiden.

24 Schotschrift.

25 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 maart 1742.

26 HUA, 233, Arch. St.v.Utr., 258-13, De Milan Visonti aan de Staten van Utrecht, 7 maart 1742. Het stuk had de naam: *Bedenkelijkheeden die sig opdoen omtrent het aengaen van een neutraliteit met Vrankrijk, geinsinueert seedert lang dog nooit door die kroon voorgestelt.* Het zit als bijlage bij de brief. Dit document is eveneens te vinden in NL-HaNA, Coll. Van der Hoop, 197, Stukken afkomstig uit portefeuille VII; *Bedenkelijkheeden.*

27 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 15 maart 1742.

te geschieden, is het niet wonder, dat dit opstel in sijnen handen is geraakt', was de conclusie van de raadpensionaris.[28] Tot zover Van der Heims verantwoording en reconstructie.

De raadpensionaris was dus met het schrijven en uitlenen of zeer naïef geweest of het hij het uitgeleend aan politieke medestanders, die hij kennelijk vertrouwde. Het eerste lijkt ons niet waarschijnlijk. Van der Heim liep lang genoeg mee om te weten hoe het politieke en diplomatieke leven in elkaar zat. Wij veronderstellen dat hij het stuk te goeder trouw heeft uitgeleend. Zijn vertrouwen werd diep beschaamd. Maar zelfs in de brieven naar De la Bassecour onthulde hij de naam van de regent eigenaardig genoeg niet. De vraag naar het waarom van dit stilhouden van de naam krijgt helaas geen antwoord. Van der Heim was zeer geïrriteerd over dit gebrek aan secretesse. In zijn rede bij zijn herverkiezing zou hij hier nog uitgebreid op ingaan. De la Bassecour probeerde de raadpensionaris tot bedaren te brengen door hem mee te delen dat de burgemeesters zijn verhaal geloofden en hem niets kwalijk namen.[29] Wat hen betreft was de zaak gesloten. Voor Van der Heim was de kous nog niet af. Hij had wel behoefte aan een onderzoek, want 'als men de regte weg gaat en voor geen ondersoek bedugt is; is men blijde als iemand de moeijte wil neemen een saak, die voorkomt, te ondersoeken, want dan blijkt de opregtheid en anders is 'er geen overtuijging, en ik derve wel seggen, (…) dat ik de regte weg gaa, maar dat andere die fraeije schijn vertoonen, confidentien doen en daar door vertrouwen hebben verkreegen tot koste en laste van anderen, die opregt handelen, verkeerde weegen gaan, in alles eijgen belang en interest slingse streeken gebruijken',[30] stelde hij verbolgen vast. Hij wilde dat publiekelijk zijn blazoen werd gezuiverd, omdat hij het gevoel had dat hem iets ten onrechte in de schoenen geschoven was. Voor zover wij konden nagaan is dat niet in het openbaar gebeurd en moest Van der Heim het doen met de woorden van vertrouwen uitgesproken door Amsterdam.

Alvorens op de inhoud van de opstellen in te gaan een kort woord over de vindplaatsen en over het archief van Van der Heim. Niet één van de drie documenten hebben we aangetroffen in zijn archief. De *Effecten* zijn gevonden tussen de missiven van 13 en 14 februari in het Amsterdamse burgemeestersarchief. De *Reflectien* waren gearchiveerd in het archief van Van Reede van Ginkel en de *Bedenkelijkheeden* tenslotte troffen we aan in de Collectie Van der Hoop en het archief van de Staten van Utrecht. Bovendien zijn de memories die we onder ogen hebben gehad allen afschriften. Nu zijn er in de loop van de tijd stukken uit het archief van Van der Heim verdwenen. Hij bewaarde zijn archief in zijn woonhuis. Na zijn overlijden werd er een commissie uit de Gecommitteerde Raden benoemd om de weduwe te condoleren. Ze namen toen wel de zegels mee, die hij had vanuit zijn functie als groot zegelbewaarder. Zijn archief zou op een ander tijdstip door de heren worden opgehaald. Dat is echter nooit gebeurd. Zodoende bleef het archief in het bezit van de familie. In 1846 werd het pas overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief.[31] In 1748 eiste Willem Bentinck echter van Hendrik Fagel vrije inzage in het archief van Van der Heim. Kennelijk was op dat moment Hendrik Fagel in het bezit van het archief. Er wordt vermoed dat Bentinck delen van de correspondentie tussen Van der Heim en De la Bassecour, over de periode januari-maart 1744, heeft laten verdwijnen, omdat de edelman in deze periode Engelse hulp trachtte te krijgen voor een omwenteling ten gunste van Wil-

28 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 maart 1742.

29 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 11 maart 1742.

30 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 15 maart 1742.

31 Suijkerbuijk en Meiboom, *Inventaris*, xx-xxi.

lem IV. Er missen nog wel meer stukken uit het archief.[32] Er zijn ook brieven van Van der Heim aan de De la Bassecour teruggevonden in het Fagelarchief.[33]

Het is opmerkelijk dat de *Effecten* en *Reflectien* dus niet te vinden zijn in Van der Heims archief. Volgens eigen zeggen was 'zijn opstel' nooit op zijn kantoor of in klerkenhanden geweest.[34] Dan is het des te vreemder dat noch de *Effecten* noch de *Reflectien* in zijn archief zijn te vinden, dat hij immers thuis bewaarde. Een afschrift van de *Bedenkelijkheeden* treffen wij aan in de collectie Van der Hoop. Adriaan van der Hoop, de secretaris van de Raad van State, moest als vooraanstaand staatsgezind regent een jaar na de verheffing van Willem IV tot erfstadhouder in 1747 het veld ruimen.[35] Na zijn ontslag ging hij als ambteloos burger door het leven en verzamelde allerlei documenten met het doel een geschiedenis te schrijven over de verdediging van de Republiek 1672.[36] In zijn collectie zitten echter niet de *Effecten* en *Reflectien.*

De notitie *Effecten* had de structuur, die overeenkwam met de beschrijving van Van der Heim in zijn brief van 10 maart. Dit korte stuk was dan ook niet meer dan een opsomming: Ten eerste zou een neutraliteitsverdrag niet meer gerustheid geven dan het in 1717 gesloten defensieve verbond met Frankrijk, want 'zo 't één zoude worden gevioleerd is van het ander niet beter te denken'.[37] Uit zo'n verdrag zou volgen dat de Republiek om Frankrijk ter wille te zijn niet aan andere verplichtingen kon voldoen, was zijn tweede punt. Daardoor zou de Republiek losraken van Engeland en Engeland zou zich vervreemden van de Republiek, aldus zijn derde argument. Volgens het vierde punt zou de staat bij een aanval van bijvoorbeeld Pruisen enkel aangewezen zijn op Franse militaire steun. Het was nog maar de vraag of men met hulptroepen beter af was dan met vijandelijke troepen. Hij verwees – zonder het te noemen – naar een incident uit de Munsterse oorlog (1665-1666). Het vijfde punt ging over de Franse wens tot neutraliteit. Het land stelde zelf geen neutraliteit voor. Het insinueerde deze slechts, volgens Van der Heim. Ging de Republiek om de neutraliteit verzoeken, dan maakte zij zich dus volkomen afhankelijk van Frankrijk. Het gevolg was dat de Republiek zou moeten doen wat Frankrijk verlangde of een verwijdering riskeren (zesde punt). Het laatste punt gaf aan dat de staat op geen enkele steun meer kon rekenen. Oostenrijk was te zwak om hulp te bieden en had ook nog eens problemen met de Turken en Engeland zou de Republiek aan haar lot overlaten. De conclusie was dat neutraliteit niet meer rust gaf, eerder het gevaar van volkomen afhankelijkheid van Frankrijk.[38]

De *Reflectien* hadden dezelfde opbouw als de *Effecten*, maar het stuk was uitgebreider. Er stond boven dat het door de raadpensionaris in 1741 was opgesteld. Het vierde punt over de steun van een hulpkorps, dat nogal cryptisch was in de *Effecten,* lichtte hij nader toe. In de Munsterse oorlog hadden de hulptroepen 'genoeg verlegenheid gebaart'.[39] Van der Heim liet het bij deze opmerking en

32 Suijkerbuijk en Meiboom, *Inventaris*, xxii.

33 Zie hierover hoofdstuk 5 In het centrum van de macht.

34 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 15 maart 1742.

35 Habermehl, *Van der Hoop*, 22. Onder druk van Willem Bentinck werd Van der Hoop aan de kant gezet.

36 Habermehl, *Van der Hoop*, 22. Habermehl baseert zich op Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, deel 8-2, 1187; Habermehl, *Van der Hoop*, 258 n.12. Van der Meij schrijft de verzameldrift om dezelfde reden toe aan J.C. van der Hoop. Van der Meij, 'Samenvatting', NL-HaNA, Coll. Van der Hoop. Het boek over de geschiedenis is overigens nooit verschenen. Joan Cornelis van der Hoop was de zoon Adriaan van der Hoop. Hij was advocaat en is o.a. in de periode 1813-1825 minister van Marine geweest.

37 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss., bijlage *Effecten.*

38 Porta schrijft deze notitie toe aan Geelvinck. Porta, *Corver*, 181. Nergens blijkt overigens dat de burgemeester dit heeft geschreven. Van Nimwegen schrijft de *Effecten* toe aan de raadpensionaris. Van Nimwegen, *De Republiek*, 157-158. Van der Heim heeft het zijn brief over een schets met zeven punten.

39 In de Munsterse oorlog (1665-1666) ontving de Republiek militaire steun van een Frans hulpkorps. Van deze 'steun' kwam ech-

deelde geen verdere bijzonderheden mee. Hij vertelde niet dat het Franse hulptroepen betrof.

De *Bedenkelijkheeden* daarentegen zagen er anders uit. Deze notitie kende niet de overzichtelijke structuur van zeven punten. De auteur begon wel met het traktaat van 1717, net als in de *Effecten*, maar componeerde een eigen verhaal, dat ontegenzeggelijk overeenkomsten vertoonde met de eerder genoemde notities. Het was geschreven door een aanhanger van de politiek van Van der Heim. De strekking was dus gelijk. Er zaten echter ook verschillen in. Allereerst noemde hij niet het incident in de Munsterse oorlog, maar het voornemen van de Fransen om in 1667 Coevorden te overmeesteren, terwijl de Franse soldaten de Republiek hielpen tegen de keurvorst van Keulen. Volgens de schrijver wilde Frankrijk juist erg graag een neutraliteit en wel om de volgende redenen: Frankrijk had reeds meer dan 80.000.000[40] contanten verloren door de oorlog in West-Indië. Daarnaast had het land een strop van 40.000.000 door 'wangewas der wijnen'. De Fransen hadden grote sommen 'verspild in Sweden, Turkijen en geheel Duijtsland'. Daar kwamen nog eens de hoge onderhoudskosten van de Franse legers in Beieren en Westfalen bij. De vijfde kostenpost was het aanvullen van de magazijnen en als laatste de corruptiegelden 'waerover geen pijl is te maken, geen tijd, plaets, of persoonen te bepalen'. De Franse macht leek geducht, maar in feite stelde deze niet zoveel voor. De staatschuld van Frankrijk was hoger dan in de jaren 1710 en 1711. Een neutraliteit was dus niet nodig. Streefde de Republiek daar toch naar dan vervreemdde zij zich van de bondgenoten, kwam zij haar verplichtingen niet meer na en maakte zij zich alsnog afhankelijk van Frankrijk. De conclusie van de *Bedenkelijkheeden* was dan ook dat het aangaan van neutraliteit geen rust zou brengen. In tegendeel: het zou de Republiek afhankelijk maken van Frankrijk. Het verlies van de vrijheid ten opzichte van Frankrijk betekende ook op termijn het verlies van de hervormde religie 'waer voor God Almagtig Land en Kerke in sijne seegen behoede'.[41]

De auteur van de *Bedenkelijkheeden* ging aanmerkelijk verder dan Van der Heim. Dit stuk lag veel gevoeliger dan de notities van Van der Heim, die eigenlijk niets anders waren dan het op papier zetten van de reeds gevoerde politiek en de argumentatie daarbij. Argumenten, die men al zo vaak van hem had gehoord. De auteur van de *Bedenkelijkheeden* gaf een opsomming van de geldverslindende buitenlandse politiek, inclusief het openlijk benoemen van corruptie om daarmee aan te tonen dat van Frankrijk eigenlijk geen gevaar te duchten was.

Op basis van de vergelijking van de verschillende notities is het mijns inziens gerechtvaardigd te veronderstellen dat de *Effecten* en de *Reflectien* van de hand van Van der Heim zijn. Ze lijken qua structuur op elkaar, de toon is zakelijk, maar wel gedecideerd. We blijven echter zitten met de vraag naar de originele stukken! De originele notities, die volgens Van der Heims eigen mededeling van zijn eigen hand en niet dat van een klerk waren, zijn niet boven water gekomen. De handschriften van de beide stukken verschillen onderling ook nog eens. Boven de *Reflectien* heeft de kopiist geschreven dat het document opgesteld was door Van der Heim. Die vermelding en Van der Heims opmerkingen over het stuk aan De la Bassecour vormen voor ons het indirecte bewijs, dat ze inderdaad van zijn hand zijn. Beide notities ademen ook de voorzichtigheid, die zijn politiek kenmerkte. De *Bedenkelijkheeden* hebben inhoudelijk afwijkende trekken: weliswaar heeft het stuk dezelfde strekking, maar het is

ter weinig terecht. De Franse militairen hielden zich meer bezig met het plunderen van Nederlandse boeren dan met het bestrijden van het leger van de bisschop. In de brieven van 9 en 10 maart werd naar dit incident verwezen. Aan het hoofd van het Franse korps stond generaal Francois de Vilanders et Pradel. Rowen, *John de Witt*, 605.

40 De auteur vermeldt bij de bedragen overigens niet de munteenheid.

41 NL-HaNa, Coll. Van der Hoop, 194, Stukken uit portefeuille VII; *Bedenkelijkheeden*.

niet zo behoedzaam van toon. De auteur was in zijn argumentatie concreter en noemde een incident met naam en toenaam. Het onderdeel over de Franse buitenlandse politiek en de financiële gevolgen werden niet erg voorzichtig verwoord. Het was kennelijk niet de intentie van de schrijver de *Bedenkelijkheeden* verborgen te houden. Van der Heim merkte in zijn brief van 10 maart ook op dat de regent het document had gemaakt 'om in sijne Provincie te dienen'. Het was vragen om moeilijkheden.

6.3 Vergroting van het leger en de benoeming van generaals

Op 23 december 1741 kwam bij de Staten van Holland een missive van de Raad van State ter tafel over een vergroting van het leger: de zogenaamde *augmentatie.* In dit geval de derde *legeraugmentatie*.[42] De eerste schermutselingen hierover waren begonnen. Op 5 januari 1742 kwam er een missive van 22 december 1741 van Gelderland bij de Staten van Holland waarin de zorg werd uitgesproken over de staat van 's lands fortificaties en dan met name in Gelderland en Overijssel. De magazijnen en de steden in die gewesten waren weerloos tegen een mogelijke inval. Men vreesde dat een vijand zo door kon stoten naar het hart van de Republiek. Daarom stelden de Gelderse Staten een vergroting van het leger voor van 20.000 man voor infanterie en cavalerie tezamen. Daarnaast moest ook de vloot worden versterkt. Dat laatste zal de Hollanders sowieso als muziek in de oren hebben geklonken. Holland kon er op rekenen dat Gelderland zou bijdragen wat redelijkerwijs van het gewest kon worden verwacht. Holland zegde toe Gelderland te zullen steunen in de vergadering van de Staten-Generaal.[43] En terwijl de discussie over de *legeraugmentatie* in volle gang was, kwam het 'conclave' bij Van der Heim thuis bijeen en sprak over de generaalsbenoeming. Als het leger werd vergroot was er immers meer behoefte aan bevelhebbers. Zoals we in eerdere hoofdstukken reeds tegenkwamen, aasde de prins van Oranje op een generaalsfunctie.[44] Bij de uitbreiding van het leger kwam ook deze kwestie aan bod. Van der Heim nam het op zich om regenten uit verschillende provincies aan te schrijven teneinde ze achter Holland te krijgen. Aan hem werd het ook overgelaten de 'contrarie cabale te breken'.[45] De prins zou in deze ronde de rang krijgen aangeboden van jongste luitenant-generaal. De verwachting was dat hij deze zou weigeren, waardoor de smaad op hem zou komen, meenden de leden van het 'conclave'. Dit plan was aangedragen door Overijssel.[46]

6.4 Herverkiezing

Tot het ambt van raadpensionaris werd iemand voor vijf jaar gekozen.[47] Er was dus na een termijn van vijf jaar de gelegenheid om van een niet functionerende raadpensionaris afscheid te nemen of

42 NL-HaNA, Coll. Bisdom, part. not., 23 december 1741.

43 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 180, Res. 5 januari 1742.

44 In 1735 was Johan Duncan in naam van de prins met Van der Heim over zo'n benoeming komen praten. Zie hoofdstuk 3 De thesaurier-generaal Van der Heim.

45 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Munter, Van de Poll en De la Bassecour aan burgemeesters, 2 maart 1742.

46 Van Nimwegen, *De Republiek*, 157.

47 Van Bockel, *Gevormde kaders*, 243. Artikel XXXIII van de instructie voor Heinsius. In de concept-instructie die aan Van der Heim werd voorgelegd is het artikel 32. De raadpensionaris wordt dan bij meerderheid van stemmen (her)kozen. HAT, 518, conceptinstructie.

een positief beoordeelde functionaris voor te dragen voor een tweede periode. Voor Anthonie van der Heim naderde die datum ook. Op 4 april 1742 zat zijn eerste ambtsperiode er namelijk op. Het was een moment waarop zijn handelen in de eerste termijn werd beoordeeld en de vraag op tafel lag of de Staten van Holland met hem verder wilden.

In maart vroeg Amsterdam hem bij monde van De la Bassecour om zich beschikbaar te stellen voor een tweede ambtsperiode, want 'veele groote zaken' waren pas op de helft en volgens de burgemeesters kon 'het landt niet veranderen (...), van ministers, zonder t'lands regering en alles in confusie te brengen'.[48] De la Bassecour kon er niet 'zonder schrikken en beeven' aan denken als Van der Heim af zou wijzen. 'Gelieve ons door een wenk gerust te stellen', sloot de Amsterdamse pensionaris de brief af.[49] Dit waren zinnen waar vertrouwen uit sprak. Anthonie had de volledige steun van Amsterdam. In de lange brief van 10 maart 1741 schreef hij dat hij uiteraard zeer gevleid was door het verzoek, maar eerst zeker wilde weten of de overige leden van de Staten van Holland er ook zo over dachten. Met een soort van heimwee dacht hij terug aan de tijd dat hij 'in den Raad van Staate[...] gedurende bijnaa tien jaare veele *agrementen* (goedkeuringen) hebbe genooten en ook het agrement hadde van mij te verbeelden dat ik niet geheel onnut was aan het gemeen en dat mijne vlijt en naerstigheid van eenig voordeel waren'. Wanneer Amsterdam hem niet had overgehaald had hij nog dat ambt vervuld. Het raadpensionarisambt had hij tenslotte nooit geambieerd.[50] Dat zijn dienst niet 'nuttiger' was geweest lag niet alleen aan zijn gebrekkige bekwaamheid. De zaken in Holland waren ook niet goed geregeld: 'soo de saaken op dien voet voortgaan en verergeren, Holland al sijn gesag en credit ter generaliteit moet verliesen (...) dat de regering meer en meer sal worden eene anarchie'.[51] Op 23 maart 1742 verzochten de Staten van Holland de raadpensionaris unaniem een tweede termijn te aanvaarden. Van der Heim aarzelde en vroeg enige dagen bedenktijd.

In het dossier omtrent de herbenoeming, aanwezig in het archief van Van der Heim, zijn drie anonieme documenten te vinden, overigens zonder een datering. Het eerste heeft een Latijnse aanhef 'Amica admonitio' en is in het Frans gesteld. Deze 'vriendschappelijke aansporing' is afkomstig van iemand die altijd vertrouwen in hem heeft gehad en die zich had ingezet voor zijn benoemingen tot thesaurier-generaal[52] en raadpensionaris.[53] Door middel van het vergelijken van handschriften weten we dat de schrijver Johan Hendrik van Wassenaer Obdam is.[54] Deze wist dat de raadpensionaris ontevreden was, maar spoorde hem toch aan om op zijn post te blijven, uiteraard op de voorwaarden van Van der Heim. De Republiek was stuurloos zonder regering, zonder richting, zonder samenhang, zonder leidsplan als een schip zonder roerganger. Van der Heim had de slechte situatie meerdere malen onder de aandacht gebracht en er was niets mee gedaan. Het was dus de vraag of de raadpensionaris wel wilde aanblijven. Van Wassenaer Obdam vond dat Anthonie zijn post niet mocht verlaten en probeerde door deze 'vriendschappelijke aansporing' de aarzelende raadpensionaris een duwtje in de gewenste richting te geven. Trad hij terug dan zou het land vervallen tot complete

48 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 9 maart 1742.

49 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 9 maart 1742.

50 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 maart 1742.

51 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 maart 1742.

52 Aalbers, *De Republiek*, 209.

53 Zie paragraaf 4.5 over de benoeming.

54 Met dank aan mevr. A.J. Brunt, Archivaris van het Huisarchief Twickel die de handschriftvergelijking deed. Een schuldbekentenis van Van Wassenaer Obdam geschreven in hetzelfde handschrift van de brief. HAT 550, Schuldbekentenis Van Wassenaer Obdam, 6 juni 1743.

anarchie. De Republiek was in een lastige positie terecht gekomen. In het buitenland had zij geen vrienden en ook in het binnenland werd de regering gehaat. Amsterdam en Dordrecht deden mooie beloften, maar zouden Van der Heim in de steek laten zodra De Fénelon met zijn wenkbrauwen zou fronsen, voorspelde Van Wassenaer Obdam. Zij waren laf, maar angstiger dan ooit tevoren. Van der Heim moest deze gelegenheid aangrijpen om betere condities te verlangen, zodat zijn raadpensionariaat van meer nut voor de Staat zou kunnen zijn. Hij zou de steun van Amsterdam en Dordrecht voor zijn buitenlandse politiek moeten eisen. Hij kon rekenen op steun van de Ridderschap. Om de positie van de raadpensionaris verder te versterken en alle chicanes te vermijden met betrekking tot zijn instructie adviseerde Van Wassenaer Obdam de eed gewoon af te leggen op zijn huidige instructie en zodoende de tegenstanders de wind uit de zeilen te nemen.[55]

Naast Obdam was er nog een persoon, die in deze periode brieven stuurde. Van diens hand kwamen twee ongedateerde stukken in een slordig schrift. In tegenstelling tot de brief van Van Wassenaer waren deze in het Nederlands gesteld.[56] De schrijver zei te handelen 'uijt liefde voor het vaderland'. Hij vroeg Van der Heim af te zien van 'een seker point aan uw Ed Gestr wel bekent'.[57] Daarmee was de weg vrij voor Dordrecht om van zijn *remarque* af te zien. Wanneer Van der Heim deze genereusheid aan de dag kon leggen, zou dat de leden die graag de continuatie van zijn raadpensionarisschap zagen een groot plezier doen en zou hij alleen maar aan glans winnen, zowel in het binnen- als buitenland. In een tweede brief voelde de schrijver zich verplicht enige consideratien bij Van der Heim onder de aandacht te brengen. Allereerst moest de bekleder van het raadpensionarisambt dit doen uit liefde voor het vaderland en die laten prevaleren boven particuliere belangen. Ten tweede adviseerde hij Van der Heim rekening te houden met de macht van de burgemeesters en hun invloed op benoemingen van functionarissen met wie de raadpensionaris moest samenwerken. Het derde punt ging erover dat de regenten liever geen pensionarissen zagen die verplichtingen hebben aan de raadpensionaris. Het volgende punt betrof Ten Hove. Hij zou het Van der Heim moeilijk hebben gemaakt.[58] Wanneer de raadpensionaris weg zou gaan, zou hij enkel 'twe of drie menschen plazieren', maar als hij het zou aannemen 'sal hy veel plaisier doen aan so vele wel menende menschen'. Het zou ook een slecht signaal naar het buitenland zijn 'dat een man die *geamplecteerd* (omarmd) heeft het eerste en honorabelste ampt van de republyk abandoneert'. Tot slot verzekerde de schrijver Anthonie dat hij er niet alleen voor stond. Hij had de steun van God. De schrijver sloot zijn brief af met de zin: 'Weegt dese redenen tegen de contrarie redenen en kiest de beste partij'. Een brief vol vaagheden dus.

6.5 De rede voor de Staten

Op 28 maart 1742 verscheen Van der Heim in de Staten van Holland. In een rede tot de Staten betoogde hij geen heil te zien in een voorzetting van zijn raadpensionarisambt, omdat hij vond dat zijn bekleding van het ambt van weinig nut was geweest. Hij zocht de oorzaak allereerst bij zichzelf

55 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 462, Van Wassenaer Obdam aan Van der Heim 'Amica admonitio', 1742 (zonder datum).

56 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 463, NN aan Van der Heim, 1742 (zonder datum).

57 De briefschrijver benoemt het verder niet, maar afgaande op wat Van Wassenaer Obdam schrijft, gaat het wellicht ook hier over artikel 26 en de eed op de instructie.

58 Het vreemde aan dit punt is dat Ten Hove in 1742 al overleden was. Hij was wel altijd als een talent beschouwd en als een potentiële kandidaat voor het raadpensionarisschap.

en getuigde van gebrek aan kundigheid en capaciteit om een zo zwaar ambt te bekleden. Hij had meermalen bij zichzelf gemerkt 'het gebrek van (...) kundigheid en capaciteit om aan den eisch van soo een gewichtig Employ' te kunnen voldoen. Hij was er van overtuigd, dat de Edel Groot Mogenden nog meer zwakheden bij hem hadden ontdekt dan hij zelf al gevonden had. Hij vond echter wel dat hij vlijtig was geweest, al zijn tijd in de ambtsbekleding had gestoken en dat men hem niet kon betrappen op een moedwillig verzuim. Hij had het land gediend vanaf zijn zestiende in verschillende ambten en tot tevredenheid, maar de laatste vijf jaren had hij van waardering weinig gemerkt, waardoor hij niet de overtuiging had dat hij nuttig was voor het land in de positie van raadpensionaris. Hij kon gewoon niet beter en het was daarom raadzaam dat een 'bequaamer en capabelder Subject' zijn taak zou overnemen.

Maar, betoogde de raadpensionaris, het lag niet alleen aan hem. 'Ontrent de behandeling der saaken in het gemeen komt het mij voor, dat onder Leeden van de Vergadering niet is dat vertrouwen op elkanderen dat wel behoorde, en dat daar uit voortvloeit een minder cordaatheid in saaken van het gemeen, en vreese, dat de lasten, die het eene Lid op sig soude neemen, door andere sullen worden afgeschooven; en daar van is het gevolg, dat de gemeene Middelen, eene soo notabele branche van het inkoomen van de Provintie, niet worden gehandhaaft en verbeetert, soo als het ten dienste der Finantien behoorde'.

De leden van de vergadering vertrouwden elkaar niet, waardoor besluitvorming werd vertraagd. Voorstellen van Van der Heim en de Gecommitteerde Raden, onder voorzitterschap van de schrijver van de brief 'Amica Admonitio', Van Wassenaer Obdam, om te komen tot een belasting op basis van een personele omslag werden eindeloos getraineerd, zoals we zagen. Wanneer de Gecommitteerde Raden misbruik met betrekking tot het inkomen van de provincie op het spoor kwamen, waren zij niet geautoriseerd hiertegen iets te ondernemen. Eenmaal in de vergadering van de Staten gebracht bleven de zaken hangen in eindeloze deliberaties. 'Het quaad continueert niet alleen, maar kenbaar geworden zynde aan de andere Leeden word het nagevolgt, en kruipt sterker in, en bekruipt allengskens het geheele lighaam', hield Van der Heim de heren Staten voor. Van der Heim en Van Wassenaer Obdam trokken hier eigenlijk samen op. Doordat verbeteringen uitbleven, misbruik niet of nauwelijks werd aangepakt, waren de inkomsten nog net zo hoog als 100 jaar geleden, terwijl de lasten wel waren gestegen. Minder financiële slagkracht was de oorzaak van de tanende macht van Holland. Holland verloor aan respect en invloed in de Unie. Van der Heim had zelfs aan De la Bassecour geschreven dat de andere gewesten er op uit waren Holland te isoleren. De Staten bedreven ook korte termijn politiek. Wanneer er een zaak werd bediscussieerd was de uitkomst van de deliberaties een zodanige resolutie, die tot doel had de verschillende standpunten te verenigen. Er werd geen 'generaal Plan' opgesteld 'waar naartoe de saaken werden gedirigeert' met als gevolg dat men na verloop van tijd niet meer wist wat er besloten was en wanneer er 'weder iets diergelijks' ter tafel kwam, werd de hele discussie opnieuw gevoerd.

Het uit de school klappen tegen buitenlandse gezanten stoorde hem ook. Het incident met de *Bedenkelijkheeden* zal nog vers in zijn geheugen hebben gezeten. Door het lekken bleken buitenlandse gezanten prima op de hoogte te zijn, wat de onderhandelingspositie van de Staatse diplomaten verzwakte. Bovendien onderhielden 'verscheide Persoonen' uit andere gewesten zonder met elkaar te overleggen contacten met vreemde mogendheden, een taak die traditioneel aan de Staten-Generaal en de raadpensionaris van Holland was toebedeeld. Hij trad op als 'minister voor de Unie'. Deze 'ieder voor zich' politiek kon nooit tot voordeel van de Staat zijn. Tot slot wees hij op artikel 26 van

zijn instructie en de gevolgen van de inhoud voor hem. Mensen ontliepen hem en er verschenen in buitenlandse kranten[59] grote onwaarheden en 'snoode lasteringen tegen hem'. De schroom, die hij had toen hij dit zware en gewichtige ambt aanvaardde, had hem niet verlaten. Deze was zelfs meer geworden toen hij bemerkte dat er personen waren die probeerden hem het zo lastig mogelijk te maken. Hij probeerde de vooroordelen tegen hem weg te nemen door zachtmoedigheid, vriendelijkheid en toegevendheid. Hij had niet de indruk dat hij daarin was geslaagd. Aan het einde van zijn rede kwam Van der Heim terug bij het begin, bij zichzelf: zijn gebrek aan kundigheid en capaciteit. 'Deese zyn, Edele Groot Mog. Heeren, de voornaamste difficulteiten en swaarigheeden, welke my, in gemoede de saaken overdenkende, en alleen het gemeene welzyn en den meesten dienst van U Edele Groot Mog. voor oogen houdende, hebben doen vellen het oordeel in het begin reeds gemeld: en deese zyn het, aan welke ik begrype ten deele te moeten toeschryven het weinig nut van myn dienst, en het weinig genoegen dat ik daar in heb gevonden, en die ik daarom des te meer tot myne decharge my genoodsaakt vinde aan U Edele Groot Mog. respectueuselijk voor te draagen'.[60] Van der Heim wist zich van de steun van de Ridderschap en Amsterdam verzekerd en wilde met deze opstelling een openlijke steunbetuiging uitlokken van de Staten. Iets wat hij in de afgelopen jaren te weinig gehoord had, naar zijn smaak.

De stemming in de Staten verliep gunstig voor Van der Heim. De raadpensionaris noteerde de uitkomst van de vergadering. De memorie met zijn klachten besloten de Staten commissoriaal te maken. De Ridderschap verzocht hem om in ieder geval één jaar aan te blijven en daarna te beslissen. Dordrecht wilde ook dat hij aanbleef, maar stelde toch tussendoor vast dat Van Oldenbarnevelt en De Witt meer oppositie hadden gehad dan Van der Heim. Het zegde hem steun toe. Haarlem had Van der Heim laten weten voor continueren van zijn raadpensionarisschap te zullen stemmen. Het was 'geneegen om alles te contribueeren wat dien dienst aangenaam kon maken'. Ook Delft zegde hulp toe en betreurde het ongenoegen bij de raadpensionaris. Amsterdam was het met de Ridderschap eens. Gouda's stem was van gelijke strekking als die van Delft. De andere steden waren in hun commentaar gelijk aan Haarlem.[61] Van der Heim zat aan de vooravond van zijn herverkiezing steviger in het zadel dan ooit. Hij had gedreigd met aftreden en dat had indruk gemaakt.[62] Geyl haalt een brief van Onno Zwier van Haren aan Willem IV aan, waarin hij schrijft: 'Cette démarche' (Van der Heims aankondiging van zijn aftreden), fait un furieux bruit ici, et on dit que déjà la bourgeoisie se demande partout quelle est la raison que le Pensionaire veut quitter'.[63]

Van der Heim kreeg van de Staten van Holland dus de gelegenheid voor een tweede termijn. De stemming was unaniem. Kennelijk waren de Staten er nog steeds van overtuigd dat er op dit mo-

59 Hij verwijst naar een stuk in de Ceulse Gazette van 26 december 1741. In de krant werd over Van der Heim als volgt geschreven:'L'Argent n| produit plus les memes effets par le passé; le Peuple montre au Doigt ceux qui en ont touché, & designe nomment le Grand-Pensionaire; ce Ministre le fait & en est allarmé; il se rappelle peut etre la catastrophe des de Witt; on assure, quíl ne tardera gueres de donner la demission de son Employ, si cela arrive, ce changement sera suivie de plusieurs autres generales. PS. La demission de Monsieur vander Heim, Pensionaire de la Province de Hollande, est certaine, il l'a demandé des le 15& on la lui accordera; Mr Halewijn Pensionaire de Dordregt est sur les rangs pour le remplacer'. Bijlage bij de rede van Van der Heim van 28 maart.

60 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 308, Secr. Res. 28 maart 1742.

61 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 462, Stukken betreffende de continuatie raadpensionarisschap. Geyl schrijft in zijn *Willem IV*, 87 dat Van der Heim 'met vlag en wimpel' werd herkozen. Porta, die dat citaat aanhaalt, voegt er aan toe dat Van der Heim de macht van Amsterdam meer dan ooit pijnlijk voelde. Zie Porta, *Corver*, 169.

62 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 462, Stemming over zijn herbenoeming.

63 Geyl, *Willem IV*, 303 n.31.

ment geen betere kandidaat was om de zware klus te klaren, want de problemen, die Van der Heim aanstipte in zijn rede, waren met zijn herbenoeming niet verdwenen. Het spannendste gedeelte van zijn raadpensionarisschap moest nog komen. Hoe kreeg hij de financiën op orde en financierde hij een op handen zijnde deelname aan de Oostenrijkse Successieoorlog? Hoe kreeg hij de steden en de gewesten achter zich en kon hij de Staten-Generaal ervan overtuigen dat de door hem voorgestane buitenlandse politiek de juiste was. Voorwaar geen geringe opgave! Zonder hervorming van de financiën was de uitvoering van de politiek moeilijk.

6.6 Conclusie

Het jaar 1742 was een belangrijk jaar. Van der Heims eerste termijn liep af. Kwam hij in aanmerking voor een tweede termijn? Het buitenlandse beleid dat hij de Staten-Generaal voorstelde, stond onder druk. Van der Heim was een voorstander van een politiek waarin samen met Engeland werd opgetrokken. Dit gold met name voor de kwestie rond het garanderen van de Pragmatieke Sanctie. Er manifesteerde zich daartegen wel een oppositie, die zich uitsprak voor toenadering tot Frankrijk, maar die was nog niet krachtig genoeg om een andere koers in te slaan.

Toch kwam de raadpensionaris in de problemen. Allereerst bracht de buitenlandse politiek van George II als keurvorst van Hannover de Republiek in een lastig parket. In het belang van zijn keurvorstendom sloot George een neutraliteitsverdrag met Frankrijk, terwijl hij als koning van Engeland een krachtig standpunt met betrekking tot het garanderen van de Pragmatieke Sanctie innam. De stem in de Republiek werd, na de bekendwording van het neutraliteitsverdrag, luider om toenadering te zoeken tot Frankrijk. De raadpensionaris hield echter aan zijn politieke lijn vast en bleef zijn argumenten vóór zijn politiek herhalen. Op verzoek legde hij ze zelfs vast. Hij leende dit stuk, *Effecten* getiteld, ook uit. Maar de lenende regent betrachtte niet dezelfde voorzichtigheid als Van der Heim. Hij schond diens vertrouwen door zelf op basis van Van der Heims stuk een notitie te schrijven, *Bedenkelijkheeden* genaamd, niet de terughoudendheid had van Van der Heims notities. En die bleef niet geheim. Zij kwam zelfs in Franse handen. Een politieke rel was het gevolg met als middelpunt Van der Heim.

Ondanks steunbetuigingen was Van der Heim kritisch over zijn eerste termijn als raadpensionaris. Niet alleen vond hij dat hij zelf tekort schoot, maar ook had hij wel het één en ander aan te merken op de heren Staten. Liever keerde hij terug naar op zijn vorige functie. De uitspraak ermee te willen stoppen miste zijn effect niet. Zoals Van Wassenaer Obdam al had voorspeld, verzochten de Staten hem unaniem aan te blijven. Hij zou de enige zijn geweest, die in staat werd geacht om in deze moeilijk tijden leiding te geven aan de staat. Van der Heim besloot een tweede termijn te aanvaarden.

7 Toenemende druk 1742-1746

7.1 De Republiek in de periode 1742-1746

De erkenning van de Pragmatieke Sanctie door andere mogendheden had als een rode draad door de buitenlandse politiek van keizer Karel VI heen gelopen. Hij had garantieverdragen met Spanje (1725), Pruisen (1728), Groot-Brittannië en de Republiek (1731) en Frankrijk (1738) gesloten. Deze waren geen garantie gebleken. Pruisen was in 1740 Silezië binnengevallen en had dit door mijnbouw en textielindustrie economisch belangrijke gebied bezet. Frankrijk was bereid de Pruisische veroveringen in Silezië te erkennen in ruil voor de afstand van Frederik II van Gulik en Berg.[1] Karel Albrecht van Beieren weigerde van aanspraken op de keizerstroon af te zien en werd hierin gesteund door Frankrijk. De prijs die Karel VI voor de steun van de Zeemogendheden betaalde was onder andere de vernietiging van het octrooi van de Compagnie van Oostende. Daarvoor werd de keizer gecompenseerd door de toezegging dat binnen twee jaar een nieuw tarief van in- en uitgaande rechten met de Zeemogendheden zou worden vastgesteld. De Republiek en Engeland maakten daar niet erg veel haast mee en dus sleepten de onderhandelingen in Antwerpen zich voort.[2]

De toezegging aan de keizer was gemakkelijk gedaan. Toen de oorlog over de Oostenrijkse successie eenmaal was uitgebroken, was de politieke elite van de Republiek niet eensgezind over de te volgen buitenlandse politiek. Zocht men toenadering tot Frankrijk of bleef men trouw aan de alliantie met Oostenrijk en Engeland. Van der Heim hield vast aan zijn politieke lijn dat wil zeggen het nakomen van de verplichtingen aan Oostenrijk. De raadpensionaris besefte wel degelijk dat deze keuze consequenties had voor de grootte van het leger, grotere druk op de toch al niet zo florissante financiële situatie en de eventuele promotie van een Oranje tot generaal. Deze drie onderwerpen beheersten zijn tweede ambtsperiode.

In 1742 kwam de oorlog steeds dichterbij. Op 11 februari 1742 was Robert Walpole in Engeland afgetreden als regeringsleider na een electorale nederlaag. Hij werd opgevolgd door Spencer Compton, eerste graaf van Wilmington, maar de feitelijke macht was in handen gekomen van de *secretary of state of the northern department*,[3] John Carteret, graaf van Granville.[4] De nieuwe regering streefde een di-

1 Vrede van Breslau 4 juni 1741. De kwestie werd opgelost zonder dat de Republiek daar een bemiddelende rol in speelde. Een rol die de Republiek graag had willen spelen.

2 Zie hoofdstuk 5 In het centrum van de macht.

3 Men kende verschillende *secretaries of state*. De indeling was geografisch: De *secretary of state of the northern department* behartigde de Britse belangen in protestants en noord Europa. Het ***southern department*** behartigde de belangen in de katholieke en moslimstaten.

4 John Carteret, graaf van Granville (1690-1763), was de favoriet van George II. Hij was de daadwerkelijke leider in een regering die werd geleid door Spencer Compton, graaf van Wilmington.

rectere betrokkenheid na in de Oostenrijkse Successieoorlog. Deze koerswijziging betekende ook dat op de Republiek meer druk werd uitgeoefend om een actievere rol te gaan spelen in het conflict. Den Haag was daar nog niet aan toe. Ook al was de officiële lijn dat de Nederlanders zich wilden houden aan de gemaakte afspraken, in de praktijk kwam deelname aan de oorlog slecht uit.

7.2 De val van Walpole en de gevolgen voor de positie van de Republiek 1742-1743

Na de val van de regering-Walpole in 1742, aan het einde van Van der Heims eerste termijn, verliet Engeland zijn afwachtende buitenlandse politiek en verkondigde het, over te gaan op een beleid van intensievere betrokkenheid. Tegelijkertijd klonk in een aantal Nederlandse gewesten de roep om een neutraliteitspolitiek. Ook binnen de Staten van Holland waren er steden die hiervoor voelden. Dordrecht en Amsterdam wilden wel toenadering tot Frankrijk. De twee Hollandse steden volgden de meerderheid uiteindelijk wel en stelden zich achter de raadpensionaris op. Dit is in het vorige hoofdstuk aan bod gekomen. De raadpensionaris was benieuwd of de wisseling van de wacht in Engeland ook daadwerkelijk tot een koerswijziging zou leiden. Hij moest eerst nog zien, schreef hij aan de Staatse gezant in Engeland, Hendrik Hop,[5] 'wat cours men zal willen zeilen en attentie geven op hetgeen er passeert' en wie de beleidsbepalende personen zouden worden. Hij spoorde Hop aan hem nauwgezet op de hoogte te houden.[6] De afwachtende houding van de raadpensionaris ten opzichte van Engeland was begrijpelijk gezien de onberekenbaarheid van de Engelse politiek. De dubbele rol die George II als koning van Engeland en keurvorst van Hannover had, was mede debet aan de gereserveerde houding.

De gezant meldde al vrij snel dat de nieuwe regering inderdaad voortvarend te werk ging. Van der Heim vroeg zich openlijk af of de Republiek daar zo snel in mee zou kunnen.[7] John Carteret was in tegenstelling tot zijn medeministers geïnteresseerd in wat er op het Europese vasteland gebeurde.[8] Hij sprak de hoop uit op een goede samenwerking tussen de Zeemogendheden en was daar met Van der Heim wel van overtuigd.[9] Eén van de eerste tekenen van de nieuwe koers was het voornemen van de Engelse regering troepen naar de Zuidelijke Nederlanden te sturen.[10]

Terwijl de gewesten nog aan het delibereren waren of zij hun consent konden geven aan de legeraugmentatie en de equipage van de vloot, maakte generaal John Dalrymple, de graaf van Stair, zich reeds op om af te reizen naar het vasteland teneinde voorbereidingen te treffen voor de overkomst van 16.000 man Engelse soldaten naar de Zuidelijke Nederlanden en om de defensieve alliantie tussen Groot-Brittannië en de Republiek nieuw leven in te blazen. Zij zouden de garnizoenen in de Barrièresteden komen versterken. Stair was grootgebracht in de Republiek en was de Nederlandse taal machtig.[11] Carteret had de Staatse leiders inmiddels van zijn plannen op de hoogte gesteld. In Amsterdam waren ze er allerminst gerust op. Ze vonden 'het biljet van mijlord Carteret niet quaad',

5 Hendrik Hop was extraordinaris envoyé aan het Engelse hof,. Zie Schutte, *Repertorium*, 114.
6 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 375, Van der Heim aan Hop, 6 maart 1742.
7 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 375, Van der Heim aan Hop, 13 maart 1742.
8 Anderson, *The War of Austrian Succession*, 108.
9 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 13 maart 1742.
10 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 171, Hop aan Van der Heim, 2 maart 1742.
11 Geyl, *Willem IV*, 94.

maar bij een overkomst van troepen sloten de Amsterdamse burgemeesters niet uit dat die wellicht in Oostende gelegerd zouden gaan worden.[12] De grote stad had minder moeite met het honoreren van een vraag van de Oostenrijkse extraordinaris envoyé Von Reischach om financiële hulp aan Maria Theresia. Deze subsidie zou dan wel in het geheim moeten worden verleend.[13]

Stair arriveerde op 16 april in Den Haag. De volgende dag 's avonds had de Engelse generaal al een onderhoud met de raadpensionaris. Van der Heim omschreef de conversatie als 'generaal'.[14] Stair, een man met weinig tact en volstrekt ongeschikt voor de diplomatie, was ervan overtuigd dat Groot-Brittannië en de Republiek sterker waren dan Frankrijk zowel ter zee als te land. Hij deed een aantal voorstellen om Frankrijk 'gemakkelijk' vanuit zee aan te vallen, de handelsroutes van de Fransen naar Indië, de Middellandse – en de Oostzee af te snijden. Bovendien verzekerde hij Van der Heim dat George II in zijn hoedanigheid van Hannoveraans 'Churfurst' gereed was 'eene defensive alliantie te maaken en de handen vrij hadde om den Staat, indien door Maillebois[15] geattaqueert wierde, met alle magt bij te springen'. Hij rekende op het transport van Engelse soldaten naar Vlaanderen zonder moeilijkheden wellicht. Van der Heim reageerde niet erg enthousiast. Hij hield zich op de vlakte en zei dat hij het Barrièretraktaat er niet op nageslagen had, maar dat de legering van Engelse troepen in Barrièresteden in de Republiek voor de nodige argwaan zou kunnen zorgen. Stair wuifde de bezwaren van de raadpensionaris weg door hem te verzekeren dat beide naties eenzelfde belang hadden, namelijk het voortbestaan van ''t huys van Oostenrijk'. Werd er nu geen actie ondernomen dan kon de Republiek nog wel eens een provincie van Frankrijk worden.[16] Was dit nu een verkapt dreigement? Van der Heim kon deze opmerking niet goed duiden. 'Ik hebbe niet kunnen daaruit opmaaken of hij iets sal voorstellen', schreef hij. Daar was de conversatie te 'generaal' voor. De raadpensionaris maakte dus niet van de gelegenheid gebruik om door indringende vragen er precies achter te komen wat de generaal nu eigenlijk met die opmerking bedoelde.

Enige dagen later ontmoette Stair de commissie uit de Staten-Generaal belast met buitenlandse zaken. Hij bood de Republiek namens George II als keurvorst van Hannover aan, een defensieve alliantie te sluiten tot wederzijdse zekerheid. In dat geval konden de staten elkaar bijstaan bij een aanval van het Franse leger in Westfalen.

Het vermoeden van de Amsterdammers waar de Engelse regering haar troepen wilde legeren, namelijk in de zeehavens Nieuwpoort en Oostende, werd bewaarheid. Amsterdam vreesde een permanente bezetting van die havens door Engeland.[17] Dit zou betekenen dat Engeland op een economisch interessante plek vaste voet op het continent zou krijgen en die wellicht niet meer wilde opgeven. Op 8 mei werd er ten huize van Van der Heim beraadslaagd door het 'conclave'. Men moest reageren op de plannen van de Engelsen. De raadpensionaris kwam met een compromis. De Republiek had geen bezwaar tegen de overkomst van de legereenheden, maar wilde graag zien dat de Engelse bondgenoot haar tegemoet kwam door de troepen niet in Oostende en Nieuwpoort te legeren. Het 'conclave' stemde met dit voorstel in.[18] De Staten van Holland namen het compromis over en legden

12 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, De la Bassecour aan Van der Heim, 14 april 1742.
13 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, De la Bassecour aan Van der Heim, 14 april 1742.
14 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 17 april 1742.
15 Maillebois was de Franse opperbevelhebber van het Franse leger in Westfalen.
16 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 17 april 1742.
17 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Sautijn, Stael en De la Bassecour aan burgemeesters, 26 april 1742.
18 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Stael en De la Bassecour aan burgemeesters, 11 mei 1742.

het in een secrete resolutie vast.[19] De Staten-Generaal namen op 19 mei een resolutie aan waarin ook zij akkoord gingen met het Hollandse voorstel. Van de Oostenrijkse gezant hoorde Van der Heim dat de Engelsen afzagen van legering van garnizoenen in Oostende en Nieuwpoort.

Op 20 mei 's avonds, toen Van der Heim even een luchtje ging scheppen, kreeg hij visite van Stair en Trevor. Stair was woedend over de genomen resolutie. De Republiek, betoogde hij, leverde zich door dit besluit uit aan Frankrijk 'op wiens woorden men sig verliet' en wilde niets doen voor Groot-Brittannië. Hij snapte de argwaan van de Staatse leiders niet ten opzichte van de bondgenoot. Waren haar troepen gevaarlijker dan de Franse? Hij voelde zich 'ridicul' gemaakt en viel Van der Heim daarop persoonlijk aan. De raadpensionaris was wellicht verrast door het onverwachte bezoek en hield zich op de vlakte. Hij kon naar zijn zeggen, niet anders dan algemene antwoorden geven.[20] Amsterdam had de toorn van de generaal de dag ervoor al ondervonden. De la Bassecour had de generaal duidelijk gemaakt dat de Republiek de verkiezing van Oostende als plaats voor legering van troepen niet kon goedkeuren en dat zij ook niet te spreken was over het feit dat de besluitvorming buiten haar om was gebeurd.

Van der Heim wilde net als Amsterdam zo lang mogelijk buiten de strijd blijven, maar was wel bereid het leger in staat van paraatheid te brengen. Hij had daar twee redenen voor: ten eerste lagen er veel vreemde troepen dicht bij de landsgrenzen, zoals het Franse leger in Westfalen, en ten tweede was hij er toch niet gerust op dat de Engelse troepen niet alsnog naar Oostende en Nieuwpoort gingen, waar Stair op zinspeelde.[21] Hij rekende Amsterdam voor dat legeraugmentatie iets minder dan 130.000 gulden zou gaan kosten. Bij de calculatie was Van der Heim uitgegaan van 30 bataljons en 50 eskadrons zowel ruiterij als dragonders. Deze informatie had hij gekregen van thesaurier-generaal Jan de la Bassecour.[22] Toen de Engelse militairen eenmaal in de Zuidelijke Nederlanden aankwamen, lieten ze Oostende en Nieuwpoort echter ongemoeid. Nauwgezet als hij was, noteerde de raadpensionaris waar de soldaten dan wel werden gelegerd en in welke aantallen.[23] Zo werden er in Gent 6.501 man gelegerd, Brugge kreeg 6.520 soldaten, Kortrijk 1630 militairen, Audenaerde huisvestte 1.250 man en Lier tenslotte gaf onderdak aan 435 militairen. Het totaal aantal bedroeg 16.336 aangekomen Britse soldaten.

Van der Heim vond dat de veiligheid van de Republiek het beste was gediend met krachtige militaire steun aan Maria Theresia. Dat hoefde echter niet te betekenen dat er een oorlogsverklaring moest worden afgegeven. Lodewijk XV steunde de onderhandse Franse bondgenoot Karel VII, de keurvorst van Beieren, tegen Maria Theresia, maar was formeel niet in oorlog met Oostenrijk. De Republiek zou dus aan de kant van Maria Theresia aan de oorlog als partijganger kunnen deelnemen zonder in oorlog te zijn.[24] In november kwam een commissie uit de Staten van Holland echter tot de conclusie dat op grond van het tweede Verdrag van Wenen (1731) de steun door middel van subsidies niet voldoende was, maar dat de Republiek wel verplicht was Maria Theresia militair te helpen. Ondanks de oppositie van Dordrecht en Den Briel bracht Van der Heim namens de Staten van Holland

19 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 308, Secr. Res. (gedrukt) 12 mei 1742.

20 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 21 mei 1742.

21 Van Nimwegen, *De Republiek*, 162.

22 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 30 mei 1742.

23 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 8 juni 1742. In de bijlage werd ook vermeld welke legeronderdelen het betrof.

24 Van Nimwegen, *De Republiek*, 168-170.

een voorstel in de Staten-Generaal dat voorzag in het sturen van 20.000 man naar de Zuidelijke Nederlanden. Maar de consenten van de andere provincies kwamen slechts mondjesmaat binnen. Pas op 17 mei kon de resolutie met een meerderheid van stemmen worden aangenomen. Holland kreeg de steun van Zeeland, Overijssel en Stad en Lande. Gelderland en Friesland onthielden zich. Utrecht stemde tegen. Het duurde nog tot in juni voordat de Raad van State opdracht kreeg voorbereidingen te treffen voor het vertrek van de troepen.[25] De drijvende kracht achter het sturen van het leger was de raadpensionaris.[26]

Uiteindelijk kwamen de toegezegde hulptroepen te laat om deel te nemen aan de slag bij Dettingen, waar op 27 juni de Fransen werden verslagen door een Engels-Hannoveraans leger. Van der Heim had aangedrongen op snellere besluitvorming in zijn rede van 28 maart. De Staten van Holland waren ook redelijk snel tot een beslissing gekomen. De andere provincies hadden echter meer tijd nodig met als resultaat dat het Staatse leger te laat arriveerde bij Dettingen. Dat was niet goed voor het prestige van de Republiek. Zij leek een bondgenoot waar geen staat op te maken viel.

7.3 De promotiekwestie weer aan de orde in 1742

Bij de discussies over de vergroting van het leger laaide de discussie over een algemene promotie van Oranje ook weer op. Al snel na de beslissing tot augmentatie kwamen de leden van het 'conclave' bijeen 'ten huijze van de Heer Raadpensionaris' om hierover te overleggen. Men sprak af voor te stellen Willem IV de rang van luitenant-generaal van de infanterie aan te bieden. De aanwezige leden verdeelden ook de taken, want er moest met andere gewesten gesproken worden. Ten aanzien van Zeeland zou Van der Heim overleggen met de Zeeuwse gedeputeerden Buteux en Renesse en tegelijk zou hij de Zeeuwse raadpensionaris en een aantal Overijsselse en Gelderse regenten aanschrijven.[27] Het 'conclave' verwachtte eigenlijk dat de prins zou weigeren, omdat de aangeboden rang nog steeds beneden zijn waardigheid zou zijn. Deze manier van beïnvloeden werd allerminst op prijs gesteld door de Oranjegezinde Gelderse regent Assueer baron van Heeckeren van Roderlo. Hij sprak Van der Heim hier op aan. De manier waarop Holland dit aanpakte was niet acceptabel, aldus de baron. 'Ik sogte dilay, waarop [hij] mij seide dat het niet konde uijtstellen wijl wiste de intrigues die gebruikt wierden om dit werk af te doen op een wijze bequaam om door de te geschieden injustitie en geweld alles over hoop te helpen'.[28] Van der Heim zat met het verwijt in zijn maag en bekende aan De la Bassecour: 'Ik hielde mij of het niet begreep en nam beraad tot de andere week, communiceerde met de graaf van Rechteren die aannam den selven dag de heer Torck[29] te schrijven'.[30] Als Van Rechteren niet had aangeboden de invloedrijke landdrost van de Veluwe in stelling te brengen dan had hij het zelf

25 Van Nimwegen, *De Republiek*, 173.

26 Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 65, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 14 juni 1743. Hij schreef aan zijn moeder: 'As to the affair of the marching of the troops, it is the work of the pensionary'; zie eveneens Kramer, 'Europese grote mogendheid', 354.

27 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Munter, De la Bassecour en Stael aan burgemeesters, 3 maart 1742.

28 NL-HaNA, Coll. Fagel, 673, Van der Heim aan De la Bassecour, 13 april 1742 (afschrift).

29 Lubbert Adolph Torck van Rozendael (1687-1758), Gelders regent. Hij was naast landdrost van de Veluwe vanaf 1729 raad in de Rekenkamer van Gelderland en in 1730 landdrost van de Veluwe. Zie *NNBW*, deel V, 955.

30 NL-HaNA, Coll. Fagel, 673, Van der Heim aan De la Bassecour, 13 april 1742 (afschrift).

gedaan, schreef hij aan De la Bassecour. Toen in april 1742 een groot aantal gedeputeerden terug was naar hun provincies probeerden in de Staten-Generaal diegenen, die tegen een benoeming van de prins waren een promotie door te drukken. Uiteraard zou prins Willem in deze promotie niet mee worden genomen. Deze opzet mislukte, omdat baron Van Heeckeren van Roderlo met steun van afgevaardigden uit Friesland, Stad en Lande en Utrecht hier niet mee instemde.[31]

Van Heeckeren deed eind juni, samen met vertegenwoordigers van de stadhouderlijke provincies en Utrecht, een beroep op Van der Heim en Bentinck om de promotiekwestie opnieuw bespreekbaar te maken.[32] De Friese afgevaardigde bij de Staten-Generaal, de Oranjegezinde Wybrand van Itsma vroeg aan Willem IV instructies, omdat hij benaderd was door Van Randwijk en Van Heeckeren om gezamenlijk op te trekken.[33] Eind juni was de bijeenkomst. Aanwezig waren uiteraard Assueer van Heeckeren als de organisator namens Gelderland, de heren Peter Mogge uit Zeeland, Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerke van Zuylen uit Utrecht, Anthony Adriaan van Iddekinge uit Stad en Lande, Van der Heim en Bentinck namens Holland en Reinhard Borchard Rutger van Rechteren en Johan Jacobson namens Overijssel. De bijeenkomst begon al met een ruzie tussen de Overijsselse afgevaardigden Jacobson en Van Rechteren. De eerste maakte de laatste verwijten dat hij zich binnengedrongen had, terwijl Van Rechteren tegenwierp dat hij was uitgenodigd. Het voorstel van Van Heeckeren werd door Van der Heim, bijgevallen door Van Rechteren, bekritiseerd, waarna de raadpensionaris, gevolgd door Van Rechteren en Mogge, de zaal verliet. De conferentie, eenmaal begonnen met onenigheid, leidde tot niets.[34] In de provincie Gelderland begon de steun voor de prins af te kalven. Door een promotie tegen te houden kon een aantal edellieden die normaal een carrière in het leger ambieerden, nu echter niet benoemd worden. De afgevaardigden van Gelderland deden het voorstel om de promotiekwestie zo snel mogelijk af te ronden en prins Willem tot generaal van de infanterie te benoemen, maar dit voorstel werd niet in stemming gebracht.[35]

Van Itsma schreef aan Willem IV begin september dat hij Holland nog niet over de promotie gehoord had 'of om dat Dordregt so ver niet wil gaan of dat men hoopt Friesland en Stad en Lande met Gelderland te doen overstemmen, want een Hollands heer heeft mij, gelijk altijt gepresumeert heb, genoeg te kennen gegeven dat men de overstemming niet gaarn in dese tijt soude practiseren'.[36] De Friese gedeputeerde merkte dat er wat broeide en zijn gevoel bedroog hem niet. In de brief die verhaalde over de deliberatie inzake de promotie, schetste Van Itsma geen florissant beeld van de manier waarop de raadpensionaris het besluit van de meerderheid meedeelde. Op 19 september 'na de ordinaris saaken afgeleesen waaren deed de Raad-Pensionaris met hurten en stoten' verslag wat Gelderland aan Holland had voorgesteld. 'Hij seide, dat zijn Principalen met Gelderland de nootsakelijkheit van een promotie begreepen, maar omtrent het twede voorstel dat U:D:H daar in begreepen behoorde te sijn als jongste generaal van de infanterie was bij Hollant *bedenkelijkheit,* maar om egter de Bontgenoten tegemoet te komen waaren sij genegen U:D:H het een convenabel militair caracter te geeven namentlijk lt-generaal'.[37]

31 Bruggeman, *Nassau*, 349-350.
32 Bruggeman, *Nassau*, 354-355.
33 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 16 juni 1742.
34 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 30 juni 1742.
35 Van Nimwegen, *De Republiek*, 163.
36 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 1 september 1742.
37 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 20 september 1742.

Gelderland onder leiding van de edelman Van Lynden ging met het Hollandse compromisvoorstel mee. Zeeland en Overijssel sloten zich bij Holland aan. Utrecht wilde eerst het Hollandse voorstel aan de eigen Staten voorleggen. De Friezen wisten niet zo snel hoe te reageren en brachten hun eigen resolutie uit 1739 en een memorie van de prins over de promotie in. Ook Stad en Lande kwam met een eigen resolutie.

Uiteindelijk tekende er zich een meerderheid af voor het Hollandse voorstel. Friesland protesteerde tegen de gang van zaken, ook al waren de Friese gedeputeerden het onderling niet helemaal eens met het protest. Van Aylva en Van Itsma, de opsteller van het protest, zaten op één lijn. Willem van Haren, de derde Friese gedeputeerde, had duidelijk moeite met een protest tegen een meerderheidsbesluit, maar sloot zich uiteindelijk wel bij het protest aan. De gedeputeerden van Stad en Lande hadden onderling problemen met het opstellen van een tekst. Het maakte geen sterke indruk naar de provincies die, met Holland voorop, de promotie wilden doorzetten.[38] Er werden twaalf generaals, de helft 'uitheems', achttien luitenant-generaals waaronder Willem IV, 30 generaal-majoors en 23 brigadiers benoemd. In de brieven van Van Itsma aan Willem IV speelt Van der Heim geen grote rol, of het nu over de promotiekwestie of internationale zaken ging. Wel ondersteunde hij de buitenlandse politiek van Van der Heim. Hij zag dat het oogmerk van de gevolgde politiek 'een seeker vreede en veilige ruste' voor de staat ten doel had. Ondanks het feit dat Holland onder leiding van Van der Heim de stadhouderlijke provincies overvallen had met het voorstel over de promotie, was het oordeel over de raadpensionaris van de Fries vrij mild. Geen groot man weliswaar, wat niet echt een positieve kwalificatie is, maar de raadpensionaris was wel een eerlijk man.[39] Dit werd opgetekend door iemand die zich geen blad voor de mond nam. Voor andere figuren had Van Itsma geen goed woord over namelijk. 'Het is seltsaam dat so weinig eerlijke luiden in deese landen in de regeringen (te) vinde' zijn, schreef hij verzuchtend aan Willem IV.[40] In het licht van deze opmerking krijgt zijn het compliment over Van der Heim, extra kleur.

Willem IV was zeer teleurgesteld over de hem aangeboden rang en de uitslag van de beraadslaging. Sneller dan zijn omgeving had verwacht zag de prins af van een benoeming tot luitenant-generaal. Johan Vegelin van Claerbergen had gedacht dat Willem IV zijn verzet nog niet zou opgeven.[41] De rol van Willem IV leek uitgespeeld. Hij bedankte voor de eer. Dat hadden de tegenstanders verwacht en gehoopt. De aanhangers van de Friese stadhouder waren verdeeld hoe te reageren op de situatie. Dit werd nog eens geïllustreerd doordat een voormalig opperstalmeester van de prins, Hobbe van Aylva, niet aarzelde de positie van luitenant-generaal wel te aanvaarden.[42] Willem Bentinck, telg uit een geslacht met traditioneel hechte banden met de Oranjes,[43] zette zich aan het hoofd van de 'Oranjepartij' en nam stelling ten gunste van het herstel van het stadhouderschap door een bezoek aan de prins af te leggen op Het Loo, eind 1743.[44]

De strategie besproken in het 'conclave' had gewerkt. De prins weigerde de rang van luitenant – generaal en de raadpensionaris had het doel bereikt op een manier waarop hij geen echte vijanden

38 Bruggeman, *Nassau*, 359-360.

39 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 30 juli 1743.

40 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 22 september 1742.

41 Bruggeman, *Nassau*, 361.

42 Bruggeman, *Nassau*, 361.

43 Hans Willem Bentinck, de vader van Willem, was met Willem III het Kanaal overgestoken en had de Koning-Stadhouder met raad en daad bijgestaan.

44 De Jongste, 'Bewind', 55.

erbij had gekregen. De verhoudingen binnen de Republiek waren niet verziekt dankzij het diplomatieke optreden van Van der Heim.

7.4 Financiële gevolgen van de nieuwe Engelse politiek 1742-1743

Het geldgebrek na de Spaanse Successieoorlog was een telkens terugkerend probleem dat zijn weerslag had op de gevoerde buitenlandse politiek. Het liep als een rode draad door de politiek van de Republiek in het eerste helft van de achttiende eeuw. De augmentatie en het marsvaardig maken van soldaten betekenden een verzwaring van de financiële lasten. De vraag naar de uitgaven en inkomsten en naar het van effect van bovengenoemde maatregelen daarop bracht Van der Heim achter zijn bureau. De resolutie van Holland van 28 november 1742 vormde het startpunt.[45] Hierin werden de Ridderschap en de Edel Groot Mogenden gelast met de Gecommiteerde Raden van beide kwartieren uit te zoeken welke uitgaven over het jaar 1743 niet met de ordinaris middelen te bekostigen zouden zijn. Zoals hij gewoon was te doen maakte hij ook weer notulen van het besogne van 6 december. Na de overwegingen en suggesties van de leden te hebben opgeschreven, ging hij rekenen. Bladen met berekeningen vloeiden uit zijn pen. De berekeningen werden soms voorzien van toelichtingen. In een eerste schets gaf hij onder andere een opsomming van uitgaven in 1742 waar niet op gerekend was: soldijen aan Zwitsers 123.575:5 gulden, subsidie voor dijkversteviging[46] in West-Friesland 250.000 gulden, hulp aan Maria Theresia 489.798:15 gulden, kosten gemaakt wegens inundaties in 1741 en 1742 863.3374 gulden etc. Uit deze opsomming bleek dat de tegenslagen niet alleen voortvloeiden uit de oorlog. De winters van 1740 en 1741 waren extreem streng geweest. Daarnaast was er de teleurstellende opbrengst van de *Personeele Quotisatie.* Het duurde namelijk lang voordat de kohieren gereed waren en men tot daadwerkelijke heffing kon overgaan. Slechts drie steden en districten hadden de kohieren in 1742 gereed.

Na vier vellen kladberekeningen zette hij, nog altijd een cijferman, zich aan de *Consideratien op de extraordinaris middelen voor het jaar 1743*. Daarin betoogde hij dat uitgaven van het aankomende jaar 1743 de inkomsten weer zouden overstijgen wanneer de belastingen niet werden verhoogd. Van der Heim berekende dat de extra onvoorziene kosten het gehele reservefonds zouden leegtrekken. 'En hoe kan men denken', schreef hij 'dat er niet meer sal moeten besorgt worden vooral daar genoegsaam de geheele petitien tot de fortificatiën en magazijnen in 't jaar 1741 gedaan voor de quote deeser provincie te betaalen sijn'. De kas was zeer 'schraal'. Hij had berekend dat er voor het jaar 1742 nog posten niet betaald waren ten bedrage van 400.000 gulden. Deze posten zouden in de begroting van 1743 meegenomen moeten worden.

Op het instrument van een personele quotisatie kon Van der Heim dus nog niet al te veel rekenen. Hij beredeneerde dat, wanneer men nu niet zou besluiten tot verhoging van de belastingen en 'tot het introduceeren van eene personeele last', dit volgend jaar wel zou gebeuren. Niet verhogen betekende eigenlijk dat de schade aan de kas zou toenemen. Bovendien was zijn inschatting dat de *Personeele Quotisatie*, 'aan welke gearbeijd word', niet genoeg zou opbrengen om het tekort weg te werken. Hij maakte zich dan ook zorgen voor het jaar 1744 waarin naar zijn verwachting de post voor soldij

45 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Res. St.v.Holl. betreffende verhogen van inkomsten.
46 Een paalwormplaag tastte de dijken aan.

nog meer zou oplopen. Men kon op de vingers uittellen dat als de inkomsten gelijk bleven en de uitgaven voor het leger met de helft zouden toenemen, er desastreuze gevolgen voor 's lands financiën verwacht mochten worden. De leden dienden dan ook daadkracht te tonen in de 'besoignes der finantien'. Hij sloot zijn *Consideratien* af met: 'Als men eens onderstelt, welke God geeve, dat de troubles dit jaar sullen eijndigen is de swaarigheid nog de selve, wijl de betaaling der militie 21 maanden ten agteren staat en er dus, als men al konde koomen tot vermindering van militie, 21 maanden verloopen moeten, eer de last vermindert, en daarom moet ook op het vervolg worden gesien dat niet gebeurlijk maar noodsaakelijk te gebeuren is'.

Donderdag 28 februari 1743 werd door de Staten van Holland over de financiële situatie gedebatteerd. De *Consideratien* waren onderdeel van de besprekingen. De deliberaties leidden niet tot een conclusie. Dus stelde men vast op 30 maart de beraadslagingen voort te zetten. Uiteindelijk besloten de Staten een lening uit te schrijven voor 3.232.500 gulden aan verschillende soorten obligaties, 441.500 gulden aan diverse leningen, 30.700 gulden aan losrenten, 24.500 gulden aan lijfrenten; een totaal dus aan leningen voor dat jaar van 3.729.200 gulden.[47]

De inkomsten over het jaar 1743 bedroegen 20.336.923 gulden. De uitgaven waren echter hoger namelijk 24.516.815 gulden.[48] De schuldenlast was ook nu weer gestegen. De invoering van de *Personeele Quotisatie* had nog geen vruchten afgeworpen.

7.5 Het roerige jaar 1744

Zoals wij zagen had de raadpensionaris in de *Consideratien* in 1743 al geschreven dat hij verwachtte dat de uitgaven voor het leger in 1744 zouden stijgen. Gezien de dreigende situatie had hij Maria Theresia weer het hulpkorps toegezegd van 20.000 man. Daarnaast zou er nog een korps van 20.000 man in gereedheid worden gebracht om in de Oostenrijkse Nederlanden de belangen van de vorstin, maar uiteraard ook die van de Republiek te behartigen.

De raadpensionaris liet Wybrand van Itsma tijdens een 'vriendschappelijke conversatie' een geheim rapport van Holland zien, onder voorwaarde, dat hij er niet over zou spreken. In dat rapport stond het voornemen van Holland om de Raad van State te verzoeken de twee korpsen in gereedheid te brengen.[49] Van der Heim bejegende de Fries uiterst vriendelijk, ook al was hij zijn politieke tegenstander, inzake de promotie van Willem IV. De raadpensionaris deelde hetzelfde ook mee aan Trevor, waarbij hij expliciet vermeldde dat het leger enkel voor defensieve doeleinden zou worden ingezet en het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden niet zou verlaten.[50] Gezien de nieuwe buitenlandse politiek van Frankrijk geen overbodige luxe.

In januari 1743 was namelijk de leider van de Franse buitenlandse politiek, de gematigde kardinaal Fleury, overleden. Lodewijk XV had de regie over de buitenlandse politiek nu persoonlijk overgenomen. Dat betekende een duidelijke wijziging in het internationale optreden van zijn land. Hij sloot een alliantie met Pruisen dat Bohemen binnenviel, verklaarde de oorlog aan Groot-Brittannië en Oostenrijk en liet de leiders van de Republiek weten dat hij de Zuidelijke Nederlanden niet onge-

47 Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën:Holland*, 300-301.

48 Dormans, *Het tekort*, 95.

49 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 1 februari 1744.

50 Van Nimwegen, *De Republiek*, 182.

moeid kon laten. In januari 1744 speelde de Franse koning zijn volgende troef uit. Hij stemde in met het steunen van Karel Eduard Stuart, *Bonnie Prince Charles*, die rechten deed gelden op de tronen van Engeland, Schotland en Ierland. Deze was een kleinzoon van de verdreven Engelse koning Jacobus II. *The Young Pretender*,[51] zoals hij werd genoemd, had een leger van 10.000 man onder aanvoering van Maurits van Saksen op de been gebracht. Dat leger stond klaar voor een invasie in Groot-Brittannië. Op 1 maart deed Trevor een verzoek om hulp bij Van der Heim op grond van het verdrag gesloten in 1678. De raadpensionaris zocht eerst uit op grond van welk verdrag en welke artikelen de Republiek hieraan gehoor moest geven. Om een goed inzicht te verkrijgen in de bondgenootschappelijke verplichtingen noteerde hij op een kladpapier de artikelen tot wederzijdse bijstand, die in verschillende verdragen overeengekomen waren.[52] Hij kon na zijn onderzoek niet anders dan concluderen dat Trevor terecht een beroep deed op het defensief verdrag, dat voorzag in wederzijdse bijstand, gesloten bij de Vrede van Nijmegen (1678).[53] Tenslotte trok Lodewijk XV in mei ook de Oostenrijkse Nederlanden binnen.

Daarnaast was Groot-Brittannië bevoegd op basis van het Nijmeegse verdrag 20 oorlogsschepen te vragen en zouden de kosten voor het transport van de troepen ook voor rekening komen van de Republiek. De admiraliteiten van Amsterdam en Rotterdam hadden echter al aangegeven 'dat 'er geene scheepen aen de hand of gereed sijn'.[54] Toen George II de Staten-Generaal op 26 april officieel verzocht voorbereidingen te treffen om een hulpkorps van 6.000 man naar Groot-Brittannië te sturen op grond van het defensief verdrag van 1678, was dat aantal gelukkig minder dan op grond van dit verdrag kon worden verlangd.

Ook de meeste Engelse militairen verlieten de Nederlanden. De verwachte landing van de Jacobieten ging dankzij een storm echter niet door, maar de dreiging was niet verdwenen. Dit betekende dat de troepen in Engeland bleven.[55] Op 17 mei vielen de Fransen met 80.000 man de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Veel van de Engelse soldaten waren nog niet terug en de Oostenrijkse troepen werden elders beziggehouden. George II maakte bovendien niet zoveel haast met het terugzenden van zijn troepen naar het vasteland, ook niet na aandrang van de Staatse gezant Van den Boetzelaer.

7.6 Memorie tot herstel van de vrede in Europa 1744

De Staten-Generaal besloten daarop Unico Wilhelm van Wassenaer Twickel[56] naar Lodewijk XV te sturen.[57] Deze moest proberen te weten te komen op welke voorwaarden de Franse koning bereid was de rust en vrede te herstellen en de Franse opmars in de Zuidelijke Nederlanden tot staan te brengen. Van Wassenaer Twickel kreeg de opdracht mee, zich onder andere op het traktaat van 1717

51 Zijn grootvader was de door Willem III verdreven koning Jacobus II. Diens zoon Jacobus Frans Eduard Stuart had tevergeefs rechten op de Britse troon doen gelden en werd *the Old Pretender* genoemd.

52 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen: '5^{e} art. 1678 13 maert, 4^{e} art. 9 juni 1703, 14 art. traktaat v barrière van Utrecht 30 jan, separaat art. 1716 3 april, separaat art. 1717 4 jan, 3^{e} art. 1738 27 meij'.

53 Troost, *Willem III*, 144-145.

54 NL-HaNA, Coll. Fagel, 676, Van der Heim aan Hop, 3 maart 1744 (afschrift); zie eveneens NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen.

55 Porta, *Corver*, 184.

56 Dit lid van de familie Van Wassenaer was geen onverdienstelijk componist.

57 NL-HaNA Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Van Hoey, 1 mei 1744.

te beroepen.[58] Zonder succes overigens. De koning kon geen vrede sluiten op de voorwaarden van de Republiek.[59] De oorlog in de Zuidelijke Nederlanden ging gewoon door en verliep succesvol voor Frankrijk. Als de Republiek vrede wilde dan moest zij zelf maar met een plan komen.

Van der Heim zette zich in deze tijd tot het schrijven van een 'Plan tot herstel van de vrede in Europa'.[60] In dit plan werden nog al wat voorwaarden aan Frankrijk gesteld. De situatie in de Oostenrijkse Nederlanden zou worden hersteld zoals bij de Vrede van Utrecht was afgesproken. Dat hield in dat Frankrijk de bezette gebieden verliet, de Barrièresteden teruggaf aan de Republiek en zou beloven de Barrièresteden nooit meer aan te vallen. Daarnaast zou Frankrijk de Pragmatieke Sanctie garanderen en de op Maria Thersia veroverde gebieden teruggeven. Ook zou het land de vestingwerken slechten die het sinds 1738 in het keizerrijk had aangelegd. Lodewijk XV werd gehouden de protestantse successie in Groot-Brittannië te respecteren en dus af te zien van hulp aan *The Young Pretender*. Tenslotte zou Frankrijk ook de vestingwerken bij Duinkerken afbreken.

Het plan getuigde niet van veel realiteitszin. De Fransen boekten militaire successen en de Republiek stond er in de Oostenrijkse Nederlanden bijna alleen voor. Het was dus erg naïef om te veronderstellen dat de Franse koning op de laatste voorstellen zou ingaan. Zover kwam het niet eens! Toen Van Wassenaer Twickel het plan van Van der Heim had ontvangen en aanbood aan Lodewijks ministers, gaven dezen hem te kennen dat zij dit plan onmogelijk aan de koning konden voorleggen.[61] Het blijft gissen met wat voor doel Van der Heim een plan opstelde, dat gedoemd was in de prullenbak te verdwijnen, omdat het niet van veel realiteitszin getuigde. Wellicht hanteerde hij hier wel dezelfde tactiek als in de promotiekwestie van Oranje, namelijk een voorstel doen dat door de tegenpartij wel geweigerd moest worden. De oorlog ging gewoon door en een vrede was nog niet in zicht. Engeland en Oostenrijk bleven aandringen op een oorlogsverklaring van de Republiek, maar Van der Heim en het 'conclave' wilden daarvan niet weten, bevreesd als zij waren dat de oorlog onbeheersbaarder zou worden zoals de Spaanse Successieoorlog dat geweest was.

7.7 De financiële situatie in 1744

Heel wat realistischer was de raadpensionaris wanneer het de financiën betrof. 'De constitutie (...) van de financiën is quaad', schreef Van der Heim aan de Friese gedeputeerde bij de Staten-Generaal, Johan Vegelin van Claerbergen, met wie hij een goede band onderhield. Hij ergerde zich aan de knulligheid waarmee sommige provincies hun financiële huishouding regelden: die was 'klugtig en niet minder wonderlijk ter generaliteit, daer ieder meester wil speelen of directelijk of door anderen aan te setten'. Hij wilde graag eens met Vegelin mondeling openhartig redeneren, want hij zag 'het quaad van alle kanten en geene remedien'.[62] De kosten waren weer flink gestegen, zoals Van der Heim al had voorspeld toen hij de begroting voor 1743 opmaakte. De soldijen hadden meer bedragen

58 Dit traktaat haalt Van der Heim ook aan in zijn *Effecten* en *Reflectien*. Eveneens in *Bedenkelijkheeden* aangehaald. Kern is een defensief verbond gesloten in 1717 tussen Frankrijk en de Republiek op grond waarvan Van der Heim vindt dat er geen nieuw neutraliteitsverdrag hoeft te worden gesloten.

59 De Jonge, *Geschiedenis diplomatie*, 76.

60 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 661, 'Plan' memorie tot herstel van de vrede in Europa (concept).

61 NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 6874, Secr. brieven betreffende Frankrijk, Van Wassenaer Twickel aan Fagel, 26 juli 1744.

62 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 16 juni 1744.

dan in 1743. Het tekort was weer opgelopen.[63] Uiteindelijk waren de lasten over 1744 515.022:15 gulden hoger. Hij had de invoering van een derde ambtsgeld nodig gehad om nog enigszins geld in kas te hebben, 'sonder welk comptoiren niet te redden souden sijn geweest'.[64] Alle ambtenaren werden verplicht tegen obligaties geld aan hun overheid te lenen. De opbrengst was 2.100.000 gulden. De *Personeele Quotisatie* leverde 966.000 gulden op. Niet een bedrag waarmee het tekort werd opgevuld, hetgeen Van der Heim ook niet had verwacht.

Holland was niet het enige gewest waar de bodem van de schatkist was bereikt. Het Friese platteland werd in 1744 getroffen door de tweede golf van veepest.[65] Als gevolg daarvan was er in Friesland een enorme daling van de belastingopbrengsten. Vegelin van Claerbergen vroeg dan ook om hulp. Hij schreef aan Van der Heim dat het gewest niet aan de belastingverplichtingen kon voldoen tenzij de Unie of Holland zou bijspringen.[66] Maar Van der Heim kon niet helpen. Hij zou niet weten waar Holland het geld vandaan moest halen, schreef hij.[67] Waar was de man gebleven die de Staten van Holland vermanend toesprak toen hij voor zijn tweede ambtstermijn opging en vond dat de provincie haar financiën niet goed onder controle had? Door allerlei oorzaken als strenge winters, de veepest en natuurlijk de oorlog werd het lastig een gezond financieel beleid te voeren. De Hollandse inkomsten over 1744 bedroegen 21.939.707 gulden, maar de uitgaven stegen veel sneller en bedroegen 27.017.723 gulden.[68] Dit betekende dat ondanks de eerste opbrengsten van de *Personeele Quotisatie* Van der Heim niet bij machte was gebleken de kosten in de hand te houden. Hij was er in 1743 al bang voor geweest.

7.8 Het lonkende griffierschap eind 1744

De griffier François Fagel de Oude (1659-1746) wilde er in 1744, na enkele keren tevergeefs een verzoek tot aftreden ingediend te hebben, serieus werk van maken om het stokje aan iemand anders over te dragen.

Hij was zijn vader opgevolgd als griffier op 13 februari 1690 na diens overlijden. Net als de meeste mannelijke Fagels had François rechten gestudeerd. Hij was een man met een brede belangstelling. Hij studeerde tevens godsdienstige en politieke wetenschappen en had interesse voor literatuur en kunst.[69] Fagel beheerste vijf talen. Hij was een verwoed verzamelaar van onder andere munten en boeken.[70] In de eerste helft van zijn leven liet hij zich door zijn verzameldrift zo meeslepen, dat hij meer uitgaf dan hij kon betalen. Hij was echter zeer vermogend en door het geld dat hij kreeg uit de emolumenten, aan zijn ambt verbonden, groeide dat vermogen snel weer aan. In de tweede helft van zijn leven ging hij wel voorzichtiger om met zijn middelen.[71] Hij bleef verzamelen en voorzag

63 Op de gemeene middelen is verlooren 1743 65.808:10 schreef hij: NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1744.
64 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1745.
65 De eerste was in de jaren 1714-1720 geweest.
66 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 3 oktober 1744.
67 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 6 oktober 1744.
68 Dormans, *Het tekort*, 95.
69 Japikse, *Archief Fagel*, xvi.
70 Heringa, *Fagel*, 86.
71 Heringa, *Fagel*, 83.

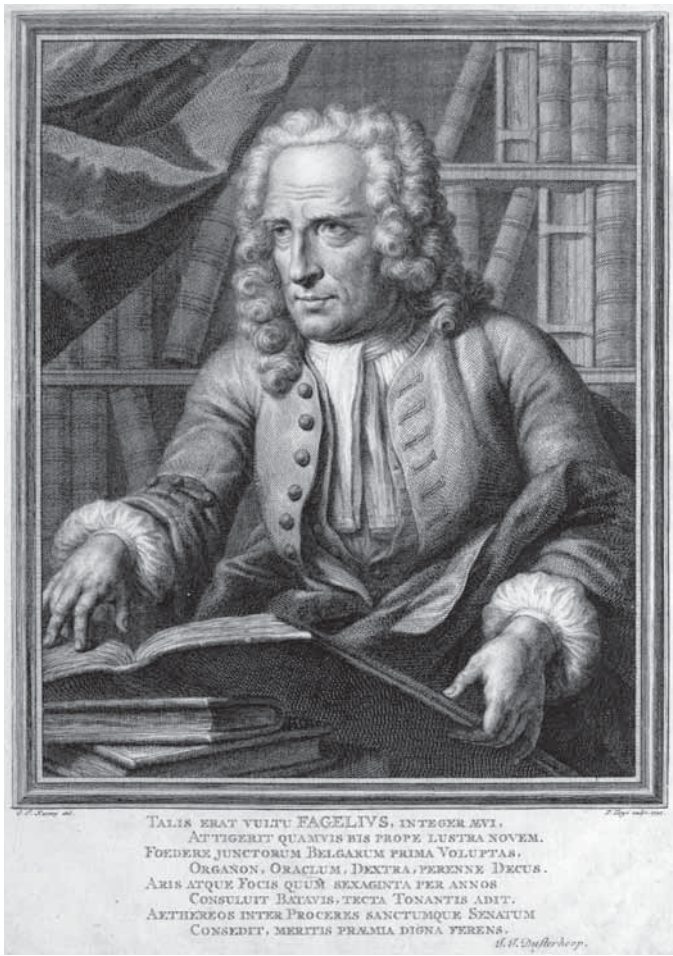

Afb. 19 François Fagel (1659-1746) commies bij de Griffie (1680-1690), griffier van de Staten-Generaal (1690-1744). Gravure toegeschreven aan Pieter Tanjé 1747 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

kunstschilders regelmatig van opdrachten.[72] Hij huwde in augustus 1693 Elisabeth van Slingelandt, de zus van Simon van Slingelandt, op dat moment de secretaris van de Raad van State. Fagel was nog geen twee jaar met haar gehuwd, toen zij al in het kraambed stierf bij de geboorte van hun dochter Margaretha. Deze overleed in 1715.[73] Fagel hertrouwde niet meer.

Hij werd met de raadpensionaris Anthonie Heinsius, de thesaurier-generaal Jacob Hop en Simon van Slingelandt al enige tijd gerekend tot belangrijkste ministers van de Republiek. Nadat Hop en Heinsius waren overleden in 1727 respectievelijk 1720 bleven Van Slingelandt en hij over als de meest ervaren staatslieden. Fagel genoot aanzien niet alleen door zijn enorme ervaring, maar ook door zijn tact, bescheiden opstelling en zijn hoffelijke manieren.[74] Hij stond bekend als een bijzonder genereus man.

72 Heringa, *Fagel*, 89.
73 Heringa, *Fagel*, 68.
74 NNBW, deel III, 387.

François Fagel was een man, die men niet graag zag vertrekken. Zoals wij zagen had hij kort na het overlijden van Van Slingelandt een poging gedaan om van zijn ambt ontheven te worden. Door zijn hoge leeftijd van 76 jaar en zijn hardhorendheid was hij van mening, niet goed meer te kunnen functioneren.[75] Met succes wist de vergadering Fagel toen te bewegen van dit besluit af te zien en voorlopig nog aan te blijven. De griffier bleef nog zeven jaar in functie. In 1744 – Fagel was inmiddels 83 jaar – vond hij dat zijn tijd toch echt gekomen was en ging de vergadering akkoord met zijn vertrek. Er kwam een einde aan een imposante loopbaan. Met hem vertrok een ambtenaar met een bijna ongeëvenaard gezag, wiens opinie vaak werd overgenomen door de Staten-Generaal.[76] Een belangrijk generaliteitsambt kwam vacant: dat van griffier.

De griffier had sinds 1584 twee hoofdtaken. Allereerst vervulde hij de rol van secretaris van de vergadering van de Staten-Generaal en was hij de degene die namens de generaliteit gasten ontving.[77] De griffier tekende de resoluties op. Dat wil zeggen, hij noteerde de propositie, de adviezen van de leden en de conclusie van de voorzitter.[78] Hieruit distilleerde hij de formulering van het uiteindelijke besluit. Na 1680 werd deze taak overgenomen door de commies en nog weer later door klerken. De griffier bleef wel persoonlijk ondersteuning bieden in de secrete besognes en de commissariale zaken. Hij had zodoende toegang tot alle (secrete) besognes en conferenties van de Staten-Generaal. Dit was niet alleen belangrijk, omdat hij nu een vaste plaats kreeg in de kerngroep van de Staten-Generaal, maar ook omdat hij in de commissies, anders dan in de volle vergadering, recht van stemmen en spreken had. De griffier werd zodoende een belangrijk ambtenaar, die kon wedijveren met de raadpensionaris.[79]

De tweede belangrijke taak was de verzorging van de communicatie met ambtenaren van andere generaliteitscolleges of met de provincies. Hij moest er namelijk op toezien dat de besluiten, die in de vergadering van de Staten-Generaal werden genomen correct en tijdig werden uitgevoerd. Afstemming met die andere colleges was dus een belangrijke taak.[80] De griffier onderhield de formele en informele communicatie met de Staatse gezanten in het buitenland. Terwijl de raadpensionaris als een 'minister van buitenlandse zaken' optrad, kreeg de griffier de leiding over het diplomatieke apparaat. Hij werkte daarbij nauw samen met de raadpensionaris, hoewel deze daarin formeel geen rol speelde.[81]

Tot slot voerde hij het beheer over het archief van Haar Hoog Mogenden, waarbij hij de secrete zaken een tijdlang op zijn eigen kamer bewaarde.

De griffier had een klein ambtenarenapparaat tot zijn beschikking, waar hij leiding aan gaf. Zijn belangrijkste medewerkers waren de commies, de klerk-directeur en de agent.

De hoofdtaak van de commies was na 1680 de ondersteuning van de vergaderingen van de Staten-Generaal en de binnenlandse zaken.[82] Al eerder had hij als taak gekregen de griffier bij afwezigheid te vervangen. Door uitbreiding van zijn taken werd de commies één van de belangrijkste generaliteits-

75 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens, Deijm en De Bije aan stadsbestuur, 9 januari 1737.
76 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 365.
77 Thomassen, *Instrumenten*, 436.
78 Van Riemsdijk, *De Griffie*, 19-20.
79 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 365.
80 Thomassen, *Instrumenten*, 438.
81 Thomassen, *Instrumenten*, 439-440.
82 De commies kreeg toen ook een instructie.

ambtenaren. In de tijd van de griffier François Fagel – in 1680 benoemd als commies en tien jaar later tot griffier en in 1744 afgetreden – was de commies zozeer in aanzien gestegen en leek zijn instructie zo op die van de griffier, dat hij de titel verwierf van mede- of tweede griffier. Jacob Gilles bekleedde onder andere het ambt van tweede griffier.

Het ambt dus van griffier was dus zeer begerenswaardig, omdat er veel invloed aan ontleend kon worden, zelfs zonder formele politieke verantwoordelijkheid. In dit opzicht maakte het griffierschap een heel andere ontwikkeling door dan het ambt van raadpensionaris. Dat het als een belangrijk ambt gezien werd blijkt wel uit het feit dat Holland het sinds de benoeming van Cornelis Musch in 1628 niet meer uit handen gaf.[83] Het karakter van het ambt werd 125 jaar bepaald door één familie: de familie Fagel! De ambtsopvatting van deze familie was te omschrijven als: het land te dienen en niet te sturen. Deze opvatting en de discrete manier waarop de Fagels hun invloed aanwendden, droeg ertoe bij dat het ambt geen onderwerp was van een politieke machtsstrijd.[84] De Fagels hielden het ambt meer dan een eeuw in de familie. En in ere!

Zes provincies hadden al snel een opvolger voor de griffier op het oog: de raadpensionaris. Waarom viel de keuze op Van der Heim?[85] De raadpensionaris was hardwerkend, punctueel. Dat had hij wel bewezen in zijn vorige ambten. Hij had als raadpensionaris veel ervaring met het verzorgen van notulen en kopiëren van tal van stukken, ook van het behandelen van de buitenlandse correspondentie en het leiden van een gewichtig kantoor en was zo de meest ervaren persoon. Ooit had hij Fagel vervangen. Voorts was hij voor alle provincies acceptabel, mede dankzij zijn onbesproken gedrag. Wellicht had Van der Heim weleens te kennen gegeven het ambt te ambiëren. En: het raadpensionarisschap viel hem tenslotte zwaar. De Staten van Holland kregen lucht van deze mogelijke vacaturevervulling. Op 2 december 's avonds waren dan ook de voorname leden van de Staten ten huize van Van Wassenaer Obdam bijeengekomen om zich op de ontstane situatie te beraden.[86] De dag er na kwam de kwestie in de vergadering van de Staten van Holland aan de orde. De vergadering was het snel eens. Het was onwenselijk Van der Heim te laten gaan, de staat in het algemeen en de provincie in het bijzonder zouden er teveel nadeel van ondervinden. Zij konden Van der Heim niet missen als raadpensionaris, het ambt dat hij acht jaar 'met veel lof en applaudisement (algemene bijval) heeft waargenomen'. Het was noodzakelijk om hem te behouden voor dit ministerie, want hij was belangrijk in deze 'swaare en haggelijke' tijden. Hij leek onvermoeibaar en was behendig in het behandelen van zaken. Een deputatie bestaande uit Van Wassenaer Obdam, De Witt, Van den Broeck, Van der Cracht, De Raet, De la Bassecour, Snels, Van Neck, Van Egmond van der Nijenburgh, Carbasius en Van Vossen ging de raadpensionaris opzoeken en proberen hem voor Holland te behouden.[87] De volgende dag rapporteerde Van Wassenaer Obdam. Hij legde aan de vergadering uit dat de deputatie van te voren had beraadslaagd. De heren moesten wel wat te bieden hebben. Het ambt van raadpensionaris

83 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 364.

84 Hugenholtz en Boels, 'De griffie', 393.

85 Suijkerbuijk en Meiboom suggereren in de inleiding op de inventaris dat de zes provincies Van der Heim weg wilden hebben als raadpensionaris en hem daarom het ambt van griffier aanboden. Van der Heim voerde geen radicale politiek, had weinig vijanden en kon met veel mensen goed opschieten. Bovendien hadden ze geen invloed op de benoeming van een raadpensionaris van Holland. Het zal mijns inziens dus in eerste instantie veeleer om de vervulling van een vacature zijn gegaan dan het 'wegpromoveren' van Van der Heim.

86 SAA, Arch. Burgemeesters, 113, miss. Corver, Rendorp, De Vrij Temminck, Backer, De la Bassecour en Stael aan burgemeesters, 3 december 1744.

87 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 3 december 1744.

was erg gewichtig, maar ook zwaar. Het was niet zo gek om te veronderstellen dat de raadpensionaris zou zwichten voor het aanbod aan hem gedaan. Ze zochten een weg die de 'swarigheeden' zou wegnemen, zodat hij voor Holland behouden zou blijven en besloten hem aan te bieden dat wanneer hij als raadpensionaris aanbleef, hij te allen tijde mocht stoppen en dan zou hij als thesaurier-generaal van de provincie Holland worden aangesteld op een traktement van 4.000 gulden boven het pensioen van 4.000 gulden dat hij was overeengekomen bij het aangaan van de tweede termijn in 1742.[88]

Een genereus aanbod, een aanbod waar waardering uit sprak voor de wijze waarop hij zijn ambt had vorm gegeven en voor zijn financiële kwaliteiten. Van der Heim was er verlegen mee. Hij had niet kunnen denken dat men in de Generaliteit aan hem dacht bij de invulling van zo'n belangrijk ambt en dat tegelijkertijd Holland hem wilde houden op een 'wijze die mij te veel eer doed en toont dat men van mij groote gedachten maakt'.[89] Onderschatte Van der Heim zichzelf hier, omdat hij niet veel bereikte in de buitenlandse politiek en ook de financiën niet binnen de perken wist te houden of was het formele bescheidenheid?

Hij hapte niet meteen toe. Hij wilde eerst de intentie van de Staten-Generaal afwachten, maar voelde zich wel verplicht aan de Staten van Holland. De heren gecommitteerden drukten hem nog eens op het hart dat hij degene was, die ze nodig hadden in de 'jegenwoordige haggelijke toestand van zaeken'.

De vergadering van de Staten-Generaal van 5 december, voorgezeten door de Hollander Willem Bentinck, wilde Van der Heim aanstellen tot griffier op voorwaarde dat hij op dezelfde voet zou doorgaan als zijn voorganger. Gelderland stelde voor, een deputatie samen te stellen en de raadpensionaris trachten over te halen het ambt te aanvaarden. De deputatie bestond uit Van Randwijk (Gelderland), Van Mogge van Renesse (Zeeland), De Milan Visconti (Utrecht), Van Haren (Friesland), Van Rechteren (Overijssel) en Tamminga (Stad en Lande). Aan de Hollandse gedeputeerden werd verzocht hun invloed aan te wenden en de Staten van Holland er toe te laten bewegen akkoord te gaan met het vertrek van hun raadpensionaris.[90] Nog dezelfde avond gingen de heren bij Anthonie van der Heim langs. De raadpensionaris bedankte de heren voor de eer die hem te beurt viel, maar wilde eerst nog eens met zijn werkgever, de Staten van Holland, overleggen.[91] Hij confereerde inderdaad nog met de Staten, omdat hij het griffierschap wel bij zich vond passen. De Staten van Holland achtten het in het belang van de provincie en daarmee ook in het algemeen belang dat Van der Heim op zijn post bleef. Dus ging hij niet in op het verzoek van de andere gewesten en deelde hij zijn beslissing mee. De Zeeuwse afgevaardigde en in die week president van de vergadering van de Staten-Generaal, Buteux, betreurde de beslissing, maar respecteerde haar.[92]

Kolonel en opperstalmeester van Willem IV, Gemme Onuphrius van Burmania, zag in de keuze van Van der Heim voor continuering een signaal dat de raadpensionaris nog een uitweg zag 'om het schip in veilige haven te kunnen brengen'. Overigens was Van Burmania daar zelf niet zo zeker van. Hij bracht zijn gedachten over een goede afloop als volgt onder woorden, 'want wie het ook zij die mijnheer de Raadpensionaris opvolgt, in een tijd dat alles verslechterd is en de crisis gevaarlijker geworden, zal niet anders kunnen dan stranden'.[93]

88 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 3 december 1744.
89 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Hop, 4 december 1744.
90 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 7 december 1744.
91 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 8 december 1744.
92 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 9 december 1744.
93 Geyl, *Willem IV*, 132-133. Van Burmania aan Willem IV.

Zo bleef Van der Heim op zijn post in de wetenschap dat hij zeer gewaardeerd werd door de Staten van Holland, die een klemmend beroep op hem deden, maar ook dat hij bij de andere provincies zoveel krediet had opgebouwd en bekend stond als een eerlijk man met een tomeloze inzet. Hij moet voor zichzelf het idee gekregen hebben sterker te staan dan ooit. De Engelse gezant Trevor constateerde in november 1744 al dat de positie van Van der Heim zowel binnen als buiten Holland sterker was geworden.[94]

7.9 Oranje in 1744

Van de promotie van Willem IV tot generaal was in 1742 niets terecht gekomen. De volgende gelegenheid om te proberen een generaalsfunctie te bemachtigen ontstond in 1744. De Staten-Generaal besloten in het voorjaar van dat jaar een tweede korps op te richten om Maria Theresia te ondersteunen. Friesland, gesteund door Stad en Lande, deed een voorstel om Willem IV te benoemen tot generaal van dit korps. De stadhouderlijke provincies hadden echter geen meerderheid in de Staten-Generaal. Om het voorstel kans van slagen te geven kozen de provincies ervoor Van der Heim te polsen hoe hij tegenover zo'n benoeming zou staan. Drie afgevaardigden, Van Randwijck (Gelderland), Van Itsma (Friesland) en Tamminga (Stad en Lande) bezochten daartoe de raadpensionaris. Dit was overigens niet naar de zin van Willem IV, die het bezoek als vergeefse moeite beschouwde, maar hij uitte dit niet.[95] Willem vroeg zich in een brief aan de griffier van de Nassause Domeinraad, Jan de Back, af of Friesland niet naar steviger maatregelen moest grijpen, zoals het inhouden van de financiële bijdrage aan de Unie. Hij refereerde aan een zelfde actie van de Staten van Friesland in 1705.[96] De Back steunde de prins hierin. Tenslotte hadden Oranje en de Republiek hetzelfde belang.

Kennelijk werd dit serieus overwogen, want toen Van Randwijck ten tweede male de raadpensionaris bezocht, opperde hij de mogelijkheid van een Friese resolutie tot beperking van de bijdragen aan de Unie voor te leggen.[97] Dit schoot bij Van der Heim in het verkeerde keelgat. Hij merkte tegen Van Randwijck op dat Friesland dus kennelijk niet wilde meewerken aan het behoud van de Republiek.[98] 'Een fraay middel om de Republicq te defendeeren', schamperde Van der Heim in een brief aan Van den Boetzelaer.[99] Dit staaltje van politieke chantage, zoals Geyl het noemt, was Willem IV overigens wel aangenaam.[100] 's Ochtends 21 mei, voordat de vergadering van de Staten-Generaal bijeenkwam, gingen Van Randwijck, Bergsma (Friesland) en Tamminga nog eens bij de raadpensionaris langs. Die zegde toe de generaalskwestie in Holland aan de orde te stellen en sprak de veelzeggende hoop uit dat iedereen zou handelen in het belang van de Republiek. Met deze toezegging, die hem nergens aan bond, verlieten de afgevaardigden Van der Heim.[101]

94 Geyl, *Willem IV*, 132.
95 Bruggeman, *Nassau*, 364.
96 Bruggeman, *Nassau*, 363 en n.186.
97 Bruggeman, *Nassau*, 364.
98 Bruggeman, *Nassau*, 363-364.
99 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 26 mei 1744.
100 Geyl, *Willem IV*, 129-130.
101 Bruggeman, *Nassau*, 364.

Later op de dag diende Van Randwijck bij de Staten-Generaal het voorstel in om Willem IV te benoemen tot generaal van het op te richten korps. Holland wilde ook de benoeming van generaals voor het tweede korps, maar noemde de prins niet. Van Reede van Ginkel werd de bevelhebber. Op 26 mei dienden de Friezen hun resolutie in, waarbij zij te kennen gaven niet meer te zullen betalen aan de Unie, tenzij hun stadhouder zou worden benoemd tot bevelhebber. Na zes weken besloten de Staten van Holland met een kleine meerderheid niet in te gaan op de Friese wensen. Van der Heim vond dat Friesland eerst het verzet moest opgeven, voordat er zaken gedaan konden worden. Bentinck vond hetzelfde. Hij liet echter doorschemeren dat de stemming in Holland aan het veranderen was ten gunste van Willem IV. In de Ridderschap was Van Wassenaer Obdam voor het eerst overstemd. Volgens Bentinck waren in de Staten Cornelis de Witt, Halewijn en de Amsterdamse burgemeester Willem Munter felle tegenstanders van Oranje. De la Bassecour werd genoemd als een compromisfiguur.[102] Bentinck noemde Van der Heim niet. De raadpensionaris, altijd zoekend naar compromissen, zal wellicht tot de groep van De la Bassecour hebben gehoord. Het is niet ondenkbaar, dat de Friese opstelling hem wel zodanig in het verkeerde keelgat was geschoten, dat hij weinig trek had in het zoeken naar een compromis.

De rang van generaal van het tweede korps was dan aan de neus van Willem IV voorbij gegaan. Maar Bentincks woorden kregen steeds meer gewicht toen Van Wassenar Obdam op 5 februari 1745 overleed.[103] Met hem verloor Van der Heim een vertrouweling. Aan Van Burmania schreef hij dat hij een goede vriend had verloren, die altijd voor hem klaar stond.[104] Maar aan Hop en de minister aan het hof van Saksen, Calkoen, meldde hij enkel het overlijden. Aan Van Hoey vertelde hij het niet. In februari zijn er ook geen brieven van De la Bassecour. Uit de brief aan Van Burmania kan men afleiden dat Van der Heim het heengaan van Van Wassenaer Obdam als een groot verlies ervoer.

Ondertussen was achter de schermen Bentinck al bezig als pleitbezorger voor de prins van Oranje. Over het herstel van het stadhouderschap had hij in de periode januari tot maart een geheime correspondentie met Carteret.[105] De vraag was hoe George II hiertegenover stond. De koning bleek er voorzichtig positief over te denken.

7.10 Geluiden over een neutraliteitsverdrag met Frankrijk 1745-1746

Na de perikelen rond zijn eventuele benoeming tot griffier werd Anthonie van der Heim weer bepaald tot de daagse beslommeringen en viel de deken van zorgen weer over hem heen. Terwijl hij zich druk bezig zal hebben gehouden met het wel of niet aanvaarden van de functie van griffier, was in Groot-Brittannië Carteret ten val gebracht. Er kwam een nieuwe coalitie aan de macht, de *Broad Bottom Administration* genoemd. Had dit consequenties voor de Engelse opstelling ten opzichte van de oorlog in de Oostenrijkse Nederlanden? De politieke situatie was er in Groot-Brittannië niet eenvoudiger op geworden. Carteret had zeer tegen de zin van de koning het veld moeten ruimen ten

102 Bruggeman, *Nassau*, 365.

103 Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 5 februari 1745, 120. Van Wassenaer Obdam overleed op 5 februari 1745.

104 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 378, Van der Heim aan Van Burmania 6 februari 1745.

105 Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, 76-83 (een memorandum) 85 en 86-90 (brieven).

Afb. 20 Jacob Gilles (ca. 1691-1765) pensionaris van Haarlem (1730-1744), tweede griffier van de Staten-Generaal (1744-1746) en raadpensionaris van Holland (1746-1749). Gravure door Jacob Houbraken naar Aert Schouman ca. 1757-1759 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

gunste van Pelham en Chesterfield. George II hield Carteret echter als adviseur aan.[106] Complicerende factor voor het verkrijgen van een algehele vrede was de Engelse verovering van Cap Breton, een eiland voor de kust van Frans Canada, waarmee de Engelsen de toegang tot de St Laurensrivier en Frans Canada in handen hadden gekregen. Deze gebeurtenis, die in Engeland werd toegejuicht en waarmee Frankrijk onmogelijk akkoord kon gaan, maakte de onderhandelingen voor een algehele vrede, die Van der Heim voorstond, er niet makkelijker op.

Chesterfield had Carteret opgevolgd als *secretary of state* van het noordelijke departement. Hij kwam naar de Republiek en zegde 24.000 man militairen toe ter verdediging van de Zuidelijke Nederlanden. Van der Heim constateerde dat de Britse oorlogsinspanning alleen maar daalde en pro-

106 Van Nimwegen, *De Republiek*, 209.

testeerde daar tegen. Zijn protest vond gehoor en het aantal militairen werd verhoogd naar 40.000 man. Intussen verliep de oorlog in de Zuidelijke Nederlanden niet naar wens. De opperbevelhebber, de 83-jarige Cronström, wilde na de campagne van 1744 stoppen. Cronström en de Engelse opperbevelhebber Wade lagen elkaar niet en hadden elkaar voor de voeten gelopen. De benoeming van de prins Von Waldeck tot opperbevelhebber leidde niet alleen tot gemor in Friesland. Van der Heim had ook grote moeite om de vier provincies Holland, Zeeland, Overijssel en Gelderland op één lijn te krijgen.[107] Dat kreeg de raadpensionaris uiteindelijk wel voor elkaar en in februari 1745 werd Von Waldeck benoemd met overstemming van Friesland en Groningen. Vervolgens ging de slag bij Fontenoy in mei 1745 onder de nieuwe bevelhebber verloren.

Tot overmaat van ramp kwam daar ook nog eens de Jacobitische opstand in Schotland bij. In september 1745 trok The *Young Pretender* op naar Edinburgh, waar hij zijn vader uitriep tot koning. Dat betekende dat er vanuit de Republiek wederom 6.000 militairen aan Groot-Brittannië werden geleverd. Daarnaast had Den Haag 80.000 man op de been om de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen.[108] Nog nooit hadden de Zeven Provinciën zoveel soldaten onder de wapenen gehad. Toen de Engelse troepen bij Hellevoetsluis samentrokken om naar Groot-Brittannië verscheept te worden, protesteerde Van der Heim en dreigde hij het hulpkorps van 6.000 militairen terug te halen. De Zuidelijke Nederlanden zouden zo goed als onbeschermd achtergelaten worden. De hertog van Newcastle, *secretary of state* van het zuidelijk departement,[109] schreef aan de in Ierland verblijvende Chesterfield dat door deze actie de controle over de Zuidelijke Nederlanden verloren ging en dat Van der Heim de 6.000 man wel eens echt terug zou kunnen roepen.[110]

Ondertussen probeerde de Franse minister Abt De la Ville (1701-1774) een wig te drijven tussen de bondgenoten. Begin mei moest hij van zijn koning de raadpensionaris verzekeren dat Lodewijk XV oprecht vrede wilde. De minister trof de raadpensionaris echter niet thuis. Hij bezocht Halewijn en de Amsterdamse burgemeesters. De Amsterdammers hielden De la Ville echter op afstand. 'They told him that they could give him no answer till they had consider'd further and talked with the Pensionary Vanderheim upon the subject'.[111] Zij stelden de raadpensionaris op de hoogte van het bezoek. Van der Heim overlegde nog dezelfde dag met Chesterfield om een gezamenlijk antwoord te formuleren. Hieruit blijkt dat de raadpensionaris de touwtjes van de koers van de buitenlandse politiek nog steeds in handen had.

Het bondgenootschap met Engeland waaraan Van der Heim altijd trouw was gebleven gaf echter niet die vorm van veiligheid voor de Republiek, die de raadpensionaris voor ogen had en die de hoeksteen van zijn buitenlands beleid had gevormd. Bij hem nam het wantrouwen ten opzichte van de bondgenoot toe. 'Ik schroome sonder Engeland eenige pas te doen, want ik ben bij mijselve verseekert dat het ministerie seer gaerne sien soude dat wij het alleen deeden, om de haatelijkheid niet op haar te laaden, maar op de Republicq te schuijven waar uijt ik eene nationaale haat apprehendeere (bespeur)', liet hij De la Bassecour weten.[112] Hij had het gevoel door de bondgenoten in de steek

107 NL-HaNA, Coll. Fagel, *679*, Van der Heim aan De la Bassecour, 5 maart 1745.

108 Van Nimwegen, *De Republiek*, 233.

109 Men kende verschillende *secretaries of state*. Het verschil wordt toegelicht in een noot in paragraaf 7.1.

110 Lodge, *Private correspondence*, 64, Newcastle aan Chesterfield, 5 september 1745.

111 Lodge, *Private correspondence*, 54, Chesterfield aan Newcastle, 7 mei 1745. Over Halewijn schreef Chesterfield: 'What answer Monsieur Hallewyn made to this no body knows, nor no body cares'.

112 NL-HaNA, Coll. Fagel, *679*, Van der Heim aan De la Bassecour, 3 november 1745.

te zijn gelaten. De Engelsen stonden inderdaad niet te springen om naar de Nederlanden terug te keren om Barrièresteden te heroveren 'which neither the Dutch nor the Queen of Hungary will defend', rechtvaardigde Chesterfield de politieke beslissing niet meteen terug te gaan. Bovendien was de Republiek geen belangrijke macht meer en konden Engeland en de Republiek samen Frankrijk toch niet tegenhouden in Vlaanderen. 'The United Provinces are impotent by their form of government, which does not seem likely to be alter'd'. Maar om de Nederlanders niet een separate vrede met de Fransen te laten sluiten moesten de Engelsen toch wel wat doen. Newcastle overlegde dit met William Pitt,[113] een opkomend politicus, en Robert Temple, baron Cobham, de mentor van Pitt. Ze kwamen tot de conclusie dat het verstandig was de Republiek te steunen met 10.000 man om de bondgenoot zo te weerhouden met de Fransen te gaan onderhandelen. In deze brief werd duidelijk dat er van Engeland niet veel te verwachten was.[114] Van der Heim stuurde De Larrey naar Frankrijk om de oprechte wens naar vrede over te brengen. De gezant moest onderzoeken wat daar mogelijk was.[115]

De loop der gebeurtenissen stemde hem somber. 'Alles siet er overal eeven swart en duijster uijt', schreef Anthonie aan Vegelin.[116] Van der Heim had van Van Hoey een brief ontvangen met het bericht dat de Franse koning het handelstraktaat uit 1739 opzegde en de Republiek in het vervolg net zo zou behandelen als de Republiek Venetië waarmee Frankrijk geen commerciële banden onderhield. De Republiek werd door Frankrijk een stapje teruggezet.

De raadpensionaris was van mening dat er snel weer Engelse en Oostenrijkse troepen naar de Zuidelijke Nederlanden moesten komen. Maar dat was afhankelijk was Engelse subsidies. De Pruisen en de Oostenrijkers hadden met de vrede van Dresden hun onderlinge strijdbijl begraven. Silezië was verloren gegaan voor Maria Theresia. De Engelse koning was als keurvorst content met de vrede. Nu liep zijn keurvorstendom geen gevaar meer. Van der Heim vond dat George II duidelijk moest worden gemaakt dat hij als koning van Engeland zijn verantwoordelijkheid diende te nemen. Zich distantiëren van het conflict in de Zuidelijke Nederlanden was niet in het belang van de Republiek en Oostenrijk, maar ook niet in dat van Groot-Brittannië, redeneerde hij, 'want soo se ons verlaaten doen sij klaarblijkelijk teegen haar eijgen belang en moeten dwaas sijn of verblind'.[117]

Op 30 december 1745 maakte Trevor aan de Staten-Generaal bekend dat door de kritieke situatie in Groot-Brittannië de overkomst van het Hessische korps noodzakelijk was. Dat korps zorgde voor de verdediging van Brussel. De stad was hierdoor weerloos tegen een Franse aanval. Het zelfde gold voor Antwerpen. Brussel viel in februari. Begin juli somde Van der Heim de tegenslagen op van de Republiek in de Zuidelijke Nederlanden. Door de val van Brussel waren 6.000 Staatse soldaten krijgsgevangen gemaakt; twaalf bataljons en drie eskadrons waren door de capitulaties van Doornik en Dendermonde uitgeschakeld. Er was gebrek aan geld.[118] De belastingdruk liep hoger op dan ooit.

113 Naderhand 'de Oudere' genoemd om hem van zijn zoon te onderscheiden.

114 Lodge, *Correspondence*, 78-86, Newcastle aan Chesterfield, 20 november 1745.

115 Door onhandig gedrag van De Larrey mislukte de missie. De Larrey's optreden kon uitgelegd worden als een poging om een seprarate vrede met Frankrijk te sluiten en zo ver was Van der Heim nog niet. Van der Heim beet De Larrey in een brief toe: 'Lees uw instructie toch goed en begin niet over zaken die niet in de instructie staan.' Zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 748, Van der Heim aan De Larrey, 16 december 1745.

116 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 8 januari 1746.

117 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 8 januari 1746.

118 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 3 juni 1746.

Terzelfder tijd behaalden de Jacobieten in januari 1746 een overwinning. Dit betekende dat in Engeland de dreiging nog niet voorbij was. Voor George II was dat reden genoeg om zijn troepen in zijn land te houden. Zolang er sprake was van een dreiging hoefde de Republiek niet op steun van die kant te rekenen. Als er voor de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden militairen dienden te worden ingehuurd moest de Republiek dat zelf maar doen.[119]

Na de inname van Brussel werd de roep om een afzonderlijk neutraliteitsverdrag met Frankrijk weer sterker. Amsterdam wilde de Staatse onderhandelaar Van Wassenaer Twickel een volmacht geven om eventueel vrede te sluiten.[120] Van der Heim wilde daar nog niet aan. Hij wierp tegen dat de Ridderschap en verschillende steden hier niet mee akkoord zouden gaan. Voor Van der Heim moest het toch langzamerhand duidelijk zijn geworden dat zijn politieke koers onhoudbaar was. Niet omdat die politiek in essentie niet zou deugen, maar omdat door de onbetrouwbaarheid van de bondgenoten zijn koers zeker zo riskant was als een neutraliteitspolitiek die hij in 1742 in zijn *Effecten* en *Reflectien* nog had bestreden. De raadpensionaris ging dus twijfelen aan het bondgenootschap met Engeland met alle daaraan verbonden 'zekerheden'. Dat liet hij ook aan de Staatse gezant in Engeland weten. Als Engeland 'van verre' bedreigd werd, haalde het alle troepen terug en liet het 'ons ontbloot'. Maar wanneer de Republiek met een aanval werd bedreigd, was 'men in Engeland ongevoelig' en trok de bondgenoot zich dat niet aan.[121]

Toch wilde de raadpensionaris nog niet los van Groot-Brittannië opereren, zoals hij in november aan De la Bassecour schreef. Hij was bang om geïsoleerd te raken. Op 31 maart, op een bijeenkomst van het 'conclave', gaf hij echter zijn verzet op.[122] Ondanks zijn voorkeur voor een vrede waarbij Engeland betrokken zou zijn, ging hij akkoord met een onderhandelingsronde, waarbij de voorwaarden voor een separate vrede met Frankrijk onderzocht zouden gaan worden. De hoofdpunten van het vredesplan waren opgesteld door Gilles, Van de Poll, en Adriaen Braets, oudraad van Dordrecht; ook Van der Heim was daarbij betrokken. Van Wassenaer Twickel was al in Frankrijk. Van der Heim stelde nu voor de tweede griffier van de Staten-Generaal, Jacob Gilles, naast hem te benoemen.[123] In Gilles zouden de Fransen een taaiere onderhandelaar dan Van Wassenaer treffen. In mei kwamen de Franse onderhandelaars met een tegenvoorstel. Van der Heim bracht dit 'contraproject' in het Secreet Besogne. Frankrijk zette de zegetocht in de Oostenrijkse Nederlanden gewoon door.

Intussen ging zijn gezondheid achteruit. Zijn doktoren wisten voor zijn ziekte geen andere remedie dan rust te nemen of het kalmer aan te doen. Hij werkte namelijk te hard en had te weinig beweging. Daardoor viel het werken hem steeds zwaarder.[124] De rust die hem aangeraden werd nam hij overigens nauwelijks. Dat laat de correspondentie zien, die hij gewoon bleef voeren. Eind juni kon Van der Heim niet bij een bijeenkomst van het 'conclave' zijn. De vergadering werd verzet naar de 29e juni, maar toen bleek de raadpensionaris toch niet in staat erbij te zijn. Onder leiding van Adam Adriaan van der Duyn heer van 's Gravenmoer (1681-1753) kwam het 'conclave' niettemin bijeen op die 29e juni. Men kon niet tot een beslissing komen met betrekking tot het uitzenden van Gilles naar

119 Van Nimwegen, *De Republiek*, 244.

120 SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Rendorp, Van den Bempden, Corver, Geelvinck, De la Bassecour en Stael, 4 maart 1746.

121 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 1 april 1746.

122 SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Rendorp, van den Bempden, Corver, Van de Poll en De la Bassecour aan burgmeesters, 1 april 1746.

123 Geyl, *Willem IV*, 162. Van Wassenaer was volgens Gilles blij met diens hulp.

124 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 7 mei 1746.

Frankrijk.[125] Op 1 juli, hij was net weer op de been, sluisde de raadpensionaris het voorstel om Gilles naar Frankrijk te sturen met een volmacht tot het sluiten van een vrede, door het Secreet Besogne. Hij had al aan Vegelin laten weten dat het hoognodig was dat de tweede griffier naar Frankrijk terug ging, maar dat zijn, Van der Heims, gezondheid één en ander zou vertragen.[126]

7.11 Financiën voor 1745 en 1746

De uitgaven aan het leger zouden wederom stijgen, voorspelde de raadpensionaris. Toen hij zijn jaarlijkse berekeningen aan het papier toevertrouwde, schreef hij erbij 'met schrik gesien de jeegenwoordige toestand'.[127] Er kwam een vierde legeraugmentatie. Hij wilde de kosten weten van een nieuw in te huren korps van 12.000 man. Hij schreef aan de thesaurier-generaal Jan de la Bassecour een kort briefje waarin hij de kosten voor het korps en voor de recrutering daarvan opvroeg. Achter de posten zette Van der Heim een stippellijn, zodat De la Bassecour slechts de bedragen hoefde in te vullen. Dat deed de thesaurier-generaal ook netjes. Het tekort was in 1744 begroot geweest op 4.000.000 gulden. Dat was echter wat optimistisch berekend, want het werd over dat jaar nog verhoogd met bijna een miljoen gulden. In 1745 zou dit bedrag stijgen met 4.195.567 gulden. De totale schuldenlast, rekende Van der Heim uit, zou komen te liggen op 9.637.208 gulden waar dan weer 600.000 gulden interest door Friesland betaald af zou gaan.[128] De *Personeele Quotisatie* had in 1744 966.000 gulden opgebracht. Het jaar 1745 verwierf de staatskas uit die belasting slechts 600.000 gulden.

De inkomsten over 1745 bedroegen 20.576.284 gulden, maar de uitgaven waren 10 miljoen hoger, namelijk 30.471.080 gulden. Een recordverschil! Op 28 december 1745 werd er door Holland over de te nemen maatregelen vergaderd. De voorstellen van Van der Heim, namens de Ridderschap, en de gecommitteerden voor financiën kwamen ter tafel. De stemming hierover werd ook nu weer bijgehouden door Van der Heim. Amsterdam en Haarlem waren nog 'ongereed', maar de laatste stemde vrij snel in. Ook Amsterdam ging ten slotte akkoord.

De Staten van Friesland zagen zich in 1745 wederom geconfronteerd met het feit dat zij de belastingen niet konden opbrengen. Vegelin schreef Van der Heim daarover en verzocht financiële hulp.[129] Begin april verscheen de Friese gedeputeerde in gezelschap van Michael Onuphrius thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1695-1758) bij de raadpensionaris op de stoep. Zij verzochten hem te bemiddelen met Amsterdam, wat Van der Heim deed. Hij bracht het Friese verzoek aan de Amstelstad over via De la Bassecour.[130] Amsterdam bleek wel bereid bij te springen. Friesland bleef echter financieel aan de grond zitten. In 1746 kwam Vegelin weer met de vraag bij Van der Heim.[131] Deze keer moest deze hem teleurstellen. God schijnt tegen ons te zijn, stelde Van der Heim somber

125 SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Six, Van den Bempden, en De la Bassecour, 29 juni en miss. Six, Van den Bempden, Geelvinck, Dedel, De la Bassecour aan burgemeesters, 1 juli 1746.

126 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 28 juni 1746.

127 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1745 (aantekening bij kladberekeningen).

128 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1746 (kladberekening).

129 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 27 maart 1745.

130 NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 6 april 1745.

131 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 27 februari 1746.

vast. 'Men is in Holland verleegen om geld voor sig self te krijgen (...) dus sie ik het als onmoogelijk' om andere gewesten bij te staan.[132]

7.12 Kuren in Spa en plotseling overlijden

De constitutie van Anthonie van der Heim was niet sterk. Dat gaf hij bij zijn benoeming tot raadpensionaris al aan.[133] Hij sprak toen de vrees uit dat het ambt wel eens te zwaar kon zijn voor zijn fysiek. Die angst was niet ten onrechte, zou later blijken. De druk werd na het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog langzaam maar zeker te groot. Het ambt was zwaar en putte hem uit. Zijn gezondheid ging achteruit. Zijn arts, professor Schwencke,[134] raadde hem aan te gaan kuren in Spa. Men wist geen andere remedie voor zijn hartkwaal.[135] Aan het einde van zijn krachten vroeg hij op 2 juli 1746 toestemming aan de Staten om te mogen kuren.

Het tekende de plichtsgetrouwe raadpensionaris dat hij tot op het laatste moment doorging met werken. Hij wilde een dag eerder vertrekken om het leger te gaan inspecteren in Terheijden en een gesprek te hebben met de prins Von Waldeck, 'om de reijse nog van eenig nut voor het algemeen te doen sijn'.[136] Ook had Van der Heim zijn werk overgedragen aan Willem Buys.[137] Die klaagde al snel tegen De la Bassecour '[het] is mijn groote vrees, dat wij gedurende zijn absentie niet veel goeds zullen kunnen uijtregten.'[138] Op de dag van zijn vertrek schreef hij Jacob de la Bassecour nog een laatste brief, de laatste van een jarenlange correspondentie. 'Gereedstaande om de reijse naar Spa aan te neemen bedanke ik UWEG nog voor de goede wenschen in die van gisteren herhaalt en wensche UWEG veel sterkte en gesontheid'. Daarna gaf de raadpensionaris nog een laatste stand van zaken door, zoals de onwil van Overijssel iets te doen zonder de geallieerden en de houding van Zeeland dat zich nu achter Overijssel dreigde op te stellen. Hij eindigde zijn briefje met: 'Ik moet afbreeken en sal altoos opregtelijk met veel iever en veneratie (eerbied) zijn'.[139]

132 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 1 maart 1746. Van der Heim doelde hiermee op een naar zijn smaak veel te hoge lening die Holland was aangegaan, waardoor de lasten erg zwaar waren geworden.

133 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 461, Van der Heim aan Buys, 16 maart 1737.

134 Thomas Schwencke was professor in de anatomie en chirurgie 1723-1765 en lector in de obstetrie 1726-1765. Hij promoveerde in Leiden in 1715 op *Dissertatio de Saliva.* Hij vestigde zich in Den Haag. Na zijn benoeming tot professor in de anatomie en chirurgie in 1723, werd hij in 1726 benoemd tot lector in de vroedkunde. In 1728 wees hij een aanbod van de universiteit van Utrecht af om daar hoogleraar te worden. In 1743 gaf hij zijn *Haematologie sive sanguinis historia, experimentis passim superstructa* uit. De hematologie is helder geschreven en kenmerkt zich door een kritische beoordeling van het feitenmateriaal. Daarin herkent men als leerling van Boerhaave. Schwencke's naam is verbonden aan zijn ijveren voor de inoculatie tegen de pokken. Hij was ook de eerste in Nederland die dit verrichtte in 1754. Vanaf 1737 stond hij ook de hofarts van Willem IV bij. Hij was ook één van degenen die bij de lijkschouwing van de stadhouder aanwezig was. Hij behandelde Mozart en diens zus Nannerl toen zij in Den Haag waren in 1765 en ziek werden. Zie voor Schwencke Endtz, *De Hage-professoren*, 79-95.

135 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Johan Vegelin van Claerbergen, 7 mei 1746. Hij had last van hartkloppingen. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XX, 45-46. Van der Heim gaf al vanaf 1737 aan lichamelijke ongemakken te hebben. Doelde hij toen al op een hartkwaal? Dan was het een langzaam voortschrijdend proces waarin de hartspier steeds slechter werd en onder andere hartkloppingen veroorzaakte en een snellere vermoeidheid tot gevolg had. Dit kan wellicht duiden op hartfalen.

136 NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 5 juli 1746.

137 NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 juli 1746.

138 NL-HaNA, Coll. Fagel, 680, Willem Buys aan De la Bassecour, 11 juli 1746.

139 NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 12 juli 1746. Ook aan Van Hoey schreef hij die dag nog dat hij ging kuren in Spa. Hij gebruikte over zijn gezondheid dezelfde woorden als bij zijn benoeming namelijk de 'ongestalte des lichaams'. Zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van Hoey, 12 juli 1746.

Op 12 juli 1746, op de dag dat hij naar Spa zou vertrekken, bracht Van der Heim nog een bezoek aan zijn notaris. 's Ochtends om 11 uur had hij een afspraak met De Bije. Hij wilde zijn testament graag aanpassen. Van der Heim herriep de huwelijkse voorwaarden, die op 9 mei 1721[140] waren vastgelegd toen hij en Catharina gingen trouwen, om te voorkomen dat zijn wijzigingen strijdig zouden zijn met die huwelijkse voorwaarden. Als eerste verklaarde hij aan 'het Diaconie Armhuijs alhier in den Hage een somme van twaalf duijsend guldens [te schenken], door de Regenten van het selve huijs te beleggen ten profijte van het selve, te betalen binnen drie maanden na sijn Heer Testateurs overlijden'.[141] Van der Heim legateerde aan zijn vrouw 'alle de meubelen, huijssieraeden, het gemaakte silver, ende juweelen door Wel. Ed. gebruijkt, daaronder gereekent, en begrepen, en nog daer en boven een somme van vijftigduijsent guldens in effecten ter haerer keuse, de obligatien gerekent so als die belegt sijn. Tevens verklaarde hij dat zijn drie kinderen, Jacob, Catharina en Herbertina, gelijke porties kregen, maar dat hun moeder haar leven lang in het volkomen bezit bleef van de boedel. Jacob kreeg het boekenbezit. De moeder werd ook de voogdes over de minderjarige kinderen en 'executrise van de uiterste wille'. Tot slot behield hij zich het recht voor om zijn testament te wijzigen wanneer hij dat wilde.[142]

Na het bezoek aan de notaris reisde hij met zijn echtgenote Catharina en hun twee dochters naar Rotterdam waar men zich inscheepte op een jacht naar Geertruidenberg.[143] Nicht Fagel, dat is waarschijnlijk Catharina Anna Sluysken, de dochter van Anthonies zus Maria Adriana en Willem Sluysken en gehuwd met de griffier der Staten-Generaal, Hendrik Fagel, vergezelde hen. Op donderdag 15 juli in Terheijden aangekomen, inspecteerde Van der Heim het geallieerde leger en sprak met Von Waldeck. In Breda scheidden Van der Heim, zijn vrouw en dochters zich van de rest van het gezelschap af. Van nicht Fagel namen ze afscheid. Vrijdagavond om zeven uur ontvingen Hendrik de Kempenaer en zijn vrouw 'neef en nigt Van der Heim' er in de herberg 'De Swaan'. De raadpensionaris, hoewel erg moe, wilde nog een ommetje maken en ging met zijn dochters op stap. De Kempenaer vergezelde hem, terwijl De Kempenaers vrouw met Catharina van der Waeyen een stukje gingen rijden met de koets.

Hoewel er zeer langzaam werd gewandeld en soms zelfs werd stilgestaan, was de wandeling erg afmattend voor Anthonie. Weer terug in zijn logement kreeg hij het om middernacht erg benauwd. De arts, professor Mobach[144] werd er bij gehaald en bleef bij hem tot half twee. Toen zakte de raad-

140 Zie hoofdstuk 1 Persoonlijk leven.

141 HGA, NA, 3.381, not. De Bije, 2001, min. akte, 12 juli 1746; Zie tevens HGA, DHG 2.10.1 Testamenten, 1189, Uittreksel testament.

142 HGA, NA, 3.381, not. De Bije, 2001, min. akte, 12 juli 1746.

143 Het verslag van Van der Heims laatste reis werd opgetekend door Hendrik de Kempenaer. Zie 'Verhaal over de dood van Van der Heym 16 juli 1746'. Hendrik was de zoon van Danker de Kempenaer, rentmeester van de geestelijke goederen van Peelland en de meierij van Den Bosch, waar hij ook schepen was. Zie De Vries, *Inventaris familie Van Andringa De Kempenaer*, Tresoar.nl; www.spanvis.nl. Er zijn verschillende data over Van der Heims overlijden. Volgens Van Nimwegen overlijdt hij op 15 juli. Hij steunt hierbij op een medeling in de *Europische Mercurius*, 72. Bij Porta overlijdt Van der Heim ook op vrijdag 15 juli, Porta, *Corver*, 188; Bij Jorissen overlijdt de raadpensionaris op zondag 17 juli Jorissen, *Chesterfield*, 202. De ooggetuige De Kempenaer, vertelt dat Van der Heim vrijdag aankwam, niet goed werd, maar wel 's nacht heeft geslapen en de volgende ochtend, dus 16 juli, overleed. Deze datum wordt ondersteund door een bericht in de *'s Gravenhaegse Courant* van 18 juli. In een bericht van 17 juli staat het volgende te lezen: 'Deeze morgen is de onaengenaeme tyding ingekomen, dat gisteren (dus 16 juli) voormiddag tussen 10 en 11 uuren (...) overleeden is', *'s Gravenhaegse Courant* 18 juli 1746, KB: www.delpher.nl/kranten. Voor de data: Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, 183.

144 Daniel Mobachius Quaet. Hij schreef samen met Thomas Schwencke 'een bericht tot den lezer' bij het werk van Jacob van der Haar, Stads- en Hospitaal Chirurgyn in 's Hertogenbosch: *Korte Verhandeling van de geschootene Wonden, nevens Eenige weinige bedenkingen over het in- en uytwendig behandelen van Lyderen, wier Ledematen afgezet zyn. Als meede de aanmerkelyke uytwerking des Donders Aan een Man en Waetermolen.* Mobachius Quaet was dus een bekende van Thomas Schwencke.

pensionaris in een sluimertoestand en de vertrok de dokter. Van der Heim sliep tot acht uur. Dokter Mobach was toen al weer aanwezig om naar de patiënt te kijken. Er werd besloten de reis om negen uur te hervatten. Mobach vertrok weer en Van der Heim stond op om zich aan te kleden. Hij dronk een kop thee, 'eijschte een boteram, al wandelende wat over de kamer, dit was omtrent quartier voor negen uur, als hij seide dat hij wat duiseligheit in thooft gewaar wierd op een stoel ging sitten, een mond vol overgaff daar na flouw wierd, en die flouwte was de dood'. Anthonie van der Heim was inderdaad overleden! De toegesnelde dokter en chirurgijns konden niets anders meer doen dan zich ontfermen over de weduwe en de dochters. 'Sij vonden genoeg te doen aan die lieve nigt van der Heim en haar dogters, die bitter bedroefft waren'. Maandagavond 18 juli om half twaalf werd het lichaam van Anthonie van der Heim ingescheept om teruggebracht te worden naar Den Haag. Dinsdagochtend 19 juli vertrokken Catharina en haar dochters.

Van der Heim werd op 22 juli[145] overgebracht uit Den Haag naar Delft waar hij in een 'eyge' graf in stijl werd begraven. In de stoet met koetsen liepen achttien dragers, een wapendrager en drie minderjarige kinderen.[146] Catharina hertrouwde niet en overleed in 1763.

Het nieuws van zijn dood kwam hard aan. Jacob Gilles schreef aan Hendrik Fagel de woorden waarmee we dit boek begonnen: de Republiek had een 'getrouw, ervaren en arbeidsaam minister' in Van der Heim verloren, 'de spil, om soo te spreeken waarop het alles drayde, en die sig in 's lands dienst gesacrificeert en afgeslooft heeft'. 'De stuurman van het schip van staat [was] in noodweer van het roer geslagen.'[147] Trevor,[148] met wie hij door de jaren heen een goede band had opgebouwd, 'weende seer'.[149]

7.13 Conclusie

In 1742 had Van der Heim geaarzeld of hij wel een tweede termijn als raadpensionaris wilde aanvaarden. Hij had zich uiteindelijk toch laten overhalen. Volgens de Staten was hij de man die men in deze lastige tijd nodig had. De complexe internationale situatie, nog complexer dankzij dreigende oorlogstaal, juist uit de mond van een bondgenoot waartegen het wantrouwen groeide en verder bemoeilijkt wegens bijkans onuitvoerbare alliantieverplichtingen, stemden hem somber. De Republiek dreigde in kostbare conflicten meegezogen te worden, terwijl zij zich dat financieel allerminst kon permitteren. De op zichzelf vrij bijzondere belasting op inkomsten, de *Personeele Quotisatie*, bracht niet genoeg op om uitgaven ten behoeve van de alliantieverplichtingen te bestrijden. De staatschuld bleef stijgen. Het was dan ook begrijpelijk dat de oppositie tegen het door Van der Heim gevoerde buitenlandse beleid toenam.

145 In het Buurdboek met de afrekening van 30 ducaten aan de buurt wordt als datum 23 juli genoemd. Dit werd aan de wijkmeester betaald. Zie HGA, Buurdboek 84, 177.

146 DTB Delft 22 juli 1746 Oude Kerk 49 f. 167. Van der Heim had een wapen: drie springende rode vossen op een goud veld. De pensionaris van Middelburg, Jan de Timmerman, die achter het pseudoniem Philomusus Thalassinus schuilging, verscheen het volgende grafschrift over Anthonie: Het oordeel van De Witt met Barnevelts verstand, De vlijt van Cats, 't beleid van Heins en Slingeland, Verzeld met Deugd en Trou en andre Heldegaven, Zyn hier, tot Neêrlands schaê, met Van der Heim begrave. Zie Knuttel 17545; KB, KW Pflt 17545. Dit gedicht werd gepubliceerd in *Nagelaten Gedichten* in 1771.

147 NL-HaNA, Coll. Fagel, 3918, Brieven van ministers aan de griffiers, Jacob Gilles aan Hendrik Fagel, 23 juli 1746.

148 Trevor was gehuwd met een dochter van de heer van Kruiningen.

149 KHA, Arch. Willem IV, 173-4, A. Bergsma aan Willem IV, 23 juli 1746.

Door de internationale verplichtingen was vergroting van het leger onontkoombaar. Dat betekende dat er ook nieuwe officieren moesten worden aangesteld. Uiteraard schoven de Oranjegezinden, die in Willem Bentinck een geharnast leider hadden gevonden, Willem IV naar voren. Dit werd voor de raadpensionaris een vervelende, steeds terugkerende zaak. Bentinck was in staat de verdeelde Oranje-oppositie langzaam te mobiliseren. Het wegvallen van Van der Heims grote vertrouweling Van Wassenaer Obdam heeft dit proces wellicht versneld.

Van der Heim heeft vanaf het begin van zijn raadpensionarisschap geklaagd over gezondheidsproblemen. Of hij in 1737 al last had van hartproblemen is moeilijk vast te stellen. In de jaren veertig verslechterde echter zijn gezondheid. Toen zes provincies hem na het overlijden van de griffier Fagel vroegen de oude griffier op te volgen, had hij daar zeker oren naar. Een ambt meer in de luwte sprak hem aan. De Staten van Holland vonden echter, dat ze juist in deze lastige tijd Van der Heim als raadpensionaris niet konden missen. Hij liet zich weer overhalen en bleef op zijn post.

In de internationale situatie kwam geen verbetering. Zij verslechterde zelfs! Frankrijk viel de Oostenrijkse Nederlanden binnen en de Engelse bondgenoot, waar Van der Heim altijd op had vertrouwd, had het te druk met het oplossen van interne problemen. Deze liet de Republiek aan zijn lot over. Hiermee was het failliet van zijn politiek een feit en moest de raadpensionaris wel nolens volens akkoord gaan met onderhandelingen met Frankrijk. Ondertussen was zijn gezondheid dermate verslechterd, dat het werken hem onmogelijk was geworden. Kuren in Spa en tot rust komen was het medisch advies. Anthonie van der Heim heeft zijn kuuroord niet bereikt en overleed onderweg in Den Bosch. De kersverse onderhandelingen met Parijs hadden verdere Franse aanvalslust niet kunnen beteugelen.

8 Conclusies

De Republiek in een moeilijke periode

De carrière van Anthonie van der Heim speelde zich af in een voor de Republiek uiterst moeilijke periode. Drie grote oorlogen[1] overschaduwden de eerste helft van de achttiende eeuw. Deze gebeurtenissen hadden politieke en financiële consequenties voor de Republiek. De Spaanse Successieoorlog, die eindigde met de Vrede van Utrecht (1713), had het land financieel aan de rand van de afgrond gebracht. De schuldenlast was zo hoog opgelopen dat er geen geld was om de rente te voldoen. De Grote Vergadering van 1717 deed voorstellen om de uitgaven terug te dringen. In een commissie uit de Generaliteitsrekenkamer werden aanbevelingen geformuleerd tot bezuinigingen op de uitgaven van het comptoir van de Unie. Van der Heim was de opsteller van deze aanbevelingen. Het niet uitvoeren van de bezuinigingsvoorstellen, het afwijzen van de door de secretaris van de Raad van State, Simon van Slingelandt, voorgestelde broodnodige hervormingen op staatkundig en fiscaal gebied en het niet verhogen van de belastingen omdat de belastingdruk al zo hoog was, betekenden dat de staatslieden weinig ruimte hadden om te manoeuvreren. Hun bleef niets anders over dan 'door te modderen', zoals De Vries en Van der Woude het omschreven. Dat had zijn weerslag op het algeheel gevoerde beleid, zowel fiscaal als op het gebied van de buitenlandse politiek.

In deze situatie was het buitenlands beleid er op gericht, zoveel mogelijk buiten internationale kwesties te blijven. Men ontkwam daar toch niet helemaal aan. De liquidatie van de Compagnie van Oostende was voor de Staatse handelspositie noodzakelijk. Maar deze bleek alleen mogelijk door het aan Oostenrijk garanderen van de Pragmatieke Sanctie. Deze overeenkomst betrok op termijn de Republiek toch bij het grote Europese conflict over de Oostenrijkse successie. De Oostenrijkse Successieoorlog en natuurrampen deden dan ook een zeker herstel weer teniet. De complexe internationale verhoudingen vroegen om een leider, die in staat was met tact en geduld de politiek ter hand te nemen. Diezelfde eis werd in feite ook gesteld door toenemende binnenlandse onrust, veroorzaakt door de prins van Oranje, die in deze periode een generaalsambt ambieerde. In de leidende posities werd Anthonie van der Heim gekozen.

1 De Spaanse-, Poolse-, en Oostenrijkse Successieoorlogen.

De familie Van der Heim in de Republiek

De familie Van der Heim, afkomstig uit het stadje Hamm in Westfalen, was door het geweld van de Dertigjarige Oorlog uitgeweken naar Rotterdam en Delft in de Republiek. Haar moment van aankomst is niet vast te stellen, maar viel waarschijnlijk in het derde decennium van de zeventiende eeuw. Rutger van der Heim, toen gezinshoofd, behoorde in Hamm al tot de elite en maakte er deel uit van het stadsbestuur. Opmerkelijk snel vonden leden van zijn familie aansluiting bij vooraanstaande Delftse geslachten. Waarschijnlijk hadden de Van der Heims dankzij zakelijke connecties – zo te zien in de biernijverheid – een uitgebreid netwerk in deze stad. Niettemin keerden enkelen van hen na 1648 naar Hamm terug. Rutgers jongste zoon, Gerrit, bleef als brouwer in Delft en kwam daar na de bestuursomslag in 1672 in de vroedschap. Zijn broer vertrok in 1648 naar Schiedam, was daar succesvol en zat er weldra in de stadsregering. In Delft lijkt Gerrits zoon Anthonie sr. de brouwerij te hebben voortgezet, maar verruilde uiteindelijk het brouwersvak voor een bestuurlijke functie. Op basis daarvan verwierf hij enkele lucratieve buitenambten in Den Haag. In 1687 werd hij raadsheer in de Hoge Raad en rekenmeester van de Grafelijkheidsdomeinen van Holland. In 1690 vestigde hij zich in Den Haag aan het Lange Voorhout. Zijn kennelijke financiële talent treffen we later ook aan bij zijn zoon Anthonie. Vanaf haar komst in de Republiek tot haar uitsterven in de negentiende eeuw doorliep de familie een stijgende lijn. De geschiedenis van de Van der Heims is dus een succes story. Eén van hen was onze raadpensionaris.

De persoon Anthonie van der Heim

De jonge Anthonie werd op 29 november 1693 geboren in Den Haag als jongste kind van Anthonie sr. en Catharina Heinsius, de zuster van de grote raadpensionaris. Hij zette in feite de ambtelijke loopbaan van zijn vader voort. Nog tijdens zijn korte juridische opleiding (1709-1711) in Leiden, kreeg hij al in 1710 een baan als secretaris bij de Generaliteitsrekenkamer. Deze jaren als jonge secretaris waren zeer belangrijk voor zijn ontwikkeling als financieel expert. Hij zou later in zijn carrière gebruikmaken van de ideeën opgedaan in deze periode. Hij leek een begaafde jongeman, met goede relaties en een grote toekomst.

Anthonie bleek punctueel en vooral degelijk. Van belangrijke onderwerpen legde hij dossiers aan, op basis waarvan hij steeds goed op de hoogte was. Hij wekte de indruk, zijn capaciteiten niet te willen overschatten, sprak zich daar ook over uit, en overlegde graag, zeker op terreinen waarop hij niet thuis was. Maar wanneer het om financiële kwesties ging, toonde hij geen onzekerheid.

Doordat Anthonie met veel mensen goed kon opschieten, riep hij weinig weerstand op. Tijdgenoten getuigen van zijn sociaal vaardige kant. Bijvoorbeeld vond de Friese gedeputeerde ter generaliteit Van Burmania hem positief afsteken tegen de in zijn ogen norse en slecht toegankelijke Simon van Slingelandt. Voorts noemden tijdgenoten hem integer en 'eerlijk', ook 'braaf' en 'hardwerkend'. Een politieke tegenstander als de Fries Van Itsma noemde hem 'een eerlijk man', een der weinigen in 's lands regering. Mogelijk wilden zes gewesten hem hierom graag als opvolger van de aftredende griffier Fagel, een aimabel man. Wellicht zagen zij Van der Heim als een zelfde type. Het lijkt erop dat juist de combinatie van genoemde eigenschappen hem de mogelijkheid bood, op zijn manier een centrale rol te spelen.

Van zijn persoonlijk leven weten we niet veel. Hij lijkt een goed echtgenoot en vader te zijn geweest. Nadeel bezorgde hem echter zijn zwakke gezondheid, waarover hij direct al sprak toen hij in beeld kwam als raadpensionaris. Deze zou hem kunnen beletten zijn ambt goed uit te oefenen. Of hij toen al doelde op hartproblemen, valt niet vast te stellen. Maar zijn gezondheid ging in de loop der jaren geleidelijk achteruit, wat zeker aan hartfalen te wijten was. Daardoor boette hij aan werkkracht in en kon hij steeds moeilijker de energie opbrengen om in de hectische tijd van 1746 de regie over het land te houden.

Van der Heim als financieel ambtenaar

Minder bescheiden was Van der Heim dus inzake het financiële beleid. Zijn gehele carrière voelde hij zich zeker wanneer het financiële zaken betrof. Zijn geërfde talent bezorgde hem in ieder geval al voor zijn promotie, die in 1711 plaats vond, als zestienjarige de benoeming tot secretaris van de Generaliteitsrekenkamer. Ongetwijfeld heeft zijn oom, de raadpensionaris Heinsius, bij deze benoeming een belangrijke rol gespeeld. Als jonge secretaris kreeg hij de voorkeur boven de ervaren collega Johan de Veer om plaats te nemen in een commissie uit de Generaliteitsrekenkamer, om bezuinigingsvoorstellen te formuleren voor het Uniekantoor, het comptoir-generaal, en de admiraliteitscolleges. Hij was het ook die het advies verwoordde van de Generaliteitsrekenkamer aan de Tweede Grote Vergadering. Dit hield een algemene bezuiniging in op personeel, vacatiegeld en reiskosten, evenzeer op schrijf- en kantoorbehoeften, en verkoop van heerlijkheden in handen van de Generaliteit. Daarnaast waren er de reguliere werkzaamheden. Analyse van de data uit de notulenboeken van de Rekenkamer laat zien, dat de achttiende-eeuwse praktijk nogal afweek van de oorspronkelijke opzet van het college. Van de ooit beoogde scheiding ervan in twee verschillende tafels, met elk een eigen taak en een eigen secretaris, blijkt geen sprake meer. De secretarissen voerden vaak samen opdrachten uit, commissies uit het college werden steeds op ad hoc basis samengesteld. Van der Heims handschrift vult in de bestudeerde periode voor het grootste deel het minuutresolutieboek. Hij nam dus het leeuwendeel van het werk voor zijn rekening. Zijn collega De Veer schreef weinig in het boek en de notulen van diens opvolger Van der Goes gaan pas rijkelijk vloeien nadat Van der Heim in 1727 was vertrokken. Deze conclusie moet worden beperkt tot de periode 1716–1727; over de tijd hiervoor kan wegens afwezigheid van minuutregisters op dit punt niets worden gezegd.

Van der Heim bleef na 1727 betrokken bij het financiële beleid, nu als thesaurier-generaal. Alle thesauriers-generaal in deze periode drongen aan op het terugbrengen van het financieringstekort. Het begon al bij thesaurier-generaal Hop, die in 1710 de staat reeds vergeleek met een stervende. Van der Heim riep de gewesten in 1730 op tot meer consenteringsdiscipline, klaarblijkelijk zonder succes, want ook zijn opvolgers bleven klagen. Hij hield zich niet alleen met de hoofdlijnen van het financiële beleid bezig, maar bemoeide zich ook met details en baseerde zich op een grote dossierkennis. In 1735 toonde hij hoever hij hierin kon gaan door de resident Van Assendelft maar eens rekenles te geven.

Van der Heim bleek inventief in het bedenken van bezuinigingsvoorstellen, hij was streng in de Generale Petitie van 1730 inzake de consenteringsdiscipline van de gewesten, trad belerend op toen er een rekenfout werd gemaakt door ‘een persoon, die naa het schijnt, weinig cijfferen kan’, en toonde zich creatief met de invoering van de *Personeele Quotisatie* in 1742 om de financiële problemen aan te pakken.

Van der Heim als raadpensionaris en politicus

Na de dood van Van Slingelandt in 1736 volgde Van der Heim deze op als raadpensionaris. De meeste regenten zagen hem als de aangewezen persoon hiervoor. Zelf had hij zijn twijfels. Hij wees op zijn onervarenheid inzake de politiek, op onvoldoende talenten en op zijn fysieke problemen. Maar tegelijk toonde hij een kritische geest ten aanzien van beperkingen in zijn instructie. Uiteindelijk liet hij zich overhalen, met name door Johan Hendrik van Wassenaer Obdam. Die situatie van de Republiek dwong hem veel aandacht te schenken aan het financiële beleid. Zijn expertise op dit gebied kwam hem dus goed van pas. Nu wilde hij een financieel stuwmeer stichten om geld in reserve te hebben voor slechte tijden en om aflossingen te kunnen doen. Dit stuwmeer zou moeten worden gerealiseerd door de invoering van een soort inkomstenbelasting, de *Personeele Quotisatie*. Ondanks zijn talloze berekeningen van geraamde inkomsten en uitgaven, constateerde hij echter met schrik dat gedurende de Oostenrijkse Successieoorlog de schuld meer opliep dan hij had gedacht. Dit was niet alleen te wijten aan de oorlogsinspanningen, maar ook aan andere tegenslagen, zoals extra kosten door het optreden van de paalworm die dijkdoorbraken veroorzaakte, door veepest en strenge winters. Bovendien bracht de *Personeele Quotisatie* veel minder op dan hij had gehoopt.

Op het politieke vlak begon Van der Heim zijn carrière aarzelend. Deze weifelende houding vindt men in de beoordeling over hem vooral terug bij buitenlandse gezanten. Dit beeld zien we ook terug in de historiografie. Dit draagt mede bij aan de verschillende beelden die er over hem zijn. Onwennig op dit terrein kreeg hij in de Amsterdamse pensionaris Jacob de la Bassecour een vertrouwde adviseur. Heel frequent correspondeerde hij met de oude pensionaris, die hem goed gezind was en hem zeker in het begin steeds ter zijde stond in de kwesties waarmee hij al snel te maken kreeg: kwesties inzake Gulik en Berg, Oost-Friesland en de Oostenrijkse Nederlanden.

De nauwe contacten met De la Bassecour boden anderzijds Amsterdam de gelegenheid, invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Aan Van der Heim gaf de steun van Amsterdam, immers een belangrijke speler in de Staten van Holland, een rustig gevoel. Hij miste het charisma en overtuigingskracht van zijn voorganger en moest zijn leiderschap verwerven door hard werken en gedegen dossierkennis. Hij won langzaam prestige, zoals bij zijn herverkiezing in 1742 zou blijken.

Overigens bleef het niet bij Amsterdamse steun alleen. Van der Heims manier van politiek bedrijven was ook verwant aan die van zijn oom, de raadpensionaris Heinsius. Sterk hechtte hij aan vooroverleg in het 'conclave', een informeel orgaan, waarin hij zijn plannen vóór bespreking in de Staten aan de orde stelde en kon nagaan of ervoor een meerderheid zou bestaan. Zo niet, dan moest hij door middel van persuasie meerderheden creëren. Deze manier van politiek bedrijven en besluiten aangenomen krijgen, paste bij hem. Door sommige historici werd de vraag gesteld of hij in het 'conclave' een spilpositie vervulde of dat Amsterdam door middel van dit college regeerde. Eén van de leden van dat gezelschap gaf daarop een duidelijk antwoord: de pensionaris van Haarlem, Jacob Gilles. Van der Heim, zei deze, was de spil waarom alles draaide.

Van der Heim had een duidelijke visie op het buitenlands beleid. Overtuigd zette hij de politiek van Van Slingelandt voort. Vasthoudend herhaalde hij de argumenten waarom hij vond dat er voldaan moest worden aan de alliantieverplichtingen. Samenwerking met Engeland en Oostenrijk stond voorop. Met Oostenrijk zou een nieuw handelsverdrag moeten worden gesloten betreffende de liquidatie van de Zuid-Nederlandse Compagnie van Oostende – een verdrag dat hij zeker ook gunstig achtte voor Engeland. Maar de bondgenoten maakten het hem niet altijd even gemakkelijk.

Het verdrag met Oostenrijk zou immers worden gekoppeld aan verplichte steun voor de opvolging van Maria Theresia. En niet goed raad wist hij met het feit dat George II als koning van Engeland Maria Theresia voluit steunde, maar als keurvorst van Hannover met Frankrijk een neutraliteitsverdrag ten nadele van dezelfde Maria Theresia sloot. Toch bleef Van der Heim bij zijn alliantie met Engeland. En problemen bleven er met Pruisen en Frankrijk. Pruisen nam aan de Staatse oostgrens, waar de Republiek traditioneel haar invloedssfeer had, een dreigende houding aan door aanspraken op Gulik en Berg en op Oost-Friesland. En Frankrijk bleef een bedreiging in het zuiden, ook al had het met de Republiek allang een defensief verdrag.

In zijn *Effecten* en *Reflectien* zette de raadpensionaris op verzoek uiteen, waarom met Frankrijk niet alsnog een neutraliteitsverdrag diende te worden gesloten. Het eeuwigdurende defensieve verdrag met Parijs maakte, schreef hij, zo'n nieuw verdrag overbodig. De Republiek zou met een neutraliteitsverdrag bovendien haar bondgenoten van zich vervreemden en hun bescherming verliezen. En als Frankrijk dan niet te vertrouwen bleek te zijn, stond de Republiek alleen. Zijn politiek werd gekenmerkt door voorzichtigheid en door zoeken van veiligheid bij de traditionele bondgenoten. Bovendien kon hij zijn ware aard niet verloochenen en legde hij steeds een verbinding tussen deze politiek en de financiën: zou een onvoorzichtige politiek, vooral ten aanzien van Frankrijk, geen onaanvaardbare extra uitgaven met zich meebrengen wegens noodzakelijke vergroting van het leger?

Toch bleek binnenslands de medewerking van de andere gewesten niet of slechts moeizaam te verwerven. Daarom stelde hij aan het einde van zijn eerste periode als raadpensionaris, in 1742, zijn zetel ter beschikking. Hij was teleurgesteld over het uitblijven van resultaten op diverse terreinen en de tegenwerking die hij ondervond in de Staten. In een kritische rede voor de Staten van Holland hield hij dit Statencollege een spiegel voor door op te sommen wat er naar zijn smaak niet goed ging. Hij noemde het lekken van informatie naar het buitenland, de sterke mate van eigenbelang wanneer ieder gewest en ieder lid daarvan zijn opinie gaf, ofwel de afwezigheid van echte samenwerking, de afwezigheid van onderling vertrouwen. De Staten van Holland meenden echter unaniem, dat juist hij de enige was die in staat was het schip van staat door deze moeilijke tijden heen te loodsen en wensten dat hij bleef. Van der Heim liet zich weer overhalen.

Van der Heim en Oranje

De Friese, Groningse en Gelderse stadhouder en erfgenaam van Willem III, Willem Carel Hendrik Friso, probeerde intussen de verloren Oranje-invloed te heroveren. Dit gebeurde tijdens Van der Heims ambtsperiode op twee manieren. Ten eerste door een streven naar zijn benoeming tot stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel: deze werd pas actueel dankzij de oplopende internationale spanningen rond 1747. Maar al eerder leidde uitbreiding van de krijgsmacht ten gevolge van de toenemende internationale druk tot de mogelijkheid hem tot generaal te benoemen. Medestanders, met name Willem Bentinck in 1743, bundelden hun krachten om Oranje te steunen in zijn streven hiernaar.

Anthonie van der Heim onderhield toen goede contacten met personen uit de omgeving van de prins, zoals Johan Duncan en Oranjegezinde regenten. Die contacten waren er ook al tijdens zijn thesaurier-generaalschap. Maar zelf heeft Van der Heim zich op geen enkel moment sterk gemaakt voor zo'n promotie. Toch komt men in de literatuur, onder andere bij Geyl, de redenering tegen dat

Anthonie, als neef van Heinsius en als schoonzoon van de Oranjegezinde Van der Waeyen, in republikeinse kring 'verdacht' zou zijn geweest.

De bronnen bieden echter geen aanwijzingen voor zo'n Oranjegezindheid. De archieven van Willem IV en Van der Heim bevatten geen frequente briefwisseling tussen het Friese hof en de thesaurier-generaal, later raadpensionaris van Holland. In de vuistdikke inventaris van de archieven van de Friese stadhouders zoeken we tevergeefs naar Van der Heims naam. In zijn eigen archief zitten vier brieven van de Friese stadhouder. Een innige relatie tussen beiden was er niet. Integendeel, één van zijn grootste vertrouwelingen was de fel anti-Orangistische Van Wassenaer Obdam. In 1735 wimpelde Van der Heim reeds Johan Duncan en dus prins Willem af. Overigens wel hoogst vriendelijk! Recent heeft mevrouw Bruggeman bewezen, dat Willem niet veel van Van der Heim verwachtte toen deze Van Slingelandt opvolgde. Anthonie maakte toen wel bezwaar tegen een aantal artikelen van zijn instructie, maar niet tegen het artikel waarin hij moest beloven de stadhouderloze regeringsvorm intact te laten. Van der Heim deed in 1742, samen met het 'conclave' weliswaar, een voorstel aan Willem voor een luitenant-generaalschap, wetend dat hij daarop niet zou ingaan. Twee jaar later ving de lobby wederom bot bij de raadpensionaris. De daden van Van der Heim spreken duidelijke taal. Een promotie van Oranje tot generaal werd, ook door hem, gezien als opstap naar het stadhouderschap. Ondanks zijn 'orangistische' oom en schoonvader was hij voor de stadhouderloze regeringsvorm en deed hij niet mee aan enige verheffing van Willem.

Ambtenaar of politicus?

Moeten wij Anthonie van der Heim nu beschouwen als ambtenaar of politicus, naar het onderscheid dat onder andere door Van Deursen en Groenveld is gemaakt? Dit onderscheid vraagt om toelichting. Een ambtenaar hield zich vooral bezig met de administratie, participeerde in het bureaucratische proces. Een politicus had deel aan de beleidvorming. Van der Heim had zich van jongs af aan ontwikkeld tot een bekwaam financieel ambtenaar. Dat staat buiten kijf. Als thesaurier-generaal was hij weliswaar actief betrokken bij formulering en uitvoeren van beleid. Maar met name zijn raadpensionarisschap bracht hem tevens bij de politiek. In het begin van zijn carrière dwong zijn onervarenheid op dit terrein hem tot een leunen op adviezen van onder andere De la Bassecour. Naarmate hij meer thuis raakte in de materie werd hij zekerder van zijn zaak. Hierin is 1742 een kantelmoment geweest. Ondanks kritiek wensten de Staten toen unaniem de voortzetting van zijn ambtsbekleding. Hij had toen een eigen, consistent politiek geluid ontwikkeld, dat zich veelal kenmerkte door een combinatie van buitenlands en financieel beleid en gericht was op de garantie van vrede in Europa. Ambitie als politicus had hij dus wel. Dat laat ook zijn houding ten opzichte van Oranje zien.

Uiteindelijk bleek zijn beleid niet tot veel positieve resultaten te leiden. Dat was niet alleen aan hem te wijten. Hij erfde een ronduit slechte financiële situatie en zag geen kans – ondanks zijn deskundigheid – hierin verbetering te brengen. En wat betreft zijn buitenlands politieke lijnen zag hij zich gedwongen toch met Frankrijk te gaan onderhandelen. Maar toen moest hij wegens zijn verergerende ziekte de regie al uit handen geven.

Deze constatering brengt ons terug bij de plaats die door de historiografie aan Van der Heim is gegeven. Zijn tijdgenoten en na-tijdgenoten kenden en herkenden hem in zijn vaak tomeloze inzet,

zijn vasthouden aan zijn politieke beleidslijnen en zijn financiële deskundigheid. In feite deelden zij de waardering van de Hollandse Staten die hem in 1742 herbenoemden. Maar zijn geringe resultaten deden hem in de negentiende eeuw uit het beeld verdwijnen. Immers: zijn eeuw was toen de eeuw van Jan Salie geworden, de tijd waarin de Gouden Eeuw – verheerlijkt door het nieuwe nationalisme – zou zijn verkwanseld. Het waren pas de late negentiende en vooral de twintigste eeuw die via nieuwe aandacht voor de bronnen ook verdere details over Van der Heim aan het licht brachten. Echter: die details waren van verschillende aard en verbrokkeld over diverse auteurs. Zij leverden geen algemeen beeld van Anthonies optreden. Naar zo'n beeld is in de voorafgaande hoofdstukken aan de hand van een veelheid van bronnen wel gestreefd. Wij zien Van der Heim nu voor ons als een deskundig ambtenaar, met name geconcentreerd op de financiële problematiek waarop hij werkelijk goed zicht had. Maar wij constateren tevens, dat deze ambtenaar, met name in zijn jaren als raadpensionaris, in het politieke beleid een centrale positie wist te verwerven. Anthonie is dus tegelijk ambtenaar en politicus geweest. Deze dubbelrol maakte, zoals hijzelf meermalen formuleerde, met name het ambt van raadpensionaris wel extra zwaar. Ook dit lijkt ertoe te hebben bijgedragen, dat het resultaat van zijn politiek beperkt is gebleven. Maar ook een politicus, die zijn doelen niet bereikt, blijft een politicus!

Summary: Between power and powerlessness

Difficult times for the Republic

Anthonie van der Heim's career takes place in a difficult period in the Republic. Three major wars overshadow the first half of the eighteenth century. These events had political and financial consequences for the Republic. The War of Spanish succession, which ended with the Peace of Utrecht (1713), nearly bankrupted the country. Indebtedness rose so high that the rent could not even be paid. The Second Great Assembly (*Tweede Grote Vergadering*) of 1717 came up with proposals to reduce expenses. A committee of the Generality Council (*Generaliteitsrekenkamer*) made recommendations to save money on the expenses of the Union's comptoir. Van der Heim prepared these recommendations. Because these cut proposals were not carried out, the – very necessary – reforms in the fields of politics and tax, proposed by Secretary of the Council of State (*secretaris van de Raad van State*) Simon van Slingelandt, were rejected and since taxes were not raised because tax rates were already huge, statesmen did not have much room to manoeuvre. They were left with no choice but to 'keep muddling', as De Vries and Van der Woude described it. It had its impact on the overall policy, both fiscally as well as in foreign politics.

The foreign policy of the time was to keep out of international matters as much as possible. However, it was impossible to escape it entirely. Liquidating the Company of Ostend (*Compagnie van Oostende*) was necessary for the States' trade position. However this was only possible by guaranteeing Austria the Pragmatic Sanction (*Pragmatieke Sanctie*). Because of the agreement the Republic did become involved in the large European conflict about the Austrian succession in the long run. The early recovery was destroyed by the War of Austrian succession and natural disasters. The complex international relations demanded a leader capable of taking up politics discretely and patiently. The same demand came from increasing national unrest which was caused by the prince of Orange, who aspired to become general in those days. Anthonie van der Heim was chosen to fulfil a leading position.

The Van der Heim family in the Republic

The Van der Heim family came from the city of Hamm in Westfalen, Germany and fled to Rotterdam and Delft because of the violent Thirty Years' War. It is uncertain when they arrived exactly but it was most likely in the third decennium of the seventeenth century. Family head Rutger van der Heim was a member of the Hamm elite and a member of the city council. Members of his family were remarkably fast in connecting with prominent Delft families. Probably, the Van der Heims

had an elaborate network in the city thanks to their business contacts in the beer industry. However some of them returned to Hamm after 1648. Rutger's youngest son Gerrit remained a brewer in Delft and became a member of the town council (*lid van de vroedschap*) after the change in government in 1672. His brother left for Schiedam in 1648, was successful and soon became a member of the *vroedschap*. It seems that Gerrit's son Anthonie sr. continued the brewery in Delft but eventually preferred an administrative function. He acquired several lucrative *buitenambten* (government officials on provincial or generality level) in The Hague. He became Councillor at the Supreme Court (*Raadsheer in de Hoge Raad*) and accountant at the domains of the counts of Holland (*Rekenmeester van de Grafelijkheidsdomeinen*) in 1687. In 1690, he moved to the Lange Voorhout in The Hague. His apparent financial talent reappears in his son Anthonie. The family exerted an increasing amount of influence from the time it moved to the Republic until it became extinct in the nineteenth century. Thus the history of the Van der Heim family is a success story. Anthonie even became Grand Pensionary (*raadpensionaris*).

Anthonie van der Heim

Anthonie was born on 29 November 1693 in The Hague as the youngest child of Anthonie sr. and Catharina Heinsius, a famous raadpensionaris' sister. In fact, he continued his father's official career. He was already appointed secretary with the *Generaliteitsrekenkamer* during his short legal education (1709-1711) in Leiden. These years proved to be very important for his development as financial expert. Later in his career he would use the ideas he got in this period. He seemed a gifted young man with good relationships and a bright future.

Anthonie turned out to be very punctual and, in particular, very solid. He was always well informed because he prepared files about important subjects. It seemed he did not want to overestimate his talents, which he told others. He liked to consult others, especially about subjects he was not familiar with. However, he did not hesitate with regard to financial matters.

Anthonie could get along with many people and did not encounter a great deal of resistance. His contemporaries give witness of his social involvement. For example, the representative of Friesland to the generality, Van Burmania, said he compared positively to the 'sour and difficult to approach' Simon van Slingelandt. Other contemporaries praised his integrity and called him 'honest', 'hard working', but also 'worthy'. A political opponent, Van Itsma from Friesland, called him 'an honest man', one of the few in the Dutch government. It is possible that this is the reason why six provinces voted for him to be the successor of resigning registrar Fagel, who was an amiable person. Perhaps they thought Van der Heim was a similar kind of man. It seems that the combination of the characteristics listed above gave him the opportunity to play a central part in his own way.

Not much is known about his personal life. He seems to have been a devoted husband and father. His weak health was a disadvantage which he mentioned from the beginning when he was approached for the job of raadpensionaris. His health could prevent him from carrying out his tasks adequately. It is impossible to determine whether he was referring to heart problems. However, his health did deteriorate in the course of the years, which does indicate heart failure. His ability to work decreased and it was hard for him to produce the energy necessary to keep governing the country in the turbulent year 1746.

Van der Heim as financial officer

With regard to financial policies, Van der Heim was not a modest man. He felt self-assured when it came to financial business. Because of this inherited talent he was appointed secretary of the *Generaliteitsrekenkamer* when he was 16 years old, even before his promotion in 1711. No doubt his uncle, raadpensionaris Heinsius, played an important part in this assignment. Anthonie was preferred over his elder colleague Johan de Veer in a committee of the *Generaliteitsrekenkamer*, which was installed to prepare cut proposals for the Union's office (*Uniekantoor*), the comptoir-general (*comptoir-generaal*) and the colleges of the admiralty (*Admiraliteitscolleges*). He informed the *Tweede Grote Vergadering* about the advice of the *Generaliteitsrekenkamer*. It included general cuts in staff, holiday pay and travelling allowances as well as in office supplies and the sale of estates owned by the *Generaliteit*. And then there was the regular work. Analyses of data from the minutes of the *Rekenkamer* showed that the 18th-century practice was rather different from the original setup of the *Generaliteitsrekenkamer*. There is no sign of the intended separation into two different chambers, each with its own tasks and secretary. The secretaries often carry out assignments together, de *Generaliteitsrekenkamer* committees are established ad-hoc. In the period studied it was Van der Heim who wrote most part of the minute resolution book. Most part of the work was done by him. His colleague De Veer did not write in the book much and the minutes of his successor Van der Goes only become more prominent after Van der Heim left in 1727. We have to limit ourselves to the period 1716-1727; we cannot discuss the time before this period because the minute registers are missing.

Van der Heim continued to be involved in financial policies after 1727 as treasurer (*thesaurier-generaal*). All *thesauriers-generaal* insisted on reducing the financing deficits in this period. It started with *thesaurier-generaal* Hop, who compared the state to a dying person in 1710. In 1730, Van der Heim asked all provinces for more discipline in consenting. Apparently without success since his successors kept complaining. Not only was he involved in financial policies in a broad sense, he also got involved in details and his knowledge of files helped him. In 1735, he showed how capable he was by giving resident Van Assendelft a lesson in calculating.

Van der Heim turned out to be creative in coming up with cut proposals. He was strict during 1730's General Petition (*Generale Petitie*) with regard to the provinces' consenting discipline, reacted in a pedantic manner when 'someone who does not seem to be very good at arrhythmic' made an error and proved to be creative in the introduction of the *Personeele Quotisatie* (see below) in 1742 which was meant to tackle the financial problems.

Van der Heim as *raadpensionaris* and politician

After Van Slingelandt died in 1736, Van der Heim became his successor as *raadpensionaris*. Most regents thought he was the right man for the job. He himself had his doubts. He considered himself inexperienced in politics, said he had insufficient talents and he suffered from physical problems. At the same time, however, he had a critical mind with regard to the limitations in his instruction. In the end he was persuaded, mostly by Johan Hendrik van Wassenaer Obdam. He needed to pay a great deal of attention to the financial politics of the Republic. His expertise in the field came in handy … He wanted to create a financial reservoir in order to have money in reserve for tough finan-

cial times and to do repayments. This reservoir was made possible thanks to the introduction of a sort of income tax: the *Personeele Quotisatie*. To his horror he noticed that during the War of Austrian Succession, debts rose higher than he expected despite his relentless calculation of estimated income and expenses. This was not only due to the war efforts but also to other setbacks, such as extra expenses (because of a worm which caused the blowout of the dikes), cattle plague and harsh winters. Moreover, the *Personeele Quotisatie* did not produce as much income as he had hoped for.

Van der Heim's political career start was hesitant. This faltering attitude is mainly mentioned by foreign representatives. We also see it in the historiography. It contributes to the different images he has. As he was new to the field he found a trusted advisor in Amsterdam pensionary (*pensionaris*) Jacob de la Bassecour. He frequently corresponded with the old *pensionaris*, who was kind to him and assisted him continuously, especially in the beginning, in the matters he had to deal in with regard to Gulik and Berg, Eastern Friesland and the Austrian Netherlands.

The close contacts with De la Bassecour gave Amsterdam the opportunity to exert influence on which policy was to be implemented. Since Amsterdam was an important player in the States of Holland (*Staten van Holland*), its support was calming to Van der Heim. He missed the charisma and persuasion of his predecessor and had to acquire leadership by working hard and having thorough knowledge of all files. Slowly he gained prestige, as would become clear by his re-election in 1742.

He did not only receive support from Amsterdam. Van der Heim's way of doing politics was related to that of his uncle, raadpensionaris Heinsius. He felt a strong commitment to consulting in the '*conclave*', an informal committee, where he disclosed his plans before they were discussed in the *Staten* so he could verify whether a majority would be in favour. If not, he had to create a majority by means of persuasion. This way of doing politics and having one's ideas accepted fitted him perfectly. Some historians have asked whether Van der Heim played a central part in the 'conclave' or whether Amsterdam ruled through this body. One of the members gave a clear answer: Haarlem pensionary Jacob Gilles. He said: 'Van der Heim was the pivot, the centre of everything'.

Van der Heim had a clear vision on foreign policy. He continued Van Slingelandt's politics with vigour. Tenaciously he repeated the reasons why the alliance obligations had to be met.

Cooperation with England and Austria was most important. A new trade treaty with Austria had to be concluded with regard to the liquidation of the Austrian Netherlands *Compagnie van Oostende;* a treaty he considered to be beneficial for England as well. However his allies did not always make life easier for him. For example, a treaty with Austria would definitely be linked to support for Maria Theresia's succession. He did not know what to think of the fact that George II, king of England, supported Maria Theresia wholeheartedly, while as king of Hannover he concluded a neutrality treaty with France, which was detrimental to Maria Theresia. Van der Heim still insisted on an alliance with England. Problems with Prussia and France remained. Prussia threatened the Republic in its sphere of influence in the east by making claims on Gulik and Berg and Eastern Friesland. France remained a threat in the south, even though a defensive treaty was concluded between the two nations.

In his works *Effecten* and *Reflectien* the *raadpensionaris* explains why a neutrality treaty with France is not necessary. The everlasting defensive treaty with Paris made a new treaty superfluous. Furthermore it would alienate the Republic's allies; the Republic would lose their protection. And if France then turned out not to be trustworthy, the Republic would stand alone. The way he conducted politics was characterised by prudence and looking for safety among traditional allies. He could not re-

nounce his true nature and kept establishing connections between politics and finance: what if imprudent politics, especially towards France, made unacceptably large expenses to enlarge the army necessary?

At home, the other provinces did not seem to be willing to cooperate. Therefore Van der Heim decided to put his position available at the end of his first term as *raadpensionaris* in 1742. He felt disappointed because in several fields no results were attained and he experienced counteraction from the *Staten*. In a critical speech he gave the *Staten van Holland* he confronted them by summing up everything that went wrong in his opinion. He mentioned leaking information abroad, a strong sense of self-interest among provinces and Staten-members, the absence of true cooperation and the absence of trust. Still the *Staten van Holland* voted unanimously that Van der Heim was the one person to guide them through difficult times and wanted him to stay. Once again, Van der Heim was persuaded.

Van der Heim and Oranje

The stadtholder (*stadhouder*) of Friesland, Groningen and Gelderland and heir to Willem III, Willem Carel Hendrik Friso, meanwhile tried to restore the lost influence of Oranje. During Van der Heim's term of office this happened in two ways: first he tried to become *stadhouder* of Holland, Zeeland, Utrecht and Overijssel. This only became topical because of international tensions in 1747. Before that, the armed forces were extended as a result of increasing international pressure and Willem had the possibility to become general. His allies, and especially Willem Bentinck in 1743, joined forces to support him in his quest.

Anthonie van der Heim had close relationships with people close to the prince, among others John Duncan and Orangist regents (*regenten*). He already had these contacts during his time as thesaurier-generaal. However, Van der Heim never strongly encouraged Willem's promotion. In literature the argument can be found, among others in Geyl, that Anthonie was 'suspect' in republican circles, as he was Heinsius' cousin and son in law of Orangist Van der Waeyen.

No clues were found in the sources to prove Anthonie was an Orangist. The archives of Willem IV and Van der Heim do not contain regular letters between the court in Friesland and the thesaurier-generaal and, later on, raadpensionaris of Holland. In the inventory of the archives of the stadhouders of Friesland, Van der Heim's name is nowhere to be found. In his archive we find four letters from the *stadhouder* of Friesland. There was no close relationship between the two. On the contrary, one of his confidants was the fiercely anti-Orangist Van Wassenaer Obdam. In 1735, Van der Heim turned down Johan Duncan and thus prince Willem. Very kindly, it must be said! Recently, mrs. Bruggeman proved that Willem did not expect much of Van der Heim when he succeeded Van Slingelandt. Anthonie did object to a number of articles in his instructions, however, not to the article which had him promise to leave the government without stadhouder intact. In 1742, Van der Heim and the '*conclave*' did Willem a proposal to become lieutenant-general, while they knew he would not accept. Two years later the lobby again did not succeed. Van der Heim's acts send a clear message. Promoting a member of the Oranje family to general was seen as stepping stone to becoming stadhouder. Despite his 'Orangist' uncle and father in law, he was in favour of the government without stadhouder and did not participate in overrating Willem.

Civil servant or politician?

Should we consider Anthonie van der Heim a civil servant or a politician, according to the distinction made by, among others, Van Deursen and Groenveld? An explanation with regard to this distinction should be given: a civil servant was occupied with administration and participated in the bureaucratic process, a politician took part in preparing policies. It is beyond dispute that, from the time he was young, Van der Heim developed into a qualified civil servant. As *thesaurier-generaal* he was actively involved in formulating and implementing policies. Especially when he was *raadpensionaris* he became involved in politics. When his career started he was forced by inexperience in the field to lean on the advice of others, among whom De la Bassecour. Once he became more familiar with the subject he became more confident. In 1742, there was a turning point. Despite criticism, the *Staten* unanimously wanted him to continue in his position. He had developed a personal, consistent political voice, mostly characterized by a combination of foreign and financial policies and aimed at the guarantee of peace in Europe. He did have ambition as a politician, which also shows in his attitude with regard to the Oranje family.

In the end, his policy did not lead to many positive results. He was not the only one to blame. His heritage was a poor financial situation which he was not able to improve, despite his expertise. As for his foreign policy, he felt forced to negotiate with France. At that time he had to give up control because of his worsening illness.

This brings us back to the place historians gave Van der Heim. His contemporaries and those after them knew and recognized him for his often relentless commitment, because he held on to his political policies and his financial expertise. They shared their appreciation with the Staten, the body that re-elected him in 1742. But because his results were limited, he disappeared from public memory in the nineteenth century. This was mainly because 'his' century had become the century during which the wealth of the Golden Age (at that time glorified by the new nationalist movement) was supposedly bartered away. Only in the late nineteenth and especially the twentieth century there was renewed attention for information sources and more details about Van der Heim were brought to light. However, these details were very different from each other and were reported by different authors. They did not give a general idea about Anthonie's behaviour. In the previous chapters we tried to present such an idea based on the numerous sources. To us, Van der Heim is a skilled civil servant who focused especially on financial challenges and had a good view on them. However, we also conclude that he acquired a central position in political policies, especially in the years he served as raadpensionaris. Anthonie was civil servant and politician at the same time. Because of these two roles the function of *raadpensionaris* was especially hard, as he said several times. This also contributed to the fact that the results of his policies remained limited. But even a politician who does not achieve his goals is still a politician!

Bijlagen

Bijlage 1

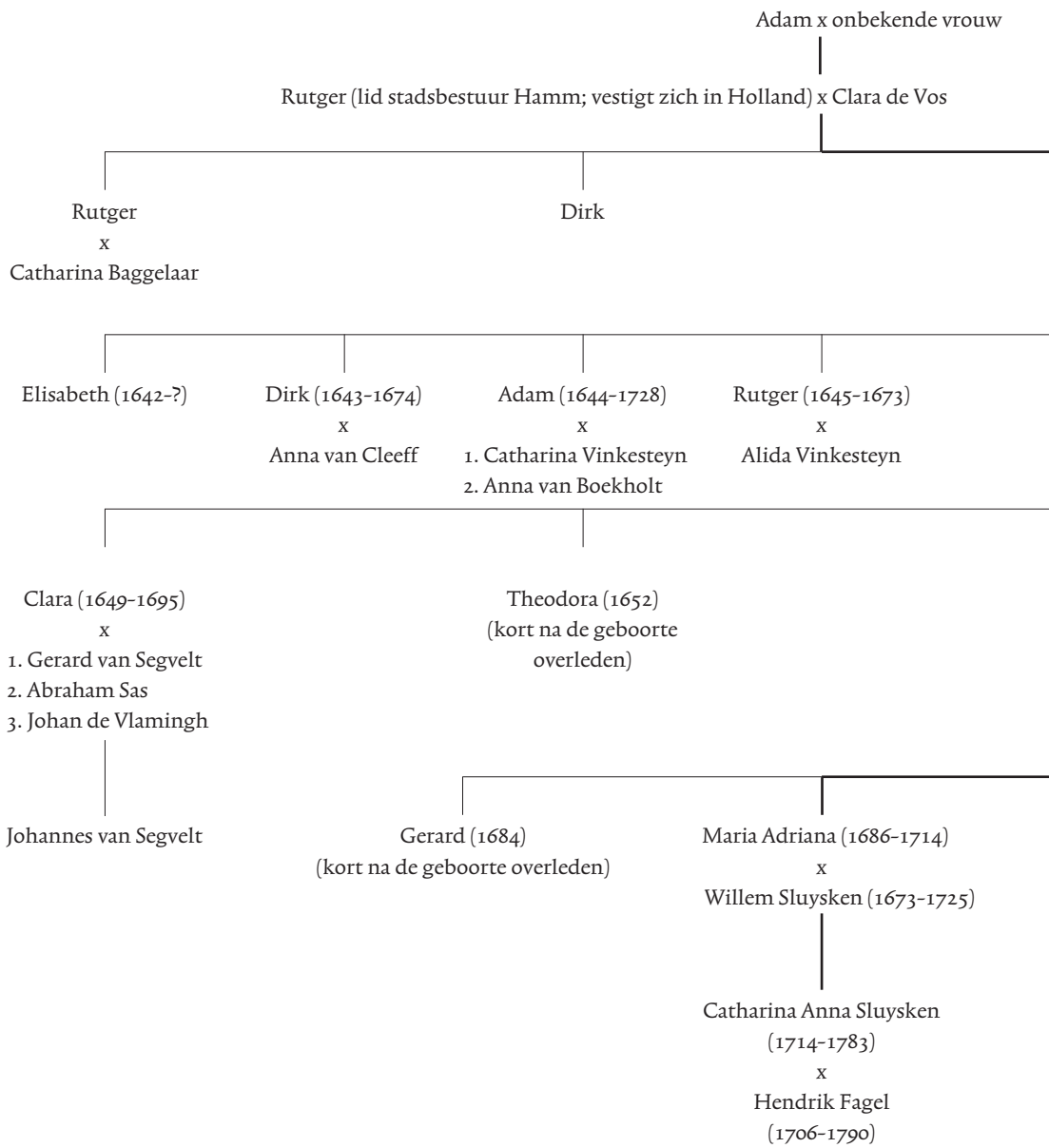
Adam x onbekende vrouw
Rutger (lid stadsbestuur Hamm; vestigt zich in Holland) x Clara de Vos
Rutger
x
Catharina Baggelaar
Dirk
Elisabeth (1642-?)
Dirk (1643-1674)
x
Anna van Cleeff
Adam (1644-1728)
x
1. Catharina Vinkesteyn
2. Anna van Boekholt
Rutger (1645-1673)
x
Alida Vinkesteyn
Clara (1649-1695)
x
1. Gerard van Segvelt
2. Abraham Sas
3. Johan de Vlamingh
Theodora (1652)
(kort na de geboorte overleden)
Johannes van Segvelt
Gerard (1684)
(kort na de geboorte overleden)
Maria Adriana (1686-1714)
x
Willem Sluysken (1673-1725)
Catharina Anna Sluysken
(1714-1783)
x
Hendrik Fagel
(1706-1790)

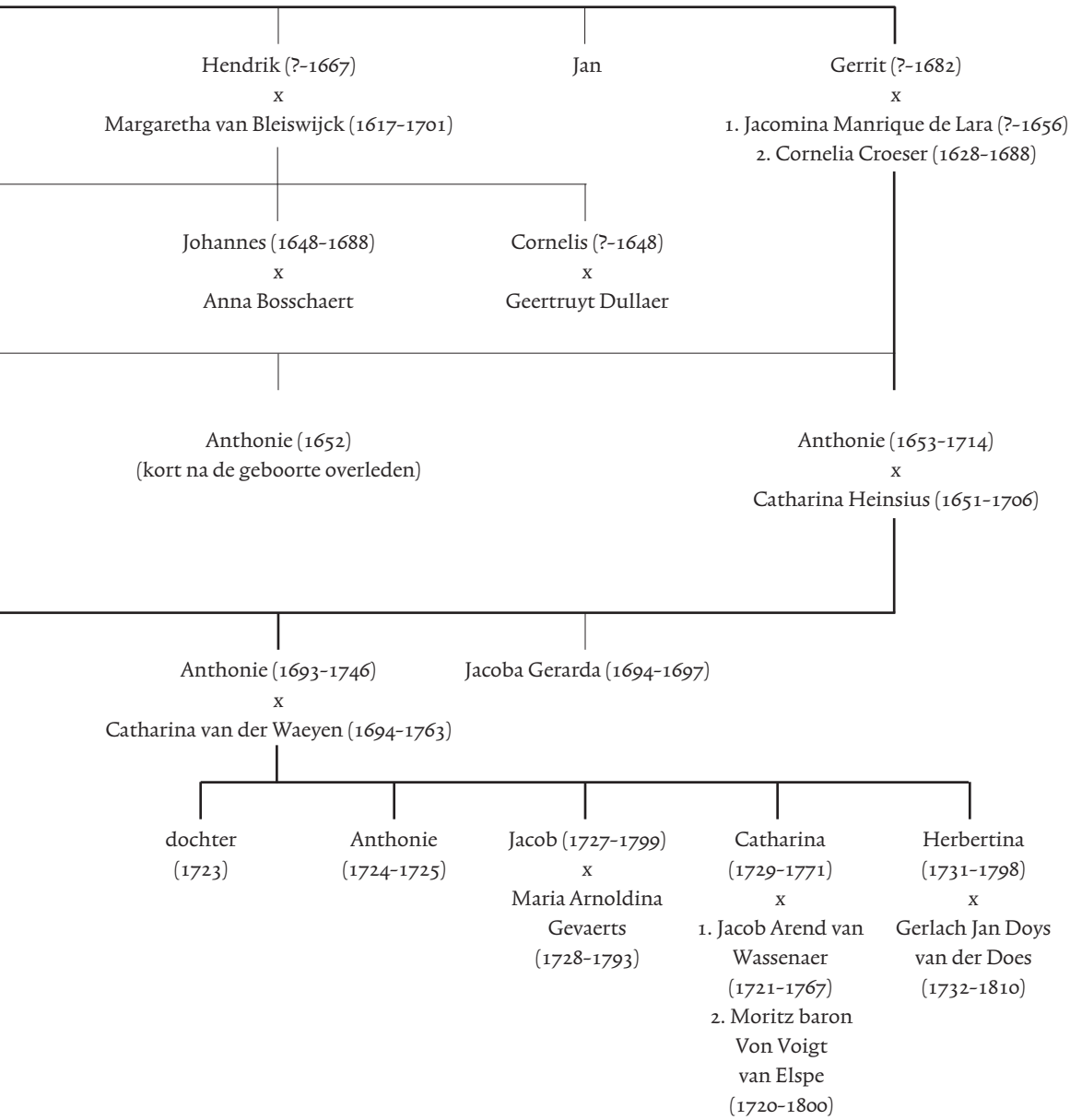
Hendrik (?-1667)
x
Margaretha van Bleiswijck (1617-1701)
Jan
Gerrit (?-1682)
x
1. Jacomina Manrique de Lara (?-1656)
2. Cornelia Croeser (1628-1688)
Johannes (1648-1688)
x
Anna Bosschaert
Cornelis (?-1648)
x
Geertruyt Dullaer
Anthonie (1652)
(kort na de geboorte overleden)
Anthonie (1653-1714)
x
Catharina Heinsius (1651-1706)
Anthonie (1693-1746)
x
Catharina van der Waeyen (1694-1763)
Jacoba Gerarda (1694-1697)
dochter
(1723)
Anthonie
(1724-1725)
Jacob (1727-1799)
x
Maria Arnoldina
Gevaerts
(1728-1793)
Catharina
(1729-1771)
x
1. Jacob Arend van
Wassenaer
(1721-1767)
2. Moritz baron
Von Voigt
van Elspe
(1720-1800)
Herbertina
(1731-1798)
x
Gerlach Jan Doys
van der Does
(1732-1810)

Bijlage 2 Beknopte genealogie familie Van der Waeyen

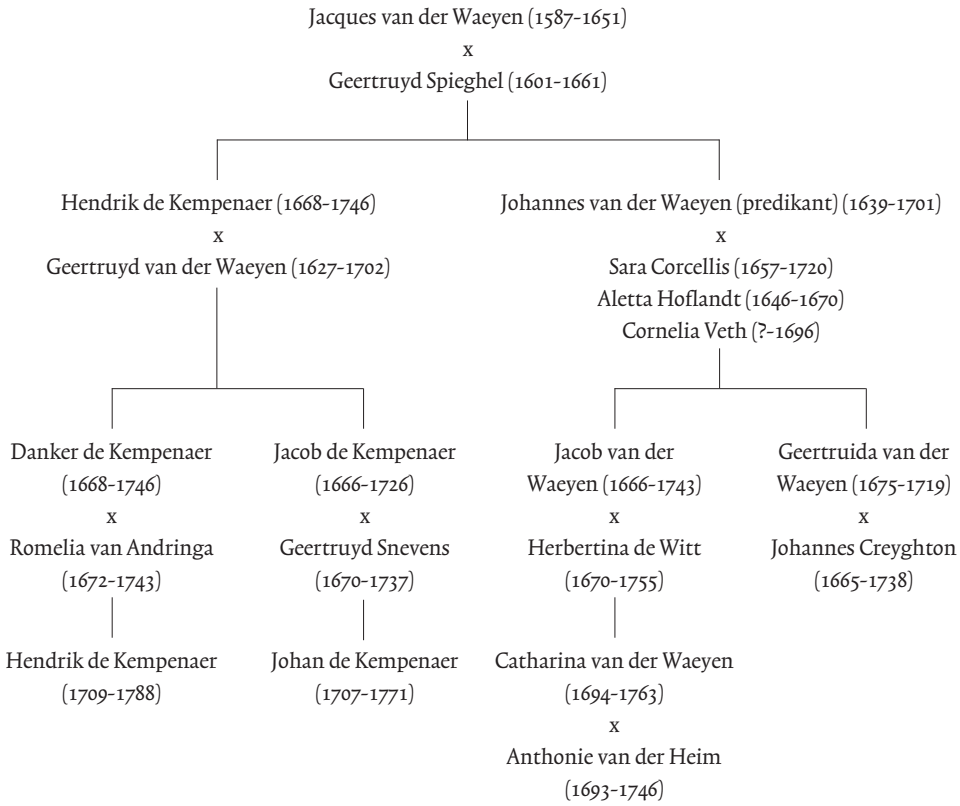

Bijlage 3 Verdeling werkzaamheden over de secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer

Datum	**Behandelde zaken**	**Secretaris Van der Heim**	**Secretarissen De Veer (overlijden 2-4-1717), Van der Goes**
		Rekenmeesters	*Rekenmeesters*
4-10-1713	Controle rek. Van Dolen ontvanger van Bouchain	Leidekker	
2-1-1716	Onderzoek naar verkoop Generaliteitsgoederen	Vrijbergen, Pesters	
27-1-1716	Afhoren rekeningen verschillende admiraliteiten	Vrijbergen, Pesters	Vrijbergen, Pesters
6-3-1716	Rapport over sluiten rek. van Cazier de Breucq ontvanger bisdom Doornik	Vechoven, Leidekker	
17-3-1716	Bij controle Admiraliteit van de Maze: comptoiren opgericht zonder autorisatie	Vrijbergen, Pesters	Vrijbergen, Pesters
15-6-1716	Conferentie over *loquaturs** op de rek. van de OG van de Admiraliteit van de Maze	Leidekker, Driebergen, Schwartzenberg	Leidekker, Driebergen, Schwartzenberg
19-6-1716	Opheldering bij de *loquaturs* gegeven	Leidekker, Driebergen, Schwartzenberg	
22-6-1716	Opdracht tot condoleancebezoek nav overlijden rekenmeester Merens	Driebergen	
23-6-1716	Condoleancebezoek nav overlijden Merens	Driebergen	
23-7-1716	Missive OG vd Admiraliteit van de Maze tot oplossing van de *loquaturs*	Leidekker	Leidekker
25-10-1716	Overleg met R.v.St. mbt traagheid overbrengen rek. Heinsius	Leidekker, Schwartzenberg	
26-10-1716	Overleg met R.v.St. mbt traagheid overbrengen rek. Heinsius	Leidekker, Schwartzenberg	
13-11-1716	Rapport over een openstaande post uit 1713 verantwoord in 1714	Noeij	
3-12-1716	Rapport na een advies over de administratie van wijlen Hester van Grinsven	Leidekker, De Leeuw	
3-12-1716	Rapport over verscheidene sollicitaties als gasthuisadministrateur bij Van Grinsven	Leidekker, De Leeuw	
15-1-1717	Res. St.-Gen. mbt adviseren TGV omtrent pointen van menage	Colster, De Leeuw	
21-1-1717	Conferentie met raad Admiraliteit van de Maze	Noeij, Driebergen	

Datum	**Behandelde zaken**	**Secretaris Van der Heim**	**Secretarissen De Veer (overlijden 2-4-1717), Van der Goes**
		Rekenmeesters	*Rekenmeesters*
22-1-1717	Uitkomst conferentie OG: traktementen officieren betalen	Noeij, Driebergen	
27-2-1717	Pointen van menage goed gevonden res. 15/1/1717 TGV	Colster, De Leeuw	
10-3-1717	R.v.St. en GRK met lijst van inkomsten Generaliteit voor St.-Gen. (TGV)		Leidekker, Driebergen
2-4-1717	De Veer op 1 april overleden. Condoleance bezoek	De Leeuw	
23-4-1717	Rekest aan St.-Gen. van erven OG Paets; onderzoek en advies aan de St.-Gen.	Noeij, De Leeuw	
19-6-1717	Rapport tot redres der financiën/ verlichting financiën comptoir-generaal	Colster, De Leeuw	
17-12-1717	Conferentie over de *loquaturs* van de Admiraliteit van Amsterdam	Colster, Driebergen	
9-2-1718	Advies over passeren post van 46103 gld. 11 st.; frontier O'rijkse Nederlanden	Colster, Leidekker	
10-2-1718	Advies GRK aan R.v.St: rek. Ellemeet nog eens nazien; foute posten niet te sluiten	Colster, Leidekker	
11-2-1718	Over financiering frontier: verzoek tot zien rek. van Van Ellemeet	Colster, Leidekker	
5-3-1718	Over financiering frontier: verzoek tot zien rek. van Van Ellemeet	Colster, Leidekker	
8-4-1718	Het horen van Van Ellemeet over de rek.	Colster, Leidekker	
28-4-1718	Van Ellemeet gaat naar Hof van Holl.; conferentie met R.v.St.	Van Delen, De Leeuw	
28-4-1718	Admiraliteit van de Maze traktementen commandeurs en luitenanten	Colster, Driebergen	
20-5-1718	Rapport nav res. 15/4/1717 met heren van de Admiraliteit van de Maze	Colster, Driebergen	
11-7-1718	Missive van Hof van Holl. met dispositie poenaal** (Van Ellemeet)	Van Delen, De Leeuw	
14-7-1718	Onderzoek naar res. R.v.St. over sluiten rek.; ondanks openstaande declaraties		Noeij, Driebergen
19-7-1718	GRK oneens met res. R.v.St. Hierdoor inderdaad benadeling declaranten		Noeij, Driebergen
29-7-1718	Missive van Hof van Holl. met dispositie poenaal**; tegen OG Van Ellemeet	De Leeuw, (Van Delen absent)	

Datum	**Behandelde zaken**	**Secretaris Van der Heim**	**Secretarissen De Veer (overlijden 2-4-1717), Van der Goes**
		Rekenmeesters	*Rekenmeesters*
3-11-1718	Over het sluiten v.d. rek. van thes-gen. Hop; conferentie met de R.v.St.	Van Delen, De Leeuw	
3-11-1718	Rekest van Van Ellemeet gelezen; verlenen mandement	Noeij, Driebergen	
23-11-1718	Rapport rakende het mandement van oppositie (Van Ellemeet)	Noeij, Driebergen	
24-11-1718	Rapport over conferentie met R.v.St. inzake kwestie Van Ellemeet	Noeij, Driebergen	
25-11-1718	miss vdH inz proc in cas van opp voor de R.v.St.	Noeij en Driebergen waren absent/uitgest	
26-11-1718	missive a/d St. Gen. door GRK goedgekeurd	Noeij, Driebergen (waren 25e absent)	
26-1-1719	Rekening 2e commies Nederveen hospitaal Sas van Gent		Van Delen
16-3-1719	Missive van Nederveen inzake de *loquaturs*		Van Delen
4-11-1719	Sluiten van de rek. van thes-gen. Hop in conferentie met R.v.St.	Ockerse, (Utenhove absent)	
15-11-1719	Conferentie R.v.St. en GRK over een korting op hout a.d.Generaliteit door derden	Van Delen, Ockerse	
23-1-1720	Admiraliteit van Amsterdam verzoekt conferentie met de GRK	Van Heumen, Van Haeften	
7-3-1720	Conferentie met R.v.St.	Van Heumen, Van Amerongen	
19-3-1720	Examineren stukken erven OG Admiraliteit WN Minnes	Bout, Van Amerongen	
17-3-1721	Staten van wijlen commies Schilperoort examineren		Bout
5-4-1721	Missive van De Gijzelaar over aantekening op de rek. van 1719	Repelaer, Van Utenhove	
21-7-1721	Conferentie met Admiraliteit Amsterdam over apostille rek ontv Slicher	Egmont van Nijenburg, Bout	
11-8-1721	Verzoek tot afschrijven post commies Penning Admiraliteit WN	Egmont van Nijenburg, Bout	
14-8-1721	Rapport: verzoek tot afschrijven post commies Penning Admiraliteit WN	Egmont van Nijenburg, Bout	
9-10-1721	Missive van de Admiraliteit van Friesland met verzoek sluiten rek. overleden OG	Repelaer, Van Utenhove	

Datum	**Behandelde zaken**	**Secretaris Van der Heim**	**Secretarissen De Veer (overlijden 2-4-1717), Van der Goes**
		Rekenmeesters	*Rekenmeesters*
10-10-1721	Res. R.v.St. inzake dispuut OG Van Hogendorp en de erven Binkhorst over rek.	Repelaer, Van Utenhove	
20-10-1721	Missive van de Admiraliteit van Friesland mbt de *loquaturs* en *apostillen*[***]	Repelaer, Van Utenhove	
2-8-1723	Rek. OG Van Hogendorp moet gesloten worden	Bout	
5-8-1723	Rek. OG Van Hogendorp moet gesloten worden	Bout	
31-5-1724	Bezwaar GRK over afrekening reiscosten voor Van Dun; tegen het reglement 1693.		Schagen
1-6-1724	Rek. OG Van Hogendorp R.v.St.: maakt akte decharge op	Van der Waeijen, Bout	
29-5-1726	Rek. OG van de Admiraliteit van Friesland kan worden gesloten	Smits, Bout	
27-6-1726	Rapport over het controleren van de staten comptoir ontvanger Cornelis Heinsius	Sloet	

* Loquaturs: bezwaren van (in dit geval) de GRK tegen de gecontroleerde rekening; punten ter bespreking.
** Dispositie poenaal: Stafrechtelijke beschikking.
*** apostille is een kanttekening op een akte of geschrift met de bedoeling advies te geven of te vragen mandement is een bevelschrift.

Toelichting bij bijlage 3: Verdeling werkzaamheden over de secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer

In deze bijlage zijn de resultaten bijeengebracht van het onderzoek naar het functioneren van de Rekenkamer in twee tafels. Uit het overzicht blijkt dat de rekenmeesters in ieder geval niet met één bepaalde secretaris werkten en ook wel met beide secretarissen tegelijk. In de eerste kolom staat de datum, in de tweede kolom een korte omschrijving van de zaak. De twee kolommen daarna laten zien welke rekenmeesters er met welke secretarissen een commissie vormden. Soms werkten de beide secretarissen samen met een commissie.
Bronnen: NL-HaNA, Arch. GRK, 2, Minres. en NL-HaNA, Arch. GRK, 16, Res. 1700-1710.

Afkortingen gebruikt bij kolom behandelde zaken

Admiraliteit WN	Admiraliteit West-Friesland en Noorderkwartier	Rek.	Rekening
		Res.	Resolutie
GRK	Generaliteitsrekenkamer	TGV	Tweede Grote Vergadering
OG	Ontvanger-generaal	Thes-Gen.	Thesaurier-generaal
R.v.St.	Raad van State		

Bijlage 4 Werkzaamheden Van der Heim 1730 maart en september

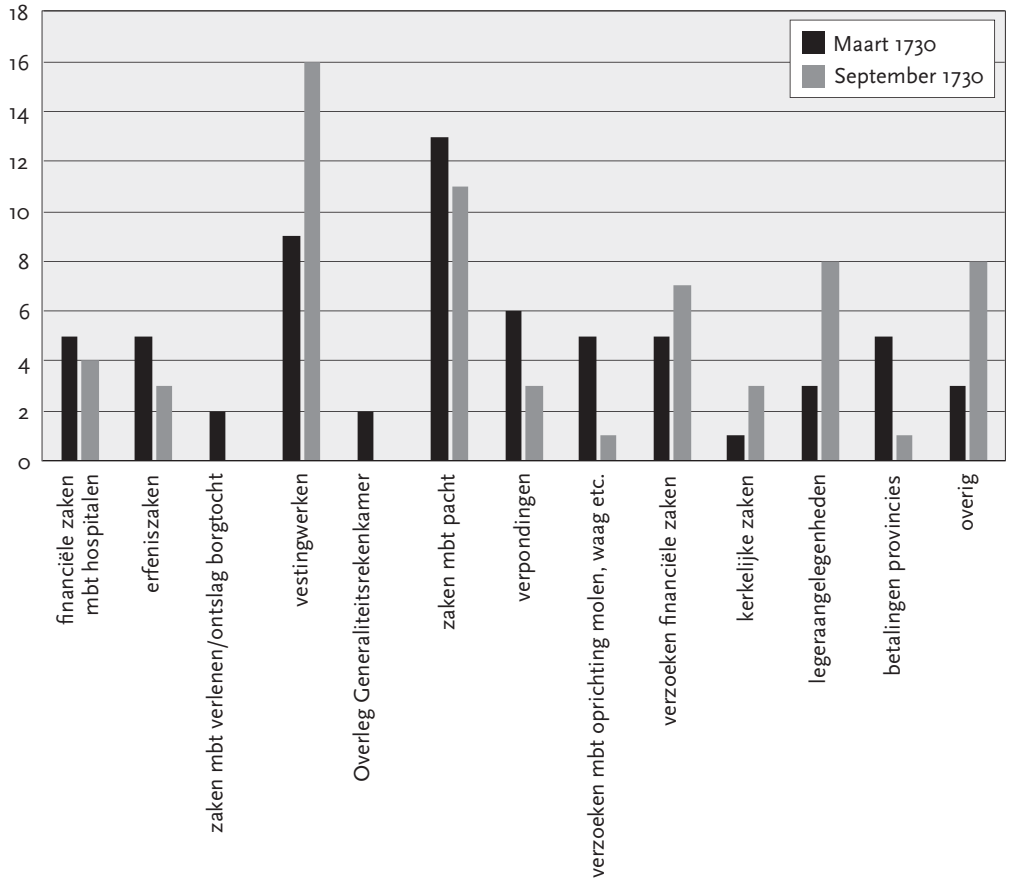

Toelichting bij bijlage 4

Om inzicht te krijgen in de dagelijkse werkzaamheden van Van der Heim als thesaurier-generaal, hebben we gekeken naar de rapporten die hij schreef en de resoluties van de Raad van State in de maanden maart en september van het jaar 1730. De werkzaamheden zijn te verdelen in onderwerpen betreffende financiën en zaken die handelen over de Generaliteitslanden, garnizoenen en Barrièresteden. Vanuit die achtergrond moeten de in de grafiek genoemde werkzaamheden worden begrepen.

In de grafiek zijn de absolute aantallen weergegeven. Bij de rubriek 'financiële zaken met betrekking tot hospitalen' gaat het om onderwerpen als het subsidiëren van het hospitaal in de Barrièrestad Veurne, het onderhoud van alle andere hospitalen in de Barrière, het aanstellen van een arts in het hospitaal te Sas van Gent of de leveranties aan hospitalen. Bij 'erfeniszaken' moet ondermeer worden gedacht aan het kwijtschelden van een boete aan een executeur, omdat een erfenis niet juist is afgewerkt en het nog uitbetalen van een extra-ordinaris traktement van een onlangs overleden predikant. De rubriek 'vestingwerken' bevat resoluties met betrekking tot aanleg en onderhoud van vestingwerken. Het overleg met de heren van de Generaliteitsrekenkamer had in beide gevallen 's lands magazijnen tot onderwerp. In het eerste geval ging het om levering van musketlood en kruid op last van de magistraat van Doesburg, die hiertoe niet bevoegd was en de tweede keer waren er door de

Generaliteitsrekenkamer posten geschrapt in de magazijnrekening. Zaken met betrekking tot 'pacht' gingen onder andere over kwesties waarin aan de pachter verlenging van de pacht werd verleend van een stuk grond of een verzoek van een weduwe om het restant van een pachtsom kwijt te schelden. Van der Heim verrichtte op verzoek van de Raad – samen met twee raden en de secretaris – onderzoek naar een verpachting van landerijen gedaan door een rentmeester. De commissie bracht hierover rapport uit.

De Raad had een groot aantal verzoeken te behandelen. Dit betrof vooral verzoeken waarin werd verzocht bepaalde activiteiten te mogen uitvoeren en 'financiële' verzoeken. In het eerste geval ging het bijvoorbeeld om verzoeken tot het verkrijgen van toestemming om een paardenmeel-, grut- en rosmolen te mogen oprichten. De regenten van Veghel verstuurden verschillende verzoeken om een waag te mogen beginnen. Er was de wens een loterij te organiseren. Of een verzoek van een aannemer die langs de Maas kribben en pakwerken wilde maken. Daarnaast waren er 'financiële' verzoeken: bijvoorbeeld om de registratie van een obligatie waarvan de vestigingsbrief was zoekgeraakt. Maar ook een verzoek van een opdrachtgever om niet het volle pond te hoeven betalen vanwege nalatigheid van de aannemer om sluisdeuren te maken in Sas van Gent. Of een verzoek van de regenten van Middelbeers om een reële omslag te mogen doen. Onder 'kerkelijke zaken' moet gedacht worden aan de uitbetaling van een extra-ordinaris traktement aan een predikant of een kwestie betreffende de verhoging van een weduwedetraktement van een predikantsweduwe. Van der Heim werd met het onderzoek belast en bracht over deze zaken advies uit. Hij adviseerde met de secretaris en twee raden over immateriële onderwerpen zoals het verzoek van een seculier priester om in een rooms-katholieke dienst te mogen voorgaan totdat er een pastoor was benoemd.[1] Er blijven nog enkele zaken die zijn ingedeeld in de categorie 'overig'. Hierbij moet worden gedacht aan een verzoek betreffende een premie voor het oppakken en bestraffen van vagebonden, of twee zaken betreffende de aanstelling deurwaarders. In het eerste geval ging het over de vaststelling van het aantal deurwaarders en in het tweede geval sprak de Raad van State haar verbazing uit, dat zij nog niet op de hoogte was gebracht van het aantal aangestelde deurwaarders.

Bronnen: BHIC, Coll. Rijksarchief, 313, Res. R.v.St., januari-juni 1730; 314, Res. R.v.St., juli-december 1730. NL-HaNa, Arch. Van der Heim, 845, Memories en rapporten, 16 december 1729-20 december 1730.

1 In 1730 werd de admissie van pastoors in de Generaliteitslanden op dezelfde manier geregeld als in Holland. Dit gewest had met de resolutie van 21 september 1730 katholieke priesters officieel toegelaten. Zij moesten seculier en geboren onderdanen zijn. Deze pastoors moesten hun benoemingsbrief ontvangen van de apostolisch vicaris, overleggen aan de Raad van State en daarbij burgerlijke gehoorzaamheid beloven. De Republiek was door de paus tot missiegebied verklaard. Aan het hoofd hiervan stond niet een bisschop, maar een apostolisch vicaris. Zie hierover: Van der Vorst, 'Godsdienstig leven buiten het protestantisme in de 18e eeuw', 355.

Lijst van afkortingen

AGN	*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*
AMA	Archives Ministère des Affaires politique
ASF	Archief van Senaat en Faculteiten
BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
BMGN	*Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*
BMHG	*Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*
BVGO	*Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*
Buurten	Buurten van 's-Gravenhage 1584-1816
CBG	Centraal Bureau voor de Genealogie
DHG	Diaconie van de Hervormde Gemeente te Den Haag
DSD	Digitale stamboom Delft
DSR	Digitale stamboom Rotterdam
DTB	Doop-, Trouw-, en Begraafboeken
DWC	Digitaal wetenschapshistorisch Centrum (ING/Huygensinstituut)
ELO	Erfgoed Leiden en Omstreken
GK	Grote Kerk
GRK	Generaliteitsrekenkamer
HAT	Huisarchief Twickel
HGA	Haags Gemeente archief
HUA	Het Utrechts Archief
KB	Koninklijke Bibliotheek
KHA	Koninklijk Huisarchief
KHG	Kerkenraad van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage
Kn.	Pamflettenverzameling Knuttel
LA	Losse aanwinsten
Min.	minuut
Minres.	minuut resolutie
(N)AGN	*(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*
NA	Notarieel archief Den Haag
NHA	Noord-Hollands Archief
NK	Nieuwe Kerk
NL	*De Nederlandsche Leeuw*
NL-HaNA	Nationaal Archief
NNBW	*Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*
Not.	Notaris
OA	Oud Archief

ONA	Oud Notarieel Archief
ONK	Oude en Nieuwe Kerk
OK	Oude Kerk
ORA	Oud rechterlijk archief
Part. Not.	Particuliere notulen
PRO	Public Record Office
R.v.St.	Raad van State
RAG	Regionaal Archief Gorinchem
Res.	Resolutie(s)
RGP	Rijks Geschiedkundige Publicatiën
RL	Register van lidmaten
SAA	Stadsarchief Amsterdam
SAD	Stadsarchief Dordrecht
SAH	Stadsarchief Haarlem
SAR	Stadsarchief Rotterdam
St.-Gen.	Staten-Generaal
St.v.Holl.	Staten van Holland
St.v.Utr.	Staten van Utrecht
TvG	*Tijdschrift voor Geschiedenis*
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden
WA	Waterlandsarchief

Lijst van illustraties

p. 24 Afb. 1 Het wapen van de familie Van der Heim: drie klimmende rode vossen op een goud veld (Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag).

p. 28 Afb. 2 De naam van de brouwerij van de familie Van der Heim, 'De Halve Maan' leeft voort op de gevel van het huis aan de oostzijde van de Koornmarkt te Delft, waar de brouwerij ooit heeft gestaan. Van hier uit vertrok de rouwstoet met Anthonie Gerritsz' oudste zoon in 1684 naar de Oude Kerk (foto J.M. Dral-Pieters, 2016).

p. 34 Afb. 3 Op de plek waar nu het negentiende eeuwse gebouw staat waar de Zwitserse ambassade in gehuisvest is, heeft het geboortehuis van Anthonie van der Heim gestaan (foto J.M. Dral-Pieters, 2016).

p. 38 Afb. 4 De gehavende plaquette op het huis waar professor Gerard Noodt heeft gewoond, Pietershkerkhof 40, Leiden. Op 18 mei 1988 is de bronzen plaquette van Frans de Wit onthuld (foto J.M. Dral-Pieters, 2016) en tekening van de plaquette en woonhuis (Hans Borkent).

p. 43 Afb. 5 Alliantiewapen met de wapens van de Anthonie van der Heim en Catharina van der Waeyen, gemaakt ter gelegenheid van hun huwelijk in 1721. Een alliantiewapen is de combinatie van de wapenschilden van een echtpaar (Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag).

p. 44 Afb.6 Catharina van der Waeyen (1694-1763) met kind. Dit zou het in 1724 geboren zoontje Anthonie kunnen zijn die in 1725 reeds overleed. Olieverf op doek door Philip van Dijk 1724 (Haags Historisch Museum).

p. 54 Afb. 7 Simon van Slingelandt (1664-1736) secretaris van de Raad van State (1690-1725), thesaurier-generaal van de Unie (1725-1727) en raadpensionaris van Holland (1727-1736). Gravure door Jacobus Houbraken naar een schilderij van Philip van Dijk, ca. 1750 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

p. 66 Afb. 8 Waarschijnlijk Johan de Veer (1640-1717) secretaris van de Generaliteitsrekenkamer 1667-1717). Olieverf op doek (tussen 1675-1699). Anoniem (Iconografisch Bureau, Den Haag).

p. 72 Afb. 9 Anthonie van der Heim (1693-1746) als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer (1710-1727). Olieverf op doek door Philip van Dijk 1725 (Haags Historisch Museum).

p. 81 Afb. 10 Willem Carel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV (1711-1751) Olieverf op doek door Philip van Dijk, 1734 (Stichting Historische Verzamelingen van het Huis van Oranje-Nassau, Den Haag).

p. 88 Afb. 11 Het Lange Voorhout gezien vanaf de Kneuterdijk. Prent pen in grijs en zwart Jacob Elias la Fargue, 1770.

p. 90 Afb. 12 De Barrièresteden waar de Republiek volgens het Barrièretraktaat uit 1715 soldaten mocht legeren (kaart J.E. Dral).

p. 101 Afb. 13 Johan Hendrik van Wassenaer Obdam (1683-1745) vanaf 1714 lid van de Hollandse Ridderschap. Prent door Pieter Schenk ca. 1703 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

p. 103 Afb. 14 Anthonie van der Heim (1693-1746). Gravure door Jacob Houbraken naar Aert Schouman naar een schilderij van Philip van Dijk ca. 1749-1759 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

p. 121 Afb. 15 Brief van Van der Heim deels in geheimschrift aan de gezant in Berlijn Reinhard van Reede

van Ginkel (Het Utrechts Archief, Archief Huis Amerongen, inv. nr. 3485, Van der Heim aan Van Reede, 23 juni 1741).

p. 122 Afb. 16 Geheimschriftsleutel voor de briefwisseling met Thomas Isaac de Larrey (Nationaal Archief Den Haag, Archief Van der Heim, 748, Briefwisseling Van De Larrey met Van der Heim, 1745-1746).

p. 125 Afb. 17 De situatie aan de oostgrens van de Republiek tijdens Gulik-Bergse kwestie (kaart J.E. Dral).

p. 145 Afb. 18 Willem Bentinck van Rhoon (1704-1774) lid van de Hollandse Ridderschap ten tijde van het raadpensionarisschap van Van der Heim. Tekening van Jean-Etienne Liotard 1755 (particuliere collectie).

p. 168 Afb. 19 François Fagel (1659-1746) commies bij de Griffie (1680-1690), griffier van de Staten-Generaal (1690-1744). Gravure toegeschreven aan Pieter Tanjé 1747 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

p. 174 Afb. 20 Jacob Gilles (ca. 1691-1765) pensionaris van Haarlem (1730-1744), tweede griffier van de Staten-Generaal (1744-1746) en raadpensionaris van Holland (1746-1749). Gravure door Jacob Houbraken naar Aert Schouman ca. 1757-1759 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

Archivalia

Amsterdam

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

5029 *Archief van de Burgemeesters: missiven en notulen van gedeputeerden ter dagvaart.*

45 Aantekeningen van het behandelde in de vergaderingen van de Staten van Holland en de besognes, vervaardigd door de gedeputeerden ter dagvaart, tweede helft zeventiende eeuw, 1737, 1743, 1749.

110 Missiven van de gedeputeerden ter dagvaart aan de burgemeesters, 9-2-1735-25-1-1738.

112 Missiven en notulen van de gedeputeerden ter dagvaart aan de burgemeesters, 8-2-1741-1-2-1743.

155 Registers van missiven van de gedeputeerden ter dagvaart aan de burgemeesters 12-1-1735-20-12-1737.

Delft

Archief Delft (Arch Delft)

0013 *Oud Rechterlijk Archief (ORA).*

281 '1,2 en 3 Prothocol', topografisch register der huizen binnen Delft met opgave van de erop rustende lasten en de namen der opvolgende eigenaren, onder verwijzing naar de protocollen (n.l. nrs. 214 e.v.) en registers, met tafel van de straten, fol. 1-325, 326-658, 659-985 [1649] – begin negentiende eeuw.

0014 *Doop-, trouw en begraafboeken (DTB) van Delft.*

8 Doopboek Oude Kerk, 1 augustus 1624-31 juli 1642.

9 Doopboek Oude Kerk, 1 augustus 1642-27 augustus 1658.

11 Doopboek Oude Kerk, 20 juni 1664-31 december 1684.

12 Doopboek Oude Kerk, 1685-1703.

39 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 4 januari 1644-30 januari 1656.

40 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 1 februari 1656-30 oktober 1666.

43 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 28 juni 1676-20 november 1681.

44 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 31 december 1681-4 juni 1689.

46 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 4 januari 1699-16 januari 1710.

47 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 1 januari 1710-30 december 1722.

49 Begraafboek Oude en Nieuwe Kerk, 14 november 1734-4 november 1747.

56 Doopboek Nieuwe Kerk, 14 augustus 1636-1649.

57 Doopboek Nieuwe Kerk, 1650-1660.

70 Ondertrouwboek Nieuwe Kerk met vermelding trouwdatum, 1639-1645.

71 Ondertrouwboek Nieuwe Kerk met vermelding trouwdatum, 1646-1649.

76 Ondertrouwboek Nieuwe Kerk met vermelding trouwdatum, 7 februari 1682-26 juli 1687.

77 Ondertrouwboek Nieuwe Kerk met vermelding trouwdatum, 3 augustus 1687-27 december 1692.
126 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 1646-1649.
127 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 1650-1660.
130 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 1665-1669.
131 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 1670-1674.
133 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 7 februari 1682-26 juli 1687.
134 Ondertrouwboek Gerecht met vermelding van attestatie en trouwen, 3 augustus 1687-1692.

72 *Archief Weeskamer Delft.*
465 Comparitieregister na 1618, deel 8, 1654-1667 met hiaten.

161 *Oud Notarieel Archief (ONA).*
23 Notaris Johan van Beest, 1699, minuutakten 1641-1643.
58 Notaris Testart van Hasselt, 2152, minuutakten 1661 januari-december.
73 Notaris Philip de Bries, 2325, minuutakten 1683. (Akte 206 Akte van afstand).

590 *Doop-, trouw en begraafboeken (DTB) van Pijnacker.*
6 Trouwboek Pijnacker, 8 september 1669-26 mei 1811.

598 *Plaatsingslijst van losse aanwinsten (LA).*
1290 Particuliere notulen aangelegd door Pieter Paulusz Teding van Berckhout van de vergaderingen van de veertigraad 1674-1713 (part. not.).

Den Bosch

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

178 *Collectie Rijksarchief 1574-1817 (Coll. Rijksarchief).*
313 Resoluties Raad van State, januari-juni 1730.
314 Resoluties Raad van State, juli-december 1730.

Den Haag

Haags Gemeente Archief (HGA)

0133-01 *Diaconie van de Hervormde Gemeente (DHG).*
2.10.1 Testamenten en legaten, 1189 Uittreksel uit het testament van de heer Anthony van der Heim legaterende 12.000 gulden aan het diakenhuis,1746.

0203-01 *Kerkenraad van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage (KHG).*
264 Registers van lidmaten (RL) 1700-1718.
0350 *Oud Archief (OA).*
57 Resoluties van Baljuw, Burgemeesters en schepenen (12 maart 1692-5 mei 1697).
1054 Register van nieuwe burgers 1685-1690.
0372-01 *Notarieel Archief (NA).*
3.132 Notaris Gijsbert de Cretser 698, minuutakten 1721.
3.332 Notaris Eduard van Velsen, 1745, minuutakten juni-december 1732.

3.381 Notaris Sebastiaen Thierry de Bije, 2001, minuutakten 1717-1733, juli-augustus 1746 en mei 1753.

0377-01 *Doop-, trouw en begraafboeken (DTB) Den Haag.*
12 Doopboek Grote of St Joriskerk, 1723-1730.
175 Doopboek Kloosterkerk, 1693-1716.
176 Doopboek Kloosterkerk, 1717-1739.
241 Doopboek Nieuwe Kerk, 1691-1703.

0380-01 *Buurten van 's-Gravenhage 1584-1816 (Buurten).*
83 Buurdboek, Oost-Noordenrijk- of Voorhoutbuurt, 29 oktober 1698–14 augustus 1724.
84 Buurdboek, Oost-Noordenrijk- of Voorhoutbuurt, 2 augustus 1724-1749.

Koninklijke Bibliotheek (KB)

0011Z *Catalogus van de uitmuntende bibliotheek van de wel edele geb. Heere Mr. Jacob van der Heim ..., waar den aanleg is begonnen door Anthony Heinsius etc* (Rotterdam 1805) Enkel ter inzage in de KB.
Kn. 17545 Grafschrift voor Anthoni van der Heim.
131 D 52 Verhaal over de dood van Anthonie van der Heym [sic] (1693-1746), raadpensionaris; 16 juli 1746 / door [Hendrik] de Kempenaer (1709-1788), rentmeester te 's-Hertogenbosch.

Nationaal Archief (NL-HaNA)

1.01.03 *Archief Staten-Generaal (Arch. St.-Gen.).*
3763 Resoluties 1708 (gedrukt).
3765 Resoluties 1710 (gedrukt).
6874 Secrete brieven betreffende Frankrijk.
12281 Commissieboeken 1709-1714.
12472 Instructie voor de Generaliteitsrekenkamer 1622.

1.01.19 *Archief Raad van State (Arch. R.v.St.).*
2229 Petities en consenten 1711-1743.

1.01.43 *Archief Generaliteitsrekenkamer (Arch. GRK).*
2 Minuut resoluties van de Generaliteits Rekenamer, met als bijlagen: extract resoluties van de Staten-Generaal en financiële overzichten van rekenplichtige ambtenaren 1716-februari 1736 (Minres.).
16 Register van net resoluties van de Generaliteits Rekenkamer 1710-1730 (Res.).
82 Register van missiven uitgaande van de Generaliteitsrekenkamer naar de Staten- Generaal 1677-1717 (Miss. GRK), Missive van Anthony van der Heim aan de tweede Grote Vergadering van de Staten-Generaal van 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de colleges der admiraliteit.
Consideratien en advis omtrent de pointen van menage.

1.10.06 *Collectie Bisdom (Coll. Bisdom).*
303 Particuliere notulen (part. not.) mei 1739-december 1741.
304 Particuliere notulen (part. not.) januari 1742-2 mei 1744.

1.10.29 *Collectie Fagel (Coll. Fagel).*
673 Kopiebrieven van raadpensionaris Van der Heim aan De la Bassecour 1741-1745.
676 Kopiebrieven van raadpensionaris Van der Heim aan Nederlandse gezanten in den vreemde 1744.
679 Eigenhandige brieven van Van der Heim aan Jacob de la Bassecour 1745-1746.
680 Brieven Anthonie van der Heim aan Jacob de la Bassecour 1745-746 (afschriften).
2068 Particuliere brieven 1741. Van der Heim aan François Fagel, 15 juli 1741-23 december 1741.
2072 Particuliere brieven 1742. Van der Heim aan François Fagel, 15 juli 1741-23 december 1741.
3914-3933 Brieven van ministers aan de griffier Fagel, 1746.

1.10.42 *Collectie Van der Hoop (Coll. Van der Hoop).*
197 Stukken afkomstig uit portefeuille V11. Resolutiën, rapporten & missivens; betrekkelijk de deliberatiën in 1741 & 1742 over het geven van secours aan de Keijzerin van Hongarijen, 1741-1747.

1.10.61 *Archief Willem van Assendelft.*
12 Ingekomen brieven van leden en een ambtenaar van de Raad van State 1730-1741.
A. van der Heim, thesaurier-generaal, 1730-1736.
Jan de la Bassecour, thesaurier-generaal 1740-1741.
Nicolaas ten Hove, secretaris, 1730-1737.

3.01.04.01 *Archief Staten van Holland en West-Friesland (Arch. St.v.Holl.).*
175 Resoluties (gedrukt) 9 januari 1737-21 december 1737.
180 Resoluties (gedrukt) 5 januari 1742-29 december 1742.
184 Resoluties (gedrukt) 4 januari 1746-24 december 1746.
308 Secrete Resoluties (gedrukt) 1742-1746.
876 Minuutresoluties 9 januari-23 februari 1737.
877 Minuutresoluties 13 maart-22 juni 1737.

3.01.06 *Archief Ridderschap.*
9 Register van resoluties van de Ridderschap, 6 december 1736-30 december 1745.

3.01.19 *Archief Anthonie Heinsius.*
2375 Inventaris van de boedel van Heinsius, opgemaakt na zijn overlijden, met een verdeling over de erfgenamen.

3.01.22 *Archief Anthonie van der Heim (Arch. Van der Heim).*
14 Jacob de la Bassecour aan Anthonie van der Heim, 1737-1741.
15 Jacob de la Bassecour aan Anthonie van der Heim, 1742-1746.
49 Barthold Douma van Burmania aan Anthonie van der Heim 1737.
52 Barthold Douma van Burmania aan Anthonie van der Heim 1740.
92 Daniel de Dieu, afgevaardigde voor Holland te Antwerpen over het Barrière Traktaat aan Anthonie van der Heim 1737-1741.
169 Hendrik Hop aan Anthonie van der Heim, 1737-1738 met daarin minuutbrieven van Anthonie van der Heim aan Hendrik Hop.
171 Hendrik Hop aan Anthonie van der Heim, 1742-1744.
335 Johan Vegelin van Claerbergen aan Anthonie van der Heim 1739-1746.
371 Register van uitgaande correspondentie 1738.
373 Register van uitgaande correspondentie 1740.

374 Register van uitgaande correspondentie 1741.
375 Register van uitgaande correspondentie 1742.
376 Register van uitgaande correspondentie 1743.
377 Register van uitgaande correspondentie 1744.
378 Register van uitgaande correspondentie 1745.
379 Register van uitgaande correspondentie 1746.
387 Aantekeningen Van der Heim en anderen, inzake verschillende financiële aangelegenheden 1736-1745.
403 Stukken betreffende een plan tot het invoeren van een personele quotisatie, om de tekorten op de extra-ordinaris middelen aan te vullen, 1741-1742 met retroacta, 1727, 1728 en 1730.
428 Uittreksels uit registers van de resoluties van de Staten Holland en West-Friesland, betreffende het verhogen van de inkomsten van Holland door het heffen van extra-ordinaris middelen en het stichten van een speciaal fonds als reserve, 1737, 1738, 1740-1745. Met notulen opgemaakt door Van der Heim van de besognes hierop gehouden.
446 Notulen van de vergaderingen van de Staten van Holland en West-Friesland, opgemaakt door Anthonij van der Heim, 1737-1741.
452 Aantekeningen van Van der Heim waaronder notulen van de vergaderingen van de Staten van Holland, 1744-1745.
459 Stukken betreffende de intrede van Simon van Slingelandt tot raadpensionaris, remarques op de instructie.
461 Stukken betreffende de verkiezing van Anthonij van der Heim tot raadpensionaris, Van der Heim aan Buys 16 maart 1737.
462 Stukken betreffende de continuatie van het raadpensionarisschap 1742 (z.d.).
463 Brieven van N.N. aan Anthonie van der Heim, betreffende zijn functie als raadpensionaris 1742 (z.d.).
605 Register van resoluties van de Landdag van Gelderland, 17 oktober 1737.
734 Uittreksels uit de registers van de resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland van 14 september, 17 oktober en 15 november 1741, inzake de onderhandelingen met Frankrijk over het volharden in een neutraliteitspolitiek van de Republiek tegenover Frankrijk, 1741.
748 Briefwisseling van De Larrey met Van der Heim via diverse contactpersonen over de gang van zaken tijdens zijn onderhandelingen met de Fransen, 1745-1746
779 Uittreksel uit het register van de resoluties van de Staten Van Holland en West-Friesland van 17 december 1740 betreffende het bekendmaken van de dood van Karel VI van Oostenrijk en de gevolgen voor Europa met notulen, 1740.
831 Missive van Anthonij van der Heim aan de Tweede Grote Vergadering van de Staten-Generaal van 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de colleges ter Admiraliteit, 1717, concept.
845-852 Memories en rapporten, ingediend bij de Raad van State, 16 december 1729-8 februari 1737.
864 Stukken betreffende de bemoeiingen van de Raad van State de onlusten in Oost-Friesland, 1721-1734.

3.01.29 *Archief Financie van Holland.*
796 Register van papieren, raackende de besoignes van de financiën in den jare 1720-1721, met alfabetische klapper.

Koninklijk Huisarchief (KHA)

173 *Archief Willem IV (Arch. Willem IV).*
173-4 Adrianus Bergsma aan Willem IV, 23 juli 1746.
173-39 Wibrand Ytsma aan Willem IV 1742-1744, 1746.

Dordrecht

Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

3 *Stadsarchieven Dordrecht (SAD).*
102 Resoluties Oudraad 1737.
206 Kladresoluties Oudraad 1735-1736.
207 Kladresoluties Oudraad 1737-1738.

Gorinchem

Regionaal Archief Gorinchem (RAG)

001 *Oud Archief Stad Gorinchem (Oud Arch. Stad Gorinchem).*
203 Missiven aan het stadsbestuur.

Haarlem

Noord-Hollands Archief (NHA)

3993 *Stadsarchief Haarlem (SAH).*
Rood 126 Vroedschapsresoluties 1737.
Rood 284 Burgemeestersresoluties 1737.
Rood 393-394 Secrete resoluties vroedschap 1670-1793.

Leeuwarden

Tresoar (Rijksarchief Friesland)

323 *Archief Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen (Arch Van Eysinga).*
4072 Brieven Anthonie van der Heim aan Johan Vegelin van Claerbergen.

Leiden

Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO)

0501A *Stadsarchief Leiden (Stadsbestuur (SAII)).*
7306 Register van op kamer wonende studenten in verband met accijnsvrijdom, 1710.
7357 Register van op kamer wonende studenten in verband met accijnsvrijdom (op naam hospes), 1709.

Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL)

UBL 80-0301, *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDCLXXV-MDCCCLXXV* (Dousakamer).
389 Archieven van Senaat en Faculteiten (ASF).

Parijs

Archives Ministère des Affaires Etrangers (AMA)

Correspondence politique, Hollande (Corr. de Hollande).
421 Extract du memoire de monsieur de Fénelon dur la cas de la mort du Pensionnaire.

Purmerend

Waterlandsarchief (WA)

0054 *Archief Purmerend.*
94q Resoluties burgemeesters en vroedschappen *1729-1740*.

Rotterdam

Stadsarchief Rotterdam (SAR)

3 *Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB) Delfshaven.*
1140 Trouw Gereformeerd.

18 *Archieven notarissen te Rotterdam en de daarin opgegane gemeenten (ONA).*
3853 notaris Gerrit Post, minuutakten 1 januari 1681-31 december 1681.
3854 notaris Gerrit Post, minuutakten 1 januari 1682-29 december 1682.

Utrecht

Het Utrechts Archief (HUA)

1001 *Archief Huis Amerongen.*
2.1.15.2.1 *Archief Reinhard van Reede.*
3484 Brieven afkomstig van Anthony van der Heim, *1734-1745*, met minuut antwoorden *1737-1740*.
3485 Brieven afkomstig van Anthony van der Heim, *1734-1745*, met minuut antwoorden *1741-1745*.

2.1.18 *Archief Frederik Christiaan van Reede.*
3930 Aantekeningen en kopieën van stukken met betrekking tot de bemoeiingen van Frederik van Reede als gedeputeerde ter Staten-Generaal, (18e eeuw). Met lijst.

233 *Archief Staten van Utrecht (St.v.Utr.).*
258-13 *Brieven van verschillende personen.*

Kasteel Twickel (Delden)

Huisarchief Twickel (HAT)

518 Instructie voor de raadpensionaris, *1737* (concept) met aantekeningen van J.H. van Wassenaer Obdam.
550 Akte van schuldbekentenis van J.H. van Wassenaer Obdam aan Pieter de Hondt, boekhandelaar, wegens de verkoop van boeken, *1736*.

Ingekomen stukken bij en minuten van brieven, uitgegaan van Sicco van Goslinga, 1703-1726.
929-6 Anthonie van der Heim aan Sicco van Goslinga.

Geraadpleegde literatuur

Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt. Voortgezet door K.J.K. van Harderwijk en G.D.J. Schotel.* 21 delen. (Haarlem 1852-1878).

Aalbers, J., *De Republiek en de vrede van Europa. De buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de vrede van Utrecht (1713), voornamelijk gedurende de jaren 1720-1733.* Deel I *Achtergronden en algemene aspecten* (Groningen 1980).

Aalbers, J., 'Factieuze tegenstellingen binnen het college van de ridderschap van Holland na de Vrede van Utrecht', *BMGN 93* (1978) 412-445.

Ahsmann, M.J.A.M., *Collegia en colleges: juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren* (Groningen 1990).

Algemeen Nederlandsch Familieblad 81 (1884).

Algemene Geschiedenis der Nederlanden. 12 delen. J.A. van Houtte e.a. (eds.) (Utrecht-Antwerpen 1949-1958).

(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden. 15 delen. D.P. Blok e.a. (eds.) (Haarlem 1977-1983).

Anderson, M.S., *The War of Austrian Succession, 1740-1748* (Londen-New York 1995).

'Archeologische kroniek' (themanummer) *Holland* 33 (2001).

Arkel, J.A. van, *De houding van den raadpensionaris Simon van Slingelandt tegenover het huis van Oranje* (Amsterdam 1925).

Bastiaanse, R., H. Bots en M. Evers (eds.), *'Tot meesten nut ende dienst van de jeught'. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca 1580-1815* (Arnhem 1985).

Bedaux, J.C., 'Jacob Perizonius', in: J. Bloemdal en Ch. Heesakkers (eds.), *Bio-bibliografie van Nederlandse humanisten* (Den Haag 2009).

Beekelaar, G.A.M. e.a. (eds.), *Vaderlands verleden in veelvoud. 31 opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975).

Bergh, G.C.J.J. van den, *The Life and Work of Gerard Noodt (1647-1725). Dutch Legal Scholarship Between Humanism and Enlightenment* (Oxford 1988).

Bijl, M. van der, 'De Franse politieke agent Helvetius over de situatie in de Nederlandse Republiek in het jaar 1706', *BMHG* 80 (1966) 152-194.

Bijl, M. van der, *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981).

Bilderdijk, W., *Geschiedenis des Vaderlands*. Uitgegeven door H.W. Tydeman elfde deel (Amsterdam 1834).

Blaas, P.B.M., 'Nederlandse geschiedschrijving na 1945', in: W.W. Mijnhardt (ed.), *Kantelend geschiedbeeld* (Utrecht-Antwerpen 1983) 9-47.

Bloemdal, J. en Ch. Heesakkers (eds.), *Bio-bibliografie van Nederlandse humanisten. Digitale uitgave DWC/Huygens Instituut KNAW* (Den Haag 2009): http://www.dwc.knaw.nl/perizonius-jacob-1651-1715 (online publicatie).

Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk.* Deel 3 (Leiden 1904[1] en 1925[3]).

Bockel, J. van, *Gevormde kaders. Bureaucratische en professionele regulering van het werk van ambtenaren in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden* (Delft 2009).

Boer, D.E.H. de, 'Een ruiten heer in de leeuwenkuil. Persoon en betekenis van de Hollandse graaf Albrecht van Beieren (1336-1404)', in: B. Toussaint en P. van der Velde (eds.), *Aspecten van de historische biografie* (Kampen 1992) 65-89.

Boitet, R., *Beschrijving der stadt Delft, behelzende een zeer naaukeurige en uitvoerige verhandeling van deszelfs eerste oorsprong, benaming, bevolking, aanwas, gelegenheid, prachtige en kunstige gedenkstukken en zeltzaamheden, nevens derzelver voorregten, handvesten, previlegien, en regeringsvorm* (Delft 1729).

Bos, N.J.P.M. en R.C.J. van Maanen, *Fiscale bronnen: Structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis 10) (Zutphen 1993).

Bossaers, K.W.J.M., *'Van kintsbeen aan ten staatkunde opgewassen'. Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw* (Den Haag 1996).

Bouricius, L.G.N., 'Kwartierstaten van Delftse vroedschappen' (verzameld door W. van der Lely), *NL 32-34 (1914-1916)*.

Brokken, H.M. e.a. (ed.), *Heren van stand. 1200-2000 Van Wassenaer. Achthonderd jaar adelsgeschiedenis* (Zoetermeer 2001).

Brokken, H.M. en H de Schepper, 'Beheer en controle van de overheidsfinanciën in de Nederlanden tot omstreeks 1600', in: P.J. Margry, E.C. van Heukelom en A.J.R.M. Linders (eds.), *Van Camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989) 15-56.

Bruggeman, M. e.a. (eds.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam 1996).

Bruggeman, M., 'De machtsbasis van de Oranjes in Zeeland ontmanteld, 1702-1747', in: M. Bruggeman e.a. (eds.), *Mensen van de Nieuwe Tijd* (Amsterdam 1996) 369-379.

Bruggeman, M., *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor* erkenning *van hun rechten 1702-1747* (Hilversum 2007).

Bruin, G. de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag 1991).

Bruin, G. de, 'Het politieke bestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?', *BMGN 114 (1999)* 16-38.

Bruijn, J.R., *De admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713-1751. Regenten en financiën, schepen en zeevarenden* (Amsterdam 1970).

Bruijn, J.R., *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en de achttiende eeuw* (Amsterdam 1998).

Buist, M.G., 'De Bataafse voorlopers, 1799-1813', in: P.J. Margry, E.C. van Heukelom en A.J.R.M. Linders (eds.), *Van Camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989) 131-156.

Bussemaker, Th., 'Memorie over de Republiek uit 1728', *BMHG 30 (1909) 96-197*.

Caland, F., 'Het eerste Generale comptoir en het eerste "Project tot directie van het generale postcomptoir" te 's Gravenhage', *Jaarboek Die Haghe (1902)* 260-285.

Caminada, I.W.L.A., 'Vijftien jaren Delftse vroedschap, *1672-1687*' (ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Leiden, *1968*).

Clercq, P. le, *De geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden sedert den aanvang des vredesjaar 1712. Tot aan den dood des prinsen van Oranje* (Amsterdam 1753).

Davids, K. e.a. (eds.), *De Republiek tussen zee en vasteland. Buitenlandse invloeden op cultuur, economie en politiek in Nederland 1580-1800* (Leuven-Apeldoorn 1995).

Derks, S.C. (ed.), *Nederland in de wereld. Opstellen bij honderd jaar Rijksgeschiedkundige Publicatiën* (Den Haag-Amsterdam 2002).

Deursen, A.Th. van, 'De raadpensionaris Jacob Cats', *TvG 92 (1979)* 149-161.

Deursen, A.Th. van, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780', in: *(N)AGN 5* (Haarlem 1980) 350-387.

Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State onder de Republiek 1588- 1795', in: *Raad van State 450 jaar* (Den Haag 1981) 47-91.

Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State en de Generaliteit (1590-1606)', in: A.Th. van Deursen, *De hartslag van het leven* (Amsterdam 1996) 322-352.

Deursen, A.Th. van, 'Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek', in: A.Th. van Deursen, *De hartslag van het leven* (Amsterdam 1996) 353-361.

Deursen, A.Th. van, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1996).

Ditzhuyzen, R.E. van, 'Simon van Slingelandt. Secretaris van de Raad van State 1690-1725', in: *Raad van State 450 jaar* (Den Haag 1981) 93-102.

Dormans, E.H.M., *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam 1991).

Dormans, E.H.M., 'De economie en de openbare financiën van de Republiek', in: J.Th. de Smidt e.a. (eds.) *Van tresorier tot thesaurier-generaal* (Hilversum 1996) 89-106.

Elias, J.E., *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*. 2 delen. (Haarlem 1903-1905).

Endtz, L.J., *De Hage-professoren. Geschiedenis van een chirurgische school* (Amstelveen 1972).

Everaert, J., 'Handel in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1795', in: *(N)AGN* 8 (Haarlem 1979) 185-202.

Feijst, G. van der, *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam 1975).

Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam 1975).

Fölting, H.P., *De landsadvocaten en raadpensionarissen der Staten van Holland en West-Friesland 1480-1795. Een genealogische benadering* (Den Haag 1976).

Fölting, H.P., 'Mr Anthonie van der Heim', in: H.P. Fölting, *De landsadvocaten en raadpensionarissen der Staten van Holland en West-Friesland 1480-1795* (Den Haag 1976) 98-103.

Fölting, H.P., *De vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795* (Pijnacker 1985).

Fouw jr., A. de, *Onbekende raadpensionarissen* (Den Haag 1946).

Frijhoff, W.Th.M., *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche sérielle sur le status des intellectueles à partir des registres universitaires* (Amsterdam 1981).

Fritschy, J.M.F., *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag 1988).

Fritschy, W., 'Geld en oorlog. Financieel beleid in Holland en Overijssel vergeleken met Groot-Brittannië en Oostenrijk (1740-1785)', in: K. Davids e.a. (eds.), *De Republiek tussen zee en vasteland* (Leuven-Apeldoorn 1995) 207-225.

Fritschy, W., 'The Poor, the Rich and the Taxes in Heinsius' Times', in: J.A.F. de Jongste en A.J. Veenendaal jr. (eds.), *Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720* (Den Haag 2002).

Fruin, R., 'De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis', in: G.A.M. Beekelaar e.a. (eds.), *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 47-70.

Fruin, R. en H.T. Colenbrander, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek.* Tweede bijgewerkte druk 1922 ingeleid door I. Schöffer (Den Haag 1980).

Gabriëls, A.J.C.M., ' "De Edel Moogende Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en Westvriesland 1747-1795". Aspecten van een buitencommissie op gewestelijk niveau', *TvG* 94 (1981) 527-559.

Gabriëls, A.J.C.M., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag 1990).

Gabriëls, A.C.J.M. (ed.), *Rond prins en patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984).

Gerretson, C. en P. Geyl, *Briefwisseling en aantekeningen van Willem Bentinck, heer van Rhoon (tot aan de dood van Willem IV, 22 oktober 1751).* Deel I *Tot aan de preliminairen van Aken (30 april 1748)* (Den Haag 1976[2]).

Geurts, P.A.M. en A.E.M. Janssen (eds.), *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd.* 2 delen. (Den Haag 1981).

Geyl, P., *Willem IV en Engeland tot 1748 (Vrede van Aken)* (Den Haag 1924).

Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam.* Deel IV (1701-1751) (paperback editie, Amsterdam-Antwerpen 1962).

Geyl, P., 'Bilderdijk als geschiedschrijver', in: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen (eds.), *Geschiedschrijving in Nederland.* Deel I: *Geschiedschrijvers* (Den Haag 1981) 165-180.

Grapperhaus, F.H.M., *Convoyen en licenten. Of hoe het gekrakeel daarover tussen zeven in een Unie verenigde republiekjes de geboorte inluidde van de oudste rijksdienst van Nederland, en hoe daaruit, nadat de groeistuipen na enige eeuwen waren overwonnen, een volwassen dienst der invoerrechten en accijnzen ontstond tot nut van het gemenebest en zijn inwoners* (Zutphen 1986).

's Gravenhaegse Courant 18 juli 1746, KB: www.delpher.nl/kranten.

Groenveld, S., 'Beeldvorming en realiteit. Geschiedschrijving en achtergronden van de Nederlandse Opstand tegen Filips II', in: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen (eds.), *Geschiedschrijving in Nederland.* Deel II: *Geschiedbeoefening* (Den Haag 1981) 55-84.

Groenveld, S., *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646* (Dieren 1984).

Groenveld, S., M.E.H.N. Mout en I. Schöffer (eds.), *Bestuurders en Geleerden. Opstellen over onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, aangeboden aan Prof. Dr. J.J. Woltjer bij zijn afscheid als hoogleraar van de Rijksuniversiteit Leiden* (Amsterdam-Dieren 1985).

Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990).

Groenveld, S., 'De institutionele en politieke context', in: J.Th. de Smidt e.a. (eds.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal* (Hilversum 1996) 55-88.

Groenveld, S., '"Edele Mogende Heeren". De Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier als besogne van Holland ten tijde van Frederik Hendrik', in: M. Bruggeman e.a. (eds.), *Mensen van de Nieuwe Tijd* (Amsterdam 1996) 169-192.

Groenveld, S., M. Ebben en R. Fagel (eds.), *Tussen Munster & Aken. De Nederlandse Republiek als grote mogendheid (1648-1748)* (Maastricht 2005).

Groenveld, S., *Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17e-eeuwse Noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief* (Leiden 2006).

Groenveld, S., 'William III as Stadtholder: Prince or Minister?', in: E. Mijers en D. Onnekink (eds.), *Redefining William III* (Aldershot 2007) 17-37.

Groenveld, S., 'Wegen van en naar Frederik Hendrik. Een prins en zijn verbindingen met de samenleving', *Jaarboek Oranje-Nassau 2009-2010*, 33-53.

Groenveld, S., '"Chijffre pour la communication avec Mr. Jermijn, de l'année 1647". Geheimsleutels als bron voor netwerkreconstructies rond prins Willem II', *Jaarboek Oranje-Nassau 2009-2010*, 55-78.

Groenveld, S., 'Van landsadvokaat naar raadpensionaris. De eerste fase van een Hollands ambt 1477-1621', *Holland* 45 (2013/1) 2-13.

Groenveld, S., *Constantijn Huygens op dienstreis. Zijn verslag van een tocht naar Eindhoven en Spa, Luxemburg en Meurs, 1654* (Hilversum 2013).

Grotefend, H., *Taschenbuch der Zeitrechnung* (Hannover 1982).

Groten, M. e.a. (eds.), *Die Jülich-Klevische Erbstreit 1609. Seine Voraussetzungen und Folgen* (Düsseldorf 2011).

Haan, J. de, 'Van Staatsgezind tot liberaal. De beeldvorming over Johan de Witt in de revolutietijd (1757-1840)', *BMGN* 120 (2005) 28-47.

Habermehl, N., *Joan Cornelis van der Hoop (1742-1845). Marinebestuurder voor stadhouder Willem V en koning Willem I* (Amsterdam 2000).

Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden. 22 delen. (Amsterdam 1738-1803).

Heim, A. van der, *Ad Leg 18 C de transactionibus* (dissertatie Leiden 1711).

Heringa, J., *François Fagel. Portret van een honnête homme* (Assen 1982) (overdruk uit het *Jaarboek Die Haghe* 1980).

Hoekstra, M., *Necessity is the mother of invention. The lottery loans of Holland during the War of Spanish Succession* (ongepubliceerde masterscriptie Universiteit Utrecht 2010).

Hovy, J., 'Institutioneel onvermogen in de 18de eeuw', in: *(N)AGN 9* (Haarlem 1980) 126-138.

Huffel, W. van, *Willem Bentinck van Rhoon. Zijn persoonlijkheid en leven 1725-1747* (Den Haag 1923).

Hugenholtz, W.R. en H. Boels, 'De griffie van de Staten-Generaal en van de Nationale Vergadering, 1780-1798', *TvG* 90 (1977) 391-422.

Huijbrecht, R., S. Scheffers en J. Scheffers-Hofman (eds.), *Album Advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 4560-1811.* Algemeen Rijksarchief Publicatiereeks. Deel 3 (Den Haag 1996).

Huistra, P. A., '"Historisch leven": over de onvrede van Theodoor Jorissen', *Leidschrift* 25 (2010) 125-144.

Huussen jr., A. H., 'De Generaliteitsrekenkamer, *1608-1799*', in: P.J. Margry, E.C. van Heukelom en A.J.R.M. Linders (eds.), *Van Camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989) 67-109.
Israel, J.I., *The Dutch Republic. It's Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1998).
Israel, J.I., *Nederland als centrum van de wereldhandel, 1585-1740* (Franeker 1991).
Jans, J., 'Groen van Prinsterer: Vaderlandse geschiedenis voor het onderwijs', *Leidschrift 25* (2010) 115-124.
Japikse, N.M., *Het archief van de familie Fagel* (Den Haag 1964).
Jaspers, G., e.a. (eds.), *Kasteel Keukenhof: uit de porseleinkamer en boekentoren* (Hilversum 2008).
Jong, J.J. de, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (Amsterdam-Dieren 1985).
Jong, J.J. de, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw* (Utrecht-Antwerpen 1987).
Jonge, J.K.J. de, *Geschiedenis van de diplomatie gedurende den Oostenrijkschen Successieoorlog en het congres van Aken* (facsimile-uitgave) (Den Haag 1852).
Jongste, J.A.F. de, 'Een bewind op zijn smalst. Het politiek bedrijf in de jaren *1727-1747*', in: *(N)AGN 9* (Haarlem 1980) 44-59.
Jongste, J.A.F. de, *Onrust aan het Spaarne. Haarlem in de jaren 1747-1751* (z.pl. 1984).
Jongste, J.A.F. de, 'Hollandse stadspensionarissen tijdens de Republiek. Notities bij een onderzoek', in: S. Groenveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer (eds.), *Bestuurders en Geleerden* (Amsterdam-Dieren 1985) 85-96.
Jongste, J.A.F. de, 'Beeldvorming rond Frederik II van Pruisen in de Republiek. Impressies bij een paradox', *TvG* 104 (1991) 499-522.
Jongste J.A.F. de en A.J. Veenendaal jr. (eds.), *Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720. Politics, War and Finance* (Den Haag 2002).
Jorissen, Theod., *Historische studiën.* Deel V *Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Haarlem 1894).
Kamermans, J.A., *Materiële cultuur in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit* (Hilversum 1999).
Knevel, P., *Het Haagse bureau. Zeventiende-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001).
Kok, H.L., A. Wille en G. Boerhof, *Begraven & Begraafplaatsen. Monumenten van ons bestaan* (Utrecht 1994).
Kok, J., *Vaderlandsch Woordenboek. Twintigste deel HAA-HOL* (Amsterdam 1789).
Kooijmans, L., *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad: Hoorn 1700-1780* (Amsterdam-Dieren 1985).
Kramer, J., 'De Europese grote mogendheid, *1697-1748*', in: *AGN* VII (Antwerpen-Utrecht 1954) 321-358.
Kruif, J. de, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Zutphen 1999).
Lenders, P., 'De Zuidelijke Nederlanden *1715-1740*. Politieke ontwikkeling', in: *(N)AGN 9* (Haarlem 1980) 60-72.
Liesker, R. en W. Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden.* Deel IV *Holland (1572-1795)* (Den Haag 2004).
Liesker, R., 'Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland *1672-1794*', in: S. Groenveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer (eds.), *Bestuurders en geleerden* (Amsterdam-Dieren 1985) 151-160.
Maanen, R.C.J. van en S. Groenveld (eds.), *Leiden: de geschiedenis van een Hollandse stad.* Deel 2 *1574-1795* (Leiden 2003).
Marel, A. van der, 'Bijdragen tot de geschiedenis van de voormalige Rijswijkse kastelen en buitenplaatsen', in: *Jaarverslag 1962/63 van de Stichting Museum Rijswijk*, 11-42.
Margry, P.J., E.C. van Heukelom en A.J.R.M. Linders (eds.), *Van Camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175 jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989).
Mey, C.O. van der, 'Samenvatting van de inhoud van het archief', in: *Inventaris Collectie Van der Hoop* (Den Haag 2008).
Mijers, E. en D. Onnekink (eds.), *Redefining William III. The Impact of the King-Stadholder in International Context* (Aldershot 2007).
Mijnhardt, W.W. (ed.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht-Antwerpen 1983).
Molhuijsen, P.C. en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.* 10 delen. (Leiden 1911-1937).

Muinck, B.E. de, *Een regentenhuishouding omstreeks 1700. Gegevens uit de privé-boekhouding van Mr. Cornelis de Jonge van Ellemeet, Ontvanger-Generaal der Verenigde Nederlanden (1664-1721)* (Den Haag 1965).

Nederlands Adelsboek. Deel 12 (Den Haag 1914).

Nijenhuis, W., 'Religiegeschiedenis 1621-1648: kerk in meervoud', in: *(N)AGN 6* (Haarlem 1979) 397-411.

Nimwegen, O. van, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)* (Amsterdam 2002).

Noodt, G., *Redevoering over het regt der opperste magt* (Amsterdam 1784).

Noordegraaf, L., 'Nijverheid in de Noordelijke Nederlanden', in: *(N)AGN 7* (Haarlem 1980).

Oldewelt, W.F.H., *Kohier van de Personeele Quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742.* 2 delen. (Amsterdam 1945).

Onnekink, D., 'Een generale, goede en duyrsame vreede', in: S. Groenveld, M. Ebben en R. Fagel (eds.), *Tussen Munster & Aken* (Maastricht 2005) 49-67.

Otterspeer, W., 'Onder professoren', in: S.C. Derks (ed.), *Nederland in de wereld* (Den Haag-Amsterdam 2002) 245-262.

Parmentier, J., *De holle compagnie. Smokkel en legale handel onder Zuidnederlandse vlag in Bengalen, ca. 1720-1744* (Hilversum 1992).

Peele, A., *Een uitzonderlijke erfgenaam. De verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan: Pruisisch heerlijk gezag in Hoge en Lage Zwaluwe, 1702-1754* (Hilversum 2013).

Pelgrim, E.J., 'Hilversumse dwangarbeiders in Münsterland', *Hilversums Historisch Tijdschrift 'Eigen Perk'* 22 (2002) 73-87.

Peters, C., 'Die Geschichte der Stadt Hamm', www.claus-peters.de/geschichte_hamm.htm (online publicatie).

Poelgeest, L. van (samenstelling), *De Leidse hoogleraren en lectoren 1575-1815.* Deel 3 *De rechtenfaculteit* (Leiden 1984).

Poelgeest, L. van (samenstelling), *De Leidse hoogleraren en lectoren 1575-1815.* Deel 5 *De letterenfaculteit* (Leiden 1985).

Poelgeest, L. van, 'De raadsheren van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland in de achttiende eeuw', *BMGN* 103 (1988) 20-51.

Porta, A., *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam, 1702-1748* (Assen-Amsterdam 1975).

Prak, M., *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Amsterdam-Dieren 1985).

Raad van State 450 jaar (Den Haag 1983).

Rappard, W.A. van, *Briefwisseling tussen Simon van Slingelandt en Sicco van Goslinga 1697-1731* (*RGP*, Kleine serie 46) (Den Haag 1978)

Rijn, M.E., 'Wroeten in de vroedschap. Delftse regentenfamilies in de eerste helft van de 18e eeuw' (ongepubliceerde doctoraalscriptie Leiden 1985).

Roberts, B. en W. Otterspeer, 'Onderwijs en wetenschap', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld (eds.), *Leiden* (Leiden 2003) 193-215.

Roelants, H.A.M., *Gulden Boek van Schiedam.* Deel I (Amsterdam 1900).

Roessingh, H.K., 'Landbouw in de Noordelijke Nederlanden 1650-1815', in: *(N)AGN* 8 (Haarlem 1979) 16-72.

Rogier, L.J., 'De Ware Vrijheid als oligarchie', in: G.A.M. Beekelaar e.a. (eds.), *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 292-311.

Romein, J., 'Algemene Inleiding', in: *AGN* I (Utrecht-Antwerpen 1949) ix-xxix.

Romein, J., *Het vergruisde beeld* (Haarlem 1939).

Romein, J., 'Spieghel Historiael van de Tachtigjarige Oorlog', in: G.A.M. Beekelaar e.a. (eds.), *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 105-140.

Roon, G.C.J. van, *Macht en gewoonte in het Delftse stadsbestuur (1672-1702)* (Delft 2014).

Roorda, D.J., *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1978).

Roorda, D.J., *Ambassadeur in de Lage Landen. William Temple Observations upon the United Provinces* (Bussum 1978).

Roorda, D.J., '"Le secret du Prince". Monarchale tendenties in de Republiek 1672-1702', in: A.C.J.M. Gabriëls (ed.), *Rond prins en patriciaat* (Weesp 1984) 172-192.

Rowen, H.H., *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672* (Princeton 1978).
Schmidt, C., *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950, een sociologische benadering* (Amsterdam 1986).
Schnitzeler, J.W., *Status op zijn Hollands: de bewoners van het Lange Voorhout en hun buitenplaatsen en tuinen tussen 1650-1750* (ongepubliceerde bachelorthesis Universiteit Utrecht 2011).
Schotel, P., 'Inleiding', in: *Inventaris archief Generaliteitsrekenkamer* (Den Haag 1979).
Schutte, G.J., *Mr. Groen van Prinsterer* (Goes 1977).
Schutte, G.J., *Oranje in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1999).
Schutte, O., *Repertorium der Nederlandse* vertegenwoordigers *residerende in het buitenland 1584-1810* (Den Haag 1976).
Schutte, O., *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers, residerende in Nederland 1584-1810* (Den Haag 1983).
Slingelandt, S. van, *Staatkundige geschriften, opgesteld en nagelaaten door Mr. Simon van Slingelandt.* Deel 3 (Amsterdam 1785).
Smidt, J.Th. de e.a. (eds.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996).
Smit, C., *De buitenlandse politiek van Nederland. Deel 1 De Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1914).
Smit, J.G., 'De ambtenaren van de centrale overheidsorganen der Republiek in het begin van de zeventiende eeuw', *TvG 90* (1977) 378-390.
Sprenger, R.M., 'De thesaurier-generaal aan zijn bureau en op dienstreis', in: J.Th. de Smidt e.a. (eds.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal* (Hilversum 1996) 137-222.
Stevers, Th.A., *De Rekenkamer* (Leiden-Antwerpen 1979).
Stork-Penning, J.G., *Het grote werk. Vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successieoorlog 1705-1710* (Groningen 1958).
Strzelczyk, S.W.R., '*Schiedamse regenten 1710-1740*'(ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Leiden 1983).
Suijkerbuijk, J.A.S.M. en W.E. Meiboom, 'Inleiding', in: *(Voorlopige) Inventaris van het archief van Anthonie van der Heim* (Den Haag 1983) v-xxiv.
Sypestein, J.W. van, 'Gelukkig hij, die zonder bezigheden, op zijner vaad'ren erve een eerzaam leven slijt' (12 november 1743) door W. van Haren opgedragen aan Van der Heim, *Algemeene Konst- en Letterbode 1851, nr 14.*
Tegenwoordige staat (zie *Hedendaagsche historie*).
Tex, J. den en A. Ton, *Johan van Oldenbarnevelt* (Den Haag 1980).
Thomassen, Th.H.M.P., *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven*, 2 delen. (Den Haag 2015).
Troost, W., *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2001).
Toussaint, B. en P. van der Velde (eds.), *Aspecten van de historische biografie* (Kampen 1992).
Veen, S. van der, *Een Spaanse Groninger in Marokko. De levens van Johan Willem Ripperda (1682-1737)* (Amsterdam 2007).
Veenendaal jr., A.J., 'De Republiek voor het laatst als grote mogendheid, 1702-1727', in: *(N)AGN 9* (Haarlem 1980) 16-30.
Veenendaal jr., A.J., *Inventaris van het archief van Anthonie Heinsius, raadpensionaris van Holland en West-Friesland* (Den Haag 2001).
Veenendaal jr., A.J., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720.* 19 delen (RGP, Grote serie 158) (Den Haag 1976-2001).
Veenendaal jr., A.J., 'Who is in charge here? Anthonie Heinsius and his role in Dutch politics', in: J.A.F. de Jongste en A.J. Veenendaal jr. (eds.), *Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720* (Den Haag 2002) 11-24.
Veldhuijzen, Sv.E, Ongetiteld manuscript over de Latijnse school in Den Haag (Den Haag zj).
Vorst, M.T.J. van der, 'Godsdienstige leven buiten het protestantisme in de 18de eeuw', in: *(N)AGN 9* (Haarlem 1980) 345-360.
Vos, J.G. de, 'De Tweede Groote Vergadering (1716-1717)', *BVGO*, 3e serie vol. 9 (1896) 276-351.
Vos, M. de, 'De bibliotheek van de Leidse regent Abraham van Gerwen (1663-1727)', *Leids Jaarboekje 107* (2015) 90-118.

Vries, B.H. de, *Inventaris familie Van Andringa De Kempenaer,* Tresoar.nl; www.spanvis.nl.

Vries, J. de en A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 2005).

Vries, O., 'Geschapen tot ieders nut. Een verkennend onderzoek naar de Noord-Nederlandse ambtenaar in de tijd van Ancien Regime', *TvG 90* (1977) 328-349.

Vries, O., 'Klerken ter griffie van de Staten-Generaal in de achttiende eeuw. Een prosopografisch onderzoek', *BMGN 96* (1981) 26-70.

Wagenaar, F.P., *"Dat de regeringe niet en bestaet by het corpus van de magistraet van Den Hage alleen". De Sociëteit van 's-Gravenhage (1587-1802). Een onderzoek naar bureaucratisering* (Hilversum 1999).

Wagenaar, J., *Vaderlandsche Historie vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden in zonderheid die van Holland van de vroegste tijden af.* 21 delen. (Amsterdam 1747-1759).

Wessels, L.H.M., 'Jan Wagenaar (1709-1773). Bijdrage tot een herwaardering', in: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, *Geschiedschrijving in Nederland.* Deel I: *Geschiedschrijvers* (Den Haag 1981) 117-140.

Westermann, G., *Grosser Atlas zur Weltgeschichte* (Braunschweig 1972).

Wijn, H. van e.a., *Bijvoegsels en aanmerkingen voor het negentiende deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar* (Amsterdam 1796).

Wijn, H. van e.a., *Bijvoegsels en aanmerkingen voor het twintigste deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar* (Amsterdam 1796).

Wijsenbeek-Olthuis, Th., *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987).

Wijsenbeek-Olthuis, Th., *Het Lange Voorhout. Monumenten, mens en macht* (Zwolle 1998).

Wit, C.H.E. de, 'De Nederlandse revolutie van de 18e eeuw en Frankrijk', *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 11/12 (1971) 29-51.

Wit, H.A.M. de, 'Formele positie en bevoegdheden van de thesaurier-generaal', in: J.Th. de Smidt e.a. (eds.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal* (Hilversum 1996) 111-135.

Woltjer, J.J., 'Het beeld vergruisd?', in: G.A.M. Beekelaar e.a. (eds.), *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 172-181.

Zwitzer, H.L., *'De militie van den staat'. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Assen 1991).

Register van persoonsnamen

Aalbers, J., auteur 18
Aerssen, François, heer van Sommelsdijk (1572-1641), diplomaat 119
Aitzema, Lieuwe van, auteur 47
Almonde, Adriaan van (?-1659), pensionaris van Den Briel 109
Amelot de Chaillou, Jean Jacques (1689-1749), Frans minister van buitenlandse zaken 133, 143
Amerongen *zie* Borre
Andringa, Romelia van(1672-1743) 200
Anjou, Filips van (1683-1746) 52
Anna van Hannover (1709-1759), dochter van George II, echtgenote van Willem IV 82
Anne (1665-1714), koningin van Groot-Brittannië (1702-1714) 50
Anna (1576-1625), nicht van Joan Willem, hertog van de Palts, Gulik, Berg en Kleef 124
Annsum, commies 94
Assendelft, Jacob van (1692-1752) lid R.v.St. 85
Assendelft, Willem van (1693-1740), resident in de Oostenrijkse Nederlanden 79, 94-95, 131, 185, 192
August II van Saksen (1670-1733), keurvorst van Saksen en koning van Polen 79
August III van Saksen (1693-1763), keurvorst van Saksen en koning van Polen 79-80
Aylva, Hobbe van (1696-1772), generaal 162
Aylva, Tjeerd van (1712-1757), Fries gedeputeerde ter St.-Gen. 135, 162
Back, Jan de (1698-1766), geheimsecretaris van Willem IV 172
Backer, Cornelis Jansz. (1692-1766), secretaris van de Amiraliteit van Amsterdam 130
Bacquere, Augustinus de, docent Latijnse school te Den Haag 39
Baggelaar, Catherina, 25, 198
Bakkers, aannemer 94
Bambeeck, Nicolaas van (1665-1722), burgemeester van Amsterdam 51
Bartstra, J.S., auteur 16
Bassecour, Jacob de la (1664-1748), pensionaris van Amsterdam 18, 21, 102, 104-106, 117-118, 120, 123, 125, 127, 129-130, 133, 140-142, 144, 146-149, 151, 153, 159-161, 170, 173, 175, 177-179, 186, 188, 193, 195
Bassecour, Jan de la (1696-1753), thesaurier-generaal 1738-1746 159, 178
Bassecour, Nicolaas de la, Waals predikant en vader van Jacob 118
Beaumont, Arnoudina van (1635-1702) 43
Beaumont, Catharina van (1637-1730) 43-45
Beaumont, Herbert van (1607-1679), secretaris van de St.v.Holl. 119
Beaumont, Simon van (1640-1726), gecommitteerde raad van Holland 44
Beekhuise, A. van, contraroleur van de bodens 43
Beest, Johan van, Delfts notaris 25
Bempden, Aegidius van den (1669-1737), lid vroedschap en burgemeester van Amsterdam 55, 104
Bentinck, familie 36
Bentinck, Amalia Catharina, barones (1719-1756) 46
Bentinck, Hans Willem, graaf van Portland (1649-1709), lid Hollandse Ridderschap 36, 50, 162
Bentinck, Jane Martha, gravin van Portland (1672-1751) 11, 117
Bentinck, Willem, heer van Rhoon en Pendrecht (1704-1774), lid Hollandse Ridderschap 11, 17, 22, 36, 104-105, 117, 120, 140, 145, 147-148, 160-162, 171, 173, 182, 187, 194
Bergsma, Adrianus (1702-1780), Fries gedeputeerde ter St.-Gen. 172
Berkel, Willem van, Delfts regent 48
Berkhout, Adrianus, docent Latijnse school te Den Haag 39

Beverning, Hieronymus van (1614-1690), Gouds regent en diplomaat 41, 87
Bicker, Cornelis (1592-1654), Amsterdams regent 119
Bicker van Swieten, Elisabeth 36
Bie, Isbrand de, burgemeester van Leiden 55
Bije, Josina Maria de 48
Bije, Sebastiaen Thierry de, Haags notaris 180
Bilderdijk, W., auteur 14-15
Bisdom, Jacob (1696-1762), pensionaris van Delft 117, 120
Blaespiel, Werner von (1615-1681), Pruisisch gezant 41
Bleijswijck, Frans 28
Bleiswijck, Dirck van (1634-1671) 33
Bleiswijck, Dirk Adriaanz. van (1577-1631), Delfts regent 25
Bleiswijck, Margaretha (Grietje) van (1617-1701) 25, 29, 199
Bleiswijck, Johanna van 75
Blocquerije, Suzanna Sophia van de 45
Blok, P.J., auteur 16
Blondel, adviseur van de keurvorst van de Paltz 126
Bocxhooren, Engel Leendertsz. 28
Boekholt, Anna van 26, 198
Boerhaave, Herman 179
Boetzelaer, Jacob Godefroy van den (1680-1736), lid Hollandse Ridderschap 100, 102, 105, 118
Boetzelaer, Jacob Filip baron van den (1711-1781), gezant Republiek in Londen 130, 165, 172
Bommel, Cornelis van, directeur vestingwerken uit Bergen op Zoom 93
Born, F.N.V., lid van de St.-Gen. 92, 93
Borre van Amerongen, Coenraad van (1675-1724), gecommitteerde in de GRK 68, 203
Bosschaert, Anna 27, 199
Bout, Pieter (1693-1778), Zeeuws gedeputeerde ter St.-Gen. 203-204
Braets, Adriaan, lid vroedschap van Dordrecht 177
Briel, Paulus, weesmeester te Delft 29
Broeck, Pieter van den (1702-1761), lid vroedschap van Haarlem 170
Broeck, heer van Vrijenhoeven, Willem van den (1702-1765) 36
Bruggeman, M., auteur 188,194
Bruin, G. de, auteur 119
Brunt, A.J., archivaris Huisarchief Twickel 151
Buitenhem, Johan van (?-1736), lid R.v.St. 85
Burch, Coenraad (1623-1669), thesaurier-generaal 51
Burman, Kasper (1695-1755), Utrechts gedeputeerde ter St.-Gen. 154
Burmania, Barthold Douwe van (1695-1766), gezant bij de keurvorst van de Palts en in Wenen 126, 131, 173, 184, 191
Burmania, Duco van (1687-1746), gecommitteerde in de GRK 67
Burmania, Gemme Onuphrius van (1697-1759), kolonel en opperstalmeester van Willem IV 171
Buteux, Pieter (1702-1762), Zeeuws gedeputeerde ter St.-Gen. 160, 171
Buys, Abraham (1699-1760), onderhandelaar op de conferentie van Antwerpen 106-107, 131
Buys, Paulus (1531-1594), raadpensionaris van Holland 17
Buys, Willem (1661-1749), secretaris van de Staten van Holland 11, 16, 89, 102, 106, 108-109, 111-112, 118-119, 131, 179
Caen, Andries, ontvanger van de stad Meenen 68, 70
Calkoen, Cornelis (1696-1764), Staats gezant in Saksen 173
Carbasius, Hendrik (1688-1748), gecommitteerde raad van Holland 170
Carteret, John (1690-1763), eerste graaf van Granville 156-157, 173-174
Cats, Jacob (1577-1660), raadpensionaris van Holland 13, 19, 100, 109-110, 112-113, 181
Catz, Willem Maurits *zie Colster*
Chauvelin, Germain Louis (1685-1762), Frans staatssecretaris van buitenlandse zaken 133
Chesterfield, Philip Dormer (1694-1773), vierde graaf van Stanhope, Brits ambassadeur en minister in de Republiek 82, 174-176
Chijs, Theodora van der (1595-1660) 24, 28-29
Citters, Josine Christina 131
Cleeff, Abraham Jacobsz. van (?-1670) 25
Cleeff, Anna van (?-1674) 25, 198
Clercq, Pieter le, auteur 13
Cloots, J.P., Amsterdams koopman 55
Coccejus, Henricus (?-1710), secretaris van de GRK 65-66
Colster, Willem Maurits van Catz, heer van, gecommitteerde in de GRK 72, 75-76, 201-202
Compton, Spencer (1673-1743), eerste graaf van Wilmington, Brits staatsman 156

Corcellis, Sara 200
Corver, Gerrit (1690-1756), burgemeester van Amsterdam 102, 104
Corver, Joan (1628-1716), burgemeester van Amsterdam 102, 104
Costa, I. da, auteur 14
Cracht, Martinus van der, advocaat-fiscaal civiel bij het Hof van Holland 170
Cretser, Gijsbert de, Haags notaris 44
Creyghton, Johannes (1665-1738) 44, 200
Croeser, Cornelia (1628-1688) 30, 32, 139
Croeser, Elisabeth (1624-?) 29
Croeser, Jan 29
Croeser, Pieter Adriaansz.(1594-1677), Delfts regent 29-31
Croeser, Wilhelmina (1617-1653) 32
Cromwell, Oliver (1599-1658), Brits staatsman 119
Cronström, Isaac Kock (1661-1751), generaal 175
Cuvelier, graaf van 95
Damen van der Graft, Lijsbeth (1583-1662) 25
Delen, Jacob Johan van 70, 76, 202-203
Deursen, A.Th. van, auteur 19, 56, 86, 99-100, 188, 195
Dieu, Daniel de (1694-1765), gedeputeerde naar conferentie van Antwerpen 131-132
Dijkvelt, Everhard van Weede, heer van (1626-1702) 50
Does, van der, familie 26
Does, Gerlach Jan Doys, heer van beide Noordwijken (1732-1810) 42, 46, 199
Does, Johan van der (1694-1749), Gouds regent, thesaurier-generaal (1746-1749) 26, 36
Doesburgh, ds. 45
Dolen, Dominicus van, ontvanger van Bouchain 69, 201
Doublet, familie 76
Doublet, Filips, heer van St Annaland (1635-1701), ontvanger-generaal 36
Doublet (sr.), Filips, heer van St Annaland (1590-1660), ontvanger-generaal 76
Doublet, Johan, heer van St Annaland (1580-1650), ontvanger-generaal 76
Driebergen, Maurits graaf van Nassau, heer van, gecommitteerde in de GRK 68, 76, 201-203
Dullaer, Geertruyt 199
Drummond, John (1676-1742), Brits onderhandelaar in Antwerpen 132
Dun, van 204
Duncan, Johan (1690-1753), vertrouweling Willem IV 83, 134, 150, 187-188, 194
Dussen, van der, familie 36
Dussen, Alida Jansdr. van der 28
Dussen, Bruno van der (1660-1742), pensionaris van Gouda 89, 119
Dussen, Jacob Adriaansz. van der, veertigraad van Delft 35
Duyck, Anthonie (1560-1629), raadpensionaris van Holland 19, 99
Duyck, Caesar 28
Duyn van 's Gravenmoer, Adam Adriaan van der (1681-1753), lid Hollandse Ridderschap 100
Egmond van der Nijenburgh, Johan van (1684-1745), gecomitteerde in de GRK 170, 203
Elias, J., auteur 21
Esch, Van, rentmeester 43
Fabricius, Albert (1676-1736), pensionaris van Haarlem 55
Fabricius, Willem (1709-1749) 102
Fagel, familie 21, 36, 117, 170
Fagel, Cornelis Gerrit 117
Fagel, François, (de Oude) (1659-1746), griffier St.-Gen. 17, 51, 81, 83, 89-90, 102, 107, 117, 119, 140-142, 167-170, 182, 184, 191
Fagel, Françoise 36
Fagel, Gasper (1634-1688), raadpensionaris van Holland 17
Fagel, Hendrik, (de Oude) (1706-1790), griffier St.-Gen. 21-22, 46, 147, 180-181, 198
Fagel, Margaretha 168
Fagel, Maria Françoise 117
Faille, Johan de la (1628-1713), schout te Delft 35
Fannius, Daniël (?-1716), Zeeuws regent 50
Fénelon, Gabriel Jacques de Salignac, markies de (1688-1746), Frans ambassadeur 18-19, 102, 104, 106, 117, 124, 128, 133, 142, 144, 145-146, 152
Fijck, Adriaan (1630-1685), veertigraad Delft 32
Filips II (1527-1598), koning van Spanje 59
Filips V, Filips van Anjou (1683-1746), koning van Spanje 53
Flavius, Josephus, auteur 47
Fleury, kardinaal André-Hercule de (1653-1743), Frans minister 127, 133, 143, 164
Frederik I (1657-1713), koning van Pruisen 82
Frederik II (1612-1786), koning van Pruisen 116, 139, 156

Frederik III (1415-1493), Roomskoning en keizer 124
Frederik Hendrik, prins van Oranje (1584-1647) 82, 113, 119
Frederik Willem I (1688-1740), koning van Pruisen 82, 115-116, 125, 127-128
Fries, Feltrum de 45
Fruin, R., auteur 15-16
Fouw jr., A. de, auteur 17

Geelvinck, Lieve (1676-1743), burgemeester van Amsterdam 18, 102, 104-106, 145, 148
George II (1683-1760), koning van Groot-Brittannië 82, 129, 140-142, 155-158, 165, 173-174, 176-177, 187, 193
George van Denemarken (1653-1708), echtgenoot van Anna van Engeland 50
Gerlacius, Tjaard Adriaan (1682-1759), Gronings gedeputeerde ter St.-Gen. 141
Gerwen, Abraham van (1663-1727), Leids regent 47-48
Gevaerts, Maria Arnoldina (1728-1793) 45, 199
Gevaerts, Paulus 45
Geyl, P., auteur 14, 16-18, 103-104, 120, 154, 172, 187, 194
Gilles, Jacob (ca.1691-1765), pensionaris van Haarlem, tweede griffier St.-Gen. 11, 16, 18, 100, 110, 112, 117, 120, 129, 170, 174, 177-178, 181, 186, 193
Goes, Adriaan van der (1649-1721), burgemeester van Delft 102
Goes, Filips van der (1682-1747), secretaris van de GRK 68-71, 106-107, 185, 192, 201-204
Gordon, Robert (1651-1724), burgemeester van Schiedam 26
Goslinga, Sicco van (1664-1731), Fries gedeputeerde ter St.-Gen. 79, 81, 86, 88, 90, 117
Graeff, Alida de, vrouwe van Heemstede 36
Graeff, Andries de (1611-1678), burgemeester van Amsterdam 36
Graft, Lijsbeth Damen van der 25
Graswinckel, Maerten, weesmeester te Delft 29
Groen van Prinsterer, G.(1801-1876), auteur 14
Groenewegen, Adriaan Christiaansz., veertigraad te Delft 35
Groenveld, S., auteur 19, 188, 195
Gronovius, Jacobus (1645-1716), rector magnificus Universiteit Leiden 40
Groot, Hugo de (1583-1645), auteur en 119

Haarsma, president Mindergetal 93
Haeften, Willem van (1690-1730), gecommitteerde in de GRK 68, 203
Haen, Johan de, pensionaris van Haarlem 119
Haersolte tot de Oldenhof, Wolter Johan van (1690-1746), drost van Salland en Overijssels gedeputeerde ter St.-Gen. 134
Halewijn *zie* Teresteyn van Halewijn
Ham, juffrouw van, hospita Anthonie van der Heim 141
Hamel Bruininx, Jacob Jan (1661-1738), gezant in Oostenrijk 130
Hansteijn, ds. 91
Haren, Onno Zwier van (1713-1779), lid R.v.St. 154
Haren, Willem van (1710-1768), Fries gedeputeerde ter St.-Gen. 41, 140, 162, 171
Harrington, William Stanhope, eerste graaf van (1690-1756), Brits minister 127
Heeckeren van Brantsenburg, Walraven Robbert, baron van (1704-1758), Zutphens ridderschap 140, 142
Heeckeren van Roderlo, Assueer, baron van (1699-1767), lid raad van Zutphen 160-161
Heim, van der familie 23-25, 35, 37
Heim, Adam van der (stamvader) 23-24, 198
Heim, Adam van der (1644-1728), lid vroedschap van Schiedam 26, 198
Heim, Anthonie van der (geb 1652) 33, 199
Heim, Anthonie van der (1724-1725) 45, 199
Heim, Anthonie van der (1693-1746) *passim*
Heim, Anthonie Gerritz. van der (1653-1714), vader Anthonie 27-28, 33, 35-37, 42, 199
Heim, Catharina van der (1729-1771), dochter Anthonie 45-46, 180-181, 199
Heim, Clara van der (1649-1695) 27, 29, 33, 198
Heim, Cornelia van der 26
Heim, Cornelis van der (?-1648) 199
Heim, Dirk van der (1643-1674) 25, 198
Heim, Elisabet van der (1642-?) 25, 198
Heim, Gerard van der (geb 1684) 37, 198
Heim, Gerrit van der (?-1682), lid vroedschap van Delft 24-25, 27-33, 199
Heim, Hendrik van der (?-1667), lid vroedschap van Schiedam 24-25, 27-28, 199
Heim, Hendrik van der, lid vroedschap in Schiedam 27
Heim, Herbertina van der (1731-1798), dochter Anthonie 42, 45-46, 180-181, 199

Heim, Hendrik Jacob, baron van der (1824-1890), staatsman 22, 49
Heim, Jacob van der (1727-1799), zoon van Anthonie 42, 45-49, 180, 199
Heim, Jacoba Gerarda van der (1694-1697) 37, 199
Heim, Johan van der (1680-1753), Schiedams burgemeester 26, 199
Heim, Johan Adriaan, baron van der, heer van Duijvendijke (1791-1870), staatsman 49
Heim, Johannes van der (1646-1688) 27, 199
Heim, Maria Adriana van der (1686-1714) 22, 37, 44, 46, 180, 198
Heim, Paulus van der (1753-1823), staatsman 49
Heim, Rötger van der 24-25
Heim, Rutger van der (1645-1673) 23-25, 27, 184, 190-191, 198
Heim, Rutger van der 198
Heim, Theodora van der (geb 1652) 24, 29, 33
Heinsius, Adriaan (1615-1679), veertigraad van Delft 31-32
Heinsius, Anthonie (1641-1720), raadpensionaris van Holland 17, 21, 33, 36-37, 42, 46-47, 50-51, 53, 65-66, 78, 89, 90, 100-102, 104, 119, 150, 168, 184-186, 188, 192-194
Heinsius, Catharina (1651-1706) 33, 36-37, 184, 191, 199
Heinsius, Cornelis 204
Heinsius, Maria 42
Heinsius, ontvanger 201
Hendrik Casimir II, graaf van Nassau-Dietz (1664-1696), Fries stadhouder 43
Hessen-Kassel, George van 83, 134
Hessen-Kassel, Marie Louise (1688-1765), echtgenote van Johan Willem Friso 93
Heumen, Walraad van Steenhuijs, vrijheer van, gecommitteerde in de GRK 68, 203
Hoey, Abraham van (1684-1766), ambassadeur Republiek in Frankrijk 127, 132-134, 143, 173, 176, 179
Hoflandt, Aletta (1646-1670) 200
Hogelande, Kornelis van 102
Hogelander, heer van 130
Hogendorp, van, ontvanger-generaal 70, 204
Hogendorp, Dirk van 14
Hogendorp, Willem van (1735-1784), lid vroedschap van Rotterdam 14
Hogenhouck, Maarten Pietersz. (1645-?), veertigraad te Delft 3
Hogerbeets, Rombout (1561-1625), pensionaris van Leiden 119
Hompesch van Genderen, Vincent Willem (?-1765), lid Hollandse Ridderschap 105
Hooft, P.C., auteur 47
Hooft, Willem (1661-1740), burgemeester van Delft 66
Hooft, 't (weduwe), koopvrouw in houtwaren 94
Hoop, Adriaan van der (1701-1767), secretaris GRK 1727-1737en R.v.St. 65, 70, 89-90, 106-107, 117, 148
Hoop, Joan Cornelis van der (1742-1825), advocaat-fiscaal van de Admiraliteit te Amsterdam 148
Hooreman-Brouwers, mevr. 42
Hoorn, Hendrik van (1687-1759), Zeeuws gedeputeerde ter St.-Gen. 140
Hoornbeeck, Isaac van (1656-1727), raadpensionaris van Holland 51, 78, 89-90, 97, 100, 118
Hop, familie 36
Hop, Cornelis (1685-1762), ambassadeur in Frankrijk 79
Hop, Cornelis (1709-1772), burgmeester van Amsterdam 102, 129
Hop, Hendrik (1686- 1761), gezant in Groot-Brittannie 90, 127, 129-130, 140, 157, 173
Hop, Jacob (1654-1725), thesaurier-generaal 1700-1725 51, 91, 119, 168, 185, 192, 203
Hop, Johan (1709-1772), secretaris R.v.St. 1748-1753 en thesaurier-generaal 1753-1769 91
Hove, Cornelis ten (1658-1694), secretaris van de GRK 1684-1694 66
Hove, Nicolaas ten (1693-1738), secretaris van de R.v.St. 79, 85-86, 89-92, 95-96, 102, 106-107, 117, 152
Huydecoper van Maarseveen, Joan (1625-1704), burgemeester van Amsterdam 50
Huygens, Constantijn, heer van Suijlichem (1596-1687) 28, 76, 119
Huygens, Geertruid (gehuwd met Filips Doublet sr.) 76
Huygens, Suzanne (1637-1725), gehuwd met Filips Doublet 76
Iddekinge, Anthony Adriaan (1711-1789), Gronings gedeputeerde St.-Gen. 161
Itsma, Wybrand van (1693-1759), Fries gedeputeerde ter St.-Gen. 161-162, 164, 172, 184, 191
Jacobsz, Anthonie 29
Jacobson, Johan 161

Jacobus II (1633-1701), koning van Groot-Brittannië 165
Jacobus Frans Eduard Stuart (1688-1766), *the Old Pretender* 165
Jan III, hertog van Kleef 124
Jens, Johannes, docent Latijnse school te Den Haag 39
Joan Willem (1562-1609), hertog van de Palts, Gulik, Berg en Kleef 124
Johan Willem Friso, prins van Oranje-Nassau (1687-1711), stadhouder van Friesland en Groningen 50, 56, 80, 82, 93
Jonge van Ellemeet, Cornelis de (1646-1721), generaal van de unie 68, 71, 74-77, 202, 203
Jongste, J. A. F. de, auteur 9, 18, 104
Jorissen, Th. 15-16, 18, 120, 180
Karel II (1661-1700), koning van Spanje 52
Karel VI (1685-1740), keizer 20, 78-79, 115-116, 131, 156
Karel III Filips (1661-1742), keurvorst van de Palts-Neuburg 124, 126
Karel (VII) Albrecht van Beieren (1697-1745) 159
Karel de Stoute (1433-1477), hertog van Bourgondie 59
Karel Eduard Stuart (1720-1788), *the Young Pretender* 165-166
Karel Edzard (1716-1744), vorst van Oost-Friesland 129
Karel Filips Theodoor hertog van de Palts-Sulzbach 124
Kempenaer, Danker de (1668-1746) 45, 180, 200
Kempenaer, Hendrik de (1668-1746) 45, 200
Kempenaer, Hendrik de (1709-1788), rentemeester te Den Bosch 21, 180, 200
Kempenaer, Jacob de (1666-1726) 45, 200
Kempenaer, Johan de (1707-1771) 200
Keppel, Arnold Joost van, eerste graaf Albemarle (1669-1718), generaal en diplomaat 50
Klarenbosch, J. van 21
Kluit, A., auteur 14
Kok, J., auteur 13
Kolyn, K., auteur 12
Larrey, Thomas Isaac de (1703-1795) 122-123, 176
Leeuw, Diederick de, gecommitteerde in de GRK 69, 72, 76, 201-203
Leidekker, François 69, 75-76, 201-202
Lenders, P. 132
Lescynski, Stanislaus 79
Leu de Wilhelm, David le 119
Lobry, Laurens, opzichter 92
Lodewijk XIV (1638-1715), koning van Frankrijk 52-53, 55
Lodewijk XV (1710-1774), koning van Frankrijk 143, 159, 164-166, 175
Lodewijk Napoleon (1778-1846), koning van Holland 13
Luiscius, Abraham George 124-125, 127-128
Luzac, E. 14
Lynden, Adriaan van (1674-1754), burggraaf van Nijmegen, gedeputeerde ter St.-Gen 88, 90, 162
Maaswijk, Pancras Mattheus, rector Laijnse school in Den Haag 39
Maillebois, Jean Baptiste François Desmarets markies van (1682-1762) 143, 158
Manrique de Lara, Adriana (?-1667) 28-29
Manrique de Lara, Anthonie, heer van Maasdam (1580-1638) 28
Manrique de Lara, Clara (1626-1653) 28
Manrique de Lara, Elijsabeth 28
Manrique de Lara, Jacomina (?-1656) 24-25, 28-30, 199
Marcus, Pieter (1673/74-1744), pensionaris van Leiden 118
Maria, erfdochter van Willem, hertog van Gulik en Berg (1491-1543) 124
Maria van Bourgondië (1457-1482) 59
Maria Theresia (1717-1780), keizerin Oostenrijk 131-132, 139-142, 158-159, 163-164, 166, 172, 176, 187, 193
Mark, Adolf graaf van der 23
Maurits, prins van Oranje (1567-1625) 73, 119
Meiboom, M.E., auteur 104, 170
Meteren, Emanuel van, auteur 47
Middelhouck, Alida (1658-1742) 29
Middelhouck, Nicolaes van (1629-1683) 28-29
Middelhouck, Pieter van 28
Milan Visconti, Johan Servaes, baron de (1693-1773) 141, 142, 146, 171
Mobachius (Mobach) Quaet, Daniel 180-181
Mogge van Renesse, Peter (1698-1756), lid vroedschap van Zierikzee 160-161, 171
Mozart, Nannerl (1751-1829) 179
Mozart, Wolfgang Amadeus (1756-1791), componist 179

Montese, luitenant-generaal 83, 92-93
Muinck, B.E. de, auteur 75-76
Munter, Willem (1682-1759), burgemeester van Amsterdam 104, 173
Musch, Cornelis 170
Nassau-Odijk, Willem Adriaen, graaf van (1632-1705) 50
Neck, Lambert van (1696-1746), pensionaris van Rotterdam 117, 120, 170
Newcastle, Thomas Pelham Holles, eerste hertog van (1693-1768) 174-176
Nimwegen, O. van, auteur 10, 18, 21, 120, 145, 148, 180
Noeij, Nicolaes Jan Hendrick 68, 76, 201-203
Noodt, Gerard (1647-1725), hoogleraar universiteit te Leiden 38, 41, 47, 49
North and Grey, William North, zesde baron North en tweede baron Grey 75
Ockerse, Cornelis Daniel (1674-1728), gecommitteerde in de GRK 203
Odijk, *zie* Nassau-Odijk
Oldenbarnevelt, Johan van (1547-1619), raadpensionaris van Holland 13, 14, 19, 58, 98, 100, 118-119, 154
Oyens, Abraham (1608-1686), advocaat Hof van Holland 75
Oyens, Anout 75
Oyens, Maria (1647-1732) 75
Pauw, Adriaan (1585-1653), raadpensionaris van Holland 17, 99, 108-109
Pelham, Henry (1696-1754) 15
Perizonius, Jacobus (1651-1715) hoogleraar universiteit te Leiden 39, 41-42
Pesters, Nicolaas (1671-1723), gecommitteerde in de GRK 69-70, 201
Philomusus Thalassinus, *zie* Timmerman J. de
Pilat, ds. 45
Pitt 'de Oudere', William (1708-1778) 176
Poll, Harmen Hendrik van de (1697-1772), burgemeester van Amsterdam 129
Poll, Jan van de (1668-1745), lid vroedschap van Amsterdam 120, 177
Polyander van Kerckhoven, heer van Heenvliet, Johan 119
Ponderus, Anthonie, docent Latijnse school te Den Haag 39
Porta, A., auteur 18, 102, 105, 120, 145, 148, 154, 180
Portland *zie* Bentinck
Putmans, Gerard 32, 35
Raet, Dirk de 170
Randwijck, Steven van (1698-1769), gedeputeerde ter St.-Gen. 161, 171
Rechteren van Almelo, Adolf Hendrik graaf van (1657-1731), Overijssels gedeputeerde ter St.-Gen. 53, 71
Rechteren van Gramsbergen, Reinhard Borchard Rutger graaf van (1702-1780), Overijssels gedeputeerde ter St.-Gen. 135, 140, 160-161, 171
Reede van, familie 36
Reede van Ginkel, Frederik van, zoon van Reinhard 145
Reede van Ginkel, Reinhard van (1678-1747), gezant in Berlijn 121, 123, 125-126, 128, 145, 173
Reischach, Judas Thaddeus Adam Joannes Baptista Josephus Anthonius von (1696-1782) 158
Repelaer, Anthony (1689-1746), oudraad van Dordrecht 104, 106, 120, 203, 204
Ripperda, Johan Willem (1690-1737), gezant in Spaanse dienst 55
Robinson, Thomas (1695-1770), Brits gezant op de conferentie van Antwerpen 130
Rogier, L.J., auteur 104
Romburg, Aegidius, gecommitteerde in de GRK 70
Romein, J., auteur 11-12, 14
Rooseboom, Huijbert 36
Ruysch, Cornelis 64
Saksen, Maurits van 165
Sas, Abraham 33, 198
Schack, Augustus Diederick 48
Schagen, Simon (1691-1743), lid van vroedschap van Alkmaar 118, 204
Schonamille, François de 115
Schoon, Theodorus 48
Schwartzenberg en Hohenlansberg, Michaël Onuphrius thoe baron van 64, 178, 201
Schwencke, Thomas 179-181
Seckendorff, generaal 83, 134
Segvelt, Gerard van 33, 198
Segvelt, Johan van 45, 198
Suijkerbuijk, J.A.S.M., auteur 18, 104
Slijpe, rentmeester uit Maastricht 92
Slingeland, rentmeester uit Maastricht 92
Slingelandt, Elisabeth van 168
Slingelandt, Govert van (1623-1690), vader van Simon van Slingelandt 43
Slingelandt, Govert van (1694-1752), burgemeester van Dordrecht 113

Slingelandt, Simon van (1664-1736), raadpensionaris van Holland *9*, 13-15, 17-18, 20, *43*, 51, 53-55, *64*, *71*, *76*, 78-83, *86-91*, *96-98*, 100, 102-106, *109*, 116-117, *119*, *126*, *134*, 168-169, 183-184, *186*, 188, 190-193
Sloet tot Borghbeuningen, Timon (1667-1713), lid Overijsselse Ridderschap, gecommitteerde in de GRK 204
Sluys, Marijtje Jacobsdr. van der *28*
Sluysken, familie *33*
Sluysken, Catharina Anna, gehuwd met Hendrik Fagel (1706-1790), (de Oude) 180, 198
Sluysken, heer van Ter Horst, Frederik *33*, *36*, *42*
Sluysken, heer van Ter Horst, Willem (1673-1725) *36*, *42*, *44*, 180, 198
Sminia, Idzard van (1689-1754), lid van de Staten van Friesland *93*
Smits, Adam Jacob, gecommitteerde in de GRK 204
Snels, Hieronymus Goudanus, Gouds regent 170
Snevens, Geertruyd (1670-1737) 200
Soest- Zuurdeeg, L.J. van *41*
Spiegel, Laurens Pieter van de (1737-1800), raadpensionaris van Holland *17*
Spieghel, Geertruyd 200
Stair, John Dalrymple, tweede graaf van 157-159
Stellingwerff, Nicolaas, pensionaris van Medemblik *119*
Steyn, Pieter (1706-1772), raadpensionaris van Holland *55*
Stoke, Melis, auteur *12*
Stork-Penning, J.G., auteur *119*
Tamminga, Eger (1682-1752), Gronings gedeputeerde ter St.-Gen. 88, 171, 172
Teding van Berkhout, Pieter Paulusz (1643-1713), veertigraad van Delft 32-33
Tempel, G. van der *21*
Temple, Robert baron Cobham, Brits staatsman *176*
Temple, William (1628-1699), Brits gezant *86*
Teresteyn van Halewijn, François (1676-1751), pensionaris van Dordrecht 17-18, 100-104, *106*, 110-111, 113, 120, 122, 140, 154, 173, 175
Thierens, Anthonie (1613-1673) *32*
Tijdt, François van der *26*
Timmerman, Jan de, auteur 13, 181
Torck, familie *36*
Torck, Frederik Willem, baron (1691-1761), Gelders regent en gedeputeerde ter St.-Gen. *92*
Torck van Rozendael, Lubbert Adolph, baron (1688-1758), landdrost van de Veluwe *160*
Trembley, Abraham (1710-1784), gouverneur van Willem Bentincks zoons *11*
Trevor, Robert (1706-1783), Brits gezant in Den Haag 16-17, 140, 159, 164-165, 172, 176, 181
Trip, Dirk (1691-1748), lid vroedschap van Amsterdam *120*
Tromp, Harper Maertensz (1627-1691), burgemeester van Delft *35*
Tulleken, Daniel, burgemeester van Middelburg *48*
Tufnell, Samuel (1682-1758), Brits diplomaat *132*
Tuyll van Serooskerke, Diederik Jacob, baron van, Utrechts regent *161*
Uhlefeld, Anton Corfitz, graaf van 124, 128
Utenhove, Jacob jonkheer van (1700-1767), Utrechts gedeputeerde ter St.-Gen. 203-204
Valkenier, Isaac, auteur en rector Latijnse school in Den Haag *45*
Vechoven, Hieronymus van (1660-1739), gecommitteerde in de GRK *201*
Veer, Johan de (1640-1717), secretaris van de GRK *66-69*, 185, 192, 201-204
Vegelin van Claerbergen, Johan (1690-1772), Fries regent 162, 166-167, 176, 178
Vegelin van Claerbergen, Philip Frederik (1685-1738), Fries regent *66*, 81, 83, *90*, *135*
Velthuijs, Pieter, gedeputeerde van Alkmaar *55*
Verburgh, Anthonia *25*
Verkaik, Y., auteur *41*
Veth, Cornelia (?-1696) 200
Vilanders et Pradel, François de, Frans generaal *149*
Ville, abt Jean Ignace de la (1701-17), secretaris van De Fénelon 133, 175
Vinkesteyn, Alida *198*
Vinkesteyn, Catharina *26*, *198*
Visscher, Adolph (1686-1746), pensionaris van Haarlem, in 1730 raad-fiscaal van de Admiraliteit van de Maze 102, 104, 106, 118, 130
Visvliet, Omar van (1708-1740), gedeputeerde naar conferentie van Antwerpen 131-132
Vlaminck, gecommitteerde in de GRK *70*
Vlamingh, Johan de *33*, *198*
Voet, Johannes (1647-1713) rector magnificus Universiteit Leiden *40*
Vogel, Aper de, zwager van Gerrit van Heim en voogd van diens kinderen *29*

Voigt van Elspe, Moritz Konrad Gisbert Georg Bernhard, baron von (1720-1800) 46, 199
Vos, Clara de 23, 198
Vossen, Andries van (1669-1771) 170
Vreedenburgh, Adriaan Jacobsz. van (1714-1759), Delfts regent 107
Vries, O., auteur 65
Vries, J. de, auteur 183
Vrijbergen, Jacobus van (1623-?), gecommitteerde in de GRK 69-70, 201
Wade, George (1673-1748), Brits generaal 175
Waeyen, Catharina van der (1694-1763) 20, 43-45, 180-181, 199, 200
Waeyen, Geertruyd van der (1627-1702) 45, 200
Waeyen, Geertruida van der (1675-1719) 44, 200
Waeyen, Jacques van der (1587-1651) 200
Waeyen, Jacob van der (1666-1743), grietman van Hemelumer Oldeferd 43-45, 188, 194, 200
Waeyen, Johannes van der (1639-1701), predikant 43, 200
Wagenaar, J., auteur 12-14, 18, 61, 71, 101-102
Waldeck, Karl August Friedrich, prins von (1704-1763), opperbevelhebber Staatse leger 175, 179-180
Walpole, Robert (1676-1745) 126, 156-157
Walpole, Horace (1678-1757), Brits gezant in Den Haag 16
Wassenaer, Jacob Arend van (1721-1767) 46, 199
Wassenaer van Doveren, Carel Lodewijk baron van (1685-1751), lid Hollandse Ridderschap 105
Wassenaer van Duvenvoirde, Arent baron van (1669-1721) 53
Wassenaer van Obdam, Jacob (1610-1665), lid Hollandse Ridderschap 119
Wassenaer van Obdam, Johan Hendrik, graaf van (1683-1745), lid Hollandse Ridderschap 81, 88, 90, 100-105, 107, 110-112, 116, 120, 141, 151-153, 155, 170, 173, 182, 186, 188, 192, 194
Wassenaer van Starrenburg, Pieter baron van (1712-1761), lid Hollandse Ridderschap 55, 100
Wassenaer van Twickel, Unico Wilhelm, graaf van (1692-1766), lid Hollandse Ridderschap 165-166, 177
Weede, Everhard van, heer van Dijkvelt (1626-1702) zie Dijkvelt
Wijsenbeek-Olthuis, T., auteur 36
Wildt, Hiob de (1637-1704), secretaris van het College ter Admiraliteit 89
Willem, hertog van Gulik en Berg (1455-1511) 124
Willem I, prins van Oranje (1772-1843) 39
Willem III, prins van Oranje (1650-1702) 17, 30, 32-33, 36, 50-52, 56, 82, 97, 115, 119, 165, 187, 194
Willem IV, prins van Oranje (1711-1751) 11, 17, 56, 80-83, 90, 96, 98, 116, 120, 134-135, 141, 147-148, 154, 160-162, 164, 171-173, 179, 182, 187-188, 194
Willem V, prins van Oranje (1748-1806) 13, 45-46
Wit, Andries de (1573-1637), pensionaris van Dordrecht 98
Witt, Cornelis de (1696-1769), burgemeester van Dordrecht 170, 173
Witt, Herbertina de (1731-1798) 43, 45, 200
Witt, Johan de (1625-1672), raadpensionaris van Holland 13-14, 19, 30, 32, 50, 81, 87, 99-100, 109, 119-120, 154, 181
Witt, Johan de (1618-1676), vader van Herbertina 43-44
Witt, de (gebroeders) 30
Woude, A. van der, auteur 183, 190

Register van geografische namen

Alkmaar 48, 137
Amsterdam 18, 21, 27, 33, 48, 51, 74, 80, 82, 97, 104-106, 110-111, 119-120, 126-127, 129-131, 137, 140, 142, 145, 147, 151-152, 154, 157-159, 177-178, 186, 193
Antwerpen 20, 90, 115, 130-132, 156, 176
Appingedam 42
Ashe 23
Audenaerde 159
Beieren 78, 128, 149
Bentheim 115
Berg 20, 78-79, 97, 115-117, 124-128, 143, 156, 186-187, 193
Bergen op Zoom 72, 93
Berlijn 82, 121, 123, 125, 128, 145
Betuwe 137
Bohemen 164
Bouchain 70, 201
Brandenburg 79
Brebières 66
Breda 39, 48, 72, 90, 180
Brugge 48, 159
Brussel 48, 59, 75-76, 79, 90, 94-95, 132, 176-177
Cap Breton 174
Cuijk, land van 73
De Doele 93
Delfland 35
Delft 20-21, 24-25, 27-33, 35-37, 39, 42, 47-49, 66, 69, 80, 111, 117, 120, 137, 154, 181, 184, 190-191
Den Briel 48, 134, 159
Den Haag 20-21, 29, 35-37, 39, 41, 43, 45, 47-48, 59-60, 66, 79, 82, 85, 93, 98-99, 115, 127-128, 157-158, 175, 179, 181, 184
Dendermonde 90, 176
Dettingen 160
Deventer 42
Dinther 94
Doelepolder 93
Doornik 90, 92, 176, 201
Dordrecht 39, 44-45, 100-101, 106, 110-113, 137, 140, 152, 154, 157, 159
Drenthe 58, 82
Duisburg 41
Dusseldorf 125, 127
Edinburgh 175
Engeland 15, 17, 30, 36, 51-53, 55, 78-79, 82, 115-116, 127-128, 130, 132, 135-136, 139-141, 143-144, 148, 155-158, 165-166, 174-177, 186-187
Enkhuizen 137
Eupen 92
Franeker 39, 41-42
Frankrijk 12, 15, 30, 51-53, 55, 58, 78-79, 87, 102, 116, 123-124, 126-128, 132, 134, 140, 142-144, 146, 148-149, 155-159, 164, 166, 174, 176-178, 182, 187-188
Frans Canada 174
Friesland 41, 43, 48, 56, 58-59, 69, 82, 84, 88, 93, 135-136, 140, 160-162, 167, 171-173, 175, 178, 191
Geertruidenberg 180
Gelderland 50-51, 56-59, 80, 82-84, 88, 91, 125, 135, 140, 142-143, 150, 160, 161-162, 171-172, 175, 194
Gent 95, 159
Gibraltar 53, 79
Goes 50
Gorinchem 134
Gouda 27, 39, 80, 119, 134, 137, 154
Grave 26, 73
‘s Gravenzande 82, 115
Groningen (Stad en Lande) 56-58, 82, 84, 88, 93, 140-142, 160-162, 171-172, 175, 194
Groot-Brittannië 52-53, 156-159, 164-166, 173, 175-177
Gulik 20, 78-79, 97, 115-117, 124-128, 143, 156, 186-187, 193

Haarlem 27, 42, 44, 48, 59, 80, 100, 106, 111, 117-120, 137, 154, 178
Hamm 20, 23-25, 42, 49, 184, 190-191
Hannover 51, 139-140, 143, 193
Heeswijk 94
Hellevoetsluis 175
Heusden en Altena (Land van) 137
Hooge en Lage Zwaluwe 82, 115
Holland *passim*
Hondertland 82, 115
Hoorn 137
Hulst 94
Ieper 90
Ierland 165, 175
Italië 79
Keulen 30, 78, 125, 127, 143
Kleef 79, 116, 124-125
Knokke (fort) 90
Kopenhagen 94
Kortrijk 159
Leeuwarden 92
Leiden 15, 20, 26, 29, 33, 38-42, 45, 48, 80, 83, 99, 119, 131, 134, 137, 179, 184, 191
Lingen 82, 116, 125
Lippe 23
Luik 143
Luxemburg 90
Maas 85, 90, 116, 122, 125, 206
Maas en Waal (Land van) 137
Maasland 32
Maastricht 57, 85, 90, 92, 125
Madrid 126
Mannheim 126
Mark 79, 116, 125
Mechelen 59
Meenen 68, 70, 90
Menorca 53
Meurs 82, 115-116, 125
Middelburg 50, 73, 131
Namen 90
Nancy 59
Naaldwijk 82, 115
Nieuwpoort 90, 158-159
Nijmegen 41, 135
Noorderkwartier 55, 69, 80, 104, 136, 204
Oegstgeest 41
Oost-Friesland 20, 78, 97, 116, 128-129, 186-187, 193
Oostende 55, 90, 158-159
Oostenrijk 20, 51-52, 78-79, 115, 128, 130, 134, 136, 139-140, 148, 156, 159, 164, 166, 176, 183, 186-187
Oostenrijkse Nederlanden 75, 82, 130-131, 145, 164-166, 173, 177, 182, 186
Opper-Gelre 53
Orange 53
Oranjepolder 82, 115
Overijssel 50, 56, 58, 82, 84, 91, 134-135, 140, 144, 150, 160, 161-162, 171, 175, 179, 187, 194
Overmaze 57
Palts 78, 124, 126, 143
Palts-Neuburg 115, 124
Palts-Sulzbach 124, 126
Polen 79
Pruisen 51-52, 55, 78-79, 82, 115-116, 122-126, 128-129, 137, 139-140, 143, 148, 156, 164, 176, 187
Purmerend 107-108
Ravensberg 79, 116
Ravestein 79, 92, 115-116, 124-125
Rijsel 58-59
Rotterdam 24-25, 27, 45, 48-49, 80, 104, 117, 119-120, 134, 137, 165, 180, 184,
Sambre 90
Sas van Gent 70, 92, 94, 203, 205-206
Schiedam 24-27, 49, 80, 184, 191
Schoonhoven 39, 134
Schotland 165, 175
Silezië 116, 128, 132, 137, 139, 156, 176
Sint Françoispolders 92
Soissons 78
Spa 179-180, 182
Spaans Amerika 53
Spaanse Nederlanden 57
Spanje 51-52, 55, 78-79, 128, 135, 156
Staats-Brabant 57, 90
Staats-Vlaanderen 57, 90
Stad en Lande *zie Groningen*
Steenbergen 73
Sulzbach 124, 126
Tholen 50
Tielerwaard 137
Trier 78
Turkije 149
Turijn 126
Utrecht 33, 41, 53, 56, 58-59, 82, 84, 91, 98, 134-135, 140-142, 160-162, 171, 187, 194

Venetië 55, 176
Venlo 53, 90
Veurne 90, 92, 205
Vlaanderen 85, 158, 176
Vlissingen 27
Waasten 90
Wateringen 82, 115
Wedde en Westwoldingerland 57, 85
Wenen 79, 128, 132
Westfalen 20, 23, 42, 49, 143, 149, 158-159, 184, 190
Wijnendaal 124
Zeeland 42, 50, 56, 58, 73, 82, 84, 88, 90, 94, 98, 118, 134, 140, 160-162, 171, 175, 179, 187, 194
Zierikzee 75
Zuid Amerika 53, 135
Zuidelijke Nederlanden 27, 52, 55, 71, 79, 87, 92, 115, 130, 157, 159-160, 164-166, 174-177
Zutphen 92
Zweden 78, 149

Curriculum Vitae

Willem Jacobus Dral werd op 16 april 1955 te Hilversum geboren. Na het behalen van zijn diploma HAVO in 1973 aan het Comenius College te Hilversum, volgde hij de opleiding tot docent geschiedenis aan de Vrije Leergangen (MO I en MO II) te Amsterdam. Na zijn opleiding werkte hij korte tijd bij de educatieve afdeling van de NCRV en de afdeling Civiele zaken van de KRO. In 1986 ging hij werken bij de Bedrijfsvereniging voor de Detailhandel (DETAM). Binnen de financiële dienstverlening werkte hij achtereenvolgens bij het ASF, Relan, Interpolis en Achmea in verschillende functies. Voor zijn werk volgde hij verschillende opleidingen zoals opleiding sociale verzekeringen, een pensioenopleiding en proces- en kwaliteitsmanagement. Naast zijn werk begon hij in 1986 aan de studie geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij behaalde zijn doctoraalexamen in 1989. De afgelopen zestien jaar deed hij onderzoek als buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden.

Het leven en de carrière van *Anthonie van der Heim* (1693-1746) spelen zich af tegen het decor van het Tweede Stadhouderloos Tijdperk (1702-1747). Als zoon van een raadsheer uit de Hoge Raad en neef van de raadpensionaris van Holland werd hij na zijn studie rechten in Leiden achtereenvolgens benoemd tot secretaris van de Generaliteitsrekenkamer, in 1727 vanwege zijn aanleg voor financiële aangelegenheden tot thesaurier-generaal van de Unie en in 1737 tot raadpensionaris van Holland. Hij had te maken met de ambitie van de Friese stadhouders, spanningen met Pruisen, met Frankrijk en met de erfopvolging van keizer Karel VI.

Deze politieke biografie laat de worsteling zien van een raadpensionaris die beperkt was in zijn handelen door de slechte staat der financiën en gehinderd door binnenlandse tegenstellingen en tegenwerking. Vanwege zijn slechte gezondheid moest hij de regie uit handen geven. Moegestreden overleed hij op weg naar zijn kuuroord, Spa.

9 789087 045975

Wim Dral

Tussen macht en onmacht